

**EBÛ HANÎFE'NİN MÜTEÂRİZ HADİSLERE
YAKLAŞIMI**

**2023
DOKTORA TEZİ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ**

Abdalwahab I. A. ZIDAN

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Yakup KOÇYİĞİT**

EBÛ HANÎFE'NİN ÜTEÂRİZ HADİSLERE YAKLAŞIMI

Abdalwahab I. A. ZIDAN

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Yakup KOÇYİĞİT

T.C.
Karabük Üniversitesi
Lîsâ nsüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalında
Doktora Tezi
Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK
Aralık 2023

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	5
DOĞRULUK BEYANI	6
ÖNSÖZ	7
ÖZ.....	8
ABSTRACT.....	9
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	11
ARCHIVE RECORD INFORMATION	12
KISALTMALAR	13
ARAŞTIRMANIN KONUSU	14
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	15
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	16
ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ.....	18
ARAŞTIRMANIN HİPOTEZİ.....	19
ARAŞTIRMANIN SINIRLANDIRILMASI	19
KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	20
1. KAVRAMSALLAŞMA SÜRECİNDE MÜTEÂRİZ HADİSLER İLMİ.....	28
1.1. Teâruzun Manası ve Mahiyeti	28
1.1.1. Teâruzun Semantik Yönü	28
1.1.2. Teâruzun Tanımı	28
1.2. Müteâriz Hadisler ile ilgili Kavramlar.....	29
1.2.1. Muhtelifü'l-Hadis.....	29
1.2.1.1. Lugat Olarak Muhtelifü'l-Hadis.....	29
1.2.1.2. Muhtelifü'l-Hadis'in Kavramı.....	29

1.2.1.3. Muhtelifu'l-Hadîs İlmî ile İlgili Yapılan Tanımlarının Değerlendirmesi	31
1.2.1.4. Tercih Edilen Tanım	31
1.2.1.5. Müteâruz hadisler ile Muhtelifu'l-hadisın Mukayesesi	31
1.2.2. Tenâkuz.....	31
1.2.2.1. Tenâkuzun Mahiyeti	31
1.2.2.2. Teâruz ile Tenakuzun Mukayesesi.....	32
1.3. Teâruzun Rüknu ve Şartları	33
1.3.1. Teâruzun Rüknu	33
1.3.2. Hakiki Teâruzun Şartları.....	33
1.4. Deliller Arasında Hakiki Teâruzun Caiz ve Vâki Olup Olmadığı	34
1.5. Müteâruz Hadisler İlminin Doğuşu.....	36
1.6. Müteâruz Hadisler Literatürü	39
1.6.1. İmâm Şâfi'nin "İhtilâfu'l-Hadîs" İsimli Eserinde Yöntemi	39
1.6.1.1. Cem' ve Te'lif.....	43
1.6.1.2. Nesh.....	46
1.6.1.3. Tercih.....	47
1.6.2. İbn Kuteybe'nin Te'vîlu Muhtelifu'l-Hadîs'teki Metodu.....	49
1.6.2.1. Cem ve Telif Metodu	53
1.6.2.2. Nesh.....	54
1.6.2.3. Tercih.....	54
1.6.3. Tahâvî'nin Şerhu Meânî'l-Âsâr Adlı Kitabındaki Yöntemi.....	56
1.6.4. Tahâvî'nin Şerhu Muşkili'l-Asâr Adlı Kitabında Müteâruz Hadislere Yaklaşımı.....	58
1.6.4.1. Uzlaştırma	61
1.6.4.2. Nesh.....	62
1.6.4.3. Tercih.....	63
2. EBÛ HANÎFE'NİN HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ VE HADİS İLİMİNDEKİ YERİ	66
2.1. Ebû Hanîfe Hayatı.....	66
2.1.1. Künyesi, Doğumu ve Nesebi.....	66
2.1.2. Yetiştirilmesi	67
2.2. İlmi Şahsiyeti	68
2.2.1. Hocaları.....	70

2.2.2.	Talebeleri	72
2.2.3.	İtikadî Görüşleri	72
2.2.4.	Ebû Hanîfe ve İbn Ebû Leylâ	74
2.2.5.	Ebû Hanîfe'nin Eserleri	75
2.3.	Hadis İlmindeki Yeri.....	76
2.4.	Vefatı	80
3.	EBÛ HANÎFE ve HANEFÎ USÛLCÜLERE GÖRE TEÂRUZU GİDERME	
	YOLLARI.....	81
3.1	Re'y Ekolünün Doğuşu ve Gelişimi	81
3.2.	Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadisin Tespiti.....	82
3.3	Teâruzü'l-ehâdis Nazariyesi'nin Tesis Edildiği Zemin	84
3.4.	Ebû Hanîfe'nin Müteâriz Hadisleri Çözme Metodu.....	86
3.4.1.	İcmâ (Ümmetin Ameli).....	87
3.4.2.	Delâletü'l-usûl/ Şehâdetü'l-Usûl.....	91
3.4.2.1.	Âhad Haber Kur'an' a Arzı	92
3.4.2.2.	Âhad haberin Ma'ruf (Meşhur) Sünnete Arzı.....	95
3.4.3.	Haber-i Vahidin Genel Kaidelere Arzı	95
3.5.	Fıkıh Usûlü Teşekkül Dönemi.....	96
3.5.1.	İsâ b. Ebân'a Göre Teâruz Çözme Yöntemleri	97
3.5.1.1.	İki Tezat Hükümden Birinin Üzerinde İcmâ Olup Olmadığı ...	97
3.5.1.2.	İnsanlar Tezat Haberlerden Birinin Tespitinde İhtilaf Ederse.	98
3.5.2.	Ebû Mansûr el-Mâtürîdî es-Semerkandî (ö. 333)	100
3.5.3	Kerhî'nin (ö. 340) "el-Usûl " Adlı Usulü Fıkıh Risâlesi	101
3.6.	Fıkıh Üsulü Gelişim Dönemi	103
3.6.1	Hüccet Bakımından	103
3.6.2.	Hüküm Bakımından	103
3.6.3.	Mahal (Konu) Bakımından	104
3.6.4.	Zaman Bakımından	105
3.7.	Müteahhirîn Dönemi (Hanefî ve Şâfiî Usûllerini Mezcedenler)	105
3.8.	Çağdaş Bazı Hanefî Âlimlerin görüşleri	107
4.	EBÛ HANÎFE'NİN MÜTEÂRİZ HADİSLERİ ÇÖZME METODOLOJİSİ	
	115	
4.1.	Nesh	115

4.1.1.	Oturarak Namaz Kıldırın İmama Cemaat Nasıl Uyar?	116
4.1.2.	Vitir Tek Rekattır	118
4.1.3.	Ateşte Pişen Yemekleri Yemekten Dolayı Abdestin Gerekmesi.....	120
4.2.	Cem‘ ve Te‘lif	123
4.2.1.	Tek Başına Namaz Kılan Kimsenin, Daha Sonra Bu Namazı Cemaatle İade Etmesi	123
4.2.2.	Meclis Muhayyerliği	129
4.2.3.	Olgunlaşmadan Önce Meyvenin Satışı	131
4.2.4.	Vitir Namazının Vâcipliği	133
4.2.5.	Saff Arkasında Yalnız Namaz Kılan.....	139
4.2.6.	Köpek Satışı ve Bundan Elde Edilen Gelir.....	142
4.2.7.	Cünüp Bir Kimsenin Gusül Abdesti Almadan Uyuması	145
4.3	Tercih	150
4.3.1.	Sarık ve Baş Örtüsünün Üzerine Mesh Etme	151
4.3.2.	Mekruh Vakitlerde Uyananın Namazı	153
4.3.3.	Seferde İki Namazı Birleştirek Kılmak.....	157
4.3.4.	Velisiz Nikah.....	160
4.3.5.	İçkinin Sirkeleşmesi.....	163
4.3.6.	Hurmada Tahminin Hükümü.....	165
4.3.7.	Yaş Hurmanın Kuru Hurma İle Satışı	168
4.3.8	Ekinlerin ve Meyvelerin Zekâtı.....	171
4.3.9	Hanımının Müslümanlığından Sonra kocanın Müslüman Olmasıyla Yeniden Nikâh Yapmak.....	175
4.3.10.	Umre Tehlili Getiren Kadın Sonra Hayız Olursa.....	181
4.3.11.	Sabah Namazından Sonra Sabahın Sünnetinin Kazası	183
4.3.12.	Şehid Üzerine Namaz.....	184
SONUÇ	186
KAYNAKÇA	190
ŞEKİLLER LİSTESİ	202
EKLER (VARSA)	203
EK 1: KIYAS A	204
EK 2: KIYAS B	207
ÖZGEÇMİŞ	223

TEZ ONAY SAYFASI

Abdalwahab I. A. ZIDAN tarafından hazırlanan “EBÛ HANÎFE’NİN MÛTEÂRİZ HADİSLERE YAKLAŞIMI” başlıklı bu tezin Doktora Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Yakup KOÇYİĞİT
Tez Danışmanı, Temel İslam Bilimleri

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Temel İslam Bilimlerinde Doktora tezi olarak kabul edilmiştir. 29.12.2023

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan	: Doç. Dr. Şemsettin KIRIŞ (KÜ)
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Yakup KOÇYİĞİT (KBÜ)
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YILDIZ (KBÜ)
Üye	: Doç. Dr. Hikmetullah ERTAŞ (BEÜ)
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Kemel FETTUH (KBÜ)

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Doktora Tezi derecesini onamıştır.

Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN
Lİsâ nsüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Doktora tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlâkî ve hukûkî tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Abdalwahab I. A. ZIDAN

İmza :

ÖNSÖZ

Sünnet'in doğru bir şekilde anlaşılmasında, müteâriz haberler konusunun nedenli önem arz ettiği tartışılmaz bir gerçektir. Bu bağlamda birbiriyle çelişkili nakillerin, kendi içlerinde uzlaştırılarak anlaşılır hale getirilmesi önemli bir vazifedir. Ebû Hanîfe'nin bu sahadaki yetkinliğine dair müstakil ve mukayeseli bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle çalışmanın konusu müteâriz hadisler olarak seçilmiş ve tetkik alanı Ebû Hanîfe'nin yaklaşımı ile sınırlandırılmıştır.

Günümüzde Ebû Hanîfe'nin müteâriz hadislere yaklaşımı denilince, Hanefî usûlüne dair yazılan son dönem usûl kitaplarındaki açıklamalar akla gelmektedir. Bu eserlerde yer alan ve çoğunlukla Hanefî ve Şâfiî yöntemlerin mezcedilmiş ürünü olan usûlî prensipler genelde Ebû Hanîfe'ye aitmiş gibi algılanmaktadır. Ancak bunun, ilmî açıdan ne derece doğru olduğu son derece tartışmaya açık bir husustur. Ebû Hanîfe'nin tutumu ile Müteahhirûnun usûlü arasında bir mesafe olduğu bazı âlimler tarafından ifade edilmiştir.¹ Çalışmamızda da bu iki tutum arasındaki farklılıklar dikkate alınmıştır.

Fakih ve Muhaddisler, haberler arasındaki çelişkiyi giderme yöntemleri (uzlaştırma, tercih ve nesh) üzerinde ittifak etmelerine rağmen, bu adımların sıralamasında ihtilaf etmişlerdir. Ehl-i hadîs'in eserlerinde, yukardaki mezkûr yöntemler hiyerarşik bir sıralama içinde verilmekte iken Hanefî mezhebi âlimleri tarafından sadece birbirine alternatif yöntemler olarak sıralanmıştır. Burada akla ilk gelen soru şudur: Teâruzun çözümü için atılacak adımlar sıralamasında Ebû Hanîfe'nin kriterleri nelerdir? Çalışmamızda bu soruya net bir cevap aramaya çalıştık.

Hazırladığımız tezin danışmanlığını üstlenme lütfunda bulunan ve çalışma süresince katkılarını esirgemeyen değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Yakup Koçyiğit'e teşekkür ederim. Tezi okuyup katkıda bulunan Doç. Dr. Şemsettin Kırış, Doç. Dr. Hikmetullah Ertaş, Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Yıldız ve Dr. Öğr. Üyesi Kemel Fettuh'a şükranlarımı sunarım.

¹ Bkz. Murtaza Bedir, *Fıkıh Mezhep ve Sünnet (Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi)*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004). 50-118; Metin Yiğit, *Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet*, (İstanbul: İz, 2004); Zuhayli, *Usûl Fıkıh ve Mederis el-Bahs Fih*, (Şam: Darü'l-Mektebi, 1420/2000).

ÖZ

Müteâriz hadislerin çözüme kavuşturulması, hadis ilimleri içerisindeki en önemli disiplinlerden biridir. Bununla birlikte, hicrî ikinci asrın son çeyreğinden itibaren bu sahaya dair pek çok eser ortaya konmuştur. Bu bağlamda bu çalışmada da; hicrî ikinci asrın en önemli âlimlerinden Ebû Hanîfe'nin mezkûr disipline ilişkin yorumları, mukayeseli olarak değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

Giriş ve üç bölümden oluşan çalışmanın Giriş bölümünde; kavramsallaşma sürecinde müteâriz hadisler ilmi incelenmekte; Birinci bölümde, Ebû Hanîfe'nin hayatı, ilmî kişiliği ve hadisçi kimliği ele alınmakta; İkinci bölümde, Ebû Hanîfe ve Hanefî âlimlerinin teâruzu gidermede başvurdukları çözüm yolları tetkik edilmekte; Üçüncü bölümde ise bu ilme ait ilkeler, Ebû Hanîfe'nin yaklaşımı açısından örnekler eşliğinde tespiti çalışılmaktadır.

Ebû Hanîfe'nin yaşadığı dönemde farklı mezheplere mensup ulema tarafından görüş ve eser türünden bu ilme dair bir birikim oluşmuştur. Bu alanda otorite sayılan Ebû Hanîfe'nin tetkike konu edilmesi; Onun fikir ve tasarruflarının ilgili alandaki önemi ve etkisinin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: Ebû Hanîfe, Müteâriz, Hadis, Nesh, Cem, Tercih.

ABSTRACT

The scholars who combine Hanafi and Shafi'i methods give the order to be followed in the event of conflicting hadiths, arranged in this way: naskh, tarjih, jame, tesâkut and taqîrû'l-usûl. In many contemporary studies, the order of Hanafis has been recorded in this way .In fact, attributing this ranking to the majority in the Hanafi school is a (groundless) claim that is not based on a scientific method; because the ordering of the steps of resolving the conflict in this way is contrary to the origins of the imams of the school of thought on the one hand, and on the other hand it was not referred to in the books of the Hanafi jurisprudence until the end of the fifth century (as far as I know).

The transmission and explanations of scholars such as Isa Ibn Eban, Tahavi, Maturidi, Cessâs and Debûsî reveal the general approach to the subject of Tearuz. In addition, the methodology represented by these scholars differs from the approach of the later ones, and it is more compatible with Abu Hanifa's ijthads. However, in the historical process, this line did not take the place it deserves, instead the line of Sadru sharia, Teftâzânî, İbnü'l-Hümâm and Muhibullah ibn Abdshakur, which has a systematic aspect and can be taught more easily, has come to the fore.

To learn more about Abu Hanifa's approach to refuting the contradiction, we studied his views and evidence on the jurisprudential (Fikh) issues, and we relied on the books of Muhammad ibn al-Hasan al-Usul (Zâhirü'r-rivâye), El-Hücce 'alâ ehli'l-Medîne, and El-Âsâr. In addition to Al-Tahawi's books: "Şerh-u Şerh-u Müşkili'l Âsâr" and "Meâni'l Âsâr". This study highlighted Abu Hanifa's understanding of hadith. In our thesis, a comparison was made between the general rules and principles of Abu Hanifa and his practical steps to push back the contradiction, as well as the comparison between the method shown by Issa bin Aban and transmitted and supported by al-Jassas with the principles of Imam Abu Hanifa. The path of terminological and methodological development in the subject of Tearuz was also followed. We came to the conclusion that the criteria of Imam Abu Hanifa in dealing with the two contradictory hadiths are as follows: Ijma salaf, Delaleu-usool and İjtihad. Hanafi scholars, who wrote the rules and principles in a systematic way, examined the evidence in terms of hujjet, hukum, mahal and zaman in case of an unreal contradiction (zâhirî teâruz). However, the following

procedure is followed in the case of a real contradiction (hakiki teâruz); After (Tasakut el-delileyn), the next dalil is applied in the order, taking into account the hierarchy of evidence (Edile shariyya).

Keywords: Abu Hanifa, Muhtelef, Hadith, Naskh, Cam, Tarcih.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Ebû Hanîfe'nın Mütêarız Hadislere Yaklaşımı
Tezin Yazarı	Abdalwahab I. A. ZIDAN
Tezin Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Yakup KOÇYİĞİT
Tezin Derecesi	Doktora
Tezin Tarihi	29.12.2023
Tezin Alanı	Temel İslam Bilimleri
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	223
Anahtar Kelimeler	Ebû Hanîfe, Mütêarız, Hadis, Nesh, Cem, Tercih.

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Abu Hanifa's Approach to Contradictory Hadiths
Author of the Thesis	Abdalwahab I. A. ZIDAN
Advisor of the Thesis	Assist. Prof. Dr. Yakup KOÇYİĞİT
Status of the Thesis	Doctorate degree (PHD)
Date of the Thesis	29/12/2023
Field of the Thesis	Basic Islamic Sciences
Place of the Thesis	UNIKA/IGP
Total Page Number	223
Keywords	Abu Hanifa, Muterez, Hadith, Naskh, Cam, Tarcih.

KISALTMALAR

(s.a.v.)	: sallahu aleyhi ve sellem
a.s.	: aleyhisselâm
b.	: bin
b.y.	: basım yeri yok
bkz.	: bakınız
bnt.	: bint
çev.	: Çeviren
d.	: Doğumu
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicri
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
m.y.	: Matbaa yok
nakl.	: Naklen
No.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
r.a.	: Radiyallâhu anh
thk.	: Tahkik
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Müteâriz hadisler konusu, hadis ilminin en önemli konularından biri olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla erken dönemden itibaren sünneti doğru anlamak açısından üzerinde durulması elzem bir mesele olarak görülmüştür. Müteâriz hadisler ise, bazı hadisler arasında görülen ihtilafı gidermenin yöntem ve esaslarını vaz' eden ilimdir

Birinci asrın sonlarında hadis tedvin faaliyetleri başlamıştır. Hadisleri fıkıh bölümlerine göre tasnif eden ilk kişinin İmam Ebû Hanîfe olduğu söylenmiştir.² Bunun yanında onun *Müsned*'i vardır. İmam Ebû Hanîfe'nin fıkha ait görüşleri bizzat kendi denetiminde imlâ yoluyla kaydedilmiştir. O müteâriz haberler ihtiva eden meseleleri birbirini ardına müzakere ederdi. Konuları gözden geçirir, arkadaşlarının görüşlerini dinler ve kendisi de kendi görüşlerini söylerdi. Belki de tek bir konuda onlarla bir ay veya daha fazla süre münazara ederdi. Ardından bu görüşlerden birinde karar kılınır ve talebesi Ebû Yûsuf bunu kayda geçirirdi.³

Tedvin süreciyle eş zamanlı olarak hadislerin anlaşılmasına dair çabalar; gerek eser, gerekse disiplinler olarak ilerleme kaydetmiştir. Bu bağlamda rivayetlerden doğru hüküm çıkarma noktasında en büyük problem aynı konuda birbirleriyle çelişen makbul rivayetlerin bulunmasıdır.

Mezkûr sorunlar karşısında âlimler, hadisler arasındaki çelişkileri gidermek için kurallar ve yöntemler geliştirmişlerdir. İmam Ebû Hanîfe de bu ilimle iştigal eden âlimlerden biridir. İmam Malik onu methetmiş ve şöyle demiştir: “Eğer o (Ebû Hanîfe) sana bu sütunun altın olduğunu söylese mutlaka -altın olduğuna dair- delillerini getirir.”⁴

Bu bağlamda İmam Şafîi de şöyle demiştir: “İnsanlar fıkıh konusunda Ebû Hanîfe'nin çocukları konumundadırlar.”⁵

² Tedvinden kastedilen, onun talebelerinin hazırladığı şeylerdir. Onlar bunu Ebû Hanîfe'nin irşadıyla yapıyorlardı.

³ el-Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî, *Menakıbü'l-İmami'l-Azam Ebû Hanîfe*, (Haydarabad: El-Maarif'ül-İslamiye en-Nizamiye, 1321), 2/131-133.

⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf (Beyrût: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1422/2002), 15/459.

⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 15/473.

Nitekim İmam Ebû Hanîfe, hadisler arasındaki teâruzu gidermek için kendi içinde sistematik ve uyumlu bir metodoloji benimsemiştir. O sadece hadislerin senedine bakmakla yetinmiyordu. Senede ek olarak hadisin fikhî ile de ilgilenmiştir. Örneğin; “Evzâî, Mescid-i Haram’da Ebû Hanîfe ile karşılaştı “İrak ehline ne oluyor ki rükuya giderken ve rükudan başlarını kaldırırken ellerini kaldırmıyorlar. Halbuki Zühri Saâlim’den, o da İbni Ömer’den bana aktardığına göre Hz. Peygamber (s.a.v.) rükuya giderken ve rükudan başını kaldırırken ellerini kaldırmıştır.” Bunun üzerine Ebû Hanîfe “Bana da Hammad, İbrahim en-Nehaî’den, o da Alkame’den, o da Abdullah b. Mesud’dan Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sadece iftitah tekbirinde ellerini kaldırdığını, sonra bir daha tekrarlamadığını aktardı.” Bunun üzerine Evzâî şaşırıp, “Ben ona Zühre’nin Salim’den yaptığı rivayeti aktarıyorum, O bana Hammad’ın İbrahim’den, onun da Alkame’den rivayetini söylüyor” diye cevap vererek kendi isnadının daha yüksek olduğunu ima etti. Ebû Hanîfe ise “Hammad, Zühri’den daha fakih idi. İbrahim de Salim’den daha fakih idi. İbn Ömer daha önce gelmiş olmasaydı Alkame ondan daha fakihtir derdim. Abdullah b. Mesud’un hadisi ise ravilerinin fikhî nedeniyle tercih edilir çünkü tercih âlî isnadın (علو الإسناد) olması ile değil ravilerinin fakih olması iledir.”⁶

Bu bağlamda çalışmanın konusu; Ebû Hanîfe’nin, Müteâriz hadisler ilmi kapsamındaki rivayet değerlendirmeleri ve bunların fikrî çerçevesinin tespiti üzerinedir. Araştırmanın kapsamına giren bir diğer nokta ise aynı sahada eser ortaya koymuş isimlere nispetle kendisinin özgünlüğüdür.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Ebû Hanîfe fikhî ve itikadi konulardaki bakış açısı, verdiği fetvalar, meselelere yaklaşımı ve çözüm yollarıyla kendi dönemine ve sonraki asırlara tesir etmiş önemli bir şahsiyettir. Bir kişinin görüşlerinin mezhepleşme sürecinde bilgi birikimi, izah kabiliyeti yanında fetva ve çözümlerinde bilimli bir sistematığın bulunması önemlidir. Mezhebin görüşlerini tahlil etmede mezheb imamının görüşlerinin öğrencileri tarafından ne derece kabul edilip aktarıldığı, ne gibi farklılaştırıldığıнын tesbiti oldukça önemlidir. Bu açıdan tezin amacı; Ebû Hanîfe’nin müteâriz haberleri yorumlama biçimlerini tespit etmek, yaptığı değerlendirmelerin mezhepsel eğilimlerle irtibatını belirlemek, ayrıca bu

⁶ Şemsü’l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Mebûsût*, (Beyrut: Darü’l Marife, 1414/1993), 14/1.

konudaki görüşleri Hanefî usûlcülerinin görüşleriyle mukayese etmek ve aynı sahada otorite kabul edilmiş âlimler arasındaki özgünlüğünü ortaya koymaktır.

Yukarıdaki amaçlara ulaşma düşüncesiyle yapılan bu çalışma, birkaç açıdan önemlidir:

1. Hadislerin doğru anlaşılmasının yanında, ilk dönemlerdeki metin tenkidi hakkında da bilgi takdim etmektedir.
2. Fıkıh ile Hadis ilimleri arasında ortak zeminin varlığına ilişkin de fikir vermektedir. Muhtelefu'l-hadis, hadis usûlü ile fıkıh usûlü arasındaki ortak konulardan biri olarak kabul edilir. Bu konuyu anlamak için hadis usûlü ile fıkıh usûlü kitaplarını incelemek gerekmektedir.
3. Biri diğeriyle teâruz halindeki rivayetleri ele alış şekillerini ortaya koymakta, hadislerin muhteva açısından değerlendirilmesine katkı sağlamaktadır.
4. Ebû Hanîfe'nin fakih ve hadisçi kimliğini vurgulamaktadır.
5. Kapsamı, sınırları ve çözüm yolları hakkında farklı görüşlerin bulunduğu müteâruz hadislerle ilişkin Ebû Hanîfe'nin yöntemsel kriterleri sunulmaktadır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada, sosyal bilimler araştırma yöntemlerinden ve kuram oluşturmayı temel alarak sosyal olguları bağlı buldukları çevre içerisinde araştırmayı ve anlamayı ön plana alan Nitel Araştırma Yöntemi takip edilmiştir. Toplanan verilerin analizi ise veriler arasındaki ilişki yapılarının tanımlanması ve yorumlanmasını temel alan içerik analizine dayalı yapılmıştır. Kuram/Teori oluşturma ise, genel ilkelerden hareket ederek olaylar hakkında tek tek yargıya ulaşmayı esas alan “tümdengelimsel” (dedüksiyon-dedüktif akıl yürütme) yaklaşımla gerçekleştirilmiştir.

Tezimiz; Ebû Hanîfe'nin düşünce yapısının oluşum sürecini ele alması, yorumlamalarına yaşadığı coğrafyanın tesirini irdelemesi, müteâruz rivayetleri uzlaştırma noktasında kullandığı argümanları seçme nedenlerini sorgulaması ve bu alanda kaleme alınmış diğer eserlerle mukayese içermesi sebebiyle “Keşifsel” bir çalışmadır.

Araştırma, olgu ve olayları kuramsal olarak incelediği ve Ebû Hanîfe'nin müteâruz hadisler ilminin sınırlarını belirleme noktasındaki tespit ve tercihlerini içerdiği

için “teorik” bir yapı arz etmektedir. Aynı zamanda veri toplama açısından bakıldığında; kitap, dergi vb istifade edilecek olması hasebiyle bu çalışma, “Tarama Araştırmaları” kategorisine de dahil edilebilir.

Çalışmanın başında; konu ve sınıra dair açıklamaların ardından, tezin amacına yönelik bilgilendirmelere yer verilmiştir. Bu bağlamda; Ebû Hanîfe’nin çelişkili haberleri yorumlama biçimini tespit etmek, bunların mezhebî yönelimlerle irtibatını belirlemek ve izahlarındaki özgünlüğü ortaya koymak tezin temel amacını oluşturmaktadır.

Tezimizin Giriş kısmında; kavramsallaşma sürecinde müteâriz hadisler ilminin gelişim safhaları ele alınmış, ona ilişkin terimleri de beyan edilmiştir. İlmî disipline gelince, bu ilmin kapsamı, sınırları hatta isimlendirilmesi hakkında farklı birçok görüşler ileri sürülmüştür. Ayrıca müteâriz hadislerin literatürü incelenmiştir. Şafîî, İbn Kuteybe ve Tahavî’nin yaklaşımı ele alınmıştır. Tahavî, Hanefî mezhebinin önemli şahsiyetlerinden biri olduğu ve eserlerinin büyük ölçüde Ebû Hanîfe’nin görüşlerini yansıttığından dolayı metodu hakkında detaylı bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde; Ebû Hanîfe’nin hayatına kısa bir şekilde değinilmiş, müteâkiben ilmî şahsiyeti ve yaşadığı çevre üzerinde durulmuştur. Ebû Hanîfe’nin hadis ilminin gelişimine katkısı, bu bölümün odak noktasını oluşturmuştur.

Tezin İkinci bölümünde, müteâriz hadisler ilminin kriterlerinin ele alınış şekilleri noktasında Ebû Hanîfe’ye ait bir sıralama tespit etmenin mümkün olmaması ve kendisinin ehl-i re’y kimliğinden ötürü, ehl-i re’y’in belirlediği tasnif kabul edilmiştir.

Bilindiği gibi Ebû Hanîfe’nin bizzat yazdığı hiçbir eseri bulunmamış, çünkü o dönemde tedvin faaliyetleri yaygınlaşmamıştır. Binaenaleyh çalışmamızda Ebû Hanîfe’nin görüşleri ve delilleri, müteâriz hadislerle ilgili Hanefî kaynaklarından tespit edilmiştir. Bu kaynakların başında Ebû Hanîfe’nin “*el-Âlim ve’l-Müteallim*” ve “*Risâletü Ebî Hanîfe ilâ ‘Osmân el-Bettî*” adlı risâleleri, Muhammed b. Hasan’nın (ö. 189) “*el-Asl*” (*el-Mebsût*) ve “*el-Hücce ‘alâ ehli’l-Medîne*” adlı eserleri, bunun yanında Ebû Yûsuf’un (ö. 182) “*İhtilâfü Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ*” ve “*er-Red ‘alâ Siyeri’l-Evzâ ‘î*” adlı eserleri, yanı sıra Tahavî’nin (ö. 321) “*Şerh-u Müşkili’l Âsâr*” ve “*Şerh-u Meâni’l Âsâr*” adlı eserleri, aynı şekilde Cessâs’ın (ö. 370) “*el-Fusûl fi’l-usûl*” adlı eseri yer almıştır.

Yukarıdaki yer alan verilerden de istifade ile Ebû Hanîfe'nin; Nesih, Cem' ve Tercîh usûllerini ne şekilde ve hangi sıklıkta kullandığı gibi hususlar inceleme konusu yapılmıştır. Her bir başlık altında Ebû Hanîfe'nin içtihatları; özgünlük, yeterlik ve mezhepsel eğilimler gibi hususlar çerçevesinde mukayeseli bir biçimde değerlendirilmiştir. Uzlaştırma yönteminin sınırları içerisinde; tahsis, takyid, tebyin ve haml uygulamalarına Ebû Hanîfe'nin atfettiği değer irdelenmiş; bu bağlamda müteâriz hadisler ile ilgili fıkıh meselelerindeki görüşleri üzerinde durulmuştur. Hadislerin doğru anlaşılması ve aralarındaki çelişkilerin giderilmesi adına; hadisin lafızlarının ihtilafları, vürûd sebebi ve zamanı gibi faktörlerin Ebû Hanîfe nazarındaki değeri tetkik edilmiştir. Bunun yanında Ebû Hanîfe'ye göre iki rivayet arasında tercihin senet ve metin açısından sebeplerine karşılaştırmalı olarak temas edilmiş, böylece Ebû Hanîfe'nin ilgili disiplin açısından ilmî ve fikrî yanı tespiti çalışılmıştır.

Son bölümde tezin yöntemine dair ifade edilmesi gereken bir diğer husus, mevzuya taalluk eden örneklerin kullanım şekillerine ilişkindir. Herbir başlık altında yer alan müteâriz rivayet örnekleri, konunun doğru anlaşılması adına sağladığı fayda muvacehesinde konumlandırılmıştır. Bu sebeple ilgili başlık altında ikincil bir fayda sağlamadığı görülen örneklere değinilmemiştir. Bu bölümde, yukarıda teorik olarak anlatılan bölümü örneklendirerek Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin fikhî hükümlerde esas aldıkları rivayetleri ve bunları nasıl yorumladıkları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümün sonunda imam Ebû Hanîfe ile diğer âlimlerin mukayeselerine ilişkin bir tablo oluşturulmuştur.

ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Hanefî ve Şâfî usûllerini mezceden usûlcüler, teâruz halinde izlenecek sıralamayı nesih, tercih, uzlaştırma, tesâkut ve takrîr'î-usûl şeklinde vermektedir. Birçok çağdaş araştırmada da Hanefîler'in sıralaması bu şekilde kaydedilmiştir. Ancak bunun, ilmî açıdan ne derece doğru olduğu son derece tartışmaya açık bir husustur. Ulaşabildiğimiz kadarıyla bu sıralama beşinci asrın sonlarına kadar Hanefî usûlü eserlerinde de yer almamıştır. Araştırmadaki temel soru; İmam Ebû Hanîfe'nin müteâriz hadisleri çözüme metodolojisi nedir?

Bu sorudan hareketle aşağıdaki alt sorular gelmektedir:

1. Müteâriz haberlere dair nazariyatı hangi konu bağlamında ortaya çıkmıştır?
2. Bu nazariyatın gelişim sürecinde kimler ve ne kadar katkıda bulunmuştur?
3. Sonraki dönem Hanefiler arasında farklı yorumlara sevk eden çözüm yolu hiyerarşisinin erken dönemde nasıl tesis edilmiş?

Tezimizde yukarıdaki konular hakkında detaylı bilgiler araştırmaya çalıştık.

ARAŞTIRMANIN HİPOTEZİ

Îsâ b. Ebân (ö. 221), Maturîdî (ö. 333), Ebü'l-Hasen-i Kerhî (ö. 340) ve Cessâs (ö. 370), gibi âlimlerin aktarım ve açıklamaları teâruz konusuna genel yaklaşımı ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu âlimlerin temsil ettiği usûl anlayışı, Ebû Hanîfe'nin içtihadlarıyla daha uyumlu bir usûlî bir çizgiyi kanıtlamaktadır. Ancak son dönemde bu yaklaşım gölgede kalmış, bunun yerine sistematik yönü ağır basan ve daha rahat öğretilen Sadrüşşerîa (ö. 747), Teftâzânî (ö. 792), İbnü'l-Hümâm (ö. 861) ve Muhibullah İbn Abdü's-Şekûr (ö. 1119) çizgisi öne çıkmaktadır. Bu nedenle Ebû Hanîfe'nin müteâriz hadislerle yaklaşımını belirlemek için erken dönemde yazılan kaynaklara başvurmak gerekmektedir.

ARAŞTIRMANIN SINIRLANDIRILMASI

Müteâriz Hadisler konusu; sünneti doğru anlama adına ehemmiyet atfedilen bir saha olagelmıştır. Dolayısıyla mütekaddimûn ulemânın hadisleri te'lif çabaları, zamanla sistematik bir hale bürünmüştür. Bu sebeple onların izahlarında çoğu zaman, “müteâriz hadisler” ya da benzeri terimler bulunmaz. Kısaca; rivayetlerin hayata sıhhatli bir aktarımını amaçlayan müteâriz hadisler, boyutları itibarıyla da kapsamlıdır. Ancak bu çalışmanın çerçevesi, Ebû Hanîfe'nin ilgili alandaki görüşleriyle sınırlandırılmıştır.

Ebû Hanîfe farklı konularda müteâriz rivayetleri ele almıştır. Ancak çalışmamızın sınırlarını genişletmemesi ve fikhî boyutuyla değerlendirilmesi amacıyla sadece -gerçeklikle ilgili- fikhî konular üzerinden tahsis edilmiştir.

Konu seçiminin yanı sıra hadis tahriç usûlünde de bir sınırlandırma söz konusudur. Şöyle ki, tahrici yapılacak rivayet eğer Kütüb-i Tis'a'da geçiyor ise tâli kaynaklara gerek duyulmamıştır. Ancak Kütüb-i Tis'a'da yer almayan rivayetler için çerçeve daha geniş tutulmuştur. Ayrıca isnadlar hakkında Buhârî (ö. 256) ve Müslim'in

(ö. 261) hadisleri hariç sıhhat değerlendirmesinde bulunmuştur. Bunun yanında araştırma konusuyla ilgili hadisler geniş bir şekilde değerlendirilmiş, alt örneklerde yer alan hadisler ise kısaca kaynaklarına işaret edilmiştir.

Tezin hacmini gereksiz yere artırmamak amacıyla, Ebû Hanîfe'nin hayatına dair kısım oldukça kısa işlenmiştir. Buna mukabil, Ebû Hanîfe'nin yaşadığı coğrafyanın ve mensubu olduğu düşünce ekolünün şahsî tekamülüne tesiri üzerinde daha çok durulmuştur. Ebû Hanîfe'nin içtihatlarına yönelik değerlendirmeler arasından onun müteâriz hadisler alanındaki yetkinliğine işaret edenler seçilmiş, bunun dışındakiler kullanılmamıştır. Bu çerçevede, Ebû Hanîfe'nin hangi kesimler tarafından takdir edildiği noktasında ipuçları elde edilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ebû Hanîfe'nin hadis ve fıkıhla ilgili görüşleri hakkında birçok eserler yazılmıştır. Bu eserlerden bazılarında hadis usûlüyle ilgili değerlendirmelere ve görüşlerine yer verilmiştir:

A- Doğrudan Konuyu Ele Alan Eserler:

Ebû Hanîfe'nin müteâriz hadislere dair yaptığı rivayet tahlillerine ilişkin müstakil olarak Türkçe hiçbir akademik eser mevcut değildir. Yurt dışında bu konuyu kısmen ele alan kimi akademik çalışmalarda, meseleye taalluk eden bazı örneklerin sadece sunumuyla yetinildiği görülmekte, kapsamlı bir muhtevaya sahip olunmamaktadır. Asıl önemli kısım olan Ebû Hanîfe'nin eğilimleri, yönetsel tasarrufları ya da normatif tespitleri noktasında herhangi bir değerlendirme içermemektedir.⁷

⁷ Mesala Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed ez-Zebîdî (ö. 1205/1791), *Ukûdü'l-cevâhiri'l-münîfe fi edilleti mezhebi'l-İmâm Ebî Hanîfe*, (Hindistan: el-Camiatul-Eşrefiyye, 1439/2017); Şakîr Zib Fayyad, *Ebû Hanîfe Beyn el-Cerhi ve't-ta'dîl*, Yüksek Lisans tezi, (Suudi Arabistan: Kral Abdülaziz Üniversitesi, 1396/1976).

B- Konuyla Yakın İlgisi Bulunan Eserler:

Ebû Hanîfe'yle ilgili olarak son yüzyılda çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ebû Hanîfe'yi değişik yönlerden konu edinen bu çalışmaların hepsini derleyip değerlendirmek çalışmamızın sınırlarını aşacağı için biz burada sadece *müteâriz hadisler* konusunda Ebû Hanîfe'nin yaklaşımı ile ilgili yazılan ve akademik niteliği haiz, ulaşabildiğimiz çalışmalardan söz edeceğiz.

Türkiye'de Ebû Hanîfe'nin Sünnet anlayışıyla ilgili olarak kitap düzeyinde birkaç çalışma bulunmaktadır. Bunlardan ilki İsmail Hakkı Ünal'a aittir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanan Ünal'ın çalışması, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*⁸ başlığını taşımaktadır. Çalışmanın sadece ikinci bölümü Müteâriz Hadislerle ilgilidir. Bu bölümde Ebû hanîfe ve talebelerinin hadis tercih ve yorumunda dikkate aldıkları unsurları konusu ele alınmıştır. Bu bağlamda yazar tercih unsurları, rivayetlerin muhtevalarıyla alakalı olduğu için verilen örneklerin isnad yönünden bir tetkikinin yapılmadığını belirtmiştir.⁹

Nitekim Ebû Hanîfe'nin ilk olarak haberleri rical tenkidi yanında muhteva tenkidine tabi tutma ve rivayetlerin Kur'ân, marûf sünnet gibi sağlam delillere arz etmesi kabul edilmektedir. Çalışmamızda ağırlıklı olarak Ebû Hanîfe'nin hadisleri metin ve isnad açısından değerlendirmesi üzerinde durulmaktadır.

Yazar, ağırlıklı olarak Serahsî ve Pezdevî'nin usûllerine dayanarak, Hanefî mezhebinin hadis metodunu ele almaktadır. “*el-Fusûl*” ve “*Takvîmu'l-Edille*” gibi eserlerin henüz basılmadığı bir döneme denk geldiği için yazarın, bu kaynaklardan yararlanamadığı gözlemlenmektedir.

Türkiye'de Ebû Hanîfe'nin Sünnet anlayışına dair ikinci müstakil çalışma Mürteza Bedir'e aittir. Bedir'in çalışması *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet (Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi)* ismini taşımaktadır. ¹⁰

⁸ İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018).

⁹ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı*, 93.

¹⁰ Mürteza Bedir, *Fıkıh Mezhep ve Sünnet (Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi)*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004).

Bedir, çalışmasında ağırlıklı olarak Hanefî usûlünün oluşum ve gelişimi üzerinde durmaktadır. Hanefî usûlünü; Teşekkül dönemi, klasik dönem ve klasik-sonrası şeklinde üç döneme ayırmaktadır. Yazara göre teşekkül döneminden fikirleri bize ulaşan Hanefî âlimleri, sadece İsbâ b. Ebân ve Ebû Cafer et-Tahâvî'dir.

Bedir, Hanefî fıkıh teorisinin klasik dönemde Cessâs'la ilk sistematik eserine kavuştuğunu, Debûsî ile birlikte Mâverâünnehir'de yeniden şekillendiğini, Serahsî ve Pezdevî ile klasik formunu elde ettiğini belirtir. Yazara göre bu dönemin diğer bir özelliği Hanefî haber teorisinin gelişen diğer alternatif haber ve hadis teorilerini de dikkate alarak kurgulanmış olmasıdır.

Yazar, klasik sonrası dönemi ikiye ayırmaktadır: Hakim Hanefî usûl anlayışını sürdüren çizgi ve diğer mezheplerin usûl gelenekleriyle uzlaşma arayan çizgi. Yazara göre bu dönemde Hanefî fıkıh teorisi yazarları, klasik Hanefî haber teorisini, alternatifini olan hadis taraftarlarının isnad merkezli hadis usûlü ile uzlaştırmışlardır.¹¹

Metin Yiğit'in ise *İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet* adlı eserinde hadislerdeki ihtilafların çözüm yollarını sırasıyla üç başlıkta ele almıştır: 1. Cem ve Te'lif 2. Nesih 3. Tercih. ¹²

Yazar konuyu eser başlığında Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet diye belirlemesine rağmen, hadislerdeki problemleri giderme konusunda Hanefî mezhebinin yöntemindeki aşamaları değil, muhaddislerin yöntemindeki aşamaları kullanmıştır. Halbuki tezimizde hadislerdeki ihtilafların çözüm yollarını Ebû Hanîfe'nin kullandığı yöntemin aşamalarını dikkate alarak araştırmaya çalışılmıştır.

Haberleri değerlendirirken arz prensibini temel alan bir yöntem kullanmaları Hanefî âlimlerin hadis anlayışı hususundaki en belirgin özelliklerinden biridir. Nitekim bu prensip, Hanefî fıkıh usûlü eserlerinde yer almakta ve genellikle manevî inkıtâ başlığı altında detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Ayrıca bu prensip, Mehmet Özşenel'in kaleme aldığı "*Arz Yöntemi Özelinde Hanefî Hadis Anlayışının Teşekkülü*" başlıklı çalışmanın odak noktasıdır. Yazar, bu çalışmasında Hanefî hadis anlayışının Ebû Hanîfe'den (ö. 150) Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'ye (ö. 493) kadar geçen yaklaşık dört asırlık

¹¹ Bedir, *Fıkıh Mezhep ve Sünnet*, 50, 118.

¹² Metin Yiğit, *İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet*, (İstanbul: İz, 2004), 389-404.

dönemde nasıl bir gelişme kaydettiğini arz yöntemi çerçevesinde ortaya koymayı amaçlamıştır.¹³

Yazara göre Hanefî hadis anlayışı iki aşamadan geçmiştir:

1. Teşekkül dönemi “Ebû Hanîfe’den (ö. 150) Cessâs’a (ö. 370) kadar”
2. Tekâmül dönemi “Debûsî (ö. 430) Ebû’l-Yüsr el-Pezdevî’ye (ö. 493) kadar”

Netice itibarıyla bu çalışmanın önemli özelliği Hanefî âlimlerinin hadisleri değerlendirirken dikkate aldıkları en temel prensip olan arz yönteminin mezhep içinde nasıl gelişip yerleşik hale geldiğini sistematik bir şekilde değerlendirmiş olmasıdır. Ancak söz konusu çalışmada *Müteâriz hadisler* konusu açıklanmamıştır.

Abdülmeccid et-Türkmânî tarafından, hocası Muhammed Abdülhalîm en-Nu’mânî’ye ithaf edilmiş olan *el-Medhal fî usûli ’l-hadîs alâ menheci ’l-Hanefiyye* isimli eser, Câmîatü’l-Ulûmi’l-İslâmiyye’de hadis ihtisâs alanında bitirme tezi olarak hazırlanmış ve ilk defa 2009 yılında basılmıştır.¹⁴

Yukarıdaki mezkûr eserinde son bölümünde, hadislerin teâruz ve tercihi meselesine yer verilmiş, iki hadis teâruz ettiğinde hükmün ne olacağı incelenmiştir. Bu konuda biri Hanefîler’e diğeri cumhura ait olmak üzere temel iki görüşün bulunduğu belirtilmiştir. Hanefîler’in tercih sıralaması şu şekildedir; tarihler biliniyorsa ilk olarak nesh uygulanır, bilinmiyorsa tercih imkânı varsa iki hadisten biri tercih edilir, yoksa iki hadis uzlaştırılır, bu da mümkün değilse asıllara başvurulur. Cumhura göre ise teâruz eden iki hadis mümkünse ilk önce uzlaştırılmalı, değilse tarihler biliniyorsa nesh uygulanmalı, bilinmiyorsa tercihi mümkünse tercih edilmeli, değilse tevakkuf edilmelidir.

Müellif her iki grubun da delillerini serdettikten sonra kendi görüşünü belirtir. Müellife göre ilk önce nassî neshe başvurulur, mümkün değilse tercih imkânı varsa tercih edilir, bu da mümkün değilse uzlaştırmaya, bu da mümkün değilse içtihadî neshe başvurulur. Bunlardan hiçbiri mümkün değilse başka delillere bakılır.¹⁵

¹³ Mehmet Özşenel, *Arz Yöntemi Özelinde Hanefî Hadis Anlayışının Teşekkülü*, (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018).

¹⁴ Abdülmeccid et-Türkmânî tarafından, *el-Medhal ilâ usûli ’l-hadîs alâ menheci ’l-Hanefiyye*, (Amman: Darur Reyahin, 1442/2021).

¹⁵ Abdülmeccid et-Türkmânî, *el-Medhal*, 279.

Adnan Hıdır'ın, *el-Muvazâne Beyn Menhâci'l-Hanefiyye ve'l-Muhaddisin Fî kabuli'l-ehadis ve reddiha* isimli çalışması (Yöksek Lİsâ ns Tezi, Dımaşk Üniversitesi), 2010 yılında kitap olarak yayınlanmıştır.¹⁶

Yukarıdaki mezkûr eserde müellif hadis tenkidinin kurallarını açıklamakla yetinmiştir. Çelişkili hadisler meselesine değinmemiştir.

Mehmet Dinçoğlu'nun, *Ehl-i Hadis ve Hanefî Usulcülere Göre Hadislerin Kabul ve Reddi*¹⁷ isimli eserinde hadislerin kabul ve red ölçütleri başlığı altında hanefî usûlcülerin metodu ele alınmıştır. Yazar Pezdevî ve Serahsî'nin eserlerine dayanarak (haber-i vâhidin) şaz olmaması, Kur'an ve sünnete uygunluğu, umum-u belvâ'den olmaması, akıl ve kıyasa uygunluğu gibi bazı kurallarından bassetmiştir. Ancak yukarıdaki zikredilen eserde *mûteâriz hadisler* konusu incelenmemiştir.

İman Gâzali'nin “*Muhtelifü'l-hadis ve Eserühü Fi İhtilafi'l-fukaha: Cihad - kurban ve avlanma - akika - yiyecek ve içecekler bölümleri üzerine uygulamalı bir çalışma*” adlı tezinde de Ebû Hanife'nin tearuzu ortadan kaldırma konusundaki yaklaşımı ele alınmamış ve ilgili Hanefî görüşleri incelenmemiştir.¹⁸

Araştırma makalelerine gelince; İbrahim Turhan'ın *Hicrî İlk Beş Asırda Hanefî Fıkıh Usûlünde Muâriz Haber Nazariyesi*¹⁹ başlıklı makalesi konumuzla ilişkilidir. Bu çalışma tamamen teorik bir çalışmadır. Müellif özellikle fıkıh usûlünün kaynaklarına dayanmıştır. Ebû Hanife'nin yaklaşımı ele alınmamıştır. Mâtürîdî ve Tahâvî'nin görüşlerine değinilmemiştir.

Çalışmamızda mezkûr çalışmadaki eksiklikler tamamlanmaya çalışılmıştır. Mâtürîdî ve Tahâvî'nin görüşlerine yer verilmiştir. Hadis kaynaklarına başvurularak birçok örnek incelenmiş ve Ebû Hanife'nin usûl ve esaslarına ışık tutulmuştur.

¹⁶ Adnan Hıdır, *el-Muvazâne Beyn Menhâci'l-Hanefiyye ve'l-Muhaddisin Fî kabuli'l-ehadis ve reddiha*, (Beyrut: Darün-Nevâdir, 2010).

¹⁷ Mehmet Dinçoğlu, *Ehl-i Hadis ve Hanefî Usulcülere Göre Hadislerin Kabul ve Reddi*, (Ankara: İlahiyat, 2016).

¹⁸ İmam Gâzali, *Muhtelifü'l-hadis ve Eserühü Fi İhtilafi'l-fukaha*, (Gazze İslam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

¹⁹ İbrahim Turhan, “Hicrî İlk Beş Asırda Hanefî Fıkıh Usûlünde Muâriz Haber Nazariyesi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/13 (Aralık 2017), 1825-1872.

Eş-Şerîf Hâtim b. ‘Ârif el-‘Avnî’nin, *Şer’î Naslar Konusunda Cumhûr ile Hanefîler Arasındaki Teâruz Sorununu Giderme Yolları*²⁰ isimli makalesinde hadisler arasındaki teâruzun giderilmesinde cumhurun yöntemi ile Hanefîlerin metodu mukayese edilmiştir. Bununla birlikte mezkûr konuda Hanefî usulünün, hadisçilerle mutâbakât sağladığı yani öncelikle hadisler arasında Cem’ imkânının araştırıldığı, Cem’ mümkün olmazsa, sırasıyla tercih ve nesh yöntemlerinin takip edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Yazar hadisçilerle Hanefîler’in yaklaşımlarını birbirine yakınlaştırmaya çalışmıştır. Aslında yukarıda bahsedilen çalışma, söz konusunu yeniden düşünmenin önünü açmış oldu. Ancak çalışmamızda elde ettiğimiz sonuç yazarın ulaştığı sonuçla çelişmektedir.

Mohamad Anas Sarmini’nin, *Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re’y’e Göre Naslar Arasındaki Teâruzun Giderilmesinde Cem’ ve Tercîh Yöntemleri: Temellendirici ve Eleştirel Bir Yaklaşım*²¹ başlıklı makalesinde Şerîf Hâtim’in makalesine birtakım eleştiri ve itirazlara yer verilmiştir. Ardından Hanefî mezhebinin iddia edilen yöntemi sunulmuştur. Yazara göre iddia edilen sıralama tercih, sonra uzlaştırma, daha sonra neshdir. Nitekim söz konusu sıralama birtakım problemler içermekte olup, mezhebin usûlüne muhalefet etmekte ve bizâtihi mezhep kurucularının görüşleriyle de çelişmektedir. Öte yandan bir önceki çalışma teorik bir çalışma olup herhangi bir örnek içermemektedir. Bu çalışmamızda konuya dair örnekler incelenecektir.

Mısır ulemasından Muhammed Ebû Zehra (ö. 1394/1974), *Ebû Hanîfe Hayâtu ve Asruh-Ârâuh ve Fıkhu* adlı eserinde Ebû Hanîfe’nin hayatını, fikhî ve usûlî görüşlerini incelemiştir. Bu bağlamda yer yer Ebû Hanîfe’nin Sünnet’e ilişkin görüşlerini de ele almıştır.

Pakistan ulemasından Muhammed Abdurreşîd en-Numânî’nin *Mekânetu’l-İmâm Ebî Hanîfe fi’l- Hadîs* isimli eseri de burada zikredilebilir. Nu’mânî, bu eserinde Ebû Hanîfe’nin hadis ilmindeki konumuna değinmekte ve muhaddislerin Ebû Hanîfe hakkında yaptığı cerh ve ta’dîli incelemiştir.

²⁰ Eş-Şerîf Hâtim b. ‘Ârif el-‘Avnî’nin, *Şer’î Naslar Konusunda Cumhûr İle Hanefîler Arasındaki Teâruz Sorununu Giderme Yolları* (30.05.1441).

²¹ Mohamad Anas Sarmini, “Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re’y’e Göre Naslar Arasındaki Teâruzun Giderilmesinde Cem’ ve Tercîh Yöntemleri: Temellendirici ve Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Dârülfünûn ilahiyat* 31/1 (Haziran 2020), 77–98.

Abdüllatîf Abdullah Azîz el-Berzencî'nin *et-Teârûz ve't-tercîh beyne'l-edilleti's-şer'iyye* adlı eserinde Hanefîler'in ezici çoğunluğunun yöntemleri sırasıyla nesih, tercih ve Cem' olarak sunulmuştur. Ancak çalışmamızda farklı bir sonuç elde edilmiştir.

Muhtelifü'l-hadisle ilgili farklı amaçlarla eserler telif edilmiştir. Abdullah b. Ali en-Necdî el-Kâsimî'nin *Müşkilâtü'l-ehâdîsi'n-Nebeviyye ve Beyânüh* isimli eseri, tıp, astronomi ve ilim alanında müşkil gelen sahîh hadîsleri münakaşa ettiği bir kitaptır. Öte yandan akademik seviyede çalışmalar vardır. Üsâme b. Abdullah Hayyât'ın *Muhtelifü'l-hadîs ve Mevkifü'n-Nukkâd ve'l-Muhaddisîne Minh* isimli yüksek İlsâ ns tezi ve Nafiz Hüseyin Hammad'ın *Muhtelifü'l-hadîs beyne'l-fukahâ' ve'l-muhaddisîn* ve Abdulmecid es-Sevseve'nin *Menhecu't-Tevfik ve't-Tercîh Beyne Muhtelifü'l-Hadîs* başlıklı doktora tezleri; konuyu genel bir şekilde ele alan araştırmalardır.

Muhtelifül-hadis ile ilgili diğer çalışmalar:

- İsmail Lütfî Çakan'ın "*Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*" adlı eseri.
- Zeki Koçak'ın "*İslam Hukuk Metodolojisinde Tearuzu Gidermede Tercih Yöntemi (Hanefî Uygulaması)*" Doktora tezi/Ankara Üniversitesi.
- Binyunus el-Velî'nin "*Davâbitu't Tercîh 'inde vukû'i't te'âruz*" adlı eseri.
- Abdülmecit es-Suse'nin "*Menhecu't tevfik ve't tercih*" adlı eseri.
- Muhammed eş-Şetyevî'nin "*et-Tercîh beyne'l ahbâr*" adlı eseri.
- Hasan b. Abdülhamid el-Buhârî'nin "*Menhecu'l İmâm et-Tehâvî fî def'i't teârud beyne'n nusûsi's şer'iyye min hilâli kitâbihi şerhu müşkili'l âsâr*" adlı eseri.
- Târik et-Tavârî'nin "*Muhtelifü'l hadis ve eseruhu fî ahkâmi'l hudûd ve'l 'ukûbât*" adlı eseri.
- Hâdî Rûşû el-Tûnusî'nin "*Muhtelifü'l hadis ve cuhûdî'l muhaddisîne fîhi*" adlı eseri.
- Nâfiz Hammâd'ın "*Muhtelifü'l hadis beyne'l fukahâi ve'l muhaddisîn*" adlı eseri.

Yukarıdaki mezkûr çalışmalarda Hanefîler'in teârüz konusundaki yöntemine - cüzi bir şekilde- işaret edilmektedir. Onların, önce neshi sonra tercihi daha sonra Cem' i ve tesakûtu kullandıkları söylenmektedir. Ancak, Hanefî âlimlerinin kelimalarına dikkat kesildiği zaman aslında çözüm yolları farklı bir şekilde görülmektedir. Nitekim bu müellifler, erken dönem Hanefî kaynaklarına atıfta bulunmamışlardır. Bu kabullerinin

Hanefî usûlüne fiili olarak uyup uymadığına bakmamışlar, Hanefî imamların ve usûlcülerin bu kabullerinin aksi bir kanaati olup olmadığını gözetmemişlerdir. Böylece bazı çağdaş müelliflerin görüşlerinin, Sadeddin Teftâzânî, İbn Hümâm ve Behârî'nin fikri ile uyum sağladığı görülecektir. Bu vesile ile Ebû Hanîfe'nin görüşlerini inceleme ve erken dönem Hanefî kaynaklarına müracaat etme ihtiyacı doğacaktır. Çağdaş çalışmalar, bazı âlimlerin deliller arasındaki teâruzun çözümüne dair yaklaşımlarını ele almış, ancak hiçbiri Ebû Hanîfe'nin bu konuyla ilgili metodolojisine değinmemiştir. Tezimizde hadislerdeki teâruzun çözüm yolları, Ebû Hanîfe'nin kullandığı yöntemi dikkate alarak araştırmaya çalışılmıştır. Çalışmamız aynı alandaki diğer çalışmalardan ayıran en önemli hususiyeti ise Ebû Hanîfe'nin ilgili görüşlerini değerlendirmeye tabi tutmuş olmasıdır. Böylece çalışmamızda bu alandaki önemli bir boşluğu doldurmaya çalıştık.

Tezimizin bir kısmını 8. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu'nda bildiri olarak sunduğumuzu ve makalenin e-kitap olarak yayınlandığını da belirtmekte fayda var.²²

²² ZIDAN, Abdalwahab I. A. “İmâm-ı Âzam Ebû Hanife'nin (ö. 150/767) Müteâriz Hadislere Yaklaşımı”, 8. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu, Ed. Kursanbek Duishonkul Uulu, s. 6-27, (İstanbul: Federation Of International Student Associations, 2023).

1. KAVRAMSALLAŞMA SÜRECİNDE MÜTEÂRİZ HADİSLER İLMİ

Herhangi bir ilmin doğru olarak anlaşılabilmesi için geçirdiği tarihsel gelişim sürecini ve terimlerini, o ilme katkıda bulunan âlimleri ve literatürünü bilmenin gerekliliği ehli tarafından takdir edilen bir gerçektir. Bu bölüm, müteâriz hadislerin kavramsal çerçevesi, doğuşu ve literatürünü incelemeyi amaçlamaktadır.

1.1. Teâruzun Manası ve Mahiyeti

1.1.1. Teâruzun Semantik Yönü

“عَرَضٌ” kökünden türetilmiştir²³. “A-r-z” maddesi sözlükte, “mâni olmak, zuhur etmek/izhâr etmek, bir şeyin sonradan ortaya çıkması, mukabele etme, denkleşme, eşit olmak, birbirine engel olacak biçimde karşılaşmak, birbirine ters düşmek, çatışmak, çelişki”²⁴ gibi anlamlara gelir. Pezdevî (ö. 482), yukarıda zikredilen anlamlardan birini tercih ederek, “Muâraza: el-mümânaa ala sebili'l-mukabele” demiştir.²⁵ Bu ifadeden hareketle iki şeyden birinin diğerinin karşısına durup onu yöneldiği cihete gitmesini engellemesine "teâruz" denmektedir.

1.1.2. Teâruzun Tanımı

İstilah olarak iki eşit delilden birinin, bir mesele hakkında bir anda gerektirdiği hükmün, diğer bir delilden aynı mesele hakkında gerektirdiği hükme aykırı olmasına "teâruz" denmektedir. Mesela, iki delilden biri müsbet, diğeri menfi bir hüküm ifade edebilir. Aynı şekilde bir delil bir konuda helâl, diğer bir delil ise haram hükmü ihtiva

²³ Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luga*, thk. Abdusselem Harun (Dımaşk Darul Fikir, 1399/1979), 4/269. Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luga*, thk. Abdusselem Harun (Dımaşk Darul Fikir, 1399/1979), 4/269.

²⁴ İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-luga ve Sihâhu'l-Arabiye "es-Sihâh"*, (Beyrut: Daru'l-İlim li'l-Meleyyn, 1990), 4/219, 228; İbnu'l-Esir, *en-Nihâye fî garibi'l-hadis ve'l-eser*, thk. Tahir ez-Zevi - Mahmud et-Tenehî, (Beyrut: Daru İhyâi't-Türâs el-Arabi, ts.), 3/212; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, thk. Abdullah Ali Kabir vd. (Kahire: Daru'l-Marif, ts.), 4/2886; Muhammed b. Muhammed ez-Zübeydî “Murteza”, *Tâcü'l-erus min cevahiri'l-kamus*, (Kuveyt: Daru'l-Hidâye, 1965), 18/407, 420.

²⁵ Alâüddîn Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Usûli'l-Pezdevî*, (Beyrut: Darul Kitabul İslami, 1308), 3/76.

edebilir.²⁶ Yine iki delilden her birinin diğersinin hükmünü engelleyecek biçimde karşı karşıya gelmesini ifade eder.

1.2. Müteâruz Hadisler ile ilgili Kavramlar

Kaynaklarda teâruzla eş anlamlı olarak ihtilâf ve tenâkuz gibi kelimeler de kullanılır. Bu bölümde bu kavramlar arasında bir karşılaştırma yapılmıştır.

1.2.1. Muhtelifü'l-Hadis

1.2.1.1. Lugat Olarak Muhtelifü'l-Hadis

Muhtelifü'l-hadis, "مُخْتَلِفُ الْحَدِيثِ" (Lâm) harfinin kesre harekesiyle ismi faildir ya da muhtelefü'l-hadis "مُخْتَلَفُ الْحَدِيثِ" (Lâm) harfinin fetha harekesiyle ismi mefuldür. İki şekilde okunabilir. Arap dilinde anlaşmazlık ve uyuşmazlık demektir²⁷

1.2.1.2. Muhtelifü'l-Hadis Kavramı

Muhtelifü'l-hadis tanımına dair bazı tarifler yapılmıştır. Bu tanımlardan bazıları şu şekildedir:

- a. İmam Şâfiî (ö. 204) bu hususta şöyle demiştir: “Her ikisinin beraber uygulanmasının bir tarafı olduğu sürece iki hadis, ihtilafa nispet edilemez. İhtilafli iki hadis, ancak diğeri düşmedikçe uygulanamayan hadistir. Mesela, aynı konudaki iki hadisten birinin onu helal kılması ve diğersinin de haram kılması böyledir.”²⁸
- b. el-Hâkim en-Nîsâbü'rî (ö. 405) ise şunları ifade etmektedir: “Hadis ilimlerinin yirmi dokuzuncu nev'i; Rasûlullah'ın benzerleriyle çelişen sünnetlerini

²⁶ Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî (Usûlü'l-fikh)*, (Beyrut: Daru'l-Merife, ts.), 2/12.

²⁷ Ebu'l Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükrim İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut: Dârü's-Sadır, 1114), 4/91; Mahmud el-Münavî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker*, (Mısır: el-Mektebetü'l-Şâmile, 1432/2011), 32; Usama hayyat, *Muhtelifü'l-Hadis*, (Riyad: Daru'l-fazile, 1421/2001), 26.

²⁸ Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmet Şâkir (Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1357/1938), 342.

bilmektedir. Mezhep âlimleri, sıhhat ve zayıflık açısından müsavi olan iki hadisten birisiyle ihticac etmektedir (amel etmektedir).”²⁹

- c. Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 643) tanımı şöyledir: İki haberden birinin, gerektirdiği hükmün, diğer bir haberin aynı mesele hakkında gerektirdiği hükme aykırı olmasına "teâruz" denmektedir.³⁰
- d. İbnü's-Salâh (ö. 643) ise şöyle demektedir: “Muhtelifü'l-hadis iki kısımdır: Birincisi, iki hadisin arasını Cem‘ etmenin (uzlaştırmak) mümkün olmasıdır ki bu durumda her ikisi ile de amel edilir. İkincisi ise aralarını Cem‘ etmenin mümkün olmayıp birbirine zıt olmasıdır. Bu da iki kısma ayrılmaktadır; birincisi, ikisinden birisinin nasih diğerinin mensuh olduğudur ki bu durumda nasih ile amel edilir. İkincisi ise hangisinin nasih, hangisinin mensuh olduğunun bilinmemesidir. Bu durumda tercih sebeplerine başvurulur ve racih olan ile amel edilir.”³¹
- e. Nevevî (ö. 676) ise şöyle demektedir: “Muhtelifü'l-hadis, zâhirî olarak mana açısından birbiriyle çelişen iki hadisin aralarının cem edilmesi (uzlaştırılması) ya da iki hadis birisinin tercih edilmesidir.”³²
- f. İbn Hacer (ö. 852) ise bu hususta şunları ifade etmektedir: “Makbul olan hadis, (başka bir hadisle) çelişmekten salim olursa bu hadis muhkemdir. Eğer kendisi gibi (makbul bir hadisle) çelişirse ve aralarını Cem‘ etmek mümkün olursa işte bu, muhtelifü'l-hadistir.”³³

²⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *Marifetu Ulûmi'l-Hadis*, thk. Muazzam Huseyin (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1977/1397), 122.

³⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye Fî Ma'rifeti Uşûli 'İlmi'r-Rivâye*, nşr. Ebû Abdullah Surkî (Haydarâbâd: Meclis-i Dairetu'l Maârif el-Osmaniyye, 1357), 433.

³¹ Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, İbnü's-Salâh, *Mükadimetu İbnu's- Salâh "Ulûmi'l-Hadis"*, (Dimaşk-Beyrût: Dâru'l-Fikr-Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, 1986/1406), 284-286.

³² Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, thk. Muhammed 'Usmân (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l- Arabî, 1405/1985), 90.

³³ Ahmed b. Alî b. Muhammed, İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdihi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, thk. Abdulmuhsin kasım (Medine: Mektebetu'l-Melik Fahd, 2021/1442), 134-137.

1.2.1.3. Muhtelifu'l-Hadîs İlmî İle İlgili Yapılan Tanımlarının Değerlendirmesi

Şâfiî'ye göre çelişkinin şüphesiz hakikî olması gerekmektedir. el-Hâkim en-Nîsâbûrî'nin sözleri, hem makbul hadisler hem de zayıf hadisleri içermektedir. Nevevî ve İbn Hacer'in, bu tanımlarıyla iki hadîs arasındaki ihtilafın ancak zâhirî olmasını şart koştuğu görülmektedir.

Hadis usulcileri arasında sadece Cem' in mümkün olduğu kısmı muhtelifu'l-hadis kapsamında değerlendirenler olduğu gibi hem cem hem de tercih söz konusu olan hadisleri muhtelifu'l-hadis kapsamında değerlendirenler olduğu görülmektedir. Nesh söz konusu olan hadisler ise muhtelifu'l-hadis değil nasih mensuh konusu içerisinde yer almaktadır.

Bir hadis usûlcü olarak İbnü's-Salâh nesh de dahil olmak üzere Cem' ve tercih söz konusu olan haberleri muhtelifu'l-hadis başlığı altında değerlendirmektedir.

1.2.1.4. Tercih Edilen Tanım

Muhtelifü'l-hadîs: Makbul bir hadisin; başka bir makbul hadisle, görünürde çelişmesidir.

1.2.1.5. Müteâriz hadisler ile Muhtelifu'l-hadis Mukayesesi

Muhtelifu'l-hadîs ilmîni bir hadisin başka bir hadîse muhalif olmasına; Müteâriz hadisleri ise bir hadisin bir ayete veya başka bir hadise (Kuvvet açısından iki delilin eşit olması şartıyla) muhalif olmasına has kılmışlardır.

1.2.2. Tenâkuz

1.2.2.1. Tenâkuzun Mahiyeti

Teâruzun, mantıksal çelişki (tenâkuz) olmadan temânu' ve teadül olduğunu görüyoruz. Bu cümle anlaşılmıyor. Türkçe karşılığı yazılmalı. Çünkü mantıkçılar, iki (çelişkili) durumda sekiz şekilde birleşmelerini şart koştular:

- a. Konu
- b. Mahmul
- c. Zaman
- d. Mekan
- e. İzafe
- f. Kuvvet ve fiil
- g. Cüz ve Kûll
- h. Şart³⁴

Bunlardan herhangi birinde farklılık varsa, çelişki (tenâkuz) gerçekleşmez. Esasen şer'î deliller arasında önceki (yukarıdaki) şartlar sağlanamamaktadır.

1.2.2.2. Teâruz ile Tenakuzun Mukayesesi

Âlimler, teâruz tenakuzun eş anlamlı olup olmadığı konusunda değişik fikirleri sürmüşlerdir. Doğru ya da yanlış olma zorunluluğudur. “Zeyd insandır” ve “Zeyd insan değildir” cümlelerinde olduğu gibi isbat (olumlu) veya nefy (olumsuz) anlamları olan iki önermenin birbirleriyle ihtilafı sonucu çatışmasına “tenakuz” denir.³⁵

Bir kısım usulcülere göre tenakuz “bazı hallerde delilin medlûlünün bulunmaması”, tearuz ise “iki eşit hüccetin her birinin diğerinin hükmünü engelleyecek şekilde karşı karşıya gelmesi” demektir. Tenakuz delilin butlânını gerektirirken tearuz delile ilişmeksizin varılmak istenen hükmün sübûtunu engeller. Buna mukabil Gazzâlî³⁶ teâruzu tenâkuz olarak tanımlamıştır.³⁷ Bibbii yerine kullanıldığı sıkça görülmekle birlikte mantık terimi tenâkuzla usul terimi teâruz arasında gerek mahal gerekse sonuç bakımından fark bulunduğuna dikkat çekilmiştir.³⁸

³⁴ Bedreddin Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, 8/121; eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, 2/261.

³⁵ Seyyid Şerîf Cürcânî, *Ta'rîfât: Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar yayınları, 1997), 66.

³⁶ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr an Usûli Fahrîlislâm el-Pezdevî*, 3/158.

³⁷ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 2/226, 395.

³⁸ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, 6/110-111.

1.3. Teâruzun Rüknu ve Şartları

1.3.1. Teâruzun Rüknu

Kuvvet açısından iki delilin eşit olması, Hanefî usûlcüler, zıt hüküm ifade eden iki delilin eşit kuvvette olmasını, teâruzun rüknu olarak kabul etmişlerdir. Yani muayyen bir meselede eşit kuvvette bulunan ve iki zıt hüküm ifade eden deliller arasında teâruz caiz ve vâki olabilir. Delillerden birinin kuvvetli, diğerinin zayıf olması halinde teâruz vuku bulmaz. Bu durumda kuvvetli delille amel edilir. Mesela, mütevatir ve âhâd hadisler arasında teâruz vuku bulmaz. Çünkü mütevatir hadis kuvvet yönünden meşhur (âhâd) hadisten önce gelir. Âhâd hadis, kuvvet bakımından mütevatir hadise eşit değildir.³⁹

1.3.2. Hakiki Teâruzun Şartları

- a. Mahal birliği: Zıt hüküm ifade eden iki delilin tearuz etmesi aynı konu (mahal) da olmak gerekir.
- b. Zaman birliği: Tearuz aynı tarihte vârid olup farklı hüküm ifade eden iki hadis arasında sözkonusu olmak gerekir. Vürûd tarihleri farklı olduğu kesin olarak bilinen hadisler arasında tearuz olmaz. Hadislerin vürûd tarihleri farklı olduğu için aralarında tearuz bulunmamaktadır. Çünkü önce vârid olan hadisler mensûh, sonrakiler ise nâsîh olarak kabul edilir.
- c. Zıd hüküm: İki nassdan biri bir vakitte bir konuda bir şeyin yapılmasını helâl, diğeri de o konu ve vakitte o şeyin yapılmasını haram kılıyorsa, o iki nass arasında tearuz bulunuyor demektir.⁴⁰

Tearuz şartlarını şu şekilde özetleyebiliriz; Aynı konu ve zamanda vârid olan nasslar, zıd hüküm ifade ederlerse o zaman tearuzdan bahsedilebilir.

³⁹ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/12-13; Abdullatif Abdulazîz el-Berezencî, *et -Teâruz ve't-Tercîh beyne'l-Edilletiş-Şeriyye*, (Bağdad: y.y., 1977), 1/243.

⁴⁰ Serahsî, *Usûl*, 2/12-13.

1.4. Deliller Arasında Hakiki Teâruzun Caiz ve Vâki Olup Olmadığı

Âlimler, deliller arasında hakiki teâruzun caiz ve vâki olup olmadığı konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Âlimlerin bu konudaki görüşlerini şöylece özetleyebiliriz⁴¹:

Deliller arasında zâhirî teâruz caiz ve vâkidir. Olsa olsa müctehidin zannına göre teâruz bulunur ki bu da hakiki değil, zâhiri bir teâruzdur. Zerkeşî (ö. 794) zannî delillerde tearuzun cevaz ve vukuunun hikmetini şöyle ifade etmektedir: "Cenâb-ı Hakk, her şer'î hüküm için kat'î bir delil koymamıştır. Genellikle hükümlerini kullarının maslahat ve faydalarına olmak üzere zannî delillere dayandırmıştır. Bu surette insanlar tek mezhebe bağlı kalmaksızın değişik hükümlerle ihtiyaçlarını daha kolay giderme imkânına sahip olsunlar. Şer'î hükümlerde zannî deliller muteber ve makbul olunca, zahirde açıklık ve kapalılık itibariyle zannî deliller arasında tearuz bulunması tabiidir." ⁴²

Âlimler, kat'î deliller arasında hakiki tearuzun vâki ve caiz olmadığını ittifakla kabul etmişlerdir. Zannî deliller arasında hakiki tearuzun caiz ve vâki olduğunda ise ihtilaf etmişlerdir. Bu görüşleri kısaca açıklayalım. Ebü'l-Hasen el-Kerhî (ö. 340) ve fakihlerin çoğunluğuna göre, zannî deliller arasında hakiki bir teâruz bulunmaz. ⁴³

İmam Şâfiî, konuyla ilgili olarak şöyle söyler: "Hz. Peygamber'den – husûs ile umûm, icmâl ile tefsir cihetlerinden başka bir cihetle- birinin ispat ettiğini diğerrinin nefyettiği, birbirine zıt iki sahîh hadisın –nesh durumu hariç- vurûdu vâki değildir." ⁴⁴

İbn Huzeyme (ö. 310), bu hususta şöyle söyler: "Sahih senedle Hz. Peygamber'den rivayet edilmiş muteâruz iki sahîh hadis bilmiyorum. Kimde böyle bir hadis varsa bana getirsin onları te'lif edeyim." O bu sözyle sahîh hadisler arasında teâruzun vâki olmadığı görüşünde olduğunu bize bildirmektedir. ⁴⁵

⁴¹ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, 8/124-129; eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hak min 'ilmi'l-usûl*, 2/261; Abdullatif Abdulazîz el-Berezencî, *et -Teâruz ve't-Tercih beyne'l-Edilletiş-Şerîyye*, (Bağdad: 1977), 1/58-70.

⁴² Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, 8/125; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, 2/261.

⁴³ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, 8/120; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, 2/258.

⁴⁴ Ebü Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Şâkir (Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdühü, 1357/1937), 216-217; bkz. Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, 8/125; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, 2/261.

⁴⁵ Abdurrahman Ebü 'Amr İbnü's-Salâh, *Ma'rifetu Enva'i Ulûmi'l-Hadis (Mukaddime)*, thk. Nuret-tin 'Itir (Suriye: Dâru'l-Fikr, 1986), 285.

Şu halde, kat'î ve zannî delillerde tearuzun kabul etmeyenler, tearuzun Şârî açısından muhal, müctehid açısından mümkün olduğunu kanaatini izhâr etmişlerdir. Sahih şer'î deliller arasında böyle bir çatışma tasavvur olunamaz. Çünkü böyle bir durum, İslâm ahkâmının kendi içinde çelişki bulunduğu sonucuna götürür.

Ebû Alî Muhammed b. Abdilvehhâb b. Sellâm el-Cübbâî (ö. 303) Basra Mu'tezilesi imamı ve oğlu Ebû Hâşim el-Cübbâî, Ebû Hâşim Abdüsselâm b. Muhammed b. Abdilvehhâb el-Cübbâî'ye göre (ö. 321), mutlak olarak tercihi imkânsız kılacak şekilde denklik vasfındaki deliller arasındaki tearuzun caiz ve vâkî olduğu görüşündedirler. Bu bağlamda iki zıt delilin birinin diğerine tercih edilemeyecek konumda olması "tekâfüü'l-edille" diye adlandırılmıştır. Mâverdi (ö. 450), Rûyânî (ö. 450) ve Şafî âlimlerin ekserisinin "tekâfüü'l-edille"yi câiz ve vâkî olduğu kanaatini taşıdıklarını söylemişlerdir.⁴⁶

Ebû-Nasr Abdu's-Seyyid b. Muhammed İbn es-Sabbâğ (ö. 477), Ebû-Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî (ö. 505) ve Üstâd Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir el-Bağdâdî'ye göre (ö. 429):

Her müctehidin İsâ bet ettiğini savunanlara göre (furûda) hakkında nas bulunmayan bu tür meselelerde delillerden birinin vasfen üstünlüğünü isbat etmek mümkün değildir; çünkü ellerindeki tüm deliller İsâ betlidir. Bu durum literatürde "teaddüdü'l-edille" (doğruların çokluğu) tabiriyle ifade edilir. Fakat müctehidlerden sadece birinin doğruyu tutturmuş olacağı görüşünde olan muhattie grubuna göre denk iki şeyden (iki zannî delilden) birinin ötekine üstün olduğunu ortaya koymak mümkündür.

Fahrüddîn er-Râzî'ye göre (ö. 606) tek hükümde, iki ayrı fiilde, iki zannî delil arasında tearuzun olduğu caiz ve vâkidir. Ancak iki ayrı hükümde (helalık-haramlık gibi), tek fiilde, iki muteâriz delilin bulunması aklen caiz, fakat şer'i açısından bu mümkün değildir.⁴⁷

Netice itibariyle âlimler, nasslar arasında zahirde tearuzun vâkî ve caiz olduğunu ittifakla kabul etmişlerdir. Bunun yanında âlimler, kat'î deliller arasında tearuzun caiz

⁴⁶ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, 8/120; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, 2/258.

⁴⁷ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, 8/126.

ve vâkî olmadığında ittifak etmişlerdir. Fakat zannî deliller arasında hakiki tearuzun caiz ve vâkî olduğu konusunda ise ihtilaf etmişlerdir.

Hanefî âlimlerine göre delillerde hakikatte teâruzun olmadığı görüşündedir. Çünkü bu acziyet işaretlerindedir. Tenakuzun varlığı Şâri' için muhaldir. Bu açıdan şer'î deliller usul ve fûruunda tek bir söze rucu eder, teâruz ancak zahiren tasavvur olunur. Şer'î deliller üzerinde kafa yorulması, nasih-mensuhun bilinmesi, nassın indiriliş yerinin anlaşılması, meydana gelen vak'aların bilinmesi buradaki sorunu çözer. Pezdevî: "Zikrettiğimiz bu deliller özde (vaz'î olarak) kendi içlerinde teâruz etmezler ve çelişmezler. Çünkü teâruz ve çelişki acz işaretleridir, Allah bundan münezzehtir. Bunlar arasındaki teâruz bizim nâsîh ve mensûhu bilmememizden kaynaklanır" der.⁴⁸

1.5. Müteâruz Hadisler İlminin Doğuşu

Bir ilmi iyi anlamak için ilk yapılması gereken o ilmin doğuşunu, gelişimini, sistemleşmesini, literatürünü, problemlerini, kısacası tarihini bilmektir. Çünkü tüm ilim dalları, zaman içerisinde o alana emek veren ilim adamlarının çabaları neticesinde gelişir. Bu ise sonradan gelenlerin, öncekilerin eksikliklerini tamamlamaları, hatalarını düzeltmeleri ve aldıkları mirasa yeni şeyler katmalarıyla mümkün olur.⁴⁹

Şüphesiz bu ilmin ilk parıltıları daha Hz. Peygamber döneminde ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu konuda bazı sahabîlerin hadisler ile ayetler arasında veya hadislerin kendi içinde ifade ettiği manaları zahiren çelişkili görmüşlerdi ve bu problemlerin çözümünü Hz. Peygamber'e sormuşlardı. Aslında bu çelişkili mana hakikatte değil soran kişinin nazarındadır. Hz. Peygamber de bu problemleri gidermekte ve işin hakikatini açıklamaktadır. Bu alanla ilgili sahih hadislerden pek çoğunu hadis kitapları bize nakletmektedir. Buna örnek olarak Hz. Ayşe'nin Hz. Peygamber'e "Kim hesaba çekilirse azab görür." sözünü sorması gösterilebilir. Zira Hz. Ayşe, "Allah Te'âlâ 'Hesabı çok kolay bir şekilde görülecek.' buyurmuyor mu?" demiş, bunun üzerine Hz.⁵⁰

⁴⁸ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, 3/796.

⁴⁹ Ömer Kara, *Metodolojik Bir Yaklaşım Vahiy-Vâkıa İlişkisi*, (İstanbul: Bilge Adamlar, 2009), 19.

⁵⁰ el-İnşikâk, 7.

Peygamber “Bu, amellerin gösterilmesinden ibarettir; yoksa hesaba çekilen helak olur.” buyurmuştur.⁵¹

Hiz. Peygamber döneminden sonra muhtelifü'l-hadis konusu farklı bir aşamaya geçmiştir. Bu aşama “et-Tesebbüt- fi'l-hadis” noktasının araştırılması, haberlerin nakleden kişilerden bazı şartlarla kabul edilmesi ve hata yapmamak için mümkün olduğu kadar az rivayette bulunulması ile öne çıkmıştır. Boşanmış olan kadının ikameti ve nafakası ile ilgili olarak Fatıma Binti Kays kıssası⁵² hakkında Hiz. Ömer'in yaptığı gibi bazı sahabîler, delillerin arasında ihtilafı gidermek için haberi Kur'an'a arz etmiştir. Bu gibi çelişkili görünen konuların çözümleri hadislerle birlikte sözlü rivayetlerle de nakledilmiştir. Tedvin dönemi geldiğinde ihtilafların çözümüne dair aktarılan rivayetler de hadis kitaplarında yer almıştır.

İhtilâf ilmi hakkında en eski eseri kaleme alan musannif Kadı Ebû Yûsuf'tur (ö. 182). Bu eserinin adı “*İhtilâfu Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ*”dır 53. Ebû Yûsuf bu kitabında, Ebû Hanîfe'nin, Kûfeli meşhur fakih İbn Ebî Leyla (ö. 148) ile ihtilafa düştükleri meseleleri bir araya getirmiştir. Bu eserde, o dönemin âlimleri arasında çeşitli konularda meydana gelen ihtilaflar derinlemesine incelenmiştir. Ebû Yûsuf, her ne kadar çoğunlukla hocası Ebû Hanîfe'nin görüşlerini desteklese de farklı kişilerin delillerle desteklenen görüşlerini de zikretmeye özen göstermiştir.

Ebû Yûsuf'un (ö. 182) “*Kitâbu'r-Red 'alâ Siyeri'l-Evzâ'i*”⁵⁴ adında bir kitabı daha bulunmaktadır. Ebû Yûsuf, bu kitabında devletler hukuku alanında, eman, anlaşmalar, ganimetler gibi konularda Ebû Hanîfe ile Evzâî (ö. 157) arasında ihtilaflı olan hükümleri ele almış ve bu meselelerde hocası Ebû Hanîfe'yi desteklemiştir.

⁵¹ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih “Sahih-i Buhârî”*, (Beyrut: Daru Tevki'n-Necât, 1422), “İlim”, 15 (No: 103).

⁵² Fatıma binti Kays'den rivayet edildiğine göre, Hiz. Muhammed'in (s.a.v.) ona mesken ve nafaka vermediğini söylemiştir. Bunun üzerine Hiz. Ömer bu konuda şöyle söylemişti: “Biz, ezberlediğini veya unuttuğunu bilmediğimiz bir kadının sözünden dolayı Allah'ın kitabını ve Peygamberimizin sünnetini terk edemeyiz. Zira kadına mesken de vardır, nafaka da vardır.” Ondan sonra Hiz. Ömer, “**Onlar apaçık bir kötülük getirmiş olmadıkça, onları evlerinden çıkarmayın. Onlar da evlerinden çıkmasınlar**”

“لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يُخْرِجَنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُّبِينَةٍ” (Talâk, 1) âyeti okumuştur. Bk. Müslim, *Sahih-i Müslim*, (Beyrut: Dârü'l-Cil, t.s.), “Talâk”, 1480.

⁵³ Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfi, *İhtilâfu Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ*, (Haydarabâd: Lecnetü İhyâi'l-Maarifi'n-Nu'mâniyye, 1357/1938).

⁵⁴ Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfi, *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâ'i*, nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî (Haydarabâd: Lecnetü İhyâi'l-Maarifi'n-Nu'mâniyye, 1357/1938).

Yukarıda zikrettiğimiz kitaplarda muhtelifü'l-hadis ilmi ile ilgili meseleler de yer almaktadır.

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189) de bu konuda, “*el-Hucce alâ Ehli Medîne*”⁵⁵ adında bir eser yazmıştır.

Kitabın göz ardı edilemeyecek özellikleri şunlardır:

1. Manaları en kuvvetli olan hadislerin zikredilmesiyle sınırlı kalınmış, konunun uzaması korkusuyla, bir meselede zikredilen her şeye değinilmemiştir.
2. Mesele zikredilmiş, varsa o meseledeki ihtilaf açıklanmıştır.
3. Sahabe, tâbiün ve tebei tâbiîn sözleri delil olarak gösterilmiştir.
4. Eser, kitap ve bâblara ayrılmıştır. Bütün bâblar, Kûfe ehlinin sözleriyle başlamaktadır. “İmam” kelimesiyle genelde Ebû Hânîfe kastedilmektedir.
5. Bu eserin değeri, müellifinin konumundan anlaşılmaktadır. Zira erken dönemde yazılmıştır. Ayrıca eser, içerdiği ilmî konular açısından da önem arz etmektedir.
6. Müellif bâbları, belirli bir düzene göre tasnif etmemiştir. Kitap, 334 bâbtan oluşmaktadır. Kitapta merfû, mevkûf, maktû olmak üzere yaklaşık 1000 hadis vardır. Bunlardan 325’i merfû hadis, 598’i mevkûf eser, 341’i ilim ehlinin maktû fetvasıdır (konuda esas olarak kabul edilen Ebû Hanîfe’nin görüşleri bu sayının dışındadır).

Kitap, Muhammed b. Hasan eş-Seybân’ın Medine ehline karşı, hadis, eser, akli delil gibi kullandığı delilleri içermektedir. Ayrıca ihtilaf ilmi alanında yazılmış en eski kitaplardandır. Kitabın hacmi *Mebûsût*’a göre daha küçüktür. Bununla birlikte İmam Muhammed’in yazmış olduğu kitaplar arasında en çok hadis ve eseri içeren kitaptır. Çünkü kitabını yazarken, çok sayıda hadis ve esere yer vermeyi şart koşturmuşur. Kitap, müteâriz pek çok hadisi içermektedir.

⁵⁵ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Hucce ‘alâ Ehli’l-Medine*, thk. Mehdi Hasan el-Kilâni - Ebu’l Vefa el-Afgani (Haydarabat: Kültür Bakanlığı / Beyrut: Alamü’l-kütüp, ts.).

1.6. Müteâriz Hadisler Literatürü

Öte yandan *Muhtelifü'l-hadîs*'in bir disiplin ve müstakil bir ilim olarak ortaya çıkıp tasnif edilmesine, sünnetin inkarına sebep olarak gösterilen bazı hususlar etki etmiştir. Hicri ikinci asırla birlikte mütevatir olmayan âhad rivayetlerin ve Kur'ân-ı Kerîm'i açıklayıcı ya da tekid edici olmaksızın müstakil bir hüküm bildiren sünnetin hücciyetini inkâr edenler; zâhirde Kur'ân nassıyla, akıl, kıyas ya da genel anlayışla çelişiyor gözükken hadis metinlerini inkar edenler ortaya çıkmıştır. Sünnetin inkarcıları ve hadisler arasında tearuzmuş gibi görünen durumun hakikatini bilmeyenler tarafından maruz bırakıldığı bu sıkıntılar, İslam dini hususunda samimi duygular besleyen âlimleri bu ilimde eserler te'lif etmeye ve meselenin gerçek yüzünü ortaya koymaya sevk etmiştir.

Bu durum, bu alanda eser te'lif eden ulemanın eserlerinin girişinde eseri yazış amaçlarıyla ilgili beyanlarından anlaşılmaktadır. Yukarıda zikredilen sıkıntılara “*el-Üm*”, “*er-Risâle*”, “*Cimâ'u'l-ilm*” ve “*İhtilâfü'l-hadîs*” adlı eserleriyle temas eden ilk kişi İmam Şâfiî olmuştur. Onu İbn Kuteybe ed-Dîneverî “*Te'vilü muhtelifi'l-hadîs*” isimli eseriyile, sonra ise Ebû Ca'fer et-Tahâvî “*Şerhu meâni'l-âsâr*” ve “*Müşkilü'l-âsâr*” isimli eserleriyle takip etmiştir. Yine İbn Cerîr et-Taberî'nin “*Tehzîbü'l-âsâr*” ve İbn Fûrek'in “*Müşkilü'l-hadîs ve beyânüh*” adlı eserleri de ulemânın aynı alanda kaleme aldıkları eserlerdendir. Bununla birlikte modern dönemde de, ihtilâfü'l-hadîs ve şer'i deliller arasındaki çelişki ve tercih meseleleriyle ilgili yazılmış pek çok eser bulunmaktadır.

1.6.1. İmâm Şâfiî'nin “İhtilâfu'l-Hadîs” İsimli Eserinde Yöntemi

İmam Şâfiî'nin mezkûr eseri bu alanda kaleme alınan ilk eserdir– ki İmam Şâfiî bu alanın öncüsü sayılmaktadır - . O, kitap için bir giriş yazmış ve bu girişte sünnetin konumu, Kur'ân-ı Kerim ile olan ilişkisi ve İslam dininin şer'i hükümler bağlamındaki ikinci kaynağı olması hususlarını açıklamıştır. Yine haber-i vâhid konusuna değinmiş ve onun hücciyyetiyle alakalı deliller serdetmiştir. Bununla birlikte muhaliflerinin, kendi fikhî görüşlerine tezat teşkil ettiği görülen âhad rivayetleri reddederken ortaya koydukları delillerine itirazlarda bulunmuştur.

O, giriş kısmının sonunda şer’i hükümler bağlamında delil teşkil eden iki hadis-i şerifin Cem‘ ve te’lifinin öncelenmesine, her ikisinin de değerlendirilip, ihmal edilmemeleri gerektiğine şu ifadeleriyle işaret etmiştir: “İki hadis-i şerif delil olarak birlikte kullanılma ihtimali barındırıyorsa, içlerinden birisi terkedilmez, bilakis ikisi birlikte kullanılırlar.”⁵⁶

İmam Şâfiî ihtilâflı görünen pek çok hadis-i şerif zikretmiş ve bu hadis-i şeriflerde var olduğu zannedilen çelişkileri Cem‘, nesh ve tercih yöntemleriyle çözüme kavuşturmuştur. O, ihtilâfî’l-hadîs meselesinde hadis ve fıkıh usûlündeki genel kaideler çerçevesinde meydana getirdiği ve kendisinden sonrakilerin de ondan istifade ettikleri ilmî bir yöneme itimat etmekteydi.

Şüphesiz İmam Şâfiî bu kitapta hadis ilmiyle ilgili ihtilâfları kapsamlı bir şekilde ele almayı hedeflememiştir. O sadece, birbiriyle çelişik görünen hadislerdeki çelişkilerin nasıl giderileceğine dikkat çektiği bazı örnekler zikretmiştir.

İmam Şâfiî’nin kitabı incelendiğinde onun fikhî meselelere odaklanıp, onlara ihtimam gösterdiği görülür. Nitekim o, kitapta kendilerinde ihtilaf vuku bulan ve müşkilü’l-hadis kapsamında değerlendirilen itikâdî meseleler, ahlakla ilgili hadisler vb. kitabına almamıştır.

Kitap bilinen anlamdaki fikhî tertibe uygun düzenlenmemiştir. Bablar ve meseleler gerek konu bakımından gerekse de hadisler arasındaki çelişkilerin giderilmesi bakımından birbirleriyle bağlantılı değildir. Bu durumu daha yakından göstermek adına kitabın bâblarından bir kısmı sırasıyla şu şekilde zikredilebilir: Güneş ve Ay tutulması namazları bâbı, Ramazan ayında cünüp olan kimsenin durumu bâbı, oruçlu olan kimseye yapılan hacamat bâbı, ihramlı kimsenin nikahı bâbı, alışveriş faizi hususunda mekruh olan şeyler bâbı, bir suçtan dolayı kendisine dört defa had cezası uygulanıp, sonrasında aynı suçu tekrar işleyen kişinin durumu bâbı, kurban etleri bâbı, işlenen suçların cezaları bâbı, mut’a nikahı bâbı, cenazeler bâbı, bir yerin satılması durumunda komşunun o yeri satın alma hususundaki öncelik hakkı bâbı, dirinin ölünün arkasından ağlaması bâbı, def’i hâcet gideren kimsenin o esnada kıbleye yönelmesi bâbı.

⁵⁶ Şâfiî, *İhtilâfu’l-Hadîs*, thk. Âmir Ahmed Haydar (Beyrut: Muessesetu’l-Kutubi’s-Sekâfe, 1405/1985), 64.

Yine kitabına bakıldığında onun mübahlık ile ilgili meselelerin çoğundan sonra nesh ile ilgili meseleleri zikrettiği görülmektedir. Nesh ile ilgili meselelerin ardından ise, umum-hususla alakalı meseleleri emir-nehî ile alakalı bazı meselelerle birlikte karışık olarak zikretmiştir. Sonrasında tekrar mübahlık ile ilgili meselelere dönmüş ve ardından bir kez daha nesh ile ilgili meselelere temas etmiştir. Görüldüğü üzere onun meseleleri ele alış biçiminde belirli bir düzen yoktur.

İmam Şâfiî'nin çelişkili görünen hadisleri uzlaştırmada izlediği metot, birbirine muarız olduğu düşünülen hadisler barındıran fikhî meselelerdeki görüşleri iyice düşünüldükten sonra açığa çıkmaktadır.

İmam Şâfiî eserde bazen, aralarında bağlam farklılığı bulunan iki veya daha fazla hadisin arasını Cem' etmiştir. Bu hususta, Mümin bir kimsenin Mümin kardeşinin talip olduğu hanıma, onların durumu netleşmeden talip olması bâbı örnek gösterilebilir. İmam Şâfiî bu bâbta zahirde birbiriyle çelişik duran iki hadis-i şerifi zikretmiş ve sonrasında buradaki ihtilafın farklı bağlamları olduğunu açıklayarak ikisini Cem' etmiştir. Ona göre Rasulullah'ın (s.a.v.) bu nehyi, evlenecek olan hanımın, velisinin bu nikah akdini tamamlamasına rıza göstermesi durumunda söz konusu olmuştur. Eğer bu hanım, kendisine talip olan zat hakkında velisine herhangi bir görüş bildirmemişse, o vakit ikinci bir kişi o hanıma talip olabilir.⁵⁷

Yine hadis-i şerifleri, aralarında umum-husus ilişkisi olduğunu açıklamak suretiyle de Cem' etmiştir. O, bu hususta şöyle demiştir: “Rasulullah'tan (s.a.v.) rivayet edilen hadis-i şerif hakkında, Rasulullah'ın (s.a.v.) onun hâs olduğuna delalet eden bir ifadesi olmadığı müddetçe umumu üzerine hüküm verilir.”⁵⁸

İmam Şâfiî, bazı kimselerin aralarında çelişki gördüğü birtakım hadislerin aslında çelişmediklerini, bilakis onların mükellefin içlerinden birini seçme hususunda muhayyer olduğu mübah meseleleri barındırdığını ifade etmiştir ve eserinde bu konuyla alakalı “Mübahlık yönünden ihtilaflar” ismini verdiği bir bâb kaleme almıştır. O, mezkur bâbta abdest meselesine yer vermiş ve âzâların bir, iki ve üç kez yıkanacaklarına işaret eden rivayetleri zikrederek ardından şunları söylemiştir: “Bu rivayetlerle alakalı mutlak anlamda bir ihtilaf söz konusu değildir. Zira buradaki ihtilaf helal-haram, emir-nehî

⁵⁷ Bkz. Şâfiî, *İhtilâfu'l-Hadîs*, 246.

⁵⁸ Şâfiî, *İhtilâfu'l-Hadîs*, 64.

hususlarında değil mübahlık hususundadır. Bu husustaki rivayetler şu şekilde Cem' edilir: abdest âzâları en az bir kez yıkanır ancak en mükemmel biçimi üç kez yıkanmasıdır.”⁵⁹

İmam Şâfiî hadis-i şeriflerin sahâbe kavliyle çelişmesi meselesine karşı çıkmıştır. O, herhangi bir hadis-i şerifle çelişen bir sahâbî kavlini o sahâbînin içtihadı olarak addetmiş ve o kavlin hadis-i şerife muarız olabilecek seviyede olmadığını ifade etmiştir.⁶⁰

O, zayıf bir hadisin sahih bir hadisle çelişmesi durumunda, o zayıf hadisle amel edilemeyeceğine şu ifadeleriyle işaret etmiştir: “Zikredilen hususların toplamından anlaşılacak şey şudur ki; şahitlik meselesinde nasıl ki yalnızca adaletli olduğu bilinen kimselerin şahitliğinin kabul edilmesi esastır, bu hususta da yalnızca sahihliği sabit olan hadisler kabul edilirler. Bir hadis meçhulse veya senedinde bir sıkıntı varsa hiç rivayet edilmemiş gibidir. Çünkü onun sahihliği sabit değildir.”⁶¹

Bu hususta zikrettiği örneklerden bazıları şunlardır: Abdest alırken ayakların mesh edileceğini ifade eden rivayetleri zayıf görmesi ve onların yıkanması gerektiğini ifade eden rivayetleri tercih etmesi. İmam Şâfiî bu mesele hakkındaki yorumunda şunları söylemektedir:

“Hz. Peygamber'in (s.a.v.) abdest alırken ayaklarını düzgün yıkamayanlar için söylediği 'Vay ateşte yanacak o topukların haline' ifadesi, ayakların yıkanmasının farz olduğuna işaret etmektedir. Zira cehennem azabı ibadetler özelinde yalnızca farzın terkedilmesi durumunda söz konusudur. Abdest alırken ayakların yıkanması gerektiğini ifade eden hadislerin, mesh edildiğini ifade eden rivayetlere tercih edilme gerekçeleri sorulacak olursa şöyle denir; İki hadisten ilki bir râvi tarafından zikredilmiş olmakla birlikte muhaddisler tarafından sahihliği tespit edilen hadisler arasında yer almamaktadır. Diğer hadisin ise, senedi hasendir ve tek bir râvi tarafından rivayet edilmiş olmasına rağmen sahih olduğu sabittir. Tearuz eden iki hadisten birinin sahihliği diğerine nazaran tespit edilmiştir ve bundan dolayı onun tercih edilmesi gerekir.

⁵⁹ Şâfiî, *İhtilâfu'l-Hadis*, 68.

⁶⁰ Şâfiî, *İhtilâfu'l-Hadis*, 123.

⁶¹ Şâfiî, *İhtilâfu'l-hadis*, 65.

Bununla beraber ifade ettiğim gibi Kur’ân-ı Kerîm’in zahiri de sahihliği sabit olmayan o rivayetle çelişmektedir. Zikrettiğim bu görüş ulemanın çoğunluğunun görüşüdür.”⁶²

İmam Şâfiî, isnatları sahih olan iki rivayet arasında tercihte bulunurken uyguladığı yöntemi ise şu şekildedir; o, mezkûr hadislerden birini tercih edeceği zaman, hadislerin senet ve metinlerini dikkatle incelemiş ve Allah’ın kitabına, Rasulullah’ın (s.a.v.) sünnetine ve kıyasa en yakın olanını tercih etmiştir. Yine o, rivayet eden kişi sayısının daha fazla ve daha tanınmış olmalarını da iki sahih rivayetten birinin tercihinde kıstas olarak kullanmıştır.

İmam Şâfiî emir ve nehy siğalarının delalet ettikleri manalar hakkında da açıklamalarda bulunmuş ve vaciplik, nedb, mübahlık, kerahet ve haramlık anlamlarına delalet ettikleri durumları zikretmiştir. Yine o, nesh olgusunun Kur’an ve sünette var olduğunu ve neshin tespit edildiği yerde artık mensûh olan ifadeyle amel edilemeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca neshin bilinme yollarından da bahsetmiştir. İmam Şâfiî nesh olgusunu açıklayan ilk kişidir. O, teâruz meselesinde benzerlikleri olsa dahi, nesh ile ilgili olmayan şeyleri neshin kavramsal çerçevesinden çıkararak onu sınırlandırmıştır. O, neshi ‘âmın tahsisi ve mutlakın takyidi meselelerinden ayırmıştır.

Kitap, aralarında tezdad bulunan hadisler bakımından büyük bir öneme sahiptir. İmam Şâfiî, zahirde aralarında teâruz bulunan hadislerin çoğunu Cem‘ etmiştir. Bu hadisler fikhî meselelerle ilintili hadislerdir. O, bazen sıhhat derecelerini de açıklamak suretiyle genellikle o rivayetleri muttasıl senetleriyle birlikte zikretmektedir.

Örnekler;

1.6.1.1. Cem‘ ve Te‘lif

a. “Bey‘u’l-arâyâ” Arâya Satışı?

"هَيَّ عَنِ الْمُرَابَنَةِ ، وَالْمُرَابَنَةُ : بَيْعُ التَّمْرِ بِالتَّمْرِ كَيْلًا ، وَبَيْعُ الْكُرْمِ بِالتَّمْرِ كَيْلًا ."

Şâfiî, Abdullah b. Ömer’den (r.a.) rivayet edilir ki, Rasulullah (s.a.v.) müzabene modeli alışverişi yasakladı.⁶³

⁶² Şâfiî, *İhtilâfu’l-hadîs*, 171.

⁶³ Şâfiî, *Um/İhtilâfu’l-hadîs*, 4/263; Muhammed bin İsmail bin İbrâhîm bin Mugîre el-Cu’fi el-Buhârî (ö. 256), *el-Câmi‘u’l-müsnedü’s-sahîhu’l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallahü ‘aleyhi ve sellem ve*

Müzabene: Yaş hurmayı kuru hurma karşılığında, yaş üzümü de kuru üzüm karşılığında satmaktır.”⁶⁴

" أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَخَّصَ فِي بَيْعِ الْعَرَايَا، أَنْ يَبِيعَهَا بِحَرْصِهَا (كَيْلًا) ."

Zeyd b. Sâbit (r.a.) şöyle demiştir: “Resûlullah (s.a.v.), ariyye olarak verilmiş yaş hurmaların, (ne kadar geleceği keyl olarak tahmin edilip) satılmasına izin vermiştir.”⁶⁵

Fakihler müzabene suretiyle satılmasının haram olduğu noktasında fikir birliği içindedir. Yasağın illeti satım konusu malın miktarının yeterince belirlenmemiş olmasından kaynaklanan aldanmadır. Ayrıca ribevî mallarda fazlalığın haram olması şeklinde açıklanmıştır. Arâyânın tekili olan ariyye sözlükte, “meyvesi yenmiş veya hediye edilmiş hurma ağacı” demektir. Dalından koparılmış taze hurmanın (ariyye) böyle bir satışa konu edilmesi müzâbene kapsamında olmayıp başka bir hadisle izin verilmiştir. Arâyâ yerine bey‘u’l-arâyâ terkibi de kullanılır. Ağaçtaki taze hurmanın aynı miktardaki kuru hurma karşılığında satılması (müzâbene) İslâm hukukunda yasak olduğu halde bunun bir türü olan arâyâyâ zaruret dolayısıyla izin verilmiştir⁶⁶.

Şafiî’ye göre müzabene satışının yasaklanması umumî bir hükümdür. Arâyâ satışı ise, ondan tahsis edilmiştir. Başka bir ifadeyle Hz. Peygamber (s.a.v.) yaş hurmayı kuru hurma ile değiştirmeyi yasaklamış ancak ariyye satışını bundan istisna etmiştir.⁶⁷

b. “Müşriklerden Alınan Esirler”

"أسر أصحاب رسول الله رجلاً من بني عقيل، وكانت ثقيف قد أسرت رجلين من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم، ففداه النبي

بالرجلين اللذين أسرتهما ثقيف."

İmran b. Husayn şöyle nakletti: “Sahabiler, Beni Ukeyl kabilesinden bir kişiyi esir almışlardı. Sakif kabilesi de sahabilerden iki kişiyi esir almıştı. Hz. Peygamber

sünenihî ve eyyâmih “Sahîh-i Buhârî”, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır (Medîne: Dâru tavkîn-necât, 1422), “Buyû” 83 (No: 2185); Müslim b. Haccâc, *el-Câmi ‘u’s-sahîh “Sahih-i Müslim”*, (Beyrut: Darul-Afakîl-Cedide, 1979), “Alışverişler” 5/15.

⁶⁴ Mâlik, *Muvatta*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Beyrut: Darü İhyai’t-Türasi’l-Arabî, 1406/1985), “Buyu”, 2/619.

⁶⁵ Şâfiî, *Um/İhtilafül-hadis*, 4/263; Buhârî, “Buyu” 83; Müslim, 5/13.

⁶⁶ Siddik Muhammed el-Emin ed-Darîr, *el-Garar ve Eseruh Fi’l-’Ukûd Fi’l-Fikhi’l-İslâmî*, (Beyrut: Daru’l-Cil, 1410/1990), 211-216.

⁶⁷ Şâfiî, *el-’Um/İhtilafül-hadis*, 4/265.

(s.a.v.), Sakif kabilesinin esir aldığı iki sahabiye vermeleri karşılığında, sahabilerin esir aldıkları şahsın kendilerine verileceğini bildirdi. Böylelikle esir alınan iki sahabiye onların elinden kurtardı.”⁶⁸

"رُوي أن خيلاً للنبي صلى الله عليه وسلم أسرت ثمامة بن أثال الحنفي، فأتي به مشركاً، فربطه النبي صلى الله عليه وسلم إلى سارية من سواري المسجد ثلاثاً، منَّ عليه وهو مشرك، فأسلم بعد".

Başka bir tarikte de hadis şu şekilde ifade edilmiştir: “Hz. Peygamber’in (s.a.v.) müfrezesi, Sümame b. Esal el-Hanefî’yi esir almıştı. Bu adam müşrik idi. Hz. Peygamber (s.a.v.) de onu, mescidin direklerinden bir direğe üç gün bağladı ve müşrik olmasına rağmen ona lutufta bulundu. Daha sonra o şahıs Müslüman oldu.”⁶⁹

"إن رسول الله صلى الله عليه وسلم أسر النضر بن الحارث العبدي يوم بدر وقتله بالبادية، أو بين البادية والأثيل صبراً". و"أن رسول الله صلى الله عليه وسلم، أسر عقبة بن أبي معيط يوم بدر فقتله صبراً".

Şâfiî, Kureyşli Ehl-i ilim ve meğazi sahiplerinde bazılarının ise şöyle dediğini ifade etmektedir: “Hz. Peygamber (s.a.v.), Nadr b. Hâris’i bedir gününde esir almıştı ve onu çölde veya badiye ile Esîl denilen mevki arasında öldürdü ...” Konu ile alakalı başka bir rivayet de şöyledir. Rabî’ dedi ki, Şâfiî bize haber verdi ve şöyle dedi: “Rasulullah (s.a.v.), Ukbe b. Ebi Muayt’ı, Bedir gününde esir aldı ve onu öldürdü”.⁷⁰

"أن رسول الله أسر سهيل بن عمرو، وأبا وداعة السهمي، وغيرهما، ففاداهما بأربعة آلاف، وفادى بعضهم بأقل". وأورد أيضاً: "أن رسول الله أسر أبا عزة الجمحي يوم بدر فمَنَّ عليه، ثم أسره يوم أحد فقتله صبراً".

Hiz. Peygamber (s.a.v.), Suheyl b. Amr ve Ebû Veda’e es-Sehmi ve bu ikisi dışında başkalarını da esir aldı. Bu ikisini 4000 (dirhem) fidye karşılığında serbest bıraktı. Bazılarını da bundan daha az bir bedel karşılığında serbest bıraktı.⁷¹

⁶⁸ Şâfiî, *el-Um/İhtilafül-hadis*, 4/64.

⁶⁹ Şâfiî, *el-Um/İhtilafül-hadis*, 4/65; Buhârî, “Megâzi”, 70 (No: 4372); Müslim, *el-Câmiu’s-sahih* “*Sahih-i Müslim*”, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru ihyâi’t-türâsi’l-Arabî, t.s.), “Cihad ve’s-siyer”, 19 (No.1764).

⁷⁰ Şâfiî, *el-Ûm/İhtilafül-hadis*, 4/65; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, (Haydarâbâd: Dâiretü’l-Maârif, 1344), 6/323.

⁷¹ Şâfiî, *Um/İhtilafül-hadis*, 4/65; Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısri, *Siret-i İbn Hişam*, thk. Tahâ Abdurrauf Sa’d (Mısır: el-Mektebetü’t-Feniyye, 1971), 2/211.

Ebû Üzze el-Cumahî de esir alınmıştı. Hz. Peygamber (s.a.v.), Bedir gününden sonra ona lutufta bulunarak serbest bıraktı. Sonra Uhud'da tekrar onu esir aldı ve öldürdü.”⁷²

İmam Şâfiî bütün bu zahiri muhtelif olan hadisleri sevkettikten sonra şu şekilde yorumlamaktadır: “Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bütün bu tutumları şuna delalet etmektedir ki, sultan Müşriklerden birini esir aldığı zaman onunla şu şekilde muamele edebilir;

- a. Onu öldürür.
- b. Yahut onu hiçbir karşılık almaksızın serbest bırakır.
- c. Yahut ondan alacağı belli bir para/bedel karşılığında onu serbest bırakır.
- d. Yahut onu bazı Müslüman esirlerin serbest bırakılması karşılığında serbest bırakır.

Bütün bu ihtilaflar ibâha cihetindedirler.

1.6.1.2. Nesh

a. Gusül meni ötürü gerekir

İmam Şafii'nin neshte vurûd tarihleri dikkate alarak ihtilafı çözdüğü bir örneği zikretmek istiyoruz:

"كَانَ الْمَاءُ مِنَ الْمَاءِ شَيْئًا فِي أَوَّلِ الْإِسْلَامِ ثُمَّ تَرَكَ ذَلِكَ بَعْدُ، وَأَمَرَ بِالْعُسْلِ إِذَا مَسَّ الْخِتَانُ الْخِتَانَ."

Sehl b. Sa'd (r.a.) Ubeyy b. Ka'b'ın (r.a.) kendisine şöyle dediğini haber verdi: “Suyun sudan (guslün meni'den) olduğuna dair sahabilerin verdiği fetva, İslam'ın ilk günlerinde Resulullah'ın (s.a.v.) tanıdığı bir ruhsat idi. Resulullah (s.a.v.), sonraları (meni gelme bile temastan dolayı) yıkanmayı emretti.”⁷³

Hiz. Ayşe'den, Resulullah (s.a.v.) dedi ki: “Erkek (kadının dört şu'besi arasına oturur da sünnet mahalli sünnet mahalline temas ederse gusl vacib olur.”

⁷² Şafii, *Um/İhtilafül-hadis*, 4/65; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/320.

⁷³ Şafii, *Um/İhtilafül-hadis*, 4/68; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 2 (No: 216-217); Tirmizî “Tahâret”, 81.

"إِذَا جَاوَزَ الْحِثَانُ الْحِثَانَ وَجَبَ الْغُسْلُ"

“Erkek, kadının dört uzvu arasına çöker ve hitân, hitanı geçince (kadına mübâşeret ederse) inzal olmasa bile gusül vacib olur.”⁷⁴

عن أبي أيوب عن أبي بن كعب قال: قلت يا رسول الله، إذا جامع أحدنا فأكسل؟ فقال له النبي صلى الله عليه وسلم: "ليغسل

ما مس المرأة منه وليتوضأ، ثم ليصل" بأنه منسوخ.

Ebû Eyyûb'den (r.a.) şöyle nakledilmiştir: “Ubey b. Ka'b bana anlattığına göre Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e: Ya Resulallah! Hanımıyla ilişkiye giren, ama boşalmayan adam (ne yapar?)' diye sormuştu. Allah Resulü (s.a.v.) de şöyle cevap vermişti: Vücudunun kadına temas eden kısmını yıkar, sonra abdest alır ve namaz kılar”.

75

Bu durumda gusül abdesti almak daha ihtiyatlıdır. Diğer hadisler mensuktur.⁷⁶

1.6.1.3. Tercih

İmam Şafii, “*İhtilâfu'l-hadîs*” isimli eserinde bazı hadisleri diğerlerine tercih ettiğini ifade etmiştir. Bunun mîsâllerden biri;

İbn Ömer'den; o da Bâbası Ömer b. Hattâb'dan (r.a) tahdîs etti. Peygamber (s.a.v.) “Ölü, kendisine feryâd ve figânla ağlanması sebebiyle kabrinde azâb olunur” buyurmuştur.⁷⁷

عن عمرة أنها سمعت عائشة - وذكر لها أن عبد الله بن عمر يقول: إن الميت ليعذب ببكاء الحي - فقالت عائشة: "أما إنه لم

يكذب، ولكنه أخطأ أو نسي، إنما مر رسول الله صلى الله عليه وسلم على يهودية وهي يبكي أهلها عليها، فقال: "إنهم يبكون، وإنها

لتعذب في قبرها".

⁷⁴ Şâfiî, *Um/İhtilâfûl-hadîs*, 4/67; Malik, *Muvatta*, 1/46; Müslim, “Hayz”, 1/185.

⁷⁵Şâfiî, *Um/İhtilâfûl-hadîs*, 4/66; Buhârî, “Gusl”, 29 (No. 293); Müslim, “Hayz”, 1/185.

⁷⁶ Şâfiî, *Um/İhtilâfûl-hadîs*, 4/66.

⁷⁷ Buhârî, “Cenâiz”, 33 (No. 1292).

عن عائشة أيضاً، قالت: "يرحم الله عمر، والله ما حدث رسول الله إن الله يعذب المؤمن ببكاء أهله عليه، ولكن رسول الله قال:

"إن الله يزيد الكافر عذاباً ببكاء أهله عليه". وقالت عائشة: "حسبكم القرآن: "ولا تزر وازرة وزر أخرى".

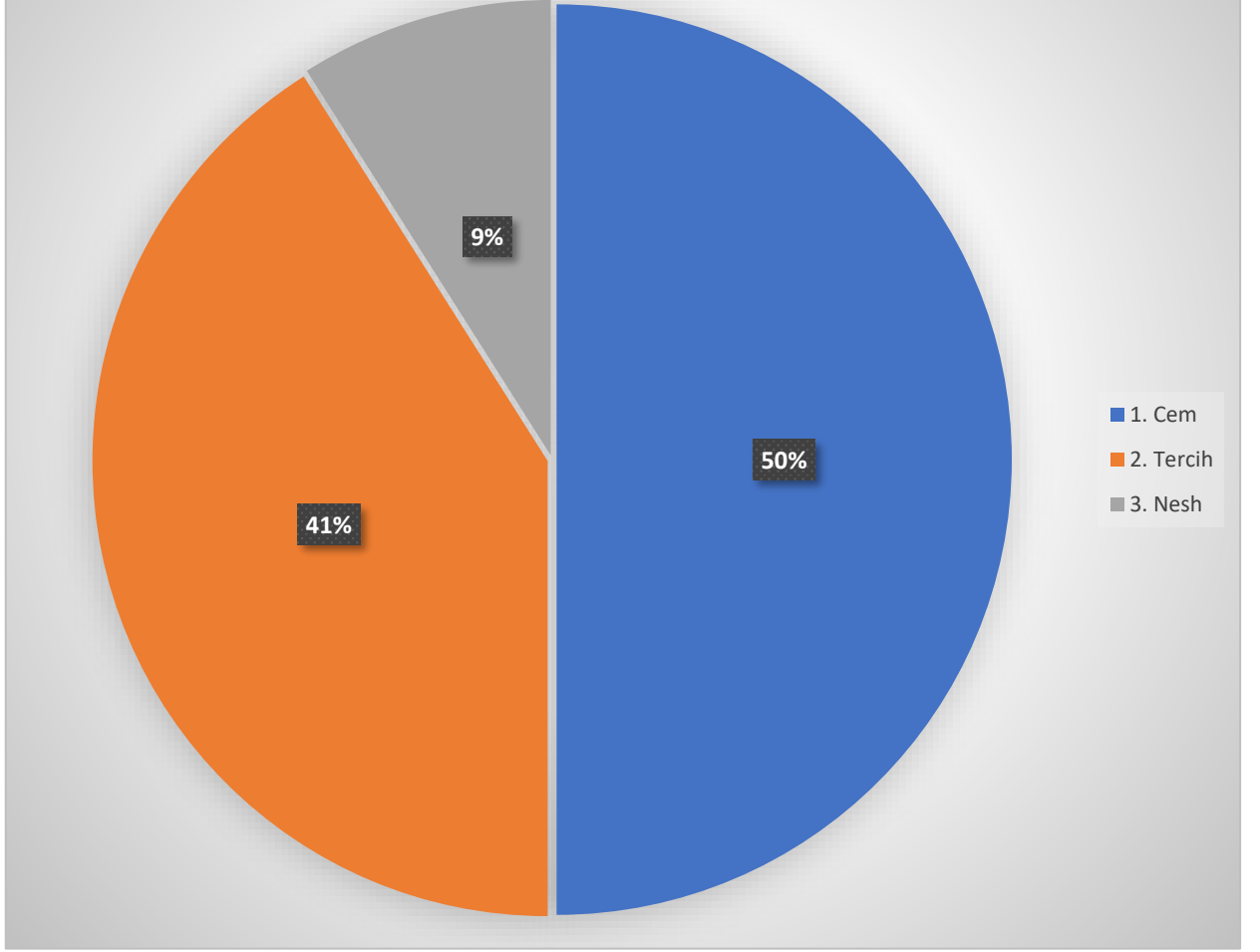
Hz. Ayşe şöyle dedi: "Allah Ömer'e rahmet etsin! Allah'a yemin ederim ki Resulullah (s.a.v.), ailesinin ağlaması sebebiyle Allah'ın Mü'min kişiye azap edeceğini söylemedi." O (s.a.v.) şöyle söyledi: "Allah, ailesinin ağlaması sebebiyle kafir kişi'nin azabını arttırır." Size Kur'an'ın: "Hiç kimse bir başkasının günah yükünü yüklenmez"⁷⁸ ayeti yeter⁷⁹.

⁷⁸ En'am, 164; İsrâ: 15; Fâtır: 18.

⁷⁹ Şâfiî, *Um/İhtilafül-hadis*, 4/218; Buhârî, "Cenâiz", 32 (No. 1286-1288); Müslim, "Cenâiz", 3/44.

Şâfiî, *Um/İhtilafül-hadis*, 4/217; Malik, *Muvatta*, 1/234; Buhârî, "Cenâiz", 32 (No: 1289); Müslim, "Cenâiz", 3/44.

İmâm Şafî'nin "İhtilâfu'l-Hadîs" İsimli Eserinde Yöntemi

Şekil 1: İmâm Şafî'nin "İhtilâfu'l-Hadîs" İsimli Eserinde Yöntemi

Cem: 38 Konu

Tercih: 31 Konu

Nesh: 7 Konu

1.6.2. İbn Kuteybe'nin Te'vîlu Muhtelifu'l-Hadîs'teki Metodu

İbn Kuteybe, bu eserde aralarında tezatlık bulunduğu iddia edilen rivayetleri birbirleriyle Cem' etmiş ve ilk bakışta anlaşılmasında güçlük çekilen bazı rivayetler hakkında ortaya atılan şüphelere cevap vermiştir.

O, eserine bir giriş yaparak başlamış ve bu girişte kelamcılar, bazı mezhep grupları ve Allah'a inanmayan kimselerin hadisler konusunda birtakım şüpheler ortaya attıkları ve ehl-i hadisi yalan ve birbiriyle çelişkili hadisler rivayet etmekle suçladıklarını belirtmiştir. Yine o, bu mezhep gruplarının dini meseleler hususunda görüş ayrılıkları yaşadıklarını ve her grubun kendi mezhebinin görüşünü destekleyen rivayetlere sarılarak, hadislere bütüncül olarak yaklaşmadıklarını ifade etmiştir.

Daha sonra ise, bu yazdığı kitabın telif ettiği son kitaplardan biri olduğuna işaret ederek, bu kitapta önceki kitaplarında dağınık olarak aktardığı, birbiriyle çeliştiği düşünülen rivayetleri Cem' ettiğini söylemiştir.

Kitap birbiriyle bağlantılı iki bölümden oluşmaktadır. İbn Kuteybe Birinci bölümde kelam fırkalarını zikretmiştir. Ona göre kelam fırkaları ehl-i hadisin değerini düşürmeye çabalamışlar ve onları mevzu hadisler rivayet edip, dini meselelerde ihtilaf çıkaracak, birbiriyle çelişkili rivayetler nakletmekle itham etmişlerdir. İbn Kuteybe'ye göre her fırka kendi görüşünü destekleyen rivayetlere sarılmıştır. Yine o, kelamcılarının muhaddisleri saçmalıklar barındıran rivayetler nakledip İslam düşmanlarının eline koz vermek ve insanların aklını karıştırmakla itham ettiklerini beyan etmiştir.

Yine ehl-i hadisi eleştirdikleri noktalardan biri de şudur: Onlar bazı râvilerin rivayetlerini onlardan sâdır olan birtakım bid'atler sebebiyle reddetmişler ama aynı bid'atleri yapan başka râvilerin rivayetlerini almışlardır.

İbn Kuteybe daha sonra ehl-i kelam ve ehl-i reyin önde gelen isimleriyle alakalı malumatlar vermiştir. O, Mutezile mezhebini ehl-i kelamın, Hanefi mezhebini ise ehl-i reyin merkezine oturtmuştur.

İbn Kuteybe bu bölümde Mutezile'nin sahâbeye yönelttiği iftiraları, sahâbeyi yalanlaması ve onlarla istihzâ etmesini uzun uzun anlatmıştır. Yine o, bazı içtihadî meselelerle ilgili olarak İmam Ebû Hanîfe'ye sert eleştirilerde bulunmuştur. İbn Kuteybe bu hususta hata etmiştir zira görüş ayrılıkları yaşanan kimse içtihadî görüşleri sebebiyle sert bir şekilde eleştirilmez. O, ehl-i hadisi savunmuş ve onların hakka ittiba' edip, Rasulullah'ın (s.a.v.) sünnetine tutunduklarını ve ondan gelen rivayetleri ortaya çıkarmak için çabaladıklarını ifade etmiştir.

İkinci bölüm kitabın en hacimli kısmı olup onun ana merkezini oluşturmaktadır. İbn Kuteybe kitabı bu bölümün konusu sebebiyle yazmıştır ve bu durumu şöyle ifade

etmiştir: “Bu bölümde birbiriyle, Allah’ın kitabıyla ve akl-ı selimle çeliştiği iddia edilen hadisler zikredilmiştir.”⁸⁰

Bu bölümün başlığından onun yalnızca aralarında çelişki varmış gibi görünen hadisleri uzlaştırmakla kalmadığı, aynı zamanda birbiriyle çelişkili görünen ayet ve hadisleri de uzlaştırdığı anlaşılmaktadır. O, birbiriyle çelişik gözükten pek çok hadisi ele alıp onların aslında çelişmediklerini akıl ve idrak nazarıyla ortaya koymaya çalışmıştır.

İbn Kuteybe, bu bölümde aralarında tenakuz olduğu iddia edilen yaklaşık 106 hadis-i şerifi ele almış ve manalarını açıklamıştır. Akide, siyer ve fikhî konulardan müteşekkil yaklaşık 57 meselede birbiriyle çeliştiği iddia edilen hadisleri uzlaştırmıştır. Ayrıca hadislerin Kur’an ayetleri, akıl ve icmâyla çeliştikleri iddia edilen ya da aralarında herhangi bir çelişki olmasa bile anlaşılakta güçlük çekilen 49 meseleye de cevap vermiştir.

İbn Kuteybe ilk olarak, aralarında çelişki olduğu iddia edilen hadis-i şerifleri genellikle isnadsız bir şekilde zikretmektedir. Ardından çelişki olduğunu iddia edenlerin delillerini serdetmekte ve bu delillere ikna edici cevaplar verip, ilgili hadisleri uzlaştıracak sahih yorumlar yapmaktadır. O, bu cevapları aklî, naklî ve luğavî deliller ile siyer vb. kaynaklardan yararlanarak düzgün bir üslup ve kuvvetli bir dille yapmıştır.

İbn Kuteybe birbiriyle çelişkili görünen rivayetleri ele alırken bazen o rivayetlerin sebep-i vürûdlarını da açıklamaktadır. Sebeb-i vürûd ilmi çelişkili görünen hadislerin arasını uzlaştırmada çok defa önemli roller oynamıştır. Tüm bunlarla birlikte onun hadislerle ilgili bilgisi derin bir uzmanlıktan ziyade o ilme aşinalık seviyesindedir.⁸¹ Ancak *Te`vilü muhtelifi`l-hadis* isimli eserinde hadislerden çıkartılacak fikhî hükümlere önem vermemiştir. Zira o, bu eserde kelamcılarının itirazlarına cevap vermiştir. Bu itirazlarının çoğu fikhî meselelerden uzaktır. O, kelamcılarının teşbihe sevk ettiğini iddia ettikleri: “Müminin kalbi Rahman’ın iki parmağı arasındadır.”, “Allah Hz. Adem’i kendi sûretinden yaratmıştır.”, “Onun her iki eli de sağdır.”, “Allah yeryüzünü parmakları üzerinde taşır.”, “Rüzgar hakkında kötü söz söylemeyin zira o Rahman’ın nefesindedir.”, “Cehennemdeki kafirin cildinin

⁸⁰ İbn Kuteybe, *Te`vilü Muhtelifi`l-Hadis*, 97.

⁸¹ İbn Kuteybe, *Te`vilü Muhtelifi`l-Hadis*, 77.

yoğunluğu Cabbâr olan Allah'ın zirâ'ıyla kırk zira'dır." gibi hadislere itirazlarını ele alan ilk kişidir.

İbn Kuteybe zikrettiği meseleler ve hadisleri konu bütünlüğü içerisinde aktarmamıştır. Nitekim Kur'an ayetleriyle çelişen hadisleri birbiriyle ve akl-ı selimle çelişen hadislerden ayrı olarak ele almamıştır. Mesela o, teşbihle ilgili bir hadisi zikrettikten sonra, Kur'an-ı Kerîm ve icmâya aykırı görünen başka bir hadisi zikretmiş, ardından birbiriyle çelişkili görünen iki hadisle alakalı görüş bildirmiş, onun peşi sıra da akılla çeliştiği var sayılan başka bir hadis zikretmiştir. Bu durum okuyucuların kitabı anlamasını zorlaştırmaktadır. Zira Kur'an ayetleriyle çeliştiği görünen hadisleri incelemek isteyen bir kişinin tüm kitabı inceleyip, örnekleri kendisinin tespit etmesi gerekecektir. Bu durum birbiriyle çelişkili görünen hadisleri inceleyen bir kişi için de geçerlidir.

Bazı muhaddisler İbn Kuteybe'nin bu eserini, hadis tahriçlerinin çoğunun hadis âlimlerinin metotlarına uygun olmaması bakımından eleştirmektedirler. Nitekim İbn Salah şöyle demektedir: "İbn Kuteybe'nin *Te'vîlü muhtelifi'l-hadis*i de bu anlamdadır. Bu eser belli yönlerden önem arz etse de belli yönlerden de – İbn Kuteybe'nin o noktalarda otorite sahibi olmayışı sebebiyle – zayıf kalmıştır."⁸²

Yine İbn Kesir de şunları söylemiştir: "Bu konuyla alakalı olarak İmam Şâfî *el-Üm* isimli eserinde yaklaşık bir cilt tutan uzunca bir fasıl yazmıştır. Yine İbn Kuteybe'nin de bu konuda bir ciltlik faydalı bir eseri vardır. Ancak bu eserin İbn Kuteybe'nin ilmî konumu sebebiyle bazı zayıf noktaları mevcuttur."⁸³

Yine Zehebî de şöyle demektedir: "İbn Kuteybe ilmin deryalarındandır. Ancak hadis ilmi özelinde fazla bir çalışması yoktur. Zehebî onu hadis hafızları arasında saymamış ve adını tabakâtında zikretmemiştir. Bundan dolayı onu zikretmedim."⁸⁴

Zikredilen bu hususlar hakkında netice olarak şunlar söylenebilir:

1. İbn Kuteybe'nin eserine *Te'vîlü müşkili'l-hadis* ismini vermesi, eserin içeriği açısından daha doğru olurdu. Çünkü o, müşkilü'l-hadis ile ilgili pek çok meseleye temas

⁸² İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, thk. Nurettin İtr (Dımaşk: Dâru'l-fikr, 1406/1986), 285.

⁸³ İbn Kesir, *İhtisarü Ulûmil Hadîs*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrût: Dâru'l-Kütüb'ül İlmiye, ts.), 174.

⁸⁴ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffaz*, 2/153.

etmiş, lügavî açıklamalarını yapmış ve onların ne akla ne de icmâ ve kıyasa aykırı olmadıklarını beyan etmiştir. Yine o, akideye ve bu minvalde Allah'ın sıfatları hususunda teşbihe sevkettiği düşünülen rivayetlere temas etmiş, ayrıca fikhî ihtilaflarla alakalı meseleleri de zikretmiştir.

2. İbn Kuteybe'nin birbiriyle çelişen rivayetlerin sıhhat durumuyla ilgili bilgi eksikliği vardır. Çünkü o, bazı zayıf hadislerin sahih hadislerle çelişkili olduğunu ifade etmiş ve onları uzlaştırmaya çalışmıştır. Halbuki çeliştiği görülen zayıf hadis ile sahih hadis uzlaştırılmaz (sahih hadis kabul edilir, zayıf hadise itibar edilmez). Tüm bunlara rağmen İbn Kuteybe te'vilü muhtelifi'l-hadîs ilminde, o rivayetleri uzlaştırma bağlamında bir otorite sayılmaktadır.

İbn Kuteybe'den sonra gelen âlimler incelendiğinde onların da İbn Kuteybe'nin kitabında işlediği meselelerin çoğunu işledikleri görülmektedir. İbn Kuteybe Zehebî'nin de söylediği gibi ilimde derya sayılacak âlimlerden biridir. Rivayet ettiği şeyler hususunda dürüştür. Lügat, nahiv, garîbü'l-hadîs, şiir ve fıkıh konularında bilgilidir. Kendilerine müracaat edilen pek çok eser kaleme almıştır.

Örnekler;

1.6.2.1. Cem ve Telif Metodu

a. "Ayakta Olduğu Halde Küçük Abdest"

عن عائشة، أنها قالت: "مَا بَالَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَائِمًا قَطًّا"

Hiz. Ayşe (r.anha) der ki: "Her kim size Resulullah'ın (s.a.v.) ayakta küçük abdest bozduğunu haber verirse onu doğrulamayın. O, sadece oturduğu halde küçük abdest bozardı."⁸⁵

عن حذيفة قال: "رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَتَى سُبَاطَةَ قَوْمٍ فَبَالَ قَائِمًا فَذَهَبَتْ أَتْنَحَى فَقَالَ أَدْنُ مِنِّي فَدَنَوْتُ مِنْهُ حَتَّى

قَمْتُ عِنْدَ عَقْبِهِ فَتَوَضَّأَ وَمَسَحَ عَلَيَّ خَفِيهِ."

⁸⁵ Abdullâh İbn Müslim İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs*, thk. Muhammed Zuhdi Nejjâr (Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1393/1972), 92; Tirmizî, "Tehâret", 8 (No. 12); Nesâî, "*el-Müctebâ*", "Tehâret", 25 (No. 29); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, "Tehâret", 20 (No. 25); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 41/495; Ebû Avâne Ya'kûb İbn İshâk İbn İbrâhîm el-İsferâyînî, *Müsned*, 1/169; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Seyhayn*, 1/181.

Huzeyfe'nin bildirdiğine göre Resûlullâh (s.a.v.) bir kavmin çöplüğüne gitti ve ayakta olduğu halde küçük abdest bozmuştu.⁸⁶

İbn Kuteybe dedi: “Zaruret hükmü, muhayyerlik hükmünden farklıdır (وحكم الضرورة) (خلاف حكم الاختيار)”⁸⁷

1.6.2.2. Nesh

"لَا وَصِيَّةَ لَوَارِثٍ"

“Varise vasiyyet yoktur”⁸⁸

İbn Kuteybe'nin *Muhtelifü 'l-hadis* adlı eserindeki yöntemini takip ederek, onun, nesh iddiasından ziyade hadislerin uzlaştırılmaya öncelik verdiği açıktır.

“varise vasiyyet yoktur”⁸⁹

"كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ."

“Birinize ölüm geldiği vakit, bir hayır (bir mal) bırakacaksa, babası, anası ve en yakın akrabası için meşru bir surette vasiyet etmek, Allah'tan korkan kimseler üzerine yerine getirilmesi vacib bir hak olarak size farz kılındı.”⁹⁰

Bu ayet “varise vasiyyet yoktur” hadisiyle neshedilmiştir. Hadis de bilginlerce meşhur ve uygulamada bulunan bir hadistir.⁹¹

1.6.2.3. Tercih

a. “Hayız”

⁸⁶ İbn Kuteybe, *Te'vîlü muhtelifü 'l-hadis*, 92; Buhârî, “Abdest”, 60. (No. 55); Müslim, “Tahâret”, 1/157.

⁸⁷ İbn Kuteybe, *Te'vîlü muhtelifü 'l-hadis*, 92.

⁸⁸ İbn Kuteybe, 93; Ebû Dâvûd, “Vasiyetler”, 6 (3/73); Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, “Vesayâ”, 6 (No: 2713).

⁸⁹ İbn Kuteybe, 93; Ebû Dâvûd, “Vasiyetler”, 6; İbn Mâce, “Vesayâ”, 6 (No. 2713).

⁹⁰ Bakara, 180.

⁹¹ İbn Kuteybe, *Te'vîlü muhtelifü 'l-hadis*, 194.

حديث عائشة - رضي الله عنها - في جواز مضاجعة الحائض منتزعة وروى حديثاً ضعيفاً أئمن: "لا يقربن النبي صلى الله عليه وسلم

ولا يدنين منه حتى يطهرن".

Ayşe'dan (r.anha) şöyle nakledilmiştir: "Nebi (s.a.v.) bana emrederdi, ben de izarımı bağlardım. Sonra hayızlı olmama rağmen bana dokunurdu."⁹²

Ayşe (r.anha), şöyle demiştir; "Ben hayızlı olduğum zaman (Rasulullah'ın) yatağından bir hasır üzerine iner ve temizleninceye kadar Rasulullah'a (s.a.v.) yaklaşmazdım."⁹³

İbn Kuteybe, sahih olduğu için birinci hadisi tercih etmiştir⁹⁴

Dolayısıyla İbn Kuteybe'nin kitabının amacı ihtilafı hadisleri cem etmektir.

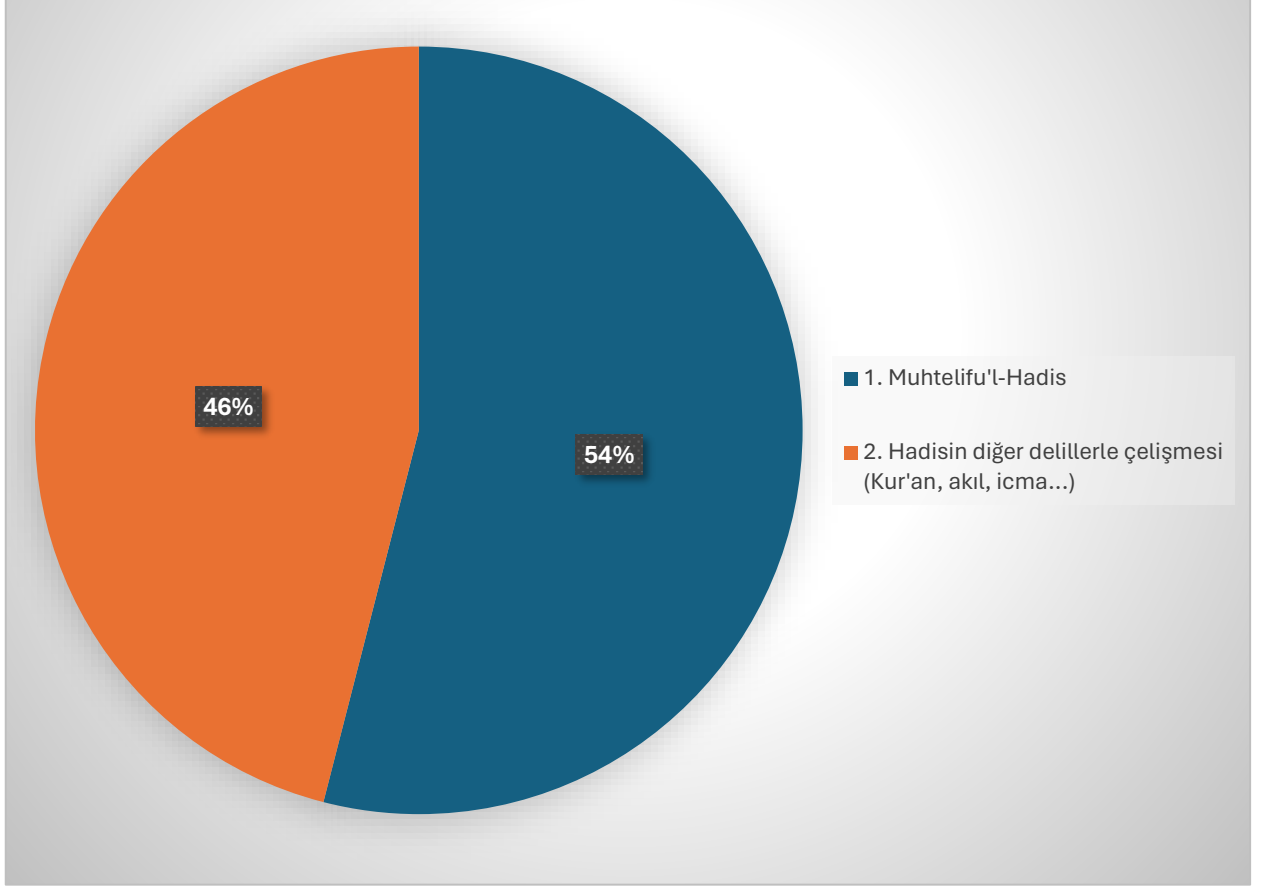
⁹² Buhârî, "Hayz", 5 (No. 299-300); Müslim, Hayz, 1/166.

⁹³ İbn Kuteybe, *Te'vilü muhtelifi'l-hadis*, 346; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 108.

Ebû Yâmân ve Ümmü Zerr'den dolayı İsnadı zayıftır.

⁹⁴ Bkz. İbn Kuteybe, *Te'vilü muhtelifi'l-hadis*, 346.

İbn Kuteybe'nin *Te'vîlu Muhtelifu'l-Hadîs*'teki Metodu

Şekil 2: İbn Kuteybe'nin *Te'vîlu Muhtelifu'l-Hadîs*'teki Metodu

İbn Kuteybe, 57 meselede birbiriyle çeliştiği iddia edilen hadisleri uzlaştırmıştır. Ayrıca hadislerin Kur'an ayetleri, akıl ve icmâyla çeliştikleri iddia edilen ya da aralarında herhangi bir çelişki olmasa bile anlaşılmakta güçlük çekilen 49 meseleye de cevap vermiştir.

1.6.3. Tahâvî'nin Şerhu Meânî'l-Âsâr Adlı Kitabındaki Yöntemi

Tahâvî bu kitabı telif etme sebebini şu şekilde açıklamaktadır: “İlim ehli dostlarımızdan bir kısmı, ahkamla ilgili olarak inkarcıların ve Müslümanlar'dan küçük bir grubun hakkında şüpheye düştükleri ve birbiriyle çeliştiğini iddia ettikleri hadislerle

alakalı bir kitap kaleme almamı istediler. Onların bu şüpheleri nâsîh-mensûh ilmiyle ilgili bilgilerinin olmaması sebebiyle idi. Böyle bir kitabın Kur'an ve kendisinde icmâ edilen sünnet çerçevesinde yazılması gerekiyordu. Tüm bu sebeplerden dolayı bu kitabı her bir bölümünde şunları işlediğim bâblara ayırdım:

- Nâsîh-mensûh
- Ulemanın tevili
- Ulemanın birbirlerine karşı yaptıkları itirazlar
- Kur'an, sünnet, icmâ ve sahabe ile tâbiûn tevatürü paralelinde, görüşü benim nezdimde sahih olan kimsenin delilinin serdi.”⁹⁵

Bu kitap Tahâvî'nin kaleme aldığı ilk eserdir. ⁹⁶ O, kitabını fıkıh kitaplarının tertibine uygun olarak düzenlemiş ve bu duruma uygun olarak tahâret bahsiyle başlamıştır. Bu bahsin ardından namaz, cenaze, zekât ve oruç bahisleri gelmektedir. Her bâbta ulemanın o bâbla ilgili ihtilaf ettikleri meselelere ve fikhî hükümlere değinmiştir. Örnek olarak şunlar zikredilebilir: “İkindi namazının vaktinde mi yoksa daha geç bir vakitte mi kılınacağı bâbı”, “Rukûda tekbir getirme bâbı”, “Secdede tekbir getirme bâbı”, “Rukûda elleri kaldırma bâbı”, “İmamın ‘semiallahu limen hamide’ dedikten sonra ‘Rabbenâ ve leke'l hamd' demesinin gerekli olup olmaması bâbı”, “Secdeye önce ellerle mi yoksa dizlerle mi gidileceği bâbı”, “Namazda selam vermenin farz mı yoksa sünnet mi olduğu bâbı”.

Tahâvî'nin bu eserindeki yöntemi şu şekildedir; O önce, ele aldığı bâbın içeriğiyle alakalı belirli bir fikhî hüküm ifade eden rivayetleri farklı tarikleriyle birlikte zikretmiştir. Ardından ilk gruptaki rivayetlerin içerdiği hükmün zıttını ifade eden ikinci bir grup rivayeti zikretmiş ve bu iki grubu aralarını uzlaştırma imkanı varsa uzlaştırmış, yoksa nesh veya tercih metoduna yönelmiştir.

Onun rivayetler arasındaki tercihleri üç suretledir:

1. Metin yönünden.
2. Sened yönünden.

⁹⁵ Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selamet el-Ezdi et-Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-Âsar*, thk. M. Zühri en-Neccar – M. Seyyid Câdelhak (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1414/1994), 1/11.

⁹⁶ Abdülkâdir el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, nşr. Abdülfetâh Muhammed el-Hulv (Kahire: İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1398), 1/276.

3. Başka yönünden. (Hadisin diğer bir hadise, kıyasa vb. ne uygunluğu gibi harici sebeplerine dayanmaktadır).

Tahâvî, bu hadislerle alakalı derin analizler yapılmasına dikkat çekmiştir. Bu konuda rivayet edilen hadislerin ihtilaf etmesi durumunda bazen şöyle söylemekte: “Onun hükmünü ictehad vasıtasıyla bulmaya çalıştık.” veya şöyle demektedir: “Zikredilen şey bu bâbın rivayet tarikiyle bulunan hükmüdür. İctihad yoluyla kavranan tarafı ise şöyledir...”.

Genellikle Hanefî mezhebinin görüşlerini delilleriyle birlikte zikreder ve o görüşlerden yana taraf olur. Tüm görüşleri verdikten sonra ise İmam Ebû Hanîfe, İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed’in görüşlerini özetler. Tahâvî birbiriyle çeliştiği düşünülen hadisleri ele alırken ve bazısını bazısına tercih ederken, senetlerini cerh ve ta’dîl usulüne göre değerlendirmiştir. Bu durum onun cerh ve ta’dîl ilmine de vâkıf olduğuna işaret eder. Nitekim o, hadis imamlarının, hadislerin sened ve metinlerinin sıhhatiyle ilgili yaptıkları yorumları eserinin pek çok yerinde nakletmiştir. Onun cerh ve ta’dîl ile ilgili ifadelerine örnek verilecek olursa; O, İbn Ömer’den rivayet edilen abdest esnasında cinsel uzva dokunmayla ilgili hadisi, senedinde bulunan bazı râviler sebebiyle zayıf görmüştür. Tahâvî bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: “Senedde bulunan Sadaka b. Abdullah -sizin nezdinizde- zayıf kabul edilmektedir. Nasıl olur da senedinde onun bulunduğu bir hadisi delil olarak zikredersiniz? Yine seneddeki Hişam b. Zeyd de rivayetleri sahih kabul edilen ilim ehli içerisinde değildir”.⁹⁷

1.6.4. Tahâvî’nin Şerhu Muşkilî’l-Asâr Adlı Kitabında Müteâriz Hadislere Yaklaşımı

Tahâvî kitabın girişinde belirttiği şekliyle bu kitapta, hadisler ve anlaşılmasında güçlük çekilen rivayetler üzerine derin bir tefekkürde bulunmayı ve o anlaşılamayan (müşkil) rivayetleri çözmeyi hedeflemiştir. Bununla birlikte o hadislerin barındırdığı hükümleri de tespit etmeye çabalamıştır. Tüm bunları bâblar halinde ele almış ve her

⁹⁷ Tahâvî, *Şerhu Me’âni’l-Âsar*, 1/74.

bâbta konuyla alakalı Allah'ın kendisine bağışladığı mevhibesini muvacehesince bilgiler vermiştir.⁹⁸

Bu kitap onun kaleme aldığı son eseridir⁹⁹ ve onda yer yer geçmişte yazdığı kitaplara atıflarda bulunmuştur. O, “Dayının, vârisi olmayan kimsenin vârisi olması” bâbında şunları söylemiştir: “Bu konuda, bu bâbta zikredilenlerin dışında ihtiyaç duyulan şeye gelince, biz onu ahkâmü'l-Kur'ân'a dair yazdığımız eser ile *Şerhu meâni'l-âsâr* isimli eserlerimizde açıkladık. Bundan dolayı bu kitabımızda tekrar zikrine gerek duymuyoruz. Allah-u Teâlâ'dan tevfikimizi temenni ediyoruz.”¹⁰⁰

Bu kitap, *-Şerhu meâni'l-âsâr* isimli eserinde olduğunun aksine- fıkıh kitaplarındaki bilinen tertibe göre düzenlenmemiştir. Kitaptaki bâblar ve meseleler birbirlerinden bağımsız olarak, dağınık bir şekilde gelmişlerdir. O, her meselede konuyla ilgili mevcut bulunan problemleri bir araya getirmiştir.

Kadı Ebu'l-Mehâsin Yûsuf b. Mûsâ el-Hanefî bu kitap ve müellifi Tahâvî hakkında şunları söylemiştir: “O, hadislerin tariklerini çokça zikretmek ve meselelerle alakalı yorumlarını son raddesine kadar yapmak suretiyle kitabını uzatmıştır. Bununla birlikte konuları birbiriyle bağlantılı bir şekilde sistematik olarak ele almayı hedeflememiştir. Söz gelimi abdestle ilgili rivayetlere eserinin hem başında hem de sonunda rastlanabilmektedir. Yine namaz, oruç ve diğer şer'î ahkamlarla ilgili meseleler de böyledir. Aynı konuyla ilgili iki hadis neredeyse peş peşe hiç gelmemiştir. Bu durum kitaptaki faydalı ve güzel bilgilerin dağınık olmasına ve zor elde edilmelerine sebebiyet vermiştir.”¹⁰¹

Kitabın bâblarından bir grup sırasıyla şöyle zikredilebilir:

- “Recm cezasının Allah'ın Kur'an ayeti olarak indirdiği şeylerden olduğunu bildiren rivayetlerdeki problemler.”
- “Kur'an'da süt kardeşliğinden doğacak haramların ilk olarak on emzirme neticesinde gerçekleşeceğini bildiren ayetin indirildiği, ardından bu hükmün

⁹⁸ Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415-1994), 1/6.

⁹⁹ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, 1/276.

¹⁰⁰ Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, 7/173.

¹⁰¹ Ebu'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Mûsâ b. Muhammed el-Malatî el-Halebî, *el-Mu'tasar Mine'l-Muhtasar min Müşkili'l-Asar*, (Beyrut: Alemlü'l-kutub, ts.), 1/3.

beş emzirmeyle ilgili inen ayetle nesh edildiğini ifade eden rivayetlerdeki problemler.”

- “Orta namaz (es-Salâtü’l-vüstâ) ile ilgili rivayetlerdeki problemler.”
- “Rasûlullâh (s.a.v.)’in arkasından kimsenin yürümemesi (yani tevazusundan dolayı Rasulullah (s.a.v.)’in kimsenin önünden yürümemesi) ile ilgili rivayetlerdeki problemler.”
- “Tüccarların günahkar olduklarını ifade eden rivayetlerdeki problemler.”
- “Bana gelince, ben (kibirli bir şekilde) arkama yaslanıp yemek yemem” rivayetiyle ilgili problemler.¹⁰²

Kitabın tüm bâbları bu şekilde dağınık vaziyettedirler.

Tahâvî tüm bâblara “bu konuyla ilgili rivayetlerdeki problemleri açıklama bâbı” ifadesiyle başlar, ardından bâbın konusu hakkında malumat verir. Sonrasında ise o bâbla ilgili konuyu barındıran hadis veya hadisleri senetleriyle birlikte metinlerinin sonuna kadar zikreder. Daha sonra ise, rivayetlerde görülen çelişki veya problemlere verdiği cevapları ortaya koyarak mevcut çelişkileri nasıl uzlaştırdığını açıklar. Kitabın genelinde uyguladığı yöntem bu şekildedir. Bazen de metinde geçen bazı lafızların anlamlarını veya bazı hadislerdeki problemleri ifadeleri açıklar. Onun buradaki hedefi rivayetler arasında var olduğu görülen çelişkileri bertaraf etmektir.

Tahâvî kitabında işlediği konuları sınırlı sayıda tutmamış, bilakis ibâdât, muâmelât, akâid, ahlak, esbâb-ı nüzul, kıraat, nikah, ferâiz, cinâyât vb. çeşitli konulara değinmiştir. Bu durum yine Şerhu meâni’l-âsâr isimli eserinde de böyledir.

O, kendilerinde bulunan tedlîs, inkıtâ’, râvî ihtilafı vb. illetleri açıklamak, râvilerden zayıf ve güçlü olanları zikretmek ve kendilerinde mevcut olan şevâhidi açıklamak üzere hadislerin sened ve metinlerine ihtimam göstermiştir. Bununla alakalı pek çok örnek vardır. Bunlardan iki tanesi şu şekildedir:

“Tahâvî senediyle birlikte Yunus b. Bukeyr’den, o A’meş’ten, o Talha b. Musarrif’tan, o Amr b. Şurahbîl’den, o da İbn Mes’ûd’tan (r.a.) rivayet etmiştir ki Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: “Kim onunla insanları delâlete sevk etmek için bana yalan hadis isnadında bulunursa cehennemdeki yerine hazırlansın.” Tahâvî bu

¹⁰² Tahâvî, *Şerhu müşkili’l-âsâr*, 3/2-15.

hadisi zikrettikten sonra şunları söylemiştir: “Bu hadis münker bir hadistir. Yunus b. Bukeyr dışında hiçbir râvi bu hadisi bu lafızla Rasulullah’a isnâd etmemiştir. Ayrıca Talha b. Musarrıf’ın da yaşı gereği Amr b. Şurahbîl ile karşılaşması mümkün değildir.”

103

Yine o, senediyle birlikte Muğîre b. Müslim’den, o Abdullah b. Bureyde’den, o Muaviye b. Ebî Süfyân’dan (r.a.) rivayet etmiştir ki Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: “Kim insanların kendisi için ayakta beklemelerinden hoşlanıyorsa, cehennem ateşi onun için vacip olur”. Tahâvî bu hadisi zikrettikten sonra ise şunları söylemiştir: “Seneddeki bu Muğîre, Muğîre el-Kâsmellî’dir. O “Sirâc” lakabı verilmiştir ve o güvenilir kimselerden biridir. Abdulaziz b. Müslim el-Kâsmellî onun kardeşidir ancak Muğîre mertebe olarak ondan üstündür”¹⁰⁴

Örnekler;

1.6.4.1. Uzlaştırma

a. “İçinde Ümmü’l-Kur’ân Okunmayan Namaz”

عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "كُلُّ صَلَاةٍ لَمْ يُقْرَأْ فِيهَا بِأَمِّ الْقُرْآنِ فَهِيَ خِدَاجٌ"

Hiz. Ayşe’den (r.anha) nakledildiğine göre, Hiz. Peygamber (s.a.v) demiştir ki: “İçinde ümmü’l-kur’ân okunmayan her namaz hidâc’dır.”¹⁰⁵

"وَوَجَدَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ نَفْسِهِ خِفَّةً فَحَرَجَ ... فَاسْتَنْمَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ حَيْثُ انْتَهَى أَبُو بَكْرٍ

مِنَ الْقِرَاءَةِ ... "

İbn-i Abbas (r.a.); Resulullah (s.a.v), Ebû Bekir’in (r.a.) ulaştığı yerden kiraata başladı, demiştir. Ravi dedi ki: Sünnet böyledir, demiştir. Ravi de demiştir ki: Resulullah (s.a.v) bu hastalığında vefat etmiştir.¹⁰⁶

¹⁰³ Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, 1/370.

¹⁰⁴ Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, 3/154.

¹⁰⁵ Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, 3/121; İbn Mâce, (No. 840); Ahmed, *Müsned*, 42/35.

¹⁰⁶ İsnadı hasendir. Ebû İshâk: Amr b. Abdillâh es-Sebîî (ö. 127): müdellis olduğunu zikredilmiş ve bu hadisini an’ane ile rivayet etmiştir. Bkz. Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Ta’rifü ehli (ülü) ’t-takdîs bi-merâtibi ’l-mevsûfîne bi ’t-tedlîs “Tabakâtü ’l-müdellisîn”*, thk. Asım b. Abdullah el-karyutî (Amman: Mektebetü’l-Menâr, 1403/1983), 37.

Semantik tahliller yoluyla (hidac) kalemesi, noksan anlamına gelecek şekilde yorumlanabilir.

b. Başka örnek;

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "مَنْ قَالَ جِئْتُ بِمُحْسِي ثَلَاثَ مَرَّاتٍ: أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّةِ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ لَمْ يَضُرَّهُ لَسَنَعَةُ تِلْكَ اللَّيْلَةِ."

عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، عَنْ خَوْلَةَ بِنْتِ حَكِيمِ السُّلَمِيَّةِ، أَنَّهَا سَمِعَتْ رَسُولَ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ: "إِذَا نَزَلَ أَحَدُكُمْ مَنْزِلًا، فَلْيَقُلْ: أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّةِ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ، فَإِنَّهُ لَا يَضُرُّهُ شَيْءٌ حَتَّى يَزِيحَ مِنْهُ."

Rivayetlerde Hz. Peygamber'in, akrep ve benzeri zehirli hayvanların sokmasına karşı ashabına dua öğrettiği nakledilmekte ve bunların bir kısmında bu duayı okuyanın o gecedan sabaha kadar korunmuş olacağı belirtilirken, diğer bir kısmında bu duayı¹⁰⁷ okuyan yolcuların, bulunduğu yeri terk edip tekrar yoluna çıkana kadar korunacağı bildirilmektedir.¹⁰⁸

Tehâvî, rivayetlerin iki farklı bağlam çerçevesinde değerlendirmek gibi bir cem işlemine başvurmuştur. İlk hadisi yerleşme haline, ikinci hadisi ise yolculuk haline hamletmiştir.

1.6.4.2. Nesh

“Yılanları Öldürmek”

Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, 3/133; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, thk. Muhammed Zehra en-Neccâr - Muhammed Seyid Câd el-Hakk (Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1414/1994), 1/405; İbn Mâce, (No. 1235); Ahmed, *Müsned*, 5/357-358.

¹⁰⁷ İsnadı sahihtir. Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Asâr*, 1/20; Nesâî, *Amelü'l-yevm ve'l-leyle*, 390, (No. 590); Muhammed b. İsbâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünen*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), (No. 3604).

¹⁰⁸ Havle bint Hakim Es-Sülemiyye şöyle diyordu: Ben Resulullah'ı (s.a.v.): “(Eûzu bi-kelamati tammati min şerri ma halak) Bir kimse bir yere iner de, sonra Allah'ın tam olan kelimeleriyle yarattıklarının şerrinden sığınırım, derse, o yer'den gidinceye kadar ona hiç bir şey zarar vermez.” buyururken işittim.

Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Asâr*, 1/26; Müslim, (8/76); Ebû Bekr Abdurrazzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-Azâmî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1403/1983), 5/166.

عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "اقتُلُوا الْحَيَّاتِ، واقتُلُوا ذَا الطُّفَيْتَيْنِ، وَالْأَبْتَرَ، فَإِنَّهُمَا يَلْتَمِسَانِ الْبَصَرَ
وَيُسْقِطَانِ الْحَبْلَ، فَمَنْ وَجَدَ ذَا الطُّفَيْتَيْنِ وَالْأَبْتَرَ فَلَمْ يَقْتُلْهُمَا، فَلَيْسَ مِنَّا"

Salim'in rivayete göre, İbn Ömer şöyle anlattı: "Resûlullah (s.a.v) iki çizgili yılanın öldürülmesini emir buyurdu. Çünkü o gözü kapar ve gebelere çocuk düşürtürler."¹⁰⁹

عَنْ ابْنِ عُمَرَ أَنَّهُ كَانَ يَقْتُلُ الْحَيَّاتِ كُلَّهَا لَا يَدَعُ مِنْهَا شَيْئًا. وَحَدَّثَهُ أَبُو لُبَابَةَ الْبَدْرِيُّ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: نَهَى عَنْ
قَتْلِ الْجِنَّانِ الَّتِي تَكُونُ فِي الْبُيُوتِ، فَأَمْسَكَ"

Nâfi dediği, İbn Ömer bütün yılanları öldürüyordu. Nihayet bize Ebû Lübâbe b. Abdi'l-Münzir El-Bedrî, Resûlullah'n (s.a.v) ev yılanlarını öldürmekten nehiy buyurduğunu söyledi. O da vazgeçti.¹¹⁰

Tahâvî ilk önce nesh işlemleri ile açıklamıştır.

1.6.4.3. Tercih

Tahâvî, rivayeti öncelikle sened açısından değerlendirmektedir. Eserinde hadisleri nakledeken ravilerin güvenilir ve senedlerin muttasıl olmasını tespit etmeye çalışmıştır. O, hadislerin sıhhatinin belirlenmesinde ve onların yorumunda yaptığı geniş ve detaylı ravi ve sened tahlilleri sonucunda özgün hükümler verir.¹¹¹

“Kişinin Tek Ayakkabıyla Yürümesi”

Ebû Hureyre'nin bildirdiğine göre Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: “Kişi tek ayakkabıyla yürümesin. Ya ikisini giysin ya da ikisini çıkarsın.”¹¹²

¹⁰⁹ Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Asâr*, 7/373; Buhârî, (No. 3297); Müslim, (7/38).

¹¹⁰ Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Asâr*, 7/376; Müslim, 7/39.

¹¹¹ Bkz. Mehmed Zâhid el-Kevserî, *el-Hâvî fi sireti'l-imâm Ebî Ca'fer et-Tahâvî*, (Kahire: Matba'atu'l-Envârî'l-Muhammediyye, 1368), 25-26.

¹¹² Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Asâr*, 3/386; Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî /Emîr Alâüddîn Alî b. Balabân b. Abdillâh el-Mısırî, *el-İhsân fî Takrîbi Sahîh İbn Hibbân "Sahihu İbn Hibban bi Tertibi İbn Balaban"*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetü'r- risâle, 1414/1993), 7/274.

روى الطحاوي، قال: حَدَّثَنَا يُوسُفُ قَالَ: حَدَّثَنَا (عبد الله) ابْنُ وَهْبٍ أَنَّ مَالِكًا أَحْبَبَهُ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ (عبد الله بن ذكوان)، عَنْ الْأَعْرَجِ (عبد الرحمن بن هرمز)، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لَا يَمْشِي أَحَدُكُمْ فِي نَعْلٍ وَاحِدٍ، لِيَنْعَلَهُمَا جَمِيعًا، أَوْ لِيُخْلَعَهُمَا جَمِيعًا"

Ayşe'nin rivayetiyle çelişmektedir:

Ayşe'dan (r.anha) rivâyete göre, şöyle demiştir: "Rasûlullah (s.a.v.), bazen tek pabuçla yürürdü."¹¹³

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: "رُبَّمَا رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمْشِي فِي نَعْلٍ وَاحِدَةٍ".

Tahâvî bu durumu Hz. Peygamber'in tek ayakkabı giymeyi yasaklayan rivayetleri ile Hz. Aişe'den gelen Hz. Peygamber'in tek ayakkabı ile yürürken gördüğünü belirten rivayeti karşılaştırarak ortaya koyar.¹¹⁴

Tahâvî, bu prensipten hareketle kendisi ile zayıf râvi Mendel İbn Alî'nin bulunduğu ikinci rivayeti reddeder ve bu rivayetin sahih olan birinci rivayete muhalefetinin muteber sayılamayacağını belirtir.¹¹⁵

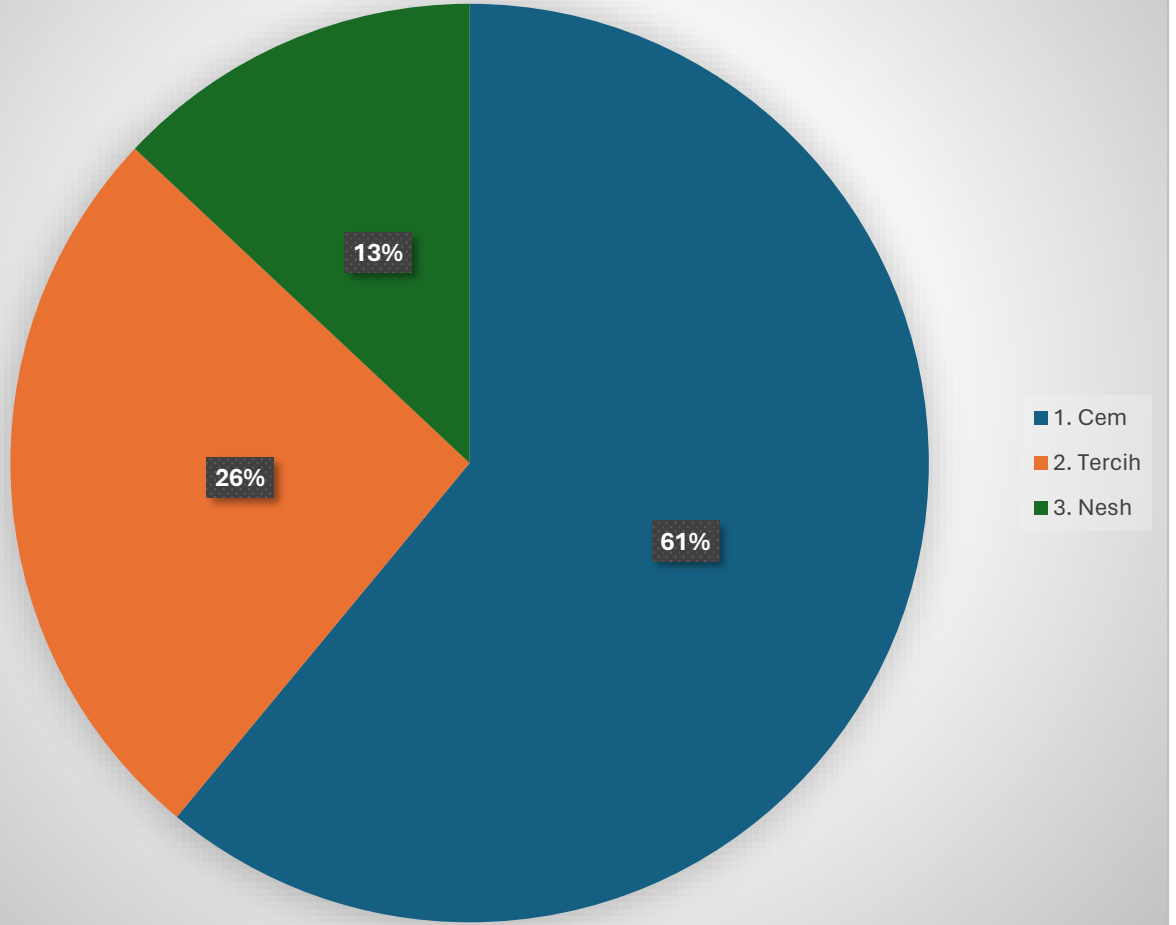
¹¹³ İsnadı Zayıftır. Mendel b. Ali el-A'nzî el-Küfî: Zayıftır. Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Ahmed Şâgîf el-Pâkistânî, (Mekke: Dârü'l-Âsime, 1992), 970. Lysis İbn Ebî Süleyim: Zayıftır. Bkz. Yusuf el-Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, thk. Beşşar 'Awad Ma'ruf (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1400-1413/1980-1992), 24/279-287.

Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Asâr*, 3/388; Tirmizî, (No. 1777-1778); İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, 5/530.

¹¹⁴ İbn Hibbân, *el-İhsân fî Takrîbi Sahîh İbn Hibbân*, 7/274; Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Asâr*, 3/386.

¹¹⁵Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Asâr*, 3/389.

Tahâvî'nin Şerhu Muşkili'l-Asâr Adlı Eserinde Mutearız Hadislere Yöntemi

Şekil 3: Tahâvî'nin Şerhu Muşkili'l-Asâr Adlı Eserinde Mutearız Hadislere Yöntemi

Cem: 127 Konu

Tercih: 54 Konu

Nesh: 28 Konu

2. EBÛ HANÎFE’NİN HAYATI, İLMİ ŞAHSİYETİ VE HADİS İLİMİNDEKİ YERİ

Ebû Hanîfe, derin anlayışı ve ilmi gücü ile fıkha yön vermiştir ki, zamanının sınırlarını aşmış, İslâm ülkelerinin her tarafından birçok insanı etkilemiş ve derin izler bırakmıştır.

Ebû Hanîfe, engin ilmi ve derin nüfuzu ile beraber aynı zamanda içtihadta, hadisleri anlama ve onlardan hükümler çıkarmada hususunda yeni bir yaklaşım sahibiydi. Otuz yıldan fazla bir süre fikhî görüşlerini talebeleri arasında yaymaya devam etmiştir. Bütün bilim çevrelerinde ünlü olan böyle bir imam elbette ki, hasetten dolayı sert eleştirilere hedef olacaktır.

2.1. Ebû Hanîfe Hayatı

2.1.1. Künyesi, Doğumu ve Nesebi

Ebû Hanîfe Nu‘mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh et-Teymî el-Kûfî’dir. Hicrî 80 yılında Irak’ın Kûfe şehrinde doğmuş ve kûfî nisbesiyle alınmıştır. Babası Sâbit, dedesi Zûtâ Fars neslindedir. Ataları Afganistan’ının Kâbil şehrinden gelmişlerdir.¹¹⁶

Torunu İsmail b. Hammad, dedesi Ebû Hanîfe’nin nasebini şöyle zikrediyor: “Numan b. Sâbit b. Numan b. Merzuban. Atalarında kölelik olmadığına yemin ediyor.” Ancak diğer torunu Ömer’den nakledilen rivayete göre, dedesi Zûtâ Kabil halkından¹¹⁷ olup, Müslümanlar o şehri fethedince Teym evlatlarına köle olarak verilmiş, daha sonra serbest bırakılmış ve Teymî nisbesiyle anılmıştır. Mezkûr rivayetlere göre, Ebû Hanîfe’nin iki torunu – zahiren de olsa – nesepleri konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Birincisi Sâbit’in babasının Zûtâ olduğunu söylüyor, ikincisi Numandır diyor. Birincisi onun esir edilip köle düştüğünü söylüyor, ikincisi köleliği kat’iyetle reddediyor.

¹¹⁶ Saymerî, *Ahbaru Ebî Hanîfe ve ashâbih*, 15; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bagdâd*, 13/324- 325; Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâzehebî*, thk; Şuayb el-Arnâvût vd. (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 1405/1985), 6/390-391.

¹¹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh Bagdâd*, 8/324-326; Saymerî, *Ahbaru Ebû Hanîfe ve ashâbih*, 15.

Dedesinin köleliğe düşüp düşmemesi, Ebû Hanîfe'nin değerini azaltmaz. Hakikatte takvâ en yüksek nesep ve en büyük sevaptır.

Cenâb-ı Hak: “Allah nezdinde sizin en şerefliiniz en muttaki olanınızdır”^{<118} buyurmaktadır. Hz. Peygamber de: “Arab'ın Arap olmayana takva dışında bir üstünlüğü yoktur”¹¹⁹ demiştir. Hz. Ali demiştir ki “هو (سلمان) منّا أهل البيت” “Selman bizden, Ehl-i beyt'tendir.”¹²⁰

Tâbiîn devrinde ve Ebû Hanîfe'nin yaşadığı dönemde de fukahânın çoğunu mevâlilerdendi. Buhârî ve Müslim rivayet ediyor ki, Hz. Peygamber: “İlim şayet süreyya yıldızlarında asılı olsa, Fars oğullarından bazı kimseler uzanıp onu alırlar”.¹²¹ Nitekim Sahabeden sonra el-Mevâli, ilmi yaymak için çok çaba sarf etmişlerdir. Böyle olunca Ebû Hanîfe'nin mevâliiden olması da son derece tabiidir. Çünkü o zamanda ilim camiasını mevâli temsil ediyordu.

2.1.2. Yetiştirilmesi

İmam Ebû Hanîfe, Kûfe'de yetişti ve ilim tahsil etti. Kültürel ve ilmî kimliğinin oluştuğu o şehirde de mezhebi yayıldı. Kaynaklara göre babası varlık sahibi ve dindar bir Müslümandır. Ebû Hanîfe'nin babası gençliğinde Hz. Ali'yi görmüştür. Dedesi Nevruz Bayramında ona Fâlevzec¹²² hediye etmiştir. Bu olay, Ebû Hanîfe'nin maddi durumu iyi olan varlıklı bir ailede yetiştiğini gösterir. Öyle ki halifeye o zamanda zenginlerin yiyebildiği Falevzec hediye etmiştir. Tarihçiler Sabit'in Müslüman doğduğunu tasrih ederler. Bazı rivayetlerde Hz. Ali, Sâbit ve

¹¹⁸ Hucurât, 13.

¹¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk, Şuayb el-Arnâvût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 38, 474.

¹²⁰ Hadis mevkuftur. İsnadı sahihtir. Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, *el-Musannef*, thk. Kemâl Yusuf el-Hût (Beyrut: Dâru't-tâc, 1409/1989), 6/395. Yukarıdaki mezkûr hadis, merfû rivayet edilmiş, fakat isnadı zayıftır. Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Ata (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411/1990), 3/691.

¹²¹ Muhammed b. İsmail, Buhari, *el-Camiu's-Sahih "Sahih-i Buhari"*, (Beyrut: Derü Tevki'n-Necât, 1422), “Kur'an tefsiri”, 62 (No. 4897); Müslim, (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.), “sahabe'nin üstünlükleri”, 7/191.

¹²² Kelimenin aslı Farsça'dır: Fâlevz (الفَالَوُذُ وَالْفَالَوُذِيُّ) - فالوده، بالوده. Bu pelte denilen meşhur bir tatlıdır. Un, su ve baldan, günümüzde ise nişasta, su ve şekerden yapılır. Bkz. Ahmed Muhtar Abdülhamid Ömer, *Mu'cemü'l-Lugati'l-Arabîyyeti'l-Muasıra*, (Kahire: Alemu'l-Kütüb, 1419/2008) 3/1662; Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, thk. Yazcî vd. (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), 1/730, 3/503.

evlatları için dua etmiştir. Bundan anlaşılıyor ki, Sabit Müslümandı. Bu itibarla Ebû Hanîfe'nin Müslüman bir ailede yetiştiği kabul edilmektedir.¹²³

Ebû Hanîfe, ilim halkalarına katılmadan önce ticaretle uğraşmıştır. Hatta ulema meclislerine katıldığında bile ticaret yapmaya devam ediyordu. İpek kumaşı tüccarı olduğu nakledilmektedir.¹²⁴

Yukarıdaki rivayetler bize gösteriyor ki, Ebû Hanîfe temiz bir muhitte yetişmiştir. Ailesi dindar ve servet sahibidir, iyi bir tüccardır. Ebû Hanîfe'nin de çocukluğunda Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiştir ve o çok Kur'an-ı Kerim okuyan biridir. Pekçok rivayette Kıraat ilmini, Asım'dan aldığı geçmektedir.¹²⁵

Kûfe¹²⁶, İslam dünyasında en önemli şehirlerden biri idi. O dönemde Irak'ın en büyük iki şehrinde biri olarak kabul edilmektedir. Irak'ta İslamiyet'ten sonra çeşitli düşünce akımlar ve fırkalar çıkmıştır. Ebû Hanîfe gözlerini açtığı zaman bu karışık ortamı görmüş, zekâsı ve feraseti ile ortalıkta dolaşan fikirleri incelemeye başlamıştır.

2.2. İlmi Şahsiyeti

İslam ilim tarihinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Ebû Hanîfe'nin yaşadığı hicri ikinci asır, İslam dünyasının sorunlarla karşılaştığı bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Ebû Hanîfe'nin bu dönemdeki siyasi, ilmi, itikadi ve kültürel gelişmeler karşısında ortaya çıkan temel sorunların çözümü için sunduğu yöntem, hem kendi asrını hem de kendisinden sonraki asırları etkisi altına almıştır.

¹²³ Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/326.

¹²⁴ el-Muvaffak el-Mekkî, *Menâkıbü'l-İmâmi'l-Azam Ebû Hanîfe*, (Haydarabad: EL-Maarif'ül-İslamiye en-Nizamiye, 1321), 1/54.

¹²⁵ Ahmed b. Muhammed, İbn Hacer el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân fi menâkıbi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe en-Nu'mân*, (Mısır: Saade matbaası, 1324), 68.

¹²⁶ Kûfe; Bâbil'in güneyinde Fırat'ın batı kenarında kurulmuş olup Necef ile Kerbelâ arasında ve Hîre'nin 5 km. kuzeyindedir; Bağdat'tan uzaklığı ise 170 kilometredir. Hz. Ömer zamanında kurulmuş, Hz. Ali döneminde hilafetin merkezi olmuştur. Hişâm Caît, *el Kûfe*, 2 (Beyrut: Darü't-Talia, 1992); Yâkût b. Abdullah el-Hamevî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-büldân*, (Beyrut: Dâr-i Sâdr, 1995), 4/490; Casim Avcı, Kûfe, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002) 26/339.

Ebû Hanîfe'nin keskin zekâsı, delillerinin gücü ve ikna yeteneği, o sırada dolaşan düşüncelerle münakaşaya girdiğinde ortaya çıkmıştır. Fakat öte yandan da ticaret işleriyle meşgul oluyor, çarşıya gedip geliyor, ilim meclislerine az katılıyordu. Bu esnada ünlü hadis âlimi Şa'bi, ilmin çarşı pazar işlerinden hayırlı olduğunu söyleyerek onu ilme teşvik etmiştir. Ebû Hanîfe bu hususta kendisi şunu naklediyor: “Günün birinde Şa'bi'nin yanından geçiyordum. Beni yanına çağırdı ve bana: Nereye devam ediyorsun? Dedi. Ben de: Çarşıya, dedim. Maksadım o değil, ulemadan kimin dersine devam ediyorsun? Dedi. Hiçbirinin dersinde devam üzere bulunamıyorum, dedim. İلمي ve ulama ile görüşmeyi kesinlikle ihmal etme, ben senin uyanık ve canlı bir genç olduğunu görüyorum, dedi. Onun bu sözü bende iyi bir tesir bıraktı. Çarşı işine ara verdim, ilimle iştiğal ettim. Allah'ın lütfu ile Şa'bi'nin (ö. 104) tavsiyesinin bana çok faydası oldu.”¹²⁷

Şa'bi'nin tavsiyesinden sonra Ebû Hanîfe bütün varlığıyla ilme yöneldi. Derslere devam etti. O dönemde ilim dersleri başlıca üç türdü.

1. Usûlüddin dersleri.
2. Hadis halkaları.
3. Fıkıh meclisleri.

Kaynaklara göre Ebû Hanîfe, derse başladığı zaman, dönemdeki ilimler arasında fıkıh ilmini tercih etti. Ebû Yûsuf'tan nakledilen bir rivayette Ebû Hanîfe, ilim yoluna atılmaya karar verdikten sonra, etrafındakilerle istişare edip öğreneceği ilim dalını, sonuçlarını da hesaba katarak tespit etmeye çalışır ve şöyle der:

“Bana Ku'rân öğren” denildi. Dedim ki, “Eğer Kur'an öğrensem ve onu ezberlersem sonu ne olacak?” Dediler ki; “Bir mescide otursun, çocuklar ve gençler sana Ku'ran okurlar, içlerinden senden daha kuvvetli veya sana denk hafız çıkınca senin başkanlığın sona erer.” Dedim ki, “Hadis dinleyip yazsam ve dünyada benden daha kuvvetli hadis hafızı olmasa nasıl olur?” Dediler ki; “Yaşlanıp zayıf düştüğün zaman etrafında toplanan çocuk ve gençlere rivayet ettiğin hadislerde yanlışlık yapmayacağından emin olmazsın. Seni yalancılıkla itham ederler, bu da sana utanç olur.” Dedim ki; “Öyleyse buna da gerek yok.” Sonra, “Nahiv öğreneyim” dedim. Fakat, nahiv ve Arapçayı ezberlesem sonu nereye varacak diye sordum. Dediler ki; “Muallim

¹²⁷ el-Muvaffak el-Mekkî, *Menâkıb*, 1/59.

olarak bir köşeye oturur, iki dinarlık rızkını üç dinara çıkarırsın.” “Bunun da sonu yok” dedim. “Şiire eğilsem, benden daha güçlü bir şair olmasa durumum ne olur?” dedim. Dediler ki; “Birini methedersin sana bağışta bulunur, bir hayvana bindirir. Eğer vermezse bu takdirde onu hicvedersin. Bu arada namuslu kadınlara da iftira atmış olursun.” “Öyleyse buna da ihtiyacım yok” dedim. “Şayet Kelâm’a başlasam sonu ne olur?” dedim. Dediler ki; “Kelâm’la uğraşan onun kötülüklerinden korunamaz ve zındıklıkla suçlanır. Sonunda ya yakalanıp öldürülür ya da kurtulur, mezmum ve hakir olarak kalır.” “Şayet fıkıh öğrensem nasıl olur?” dedim. Dediler ki; sen de insanlara fetva verirsin. Eğer gençsen kadılık için matlup olursun.” “Bundan daha faydalı bir ilim yoktur” dedim ve fıkha sarılarak onu öğrendim.”¹²⁸ Buna göre Ebû Hanîfe, ilime yöneldiği zaman, fıkıh dersini seçti.

2.2.1. Hocaları

1. Onun hocaları arasında¹²⁹:
2. Atâ b. Ebî Rebah (ö. 114).
3. Âmir b. Şerâhîl eş-Şa‘bî (ö. 104).
4. Abdurrahman b. Hürmüz el-A’rec (ö. 117).
5. İbn Ömer’in Azatlısı Nâfi’ (ö. 117).
6. Katâde b. Diâme es-Sedûsî (ö. 117).
7. Hişam b. Urve b. Zübeyr b. Avvâm (ö. 146).
8. Hammâd b. Ebû Süleyman (ö. 120).

¹²⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13/331-332; Saymerî, *Ahbaru Ebû Hanîfe*, 19; el-Muvaffak el-Mekkî, *Menakıb*, 53; Zehabî, *Siyer*, 6/396-397. Zehabî, bu rivayeti zikrettikten sonra; “Bence bu hikaye uydurma, çünkü isnadinde güvenilir olmayan biri vardır.” demektedir.

Nitekim ravinin güvenilir olması, mutlaka kıssanın uydurma olduğu anlamına gelmez. Rivâyetin, helal ve haramın meselesine dahil olmadığı için tarihi bir rivayet olarak zikredilmesinde bir sakınca yoktur.

Zehebî de, başka yerde “Bunun da sıhhatini en iyi Allah bilir, o vakitte Kelam ilminin mevcut olduğunu biz bilmiyoruz” demektedir. Zehebî, *Siyer*, 6/397. Bu bağlamda Abdülkahir el-Bağdadi (ö.429) “*Usûlüddin*” adlı eserinde Ebû Hanîfe’yi, fukaha ve mezheb erbabı arasında ilk “mütekellim” olarak zikreder. “Çünkü Ebû Hanîfe’nin, *el-Fikhu’l-Ekber* isminde Kaderiyye’ye reddiye olarak yazdığı bir kitabıyla Ehl-i Sünnet’in -güç fiille beraberdir- görüşünü destekleyen, imlâ ettirdiği bir risalesi vardır” demektedir. Abdülkahir el-Bağdadi, *Usûlüddin*, 308.

¹²⁹ Mizzî, *Tehzibü’l-Kemal*, 29/418 – 419.

Ebû Hanîfe Hammâd b. Ebî Süleyman'nın dersine devam etti. Fıkıh hususunda ondan yetişti. Hocası ölünceye kadar ondan ayrılmadı. Hammâd hicrî 120 senesinde öldü. Ebû Hanîfe o zaman 40 yaşında idi. Hocasının vefatından sonra onun yerine geçmiştir. Hammâd'ın yanında 18 sene bulunduğu bilinmektedir. Kendisi şöyle diyor: “Bir defa Basra'ya geldim. Her ne sorulursa behemehâl cevabını veririm sanıyordum. Bana öyle şeyler sordular ki, bulamadım. O zaman hocam Hammâd ölünceye kadar onun yanından ayrılmamaya yemin ettim. 18 yıl onun talebesi oldum.”¹³⁰

Ebû Hanîfe 18 yıl Hammâd'ın dersine devam etti. Ondan ehl-i Irak'ın fikhını öğrendi ki, bu fıkıh, Hz. Ali ve Abdullah İbn-i Mes'ud'un fıkıhlarının hulâsası demektir. İbrahim en-Nahaî'nin fetvâlarını, fıkıh hükümlerini Hammâd'dan bizzat aldı. Onun için, Şah Veliyullah Dehlevî (ö. 1176), “Hanefiyye fikhının kaynağı İbrahim en-Nehaî'nin kavilleridir” hükmünü vermektedir. Huccet'ullahi'l-Bâliga kitabında şöyle diyor: “Ebû Hanîfe Hazretleri -Allah ondan razı olsun- İbrahim en-Nahaî'nin ve akranlarının mezhebine sarılmıştı. İbrahim en-Nahaî'nin dediklerinden geçmiyor, onları aşmıyordu. Ancak az bir şey bundan hariç kalır. Eğer bu dediklerimin hakikate uygun olduğunu anlamak istersen: *Kitab'ül-Âsâr*'dan, Abdürrezzak'ın *el-Câmi*'sinden, Ebû Bekir b. Şeybe'nin *Musannef*'inden İbrahim en-Nahaî'nin akvalini topla sonra onları Ebû Hanîfe'nin mezhebiyle mukayese yap, göreceksin ki, gayet az meseleler hariç, Ebû Hanîfe bu delillerden ayrılmıyor ve gayet az olan meselelerde de yine Küfe fukahâsının kâil olduklarından dışarı çıkmıyor.”¹³¹

Ebû Hanîfe'nin kaynaklarını bu kadar dar bir çerçeve içine kılmakta mübalâğa vardır. Ebû Hanîfe'nin çeşitli kaynaklardan ilmi tahsil ettiği bilinmektedir. Ders aldığı hocaları yalnız ehl-i re'ydin değil, Aralarında hadisçiler de bulunmaktaydı.

Ebû Hanîfe şöyle diyor: “Hocam Hammâd'dan ölünceye kadar ayrılmamaya yemin ettim. On sekiz sene onun talebesi oldum.”¹³² Küfe'nin âlimi olan Hammâd hicrî 120 senesinde öldü. Ebû Hanîfe o zaman 40 yaşında idi, Hammâd vefat ettikten sonra Ebû Hanîfe Küfe mescidinde hocasının kürsüsüne oturdu. Kendisine sorulan meseleleri çözmek, arz olunan hadisleri bir hükme bağlayabilmek için bunları talebeleriyle

¹³⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13/333.

¹³¹ Şah Veliyullah ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliga*, thk. Seyyid Sâbık (Beyrut/Bağdat: Dârü'l-kütübi'l-hadîse/el-Mektebetü'l-müsennâ, ts.), 307- 308.

¹³² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13/333.

müzakere yoluyla, çeşitli ilimlerle okutmaya başladı, çeşitli meselelerde içtihad etti. Böylece Hanefî mezhebini tesis etti.

2.2.2. Talebeleri

Ebû Hanîfe'nin fıkhi ancak talebeleri yoluyla tedvin edilmiştir. Onlar hocalarıyla birlikte bir fıkıh meselesini müzakere yaparlar, meseleyi halledip bir karara bağladıktan sonra onu yazarlardı. Ebû Hanife'nin fikhını tedvin eden talebelerinden:¹³³

- a. Ebû Yûsuf (ö. 182).
- b. Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî (ö. 189).
- c. Züfer b. el-Hüzeyl (ö. 158).
- d. Hasen b. Ziyâd el-Lü'lû (ö. 204).

2.2.3. İtikadî Görüşleri

Biz Ebû Hanîfe'nin görüşlerini ona nispet olunan bazı kitaplar yoluyla öğreniyoruz. Bunların başında *el-Fıkhu'l-ekber* kitabı gelir. İbnü'n-Nedîm *Fihrist*'inde diyor ki:

“Ebû Hanife'nin dört kitabı vardır. Onlar da: *el-Fıkhu'l-ekber*, *el-Âlim ve'l-Mütaallim*, *Osman b. Müslim El-Bettî'ye rîsâlesi* ve *Kaderiyeye red* kitabı vardır. Bunların cümlesi kelâm ilmine ve akâide dairdir.”¹³⁴

el-Fıkhu'l-ekber eserinde şöyle diyor: “İman, ikrar ve tasdiktir.” İslâm¹³⁵ hakkında şöyle diyor: “İslâm Allâh'a teslim olmak, onun emirlerine boyun eymektir. İman ile İslâm arasında lûgat bakımından fark varsa da İslâm olmayınca iman olmaz,

¹³³ Bu noktada geniş bilgi için bkz. Hüseyin b. Ali es-Saymerî, *Ahbaru Ebû Hanîfe ve ashâbih*, (Beyrut: Alemü'l-Kütüp, 1405/1985), 105- 137.

¹³⁴ Muhammed b. İshâk, İbnü'n-Nedîm, *Fihristü'l-kütüb*, (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1398-1978), 284.

¹³⁵ Ebû Hanife, *el-Fıkhu'l-ekber/Eş-Şerhü'l-Müyesser ala fikhayin el-Abset ve'l-Akber*, thk. Muhammed el-Hamis, (Arap Emirlikleri: Mektebetü'l-Furkan, 1419/1999), 55.

İman olmayınca da İslâm olmaz. Bu ikisi içle dış gibidir. Din: İmana, İslam'a ve bütün şeriatlere şâmil olan bir isimdir.”¹³⁶

Ebû Hanîfe'nin mezhebine göre: Amel, imanın kemal şartı olmasıdır, imanın sıhhat şartları değildir.

Bazı fukaha ve muhaddislere göre amel imana dahil, fakat imanın aslına dahil değildir. Amel, imanın artması ve eksilmesi bakımından imana dahil sayılır. Onlara göre kişi şeriat ahkâmıyla amel etmese de tasdik ettiği zaman mü'min sayılır, fakat imanı kâmil sayılmaz.

Ebû Hanîfe'ye göre iman ne artar ne eksilir. Onun için gök ehlinin, yer ehlinin imanı hep bir sayılır.¹³⁷

Ebû Hanîfe şöyle diyor: “İsterse büyük günah olsun, onu helâl tanımadıkça bir günahattan dolayı bir Müslümanı tekfir edemeyiz. İman adını ondan çekip alamayız. Biz ona Mü'min ismini veririz.”¹³⁸

Ebû Hanîfe'nin bu hususta sözü sağlamdır. Kur'ân-ı Kerîm'e uygundur. Ulema bunu beğenmiş ve fukahanın cümlesi bunu kabul etmiştir. *Hayratü'l-hisân*'da şöyle deniyor: “Bir kısmı Ebû Hanîfe'yi Mürcieden saymaktadır. Bu söz (üç sebepten) doğru değildir;

- a. Evvelâ *Mevâkıf* şârihi diyor ki: Mürcieden olan Assan Ebû Hanîfe'yi de Mürcieden sayıyor ve kendi görüşlerini ona nispet ediyordu. Bu ona iftiradır. O, şöhreti olan bu büyük imama Mürciecilik nispet ederek kendi mezhebini yaymaya bakıyordu.
- b. Âmidî diyor ki: (Onu Ehl-i Sünnet Mürciesinden saymış olsalar gerek. Çünkü Mütezile ilk zamanlarda kader meselesinde kendilerine her muhalif olana Mürcie damgasını vuruyordu. Yahut Ebû Hanîfe iman eksilmez ve artmaz dediğinden, ameli imandan geri bırakır zannettiler ve Mürcieden saydılar. Halbuki bu böyle değildir. Çünkü Ebû Hanîfe amele son derece ehemmiyet verir.)

¹³⁶ Ebû Hanîfe, *Fıkh-ı Ekber*, 57.

¹³⁷ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 55.

¹³⁸ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 43.

- c. “İbn Abdilber diyor ki: (Ebû Hanîfe’yi çekemiyorlardı, haset edenleri çoktu. Ondan olmayan şeyi ona nispet ediyorlardı, ona yakışmayan şeyleri uydurup söylüyorlardı).”¹³⁹

Bu sözlere bakınarak Ebû Hanîfe’nin Mürciî olmadığı anlaşılıyor.

Ebû Hanîfe’nin düşmanları, onun Kur’an mahlûktur görüşünde olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak Ebû Hanîfe’ye nispet edildiği bu rivayetleri onun düşmanları yoluyla geldiğinden bu iddialar kabul edilemez. Güvenilir kimselerin rivayetleri elde mevcuttur ve bunlar aksini söylemektedir. Hatîb el-Bağdâdî’nin naklettiği rivayete göre Ahmed b. Hanbel diyor ki: “Kur’an mahlûktur sözüne gelince, denildiğine göre Ebû Hanife’nin buna asla kail olduğu yoktur.” Yine orada şöyle deniyor: “Ne Ebû Hanife ne Ebû Yûsuf ne Züfer ne Muhammed ve ne de onların arkadaşlarından hiç birisi Halku’l-Kur’ân hakkında asla bir şey demediler. Halk-ı Kur’an hakkında Bişr el-Merisi, İbn-i Ebi Duâd konuştular ve işte bunlar Ebû Hanife’nin ashabına da leke sürdüler.”¹⁴⁰

Bu sözlerden çıkan netice şüphe bırakmayacak surette gösteriyor ki, Ebû Hanife bu meseleye dalmaktan çekiniyordu. Fakat düşmanları bu yolda asılsız şeyler uydurdular ve Ebû Hanife’ye iftira ettiler.

2.2.4. Ebû Hanîfe ve İbn Ebû Leylâ

Ebû Hanîfe hakkı söylemekte cesaret sahibi, hayatı Allah (c.c.) yolunda mücadele içinde geçmiş, bu uğurda birçok zorluk ve mahrumiyete katlanmış bir kişiydi. Nakledilen rivayetlerden anlıyoruz ki, Ebû Hanîfe, Kûfe kâdılarının verdikleri hükümler nazarında hakka muhalif olunca, onları tenkit ederdi. Yanlış bulduğu noktaları derhal açıkça söylerdi. Verilen hüküm lehte olsun, aleyhte olsun, o hususta doğru bildiğini, haklı bulunduğunu söylemekten çekinmezdi. Bu yüzden kâdî İbn Ebî Leyla içten içe kızıyor, Ebû Hanife’ye kin besliyordu. Hatta diyebiliriz ki, bunlar İbn Ebî Leylâ’yı, ümerâ nezdinde Ebû Hanife aleyhinde konuşmağa bile sevk ettiği olurdu. Nitekim Ebû Hanîfe’yi bizzat şikayet ettiği rivayet olunur. Bunun üzerine Ebû Hanîfe bir müddet fetvâ vermekten menolunmuş ve sonrası bir vesile ile bu yasak kaldırılmıştır.

¹³⁹ Heysemî, *el-Hayrâtü’l-hisân*, 76.

¹⁴⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Tarih Bağdad*, 13/383.

Hatîb el Bağdâdî ve bazı menakıb kitaplarında şöyle bir olay nakledilir. “Birisi bir deli kadını kızdırmış olacak ki, kadın ona: Sen, zina yapan iki kişinin oğlusun, demiş! Adam kadıya şikayet etmiş. Kûfe kadısı İbn Ebî Leylâ dâvaya bakmış, kadının alehine hüküm vermiş ve kadına mescidde ayak üzere had vurdurmuş, hem de iki defa, birisi babasına diğeri anasına kazif ettiği için! Ebû Hanife bunu duyunca: Bizim kadı efendi bu meselede tam altı yerde yanılmıştır, demiştir.

- a. Mescidde had vurdurmuştur. Halbuki mescitte had vurulmaz.
- b. Kadına ayakta dayak attırmıştır. Halbuki kadınlara oturdukları halde had vurulur.
- c. Babası için bir had, anası için bir had vurdurmuştur. Ancak bir adam kalabalık bir cemaate kazif etse ona yalnız bir had vurulur, kazif olunanların sayısınca değil.
- d. İki had vurmaya bir arada toplamıştır. Halbuki iki had birden vurulmaz.
- e. Deli kadına had vurdurmuştur, halbuki deliye had yoktur, o mükellef değildir.
- f. Anası ve babası için had vurdurmuştur. Halbuki onlar yokturlar, mahkemeye gelip dava etmemişlerdir.

Bu tenkitleri İbn Ebi Leylâ’ya yetiştirdiler. O da emirin yanına girip Ebû Hanife’den şikayette bulundu. Bunun üzerine Ebû Hanîfe fetvâ vermektan menolundu. Bu yasak sebebiyle Ebû Hanife bir müddet fetvâ vermedi. Veliaht tarafından bir elçi geldi. Fetvâ ve hüküm almak için Ebû Hanife’ye bazı meseleler arz etti. Ebû Hanîfe “Bana fetvâ vermeyi yasak ettiler” diyerek fetvâ vermektan çekindi. Elçi Emire giderek işi anlattı. Emir de: Fetvâ vermesine müsaade ediyorum, dedi. Ebû Hanîfe de tekrar fetvâ vermeğe başladı.”¹⁴¹

2.2.5. Ebû Hanîfe’nin Eserleri

Ebû Hanîfe’ye doğrudan nispet edilen eserler şunlardır¹⁴²:

- a. *el-Fikhü’l-ekber*.

¹⁴¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, 13/351.

¹⁴² Muhammed İbn İshak İbn Nedim, *Fihrist*, thk: İbrahim Ramazan (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1417 /1997), 251.

- b. *el- 'Ălim ve 'l-müte 'allim.*
- c. *er-Risâle.*
- d. *er-Red 'ale'l- Kaderiyye.*
- e. *el-İlim.*

2.3. Hadis İlmindeki Yeri

Nitekim Ebû Hanîfe, hadis ilmi ile iştiğal edenlerden biri olarak kabul edilmektedir. Öte yandan Ebû Hanîfe'nin cerh ve ta'dil konusundaki değerlendirmeleri kabul edilmiştir. Ebû Hanîfe'nin mutlak içtihat mertebesine ulaştığı kabul edilmektedir. Bu dereceye ulaşanların hadis, fıkıh, ve dil ilimlerinin hepsini bilmesi şart koşulmuştur. Muhtelifü'l-hadis ile ilgili fıkıh örneklerini incelediğimizde, Ebû Hanîfe'nin hadis ilimlerinde rivayet ve dirayet açısından üstün olduğunu açıkça görmekteyiz. Bu durum bize Ebû Hanîfe'nin ne kadar büyük, ilminin ne kadar geniş olduğunu göstermektedir.

143

Ebû Hanîfe'nin yerleştiği Kûfe'de hakim unsur Müslüman Araplar olmakla birlikte Kûfe halkı Mecûsî, Mazdeist, Maniheist, Yahudi ve Hristiyanlardan İslam'ı kabul etmiş mevalilerden teşekkül etmekteydi.¹⁴⁴ Ayrıca Kûfe'de Şiiler ve Hariciler gibi fırkalar da mevcuttur. O devirde Müslümanlar birçok fırkalara ve gruplara ayrılmıştır.¹⁴⁵ Bunların bir neticesi olarak ortaya çıkan sorunlardan biri de Hz. Peygamber'in ağzından yalan hadis rivayet etmenin çoğalmış olmasıdır. Bu nedenle Ebû Hanîfe hadisi kabul etmede ihtiyatlı davranmıştır.

Ebû Hanîfe'nin sahabeden bazılarını görmesinde ihtilaf yoktur. Kendilerine yetişip gördüğü sahabeden: Enes b. Mâlik'i (ö. 93), Abdullah b. Evfâ'yı (ö. 87), Sehl b.

¹⁴³ Muhyiddin İbn Ebi'l-Vefa Abdülkadir b. Muhammed b. Muhammed el-Kureşî el-Mısri el-Hanefî (ö. 775), *el-Cevâhiru 'l-mudiyye fi tabakâti 'l-Hanefiyye*, (Haydarâbâd: Dâiretü'l-maârifî'n-Nizâmîyye, 1332), 1/30.

¹⁴⁴ Mehmet Mahfuz Söylemez, *Bedevilikten Hadarîliğe Kûfe*, (İstanbul: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 158, 161, 281, 292-294; Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, (İstanbul: İFAV, 2016), 59.

¹⁴⁵ Ebû'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve 'n-Nihal*, thk. Muhammed Seyyid Kilani (Beyrut: Dâru'l-marife, 1404), 1/20, 114.

Saide'yi (ö. 88) ve en son ölen sahabî olup 102/110 yılında Mekke'de vefat eden Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vasile'yi zikretmektedirler.¹⁴⁶

Süyûtî'nin zikrettiğine göre İbn Hacer el-Askalânî şöyle demiştir: Ebû Hanîfe, birkaç sahabeyi gördü. Çünkü Kûfe'de 80 yılında doğmuş. O zaman Kûfe'de sahabeden Abdullah b. Evfâ vardı, ayrıca Basra'da Enes b. Malik vardı. Bu itibarıyla tabiîlerden biridir. Şam'da Evzâî, Basra'da iki Hammad, Kûfe'de Süfyan es-Sevrî, Medine'de Malik b. Enes, Mısır'da Leys b. Sa'd gibi farklı bölgelerin önde gelen âlimleri kabul edilen Ebû Hanife'nin çağdaşlarının sahabê ile görüştüğü bilinmemektedir."¹⁴⁷ Gerçekten bu meziyetle Ebû Hanîfe akranlarından önde gelmektedir.

Hatîb el-Bağdâdî diyor ki: "Ebû Hanîfe bir gün Mansur'un yanına girdi. İsâ b. Musâ orada bulunuyordu. Bu sûfî ve muttakî âlim Mansur'a: Bugün dünyanın yegâne âlimi bu zattır, dedi. Mansur: Ey Numan, bu ilmi kimden aldın, dedi. O da şu cevabı verdi: Hz. Ömer'den ilim alanlar vasıtasıyla Ömer'den, Hz. Ali'den ilim alanlar vasıtasıyla Ali'den, Abdullah b. Mesud'dan ilim alanlar vasıtasıyla İbn Mesud'dan aldım. İbn Abbas zamanında yeryüzünde ondan daha âlimi yoktu. Bunun üzerine Mansur: Sen işini gayet sağlam tutmuşsun, ilmi asıl menbaından almışsın, dedi."¹⁴⁸ Ebû Hanîfe, bu sahabelerin fetvâlarını öğrendi, içtihatların Ebû Hanîfe üzerindeki tesiri açıktır. Ebû Hanîfe, ayrıca Abdullah b. Abbas'ın talebesi İkrime (ö. 105) ve Abdullah b. Ömer'in talebesi Nafi (ö. 117) yoluyla hadisleri rivayet etmiş, Mekke fakihî Ata b. Ebî Rebah (ö. 114)'dan da ders almıştır.¹⁴⁹

Hadis Âlimlerinin Ebû Hanîfe Hakkındaki Görüşleri:

Tevsîk edenler: Âlimlerin çoğu Ebû Hanîfe'nin hadis rivayetinde sika olduğu görüşündedir. Bu âlimler arasında Şu'be b. Haccâc¹⁵⁰, Yahya b. Ebî Ma'in¹⁵¹, Ali b. el-

¹⁴⁶ Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân mimmâ sebete bi'n-nakl evi's-semâ' ev esbetühü'l-ayân*, thk. İhsan Abbas (Lübnan: Daru's-Sekafa, ts.), 5/506; el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân*, 68. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bagdâd*, 13/324; Süyûtî, *Tebyidu's-Sahife Fi Menakibi'l-İmam Ebi Hanife*, thk. Mahmud Nassar (Beyrut: Daru'l kutubi'l ilmiyye, 1410/1990), 36.

¹⁴⁷ Süyûtî, *Tebyidu's-Sahife*, 36.

¹⁴⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bagdâd*, 13/334.

¹⁴⁹ Zehebî, *Siyeru alamin nübela*, 6/391.

¹⁵⁰ İbn 'Adî, *el-Kâmil*, 3/841; İbn Abdülber, *el-İntikâ'*, 126; *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 2/149.

¹⁵¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bagdâd*, 13/419; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/449-450.

Medîni¹⁵², Ebû Dâvûd es-Sicistânî¹⁵³, İsrâîl b. Yûnus¹⁵⁴, Hâkim en-Nîsâbûrî¹⁵⁵, ez-Zehabî¹⁵⁶ bulunmaktadır. Bu imamların görüşü birçok kişi tarafından da benimsenmiştir.

Cerh edenler: Ehl-i Hadis'ten bir grup da Ebû Hanîfe'nin hadis rivayetinde zayıf olduğuna hükmetmişlerdir. Bu âlimler arasında Buhârî¹⁵⁷, Müslim¹⁵⁸, Nesâî¹⁵⁹, İbn 'Adî¹⁶⁰, Dârekutnî¹⁶¹, Ukaylî¹⁶² ve Hatîb el-Bağdâdî¹⁶³ gibi önemli isimler yer alır. Bu isimlerin etkilendikleri kişiler de aynı görüştedir.

İbn 'Adî "*el-Kâmil*" isimli eserinde Ebû Hanîfe'nin terceme-i hâlini detaylı bir şekilde vermiş, onun altı hadiste hata yaptığını iddia etmiştir. Ancak bu hususta hata yapan İbn Adî'nin kendisidir. Zira Ebû Hanîfe, İbn Adî'nin zikrettiği hadislerin beşinde – 16, 18, 41, 59 ve 61 numaralı hadisler – İsa betli bir tutum sergilemiş, sadece üçüncü bâbtaki hadislerden imamın arkasında kıraat meselesiyle ilgili olan üçüncü hadiste hataya düşmüştür.

Hatîb el-Bağdâdî Ebû Hanîfe hakkında en çok söz söyleyen kimsedir. O, Ebû Hanîfe'nin terceme-i hâline yüz sayfa ayırmıştır. İlk kırk sayfada onu övenlerin rivayetlerini nakletmiş, geriye kalan altmış sayfada ise onu eleştirip, hadis ilmi hususunda zayıf olduğunu söyleyen kimselerin görüşlerini zikretmiştir. Ancak Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd* adlı kitabında Ebû Hanîfe'yi eleştiren rivayetlerinin birçoğu güvenilmeyecek kadar zayıf rivayetlerdir.

¹⁵² İbn Abdülber, *Câmi 'u beyâni 'l- 'ilm*, 2/149.

¹⁵³ Zehabî, *Tezkiretü 'l-Huffâz*, 1/169; *Târîhu 'l-İslâm*, 6/137.

¹⁵⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13/339.

¹⁵⁵ Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 2/171.

¹⁵⁶ Zehabî, *Tezkiretü 'l-Huffâz*, 1/168.

¹⁵⁷ Buhârî, *et-Târîhu 'l-kebîr*, 2/81.

¹⁵⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13/420-421.

¹⁵⁹ Nesâî, *ed-Du 'afâ 've 'l-metrûkûn*, 29.

¹⁶⁰ İbn 'Adî, *el-Kâmil*, 3/851.

¹⁶¹ Dârekutnî, *es-Sünen*, 1/323.

¹⁶² Ukaylî, *ed-Du 'afâ 'ü 'l-kebîr*, 413.

¹⁶³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13/369.

Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe (ö. 412) “*el-Musannef*” adlı kitabında, Ebû Hanife’ye reddiye yazdığı özel bir bölüm tahsis etmiştir. Bu bölümde 125 hadis ve esere yer vermiş ve Ebû Hanife’nin bunlara muhalefet ettiğini iddia etmiştir. Başka âlimler de bu konuda ona reddiye yazmıştır. Zira Kureşî, “*ed-Dürerü’l-Menfiyye fi’r-Red ‘alâ İbn Ebî Şeybe ‘an Ebî Hanife*” isimli kitabında; Kasım b. Kutluboğa, “*el-Evcibe fi İ’tirâdâti İbn Ebî Şeybe*” isimli kitabında; Muhammed Zahit elKevserî, “*en-Nüketü’t-Tarîfe*” isimli kitabında, bu konuda Ebû Hanife’ye reddiye yazmıştır.

Ebû Hanîfe’nin kendileriyle amel etmediği âhad hadislere gelince o, bu hadisleri kendilerinde bulunan bir takım illetler ve te’viller sebebiyle terk etmiştir. Ebû Hanîfe bu hususta kendisinden önceki Kûfe ulemâsı ve Abdullah b. Mes’ûd (ra)’un öğrencilerini takip etmiştir.

Gerçekte ise Pezdevî ve Serahsî’nin ifade ettiği gibi, Ebû Hanîfe âhad hadisi kıyasa tercih etmiştir. Ebû Hanîfe’nin kendileriyle amel etmediği âhad hadislere gelince o, bu hadisleri kendilerinde bulunan bir takım illetler ve te’viller sebebiyle terk etmiştir. Ebû Hanîfe bu hususta kendisinden önceki Kûfe ulemâsı ve Abdullah b. Mes’ûd (ra)’un öğrencilerini takip etmiştir.

İbn Hazm şöyle demiştir: “Hanefîlerin tamamı Ebû Hanîfe’nin nezdinde zayıf hadisin mücerret reyden daha evlâ olduğu hususunda icmâ etmişlerdir.”¹⁶⁴

İbn Hazm yine başka bir yerde de şöyle söylemiştir: “Ebû Hanîfe şöyle dedi: ‘Resulullah (sav)’tan nakledilen mürsel veya zayıf bir haber kıyastan daha evlâdır. Bu tür bir haberin bulunduğu yerde kıyasa gitmek helal değildir.’”¹⁶⁵

İbnü’l-kayyim de şöyle söylemiştir: “Ebû Hanîfe’nin ashâbı onun nezdinde zayıf hadisin kıyas ve mücerret reyden daha evlâ olduğu hususunda icmâ etmişlerdir. O, mezhebini bu minval üzerine inşa etmiştir.”¹⁶⁶

¹⁶⁴ İbn Hazm, *Mullahas İbtal el-Kiyas*, 68.

¹⁶⁵ İbn Hazm, *el-İhkâm Fî Usûli’l-ahkâm*, 7/54.

¹⁶⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ’lâmü’l-muvakki’in*, 1/77.

Ebû Hanîfe, âhad haberleri “Kur'anı'nın manalarına” ve “üzerinde ittifak edilen hadislere” göre arzederdi. Bunlara karşı düşenleri reddeder ve ona “şaz” ismini verirdi.
167

Sonuç olarak Ebû Hanîfe çok sayıda hadis bilenlere atfedilen müctehid-i mutlak sıfatına sahip bir imam olduğundan hadis ilmindeki durumunu tevsik edenlerin görüşlerinin daha İsa betli olduğu değerlendirilmiştir.

2.4. Vefatı

Halife Mansûr, Ebû Hanîfe'nin kendisine bağlılığını da denemek amacıyla Bağdat şehrinin kadılığını ona teklif etmiştir. Ebû Hanîfe bu teklifi kabul etmediğinden dolayı işkenceye maruz kalmıştır. Bütün rivayetlerin birleştiği bir cihet var ki, o da Ebû Hanîfe'nin hapse atılmış olduğudur. Bundan sonra fetvâ vermek, ders okutmak için ilim meclisine oturmamıştır. Çünkü ya atıldığı hapiste veya oradan çıktığı gibi ölmüştür. Rivayetlerin birbirinden bu noktada ayrılır. Acaba hapiste dayanın tesiriyle mi öldü? Yoksa zehirlenerek mi öldürdü? Zira yalnız dayakla iktifa edilmeyerek hapiste uzun müddet kalmasın diye ve çabuk ölsün diye zehir içirildiği de söylenir. Hapiste ölmeden önce serbest bırakıldı da çıkınca evinde mi öldü? Hapisten çıktıktan sonra aynı zamanda ders vermekten ve halkla görüşmekten de menedilmiş miydi? Bu rivayetlerin hepsi de Menâkıb kitaplarında yer almıştır. Ebû Hanîfe hicrî 150 yılında Bağdat'ta vefat etti ve orada defnolundu. Bütün Bağdat cenazesine katılmıştır.¹⁶⁸ Allah ondan razı olsun.

¹⁶⁷ İbn Abdülberr, *el-İntika*, 276-277.

¹⁶⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Tarih Bağdad*, 8/451-453; Saymerî, *Ahbaru Ebû Hanîfe ve ashâbih*, 67; Zehebî, *el-İber fi haberi men ğaber*, thk. Muhammed Saîd (Besyûnî Zağlûl, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye), 1/164; Abdülhay b. Ahmed İbnü'l-İmâd, *Şezeratüz Zeheb fi Ahbari Men Zeheb*, thk. Abdulkadir Arnavut - Mahmut Arnavut, (Dimaşk “Şam”: Daru İbni Kesîr, 1406), 1/228; Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân*, 70; Muhammed Ebû Zehra (ö. 1974), *Ebû Hanîfe: Hayatuhu ve asruhu ve arauhu ve fikhu*, (Mısır: Darü'l-Fikri'l-Arabi, 1947), 58-59.

3. EBÛ HANÎFE ve HANEFÎ USÛLCÛLERE GÖRE TEÂRUZU GİDERME YOLLARI

Hadisler arasındaki teâruz giderme yöntemlerini (nesh, cem ve tercih) birbirine alternatif yöntem olarak kullanmaları Hanefî ulemânın hadis anlayışı hususundaki en belirgin özelliklerinden biridir. Nitekim bu yöntem, Hanefî fıkıh usûlü eserlerinin sünnet bahislerinde önemli bir yer işgal etmekte ve genellikle müteâriz haberler, et-Te'âruz ve't-tercîh ve muâraza kapsamı içerisinde detaylı bir şekilde ele alınıp değerlendirilmektedir.

Bu bölüm, müteâriz hadisler konusu Ebû Hanîfe'den (ö. 150/767) Bahrülulûm el-Leknevî'ye (Abdülalî b. Nizâmiddîn el-Ensârî) (ö. 1225/1810) kadar geçen yaklaşık üç dönemde nasıl bir gelişme kaydettiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

3.1. Re'y Ekolünün Doğuşu ve Gelişimi

İbn Ömer'in şöyle dediği nakledilmiştir: “Resûlullâh (s.a.v.) Hendek savaşı bitince bize şu talimatı verdi: “Hiç kimse Beni Kurayza'ya varmadan ikindi namazını kılmasın!” Ordu yolda iken ikindi namazının vakti girdi. Bunun üzerine bazıları: “Biz Beni Kurayza'ya varmadan namaz'ı kılmayacağız” diyerek namazı kılmadı, kimisi de: “Olur mu öyle şey, biz namazı kılacağız. Bizden namazı kılmamamız istenmedi ki...” dediler. Bu durum Resûlullah (s.a.v.)'e anlatılınca hiç birisine kızıp serzenişte bulunmadı.¹⁶⁹

Görülüyor ki, sahabenin bir kısmı hükmün illetini göz önünde bulundurarak meselede içtihat etti, diğer bir kısmı nassın zahîr manasına dayandı. Hatta Kitap ve Sünnet'te bulunmayan hususlarda re'y ve kıyasa gitmeyip tevakkuf edenler vardır. Hz. Peygamber'in âhirete irtihallerinden sonra sahabeler bu minval üzere devam ediyordu. Fitne olayından sonra Medine'den ayrılarak sahabenin çoğu diğer şehirlere göç ettiler. Her birinin fıkihta takip ettiği bir usûlü vardı. Her biri bir ekol kurdu. Bunlar buldukları şehirlerin fukahâsı oldular. Böylece “Medine ekolü” veya “Hicazlılar”, ayrıca “Kûfe ekolü” veya “Iraklılar” meydana çıktı. Sahabeden sonra tâbiîn gelmiştir. Onların devrinde de hadîs ve re'y ekolleri açıkça ortaya çıkmıştır. Bu hususta Şehristânî (ö. 548) *el-Milel ve'n-Nihal*'de diyor ki: “İbâdât, muâmelât ve diğer konularda hadiseler

¹⁶⁹ Buhârî, “Meğâzî”, 61.

sayılmayacak kadar çoktur. Şu cihet de mâlûm ki, her hadise hakkında bir nass gelmemiştir ve buna imkân da yoktur. Nasslar mahduttur. Halbuki hadiseler sonsuzdur, sonsuz olan bir şey sonu olanla nasıl tahdit olunur ve bir kaide altına alınabilir? Öyle olunca içtihat ve kıyasa olan lüzum ve zaruret kendiliğinden meydana çıkar. Hadiselerin hükmü içtihatla beyan olunmak icap eder.”¹⁷⁰

Ehli re’y h. 2. asrın başından itibaren Kûfe merkezli fıkıh taraftarlarını ifade etmek üzere kullanılmaya başlanmıştır. Gerçekten Ebû Hanîfe, bu ekolün en önemli şahsiyeti olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden ona “İmam Ehl-i Re’y”, “Fakihü’l-Mille”¹⁷¹ ve “İmâm-ı Âzam”¹⁷² denilmektedir.

3.2. Ehl-i Re’y ve Ehl-i Hadisin Tespiti

Öncelikle Ehl-i Re’y ve Ehl-i Hadis mensuplarının belirlenme kriterlerini netleştirmek gerekmektedir. Zira Ebû Hanîfe Ehl-i Re’y’i, muhalifleri de Ehl-i Hadis’i temsil etmektedir. Öte yandan Ehl-i Re’y’in tayin edilmesi, Ebû Hanîfe’nin fikrî çerçevesinin belirlemesine katkı sağlamaktadır. Özellikle Ebû Hanîfe’nin müteâriz hadisleri çözümede takip ettiği metodunu tespit bakımından, onun mensup olduğu ekolünün fikrî çerçevesini netleştirmekte fayda vardır.

İslam düşüncesini derinden etkileyen Ehl-i Re’y ve Ehl-i Hadis kavramları, hicri ilk üç asırda hadis ve fıkıh ilimlerinin gelişim seyrine paralel olarak her dönem ve tabakada farklı algılanmış ve muhtevası itibarıyla da farklı zamanlarda farklı ulemâ kitlesine izafe edilmiştir.

Bu itibarla ilk dönemlerden beri devam eden nasları değerlendirme ve anlamadaki Ehl-i Re’y ve Ehl-i Hadis eğilimleri, yaklaşık hicri ikinci asrın başlarında netleşmeye başlamıştır. Bu eğilimler önceleri daha çok farklı bölgelere istinaden “Hicâzlılar, Medîneliler, Irâklılar, Kûfeliler” vb. ifadelerle belirtilmiştir.

H. 2. Asrın ortalarından itibaren ise Ehl-i Re’y ve Ehl-i Hadis terimleri fikrî yaklaşıma göre yapılmıştır. Fakat bu ekollerin mensuplarını tayinde âimler ihtilafa

¹⁷⁰ Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, thk. Muhammed Seyyid Kilani (Beyrut: Dâru’l-marife, 1404), 1/199.

¹⁷¹ Zehebî, *Siyer*, 11/390.

¹⁷² Zehebî, *Tabakâtü’l-huffâz*, 1/168; el-Muvaffak el-Mekkî, *Menakıb*, 1/1.

düşmüştür. Nitekim İbnü'n-Nedîm (ö. 380), Ebû Hanîfe ve Iraklı ashâbını Ehl-i Re'y'den, sadece hadisçileri ehli hadis saymaktadır.¹⁷³ Fahrüddin er-Râzî (ö. 606) ise daha farklı bir yöntemle âlimlerin çoğunu, Hanefîler'i ehli-i re'y, Şafîîler'i ise ehli-i hadis olarak gördüğünü ifade etmiştir.¹⁷⁴ Bu bağlamda Şehristânî (ö. 548), Ebû Hanîfe ve ashâb-ı başta olmak üzere Iraklıları Ehl-i Re'yden, Hicâzlılar ile Mâlik b. Enes, Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, Süfyân es-Sevrî (ö. 161), Ahmed b. Hanbel ve Dâvûd b. Ali b. Muhammed el-İsfahânî'yi (ö. 297) ashâbü'l-hadis'ten saymıştır.¹⁷⁵

Bu noktada İbn Haldûn (ö. 808) ise bu ayrımı benimsemekle birlikte Zâhirîleri de ayrı bir ekol olarak kabul etmiştir.¹⁷⁶

Biz Şehristânî'nin görüşü uygun bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Çünkü coğrafi bölgelere göre tasnif etmek görüş farklılıklarını hakkıyla yansıtmamaktadır.

Ebû Hanîfe'nin ehli-i re'y içerisindeki konumunu tespit edebilmek için öncelikle bu iki yaklaşımın tarihi süreçte kimler tarafından geliştirilip sürdürüldüğü ile ilgili bilgilere müracaat etmek münasip olur.

Önde gelen r'ey âlimleri¹⁷⁷:

- a. Medine'de Rabi'atü'r-Rey "Rebîa b. Ebî Abdîrrahmân el-Medenî et-Teymî (ö. 136)".
- b. Basra'da Osmân b. Süleymân b. Cürmüz el-Bettî (ö. 143).
- c. Kûfe'de Ebû Hanîfe Numân b. Sabit (ö. 150)

Ehl-i Hadis'in önde gelen âlimleri¹⁷⁸:

- a. Mâlik bin Enes (ö. 179)
- b. Muhammed b. İdrîs eş-Şafîî, (ö. 204)
- c. Ahmed b. Hanbel (ö. 241)

¹⁷³ İbnü'l Nedim, *el-Fifrist*, (Beyrut: Dârul-Ma'rife, 1417/1997), 251, 277.

¹⁷⁴ Fahrüddin er-Râzî, *Menakıb*, 292.

¹⁷⁵ Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî, (Beyrut: 1404), 1/206-207.

¹⁷⁶ Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, (Beyrut: 1984), 1/446; Bkz. İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir, (Ankara: 2004), 2/624.

¹⁷⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf (Beyrût: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1422/2002), 15/544.

¹⁷⁸ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1206-207.

3.3. Teâruzü'l-ehâdis Nazariyesi'nin Tesis Edildiği Zemin

Ebû Hanîfe mezhebini talebelerinin katılımı ile oluşturmuştur. Muvaffak el-Mekki (ö. 568) “*Menâkıbi Ebî Hanife*” kitabında; “Mezhebini aralarında şura ile oluşturdu. Dinde içtihat ederek, Allah Resulü ve müminler için nasihatte mübalağa ederek sadece kendi görüşü ile hareket etmedi. Meseleleri birbiri ardına dizerdi. Konuları derinlemesine inceler, arkadaşlarının görüşlerini alır ve kendi fikrini söylerdi. Belki de tek bir konuda onlarla bir ay veya daha fazla münazara ederdi. Ardından bu görüşlerden birinde karar kılınırdı. Kâdı Ebû Yûsuf bunu usûl kaidesi olarak kayda geçirmiştir. Böylece tüm usul kayda girmiş oldu. Eğer bir konuda herhangi bir fikre varamazsa ‘Bu ancak benim işlediğim bir günahdır’ der ve istiğfar ederdi. Bazen kalkar ve namaz kılardı. Bunun üzerine konu kendisine açılır ve ‘Bağışlanmış olmamı umarım’ derdi.”¹⁷⁹ Mezhebin kurallarının oluşturulması konusunda imama iştirak eden en önemli öğrencileri “Sâhibeyn” denilen Ebû Yûsuf ve Muhammed İbnu'l-Hasan’dır. Kendilerinin görüşleri “*Zahirü'r-rivaye*” kitaplarında imamın görüşleri ile birlikte yazılmıştır. Usul içerisinde imamdan rivayet edilenler mezhebin temelidir.

El-Mekkî'ye göre Mezhebin oluşturulduğu usûl Ebû Hanîfe'den rivayet edilmiştir. Saymerî'den rivayete göre Ebu'l-Hasen Ali b. Hasan Er Razi, Ebu Abdullah Za'ferani'den, o Ahmet b. Hayseme'den, o Yahya b. Main'den, o Ubeyd b. Ebû Kurra'dan, o Yahya b. ed-Dâris'ten, o da Süfyân es-Sevrî'den şöyle rivayet etmektedir: “Bir miktar ilim ve ibadete sahip olan bir kişi kendisine geldi ve ‘Ey Ebu Abdullah! Ebû Hanîfe hakkında ne dersin?’ diye sordu. O da: ‘Kendisinin bir sözünü işittim ki onda insaf ve delil vardır.’ Şöyle demişti: ‘Ben eğer bulursam Allah'ın kitabından alırım. Eğer onda bulamazsam Allah Resulü'nün sünnetinden ve birbirinden rivayet eden sika alimlerin ulaştırdığı sahih hadislerden alırım. Allah'ın kitabında ve Resulullah'ın sünnetinde bulamaz isem sahabeden dilediğim sözünü alır, dilediğim sözünü terk ederim. Sahabeden başka kimsenin sözüne de bakmam. İş İbrahim, Şabi, Hasan, İbn Sirin, Said b. Müseyyeb ve diğer birkaç kişiye ulaştığımda; onlar da içtihat etmiştir ben de içtihat ederim.’”¹⁸⁰ Yukarıdaki rivayete göre Ebû Hanîfe'nin, hüküm çıkarmakta

¹⁷⁹ el-Mekkî, el-Muvaffak b. Ahmed, *Menâkıbü'l-İmami'l-Azam Ebû Hanîfe*, (Haydarabad: el-Maarif'ül-İslamiye en-Nizamiye, 1321), 2/133.

¹⁸⁰ Saymerî, Hüseyin b. Ali, *Ahbaru Ebû Hanîfe ve ashâbih*, (Beyrut: Alemü'l-Kütüp, 1405/1985), 24.

dayandığı esasları maddeler halinde şu şekilde özetlemek mümkündür: Kur'an, sünnet, icmâ', sahabî kavli ve içtihat.

Bu durum bizi bir başka konuya götürmektedir: İmamın görüşü usûl konusunda Sahibeyn ile ne kadar uyuşmaktadır, usul konusunda Sahibeyn imama tabi mi yoksa bağımsızlar mıdır? Kuşkusuz Ebu Yûsuf mezhebin usûllerinin oluşturulması konusunda imama iştirak etmiştir. Muhammed b. Hasan ise imamın meclisinde birkaç yıl bulunabilmiş ve bu süreçte onun yöntemini almıştır. Sonrasında da bu usulü uygulamaya devam etmiştir. İbn Kemal (ö. 940) bu noktada demiştir ki: “Mezhepte Müctehid Olanlar: Ebû Yûsuf, Muhammed ve Züfer gibi Ebû Hanife'nin talebeleri bu sınıfta yer alır. Bunlar hocaları Ebû Hanife'nin ortaya koyduğu kaideler gereğince yukarıda zikredilen delillerden hüküm çıkarabilir. Bazı fûrû hükümlerde hocalarına muhalefet etseler de usûl kaidelerinde onu takip ederler.”¹⁸¹ İmam Ebû Hanîfe, mezhebin esas ve kaidelerini belirlemiştir. Her ne kadar Sahibeyn birçok fer'î meselede imam ile ihtilafa düşmüş olsalar da usûl konusunda imam ile hemfikirdirler. Sahibeynin öğrencilerinin mezhebin usûllerini oluşturma konusunda öne çıkan rolleri bulunmamaktadır. Sadece emaliyi (ders kayıtlarını), yani Zahirü'r-rivaye'yi nakletmek ile yetinmişlerdir. Fıkıh usûlü kitaplarında geçen usûl kurallarına yönelik görüşleri ise çok azdır. Sadece içlerinden bir tanesini istisna tutmak gerekir ki o da Muhammed b. Hasan'ın talebesi olan Ebu Musa İsâ b. Ebân'dır. (ö. 220). Kendisinin, mezhebin usulünün şekillenmesinde önemli bir rolü olmuştur. İsâ b. Ebân “*el-Hücce 'alâ ehli'l-Medîne*” isimli eserin ravisidir. *Zahiru'r-rivaye* ravilerinden biridir. Müteahhir ulemanın “emali” rivayetlerini kendisinden aldığı güvenilir ravilerden biridir. Kendisinden rivayet edilen usul kitapları olan “*İsbâtü'l-Kiyâs, Haberü'l-Vâhid ve İctihadü'r-Re'y*” isimli eserlerin hiçbiri günümüze kadar ulaşmamıştır. Yukarıda anlatılanlara ek olarak kendisinin haberi vahidleri kabul etme şartları ile ilgili *el-Hucecü's-Sağîr*¹⁸², *el-Hucecü'l-Kebîr*, *er-Red 'ala'l-Merîsî ve 'ş-Şâfiî* isimli kitapları da bulunmaktadır. Bu üç kitabı Cessas “*El Fusul fi'l Usul*” isimli kitabında özetlemiştir. *el-Hucecü's-Sağîr* isimli kitabın yazılma sebebi, Memun'un arkadaşı olan İsâ b. Harun el-Haşimi'nin ortaya attığı iddialara cevap vermektir. İsâ b. Harun yazıp da Memun'a hediye ettiği bir kitabında Ebû Hanife'nin

¹⁸¹ İbn Kemal Paşa “Şemseddin Ahmed”, *Tabakatü'l-Fukaha*, thk. Salah Muhammed Ebû'l-Hac (Ürdün: Merkez Anvarul-ulema, 1441/2020), 55-59.

¹⁸² Bu kitap *el-Hucecü's-Sağîra* olarak ta isimlendirilmektedir

bazı hadislere muhalefet ettiğini, bazılarını ise kabul ettiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Me'mun Hanefilerden buna cevap yazmalarını istemiş, ancak talebine binaen yazılan eserleri beğenmemiş ve bunun üzerine İsa b. Ebân "*el-Hucecü's-Sağîr*" isimli kitabını yazarak Memun'a göndermiştir. Me'mun kitabı okuyunca, İsa b. Ebân'ın kitabını İsa b. Hârûn'un kitabına tercih etmiş ve Ebû Hanife'ye rahmet dilemiştir.¹⁸³ İsa b. Ebân'ın kitabından Cessâs'ın rivayet ettiği konulardan birkaçı "Kur'an'da geçen umumî nassların haberi vahid ile tahsis edilmesi", "tezat haberler", "haberlerin mertebeleri ve hükümleri", "haberlerin kabulü" ve "mürsel" konularıdır.

İsa b. Ebân, Muhammed b. Hasan'dan hadis fikhını, kabul şartlarını ve çelişkili görünen hadisler arasında tevil ve tercih yöntemlerini almıştır. Yine bu durumu kendisinin "*el-Hücce alâ ehli'l-Medîne*" kitabını rivayet etmesinden anlamaktayız. Buna karşılık Cessas tarafından İbn Ebân'ın kitabından yapılan rivayetler "haber" konularıdır. Bu ön bilgileri mantıksal sıralamaya koyduğumuzda şu sonuç ortaya çıkmaktadır: İsa b. Ebân tarafından kitaplarında nakledilen usul, bizzat Muhammed b. Hasan'ın naklettiği usuldür. Zaten mezhebin usul kitabı sayılan *el-Hucecü'l-kebir* isimli eserin telif nedeni de budur. İsa b. Harun'a cevap verirken bu kitabı imamlara nispet etmiştir. Cessas tarafından *el-Fusul fi'l-Usul* isimli kitapta istifade edilen kitaplar bunlardır. Cessas'ın buna delalet eden bazı ibareleri de mevcuttur. Örneğin "İsa'nın bu manada zikrettiği bazı ifadeleri dile getirmişt看. Bana göre bu imamlarımızın mezhebidir, usûlleri ve meseleleri buna delalet etmektedir."¹⁸⁴

3.4. Ebû Hanîfe'nin Müteâriz Hadisleri Çözme Metodu

Ebû Hanîfe aşağıda izah edilecek yöntemi tearuzu gidermek için kullanmıştır. Fakat daha sonra gelen Hanefî usûlcüleri, Ebû Hanîfe'nin bu prensibini, birtakım delillerle de teyid ederek geliştirmişlerdir. Hanefiler, Kur'an ve mâruf sünnet'e muhalif olan haber-i vahidleri manevi inkıta gerekçesiyle reddetmişlerdir. Bu, sayılan sınırlı olan

¹⁸³ Saymerî, *Ahbaru Ebû Hanîfe*, 147.

¹⁸⁴ Ebû Bekîr Ahmed İbn Ali el-Cessas, *El Fusul Fi'l Usul*, (Kiwit: Kiwit Diyanet İşler Bakalığı, 1414/1994), 1/156, 3/122.

mütevâtir ve meşhur haberler hariç tutulursa, hadis rivayetlerinin çok büyük bir bölümünü kapsamına alan bir değerlendirmedir.¹⁸⁵

3.4.1. İcmâ (Ümmetin Ameli)

“Amelü'l-ümme (ümmetin ameli)”, “amelü'n-nâs (insanların ameli)”, “icmâ”, “icmâ'u'l-ümme (ümmetin icmâsı)”, “icmâ'u'l-âmme (çoğunluğun icmâsı)”, “icmâ'u'n-nâs (insanların icmâsı)”, “ve aleyhi'l-âmel (amel, bunun üzerinedir)” gibi istilâhlar mütekaddimûn âlimleri arasında sıkça kullanılmaktaydı. Bu terimler aynı anlama sahiptir. Peki bu kavramlarla ne kastedilmektedir?

Amel kavramı ile hadisin kabul edilmesi, onunla amel edilmesi ve delil olarak kullanılması kastedilmektedir.

Ümmet kavramıyla ise birinci ve ikinci asır ile üçüncü asrın başlarında yaşayan âlimler kastedilmektedir.¹⁸⁶

Müteâriz rivayetler söz konusu olduğunda ilk yapılması gereken şey, haberlerin içerdiği tezat hükümlerden biri üzerinde icmân olup olmadığını belirlemektir. İcmâ'nın desteklediği haberin hükmü sabit olur. Diğeri ise mensuttur veya aslen sabit değildir. Nitekim Âhad hadisi reddetmeleri, bazı şartlara bağlıdır. Onlardan biri haberin karşısında icmâ bulunmasıdır.¹⁸⁷ Çünkü icmâ hüccettir, muhalefet edilmez. İcmâ olduğu konuda rey ictihadına cevaz yoktur. Örneğin:

“Bir kişi içki içtiğinde ona cezasını vurmak şeklinde uygulayın yine içmeye devam ederse dördüncüsünde onu öldürün.”¹⁸⁸

Buhârî demiştir ki: “İçki içene uygulanan bu ceza ilk zamanlarda böyle idi sonradan nesh olundu. Muhammed b. İshâk'ın Muhammed b. Münkedir'den, Câbir b.

¹⁸⁵ Muhammed İbn Ahmed es-Serahsi, *Usul*, (Haydarâbâd: Dairetu'l Maârif el-Osmaniyye, 1395), 1/364; Abdülaziz Buhârî, *Keşfül Esrar fî Şerhi Usulil Pezdevi*, 3/8.

¹⁸⁶ Muhammed Yahya b. Muhammed el-muhtar el-velatî, *İsalü'l-meselik ila mezhebi'l-imam-i Malik*, nşr. Murad Budaya (Beyrut: Dar İbn Hazm, 1426/2006), 226.

¹⁸⁷ İbn Abdülberr, *Câmi'u Beyâni'l-İlm ve Fadlihî*, 2/148.

¹⁸⁸ Tirmizî, “Hudud”, 15 (No. 1444).

Abdullah'tan yaptığı rivâyet şöyledir: ‘Sonra Rasûlüllah’a (s.a.v.) dördüncü sefer içki içen bir adam getirildi de yine onu değnekle cezalandırdı ve öldürmedi.’¹⁸⁹

Tirmizi şöyle dedi: “İlim adamlarının çoğunluğunun uygulaması bu hadise göre olup geçmişte ve bugünde aralarında ihtilaf olduğunu bilmiyoruz.”¹⁹⁰

İçki içenin cezası ise onu öldürmek değil vurulmaktır. Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed’in görüşü budur.¹⁹¹

İsâ b. Ebân, teâruz eden iki haberin hükmünü açıklamış ve ‘amelü’n-nâs’ın birinde bulunup diğerinde bulunmamasını bu iki haberden birini kuvvetlendiren sebeplerden saymıştır. Böylece kendisi ile amel edilen haberin hükmü sabit olur ve nâsih sayılırken diğeri aslında rivayeti sahih olsa bile mensûh olmaktadır.¹⁹²

Cessâs ise bu ibareyi şöyle açıklamıştır: “İsâ , teâruz eden iki haberden birinin hükmünün sabit olması için insanların “onu kullanmasını / onunla amel etmesini” gerekli kılmıştır. Çünkü icmâ, kendisine muhalefetin mümkün olmadığı bir hüccettir. Onun hilafına rey ile içtihat etmek caiz değildir. Hakkında icmâ olan haber sabit hüküm haline gelir. Diğeri ise ya mensûh olur ya da aslında sabit olmaz.”¹⁹³

İsâ ’nın “amelü’n-nâs”, Cassâs’ın ise “icmâ” kavramını kullandığını görmekteyiz.

Bununla beraber Cessâs, muhalifinin bulunmaması şartını ileri sürmemiştir. Zira şöyle söylemektedir: “Onlar bir şey üzerinde ittifak ettiklerinde o şey üzerinde icmâ sabit olur. Bazıları teferrud ederse, onların görüşleri şâz olur ama bunların muhalefeti icmânın sıhhatine zarar vermez. Bundan sonra, artık muhalefet edenlerin görüşlerine değer verilmez.”¹⁹⁴

İlim ehlinden hiç kimse haber-i vâhid’in icmâ’ya takdim edileceği görüşüne sahip olmamıştır. Aksine âlimler, icmâ’nın haber-i vâhid’e takdim edileceği görüşünde

¹⁸⁹ Tirmizî, *Sünen*, 3/114.

¹⁹⁰ Tirmizî, *Sünen*, 3/114.

¹⁹¹ Tehâvî, *Şerhu Meanil Asar*, 3/161.

¹⁹² el-Cassâs, *el-Fusûl*, 3/164.

¹⁹³ el-Cassâs, *el-Fusûl*, 3/165.

¹⁹⁴ el-Cassâs, *el-Fusûl*, 3/164.

hemfikirdirler. Bunu delili ise icmâ'nın haber-i vâhid'le değil, haber-i vâhid'in icmâ ile reddedilmesidir.¹⁹⁵

Abdullah b. Vehb, İmam Mâlik'ten şunu rivayet etmiştir: “İbn Şihâb'tan rivayet etmediğim birçok hadis işittim. Ferâvî –İshak b. Muhammed – (ö. 226) ona sordu: Niçin?! Malik: Bunlarla amel edilmeyeceğini söyledi.”¹⁹⁶

Tirmizî (ö. 279) de âlimlerin amel ettiği hadisleri *Câmi*'sinde toplamıştır. Zira, kitabının *el-Câmî (Sünen-i Tirmizî)* sonunda “İlel” bölümünde, rivayet ettiği hadislerin iki hadis dışında hepsinin sahih olduğunu zikretmiştir.¹⁹⁷ İbn Recep (ö. 795) buna, ilim ehlinin sahih olarak kabul ettiği ama onlarla amel etmediği bazı hadisleri eklemiştir.¹⁹⁸

Tirmizî'nin bu kabil nakillerine şu rivayetler örnek olarak verilebilir:

1. İbn Abbas'ın rivayet ettiği şu hadis: “Hz. Peygamber (s.a.v.) herhangi bir korku sebebi ve yağmur olmadığı halde öğle ve ikindi, akşam ve yatsı namazlarını Cem‘ etti.”¹⁹⁹
2. Muâviye'nin rivayet ettiği, üç kere ceza verildikten sonra hâlâ içki içen kişinin öldürüleceği konusundaki hadis. Tirmizî, âlimlerin bu hadis ile amel edilmeyeceği konusunda ittifak ettiğini zikretmiştir. Bazı âlimler (Buhârî gibi) ise bu hadisin mensûh olduğunu söylemiştir.²⁰⁰

Tirmizî yukarıda ifade ettiğimiz prensibi çokça uygulamıştır. Çoğu hadisin sonunda şu ibareleri kullanmıştır: “و عليه العمل عند أهل العلم - İlim ehli bu hadis üzere amel etmiştir.”²⁰¹

¹⁹⁵ el-Cassâs, *el-Fusûl*, 3/164.

¹⁹⁶ Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ Yahsubî (Kadî İyâz), *Tertibü'l-mâdârik ve Takribü'l-mesâlik*, thk. İbn Tâvit et-Tenci vd. (Fas: Muhammediyye, 1965), 1/186.

¹⁹⁷ Tirmizî, *el-İlel's-Sagîr*, thk. Ahmed şakir (Bayrut: Dar-u İhyai't-Turas el-Arabi, ts.) 736

¹⁹⁸ Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed (İbn Receb Hanbelî), *Şerhu 'İlel't-Tirmizî*, thk. Hemmâm Abdürrahîm Saîd (Ürdün: Mektebetu'l-Manar, 1407/1987), 323-330.

¹⁹⁹ Tirmizî, “Namaz”, 24 (No. 230).

²⁰⁰ Tirmizî, “Hudud”, 15 (No. 1444).

²⁰¹ Tirmizî, *Sünen*, 1/309, 70, 237, 331.

“وَالْعَمَلُ عَلَيْهِ عِنْدَ أَهْلِ الْعِلْمِ”²⁰²

“وَالْعَمَلُ عَلَيْهِ عِنْدَ عَامَةِ أَهْلِ الْعِلْمِ لَا نَعْلَمُ بَيْنَهُمْ اخْتِلَافًا”
amel etmiştir, bu hadis üzerinde ihtilaf ettiklerine dair bir bilgimiz yoktur.”, “وَالْعَمَلُ عَلَيْهِ
وَعَلَيْهِ الْعَمَلُ عِنْدَ عَامَةِ”²⁰³, “عِنْدَ أَكْثَرِ أَهْلِ الْعِلْمِ – İlim ehlinin çoğu bu hadis üzerine amel etmiştir”,
– Fakihlerin çoğu bu hadis üzerine amel etmiştir.”²⁰³, “وَالْعَمَلُ عَلَيْهِ عِنْدَ بَعْضِ أَهْلِ الْعِلْمِ”²⁰⁴, “İlim ehlinden bazıların
amel ettiği hadis budur”²⁰⁴, “وَالْعَمَلُ عَلَيْهِ عِنْدَ بَعْضِ أَهْلِ الْعِلْمِ”²⁰⁵, “Ashabımız
amel etmiştir”²⁰⁵, “وَالْعَمَلُ عَلَيْهِ عِنْدَ أَصْحَابِنَا”²⁰⁶, “İlim ehlinden bazıları bu hadis üzerine amel etmiştir”²⁰⁶.

Şâfî “*Cimâ‘u l-ilm*” adlı kitabında “ çoğunluğun haberi” kavramından bahsetmiş ve buna “Öğlen namazı dört rekattır” sözünü örnek vermiş ve şöyle demiştir:
“Bu, söylediğinde sana kimsenin muhalefet edemeyeceği bir haberdir.”²⁰⁷

Buna örnek olarak şu rivayetler zikredilebilir:

Ebu Hureyre’nin Peygamber’den (s.a.v.) rivayet ettiği “Ölüyü yıkayan gusül abdesti, taşıyan ise normal abdest alsın.”²⁰⁸ ve “(Abdest üzerinde) Allah’ın ismini zikretmeyen abdesti geçerli değildir.”²⁰⁹

Fakihler bu rivayetlerin hilafı üzerine icmâ etmişlerdir. İcma onlardan daha evlâdır.

Berâ b. Âzibin Peygamber’den (s.a.v.) rivayet ettiği “Hz. Peygamber, akşam namazında konut duası okudu”²¹⁰ haberi. Âlimler bu haberin terk edilmesi üzerinde icmâ etmişlerdir. Çünkü konutun terk edilmesi, icmâ sebebiyle bu haberden daha evlâdır. Diğer bir hadis ise Seleme İbnu’l-Muhabbik’in rivayet ettiği şu haberdir:

²⁰² Tirmizi, *Sünen*, 3/139, 142; 1/323, 311; 2/166

²⁰³ Tirmizi, *Sünen*, 1/378, 177; 2/145, 419.

²⁰⁴ Tirmizi, *Sünen*, 1/432, 380.

²⁰⁵ Tirmizi, *Sünen*, 1/319, 540; 2/572, 338.

²⁰⁶ Tirmizi, 1/377.

²⁰⁷ Şâfî, *Cimâ‘u l-ilm*, (Beyrut: Dârul-Âsâr, 1423/2002), 33.

²⁰⁸ Tirmizi, “Cenezeler”, 17 (No. 993).

²⁰⁹ İbn Mace, “Taharet”, 41.

²¹⁰ Müslim, “*Camiller*”, 678.

“Peygamber (s.a.v.), karısının cariyesi ile ilişkiye giren bir adam hakkında şöyle hüküm verdi: Adam cariyeği zorladıysa cariye hür olur ve cariyeğnin sahibine (yani karısına) onun mislini öder. Eğer cariye gönüllü ise, cariye adamın olur ve adam cariyeğnin sahibine (yani karısına) onun mislini öder.”²¹¹

İcmâ'nın, hilafı üzerinde gerçekleştiği yukarıda zikredilenlere benzeyen haberler sayılamayacak kadar çoktur. Ayrıca icmâda bir hatanın meydana gelmesi mümkün değilken, haber-i vâhid hakkında bir hata meydana gelebilir. Çünkü biz hakkında icmâ gerçekleşen haber ve haber-i vahid yan yana geldiğinde, haber-i vâhid ile değil sahih olan haber ile amel etmenin vacip olduğunu öğrenmiş bulunmaktayız. Dolayısıyla burada icmâ, haberin doğruluğunu ve kaynağının sıhhatini belirleyendir.

Kadı İyâd şöyle söylemektedir: “İbnu'l-Kâsım ve İbn Vehb şöyle dedi: Malik'e göre amelin hadisten daha kuvvetli olduğunu gördüm.”²¹²

Hanefilerdeki “ümmeğtin ameli / ümmeğtin icmâsı” kuralı ile Mâlikilerdeki “Medine ehlinin ameli / Medine ehlinin icmâsı” arasındaki fark nedir?

Hanefilerdeki “ümmeğtin ameli” kavramı ile birinci, ikinci asır ile üçüncü asrın başlarında yaşayan sahabe ve tâbiünun ameli kastedilmektedir. Bu lafiz diğer fetva alametlerine tercih edilir ve İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) bu görüşte olduğunu şu sözünde dile getirir: “Aksine ümmeğtin ameli lafzı, icmâ ifade ettiği için daha evlâdır.”²¹³

3.4.2. Delaletü'l-usûl/ Şehâdetü'l-Usûl

Şehâdetü'l-Usûl: Bu, deliller arasında tercih yapmanın bir yöntemidir. İki anlamı vardır. Birincisi Kitap, Sünnet ve İcmâ'nın manalarının delil derecesine ulaşabilmesidir. Bu bağlamda Ebu'l-Hüseyn el-Basrî şöyle demiştir: “Şehâdetü'l-usûl ile Kitap, Sünnet ve İcmâ kastedilmektedir.” İkincisi ise hükmünde ittifak edilen fer'in, kıyas yoluyla kendisine ilhak edilmesi mümkün olan birçok benzerinin bulunmasıdır. Şu söz bu duruma örnek olarak gösterilebilir: “Erkek atların zekâtı olmadığı için dişi atların da zekâtı yoktur. Erkekleri için zekât olmayan hayvanların dişileri için de zekât yoktur.

²¹¹ Ebû Davûd, “Hudud”, 31.

²¹² Kadî İyâz, *Tertibü'l-mâdârik ve Takribü'l-mesâlik*, 1/45.

²¹³ Muhammed Emîn (İbn Âbidîn), *Ukûdü resmi'l-müftî*, (Pakistan: Mektebetul-Buşra, 2019), 39.

Ancak deve, inek ve koyun bu şekilde değildir. Bunların hem erkek hem dişileri için zekât vardır.”²¹⁴

“تلقى الأمة له بالقبول – Ümmetin kabul telakki etmesi” ıstılahının, hadis usûlünden ziyade fıkıh usûlü boyutu ön plana çıkmaktadır. Çünkü “hadisin kabulü” ile “onunla amel edilmesi” amaçlanmaktadır. Bu yüzden bu terimi, usûlcüler ve fıkıhçılar kitaplarında kullanmış ve hadisin sıhhati için onu, delil olarak kabul etmişlerdir.

Hanefiler de bu ıstılahı kullanmış, onu meşhur hadisle karşılaştırmış ve tevatür derecesinde telakki etmişlerdir. Nitekim Şâşî (ö. 344), meşhur hadisi şöyle tarif etmiştir: “Meşhur, ilk zamanlar âhad derecesinde olup daha sonra ikinci ve üçüncü asırda meşhur derecesine ulaşan ve- وَتَلَقَّتُهُ الْأُمَّةُ بِالْقَبُولِ - ümmetin onu kabul telakki ettiği hadislerdir. Meşhur hadis sana gelinceye kadar tevatür derecesine ulaşır. Bu türden hadislerin örnekleri mest üzerine mesh etme ve zina bâbındaki recm hadisleridir.”²¹⁵

Cessâs (ö. 370) ise şöyle söylemektedir: “Bu aslın sıhhatinin delili, “تَلَقَّاهُ النَّاسُ - insanların onu kabul telakki etmesi” ve kullanmasıdır. Bu asıl, bize göre tevatür derecesindedir. Onun bilgisine sahip olmak (ilim) ve onunla amel etmek vaciptir.”²¹⁶

Eğer âlimler görüş ayrılığına düşmüşse bu haberler asıllara (Kur’an ve mâruf sünnet’e) en çok benzeyene uymak gerekir.

3.4.2.1. Âhad Haber Kur’an’a Arzı

Âhad hadislerin Kur’an’a arzı konusu, sahabe zamanından beri bilinen ve tatbik edilegelen bir husustur.²¹⁷

²¹⁴ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/354; Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl fî 'ilmi 'usûli'l-fikh*, 5/107.

²¹⁵ Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. İshâk eş-Şâşî, *el-Uşûl*, (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, 1402/1982), 272

²¹⁶ el-Cassâs, *el-Fusûl*, 1/418.

²¹⁷ Örneğin; Fatıma binti Kays'den rivayet edildiğine göre, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ona mesken ve nafaka vermediğini söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer bu konuda şöyle söylemişti: “Biz, ezberlediğini veya unuttuğunu bilmediğimiz bir kadının sözünden dolayı Allah'ın kitabını ve Peygamberimizin sünnetini terk edemeyiz. Zira kadına mesken de vardır, nafaka da vardır.” Ondan sonra Hz. Ömer, “Onlar apaçık bir kötülük getirmiş olmadıkça, onları evlerinden çıkarmayın. Onlar da evlerinden çıkmasınlar”

“لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يُخْرِجَنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ” (Talâk, 1) âyeti okumuştur. Bkz. Müslim, “Talâk” 4/198.

Bu yöntem başta Ehl-i Re'y ve Ebû Hanîfe olmak üzere bazı fakihler de kabul edilmektedir.²¹⁸

Ebû Hanîfe, âhad haberleri (delil olarak) şu konularda almıştır²¹⁹:

1. Kitap ve sünnetteki mücmel (kapalı) ifadeleri açıklama konusundadır.
2. Âhad haberden daha kuvvetli muarız bir delilin olmadığı yerlerdir.

Daha kuvvetli deliller, şunlar gibi olabilir:

- a) Kitabın âmm olan ifadeleridir.
- b) Kitabın açıkça görünen ifadeleridir (ظواهر الكتاب).
- c) Mütevatir haberlerdir.
- d) Mşhur haberlerdir.
- e) Karinelerle kuşatılmış sahih (âhad) haberlerdir.

Eğer daha kuvvetli zıt bir delil varsa; elbette o zaman o iki haberden daha kuvvetli olan haberle amel edilir, diğer haber ise fakihlerin kabul ettiği kaidelere göre tevil edilir.

²¹⁸ Âhad haberde söz konusu olabilecek bir manevi' inkıta ihtimalinden hareket eden Ebû Hanîfe, âhad haberin kabulü için bir kıstas olarak uyguladığı, âhad haberin Kur'an'a arzı meselesiyle ilgili görüşünü şöyle ifade etmiştir: "Bir kimse 'Ben Hz. Peygamber'in söylediği her şeye iman ederim, fakat o kötülük yapılmasını söylemedi, Kur'an'a da muhalefet etmedi' derse, bu söz o kimsenin, Hz. Peygamber'i ve Kur'an-ı Kerim'i tasdik etmesi; Allah'ın Resulünü Kur'ana muhalefetten tenzih etmesidir. Eğer Hz. Peygamber Kur'an'a muhalefet etse ve Allah için hak olmayan şeyleri kendiliğinden uydursa idi, Allah onun kudret ve kuvvetini alır, kalp damarını koparırdı. Nitekim bu husus Ku'an'da şöyle belirtilir: 'Eğer Peygamber söylemediklerimizi bize karşı, kendiliğinden uydurmuş olsa idi, elbette onu kuvvetle yakalar, sonra da kalp damarını koparırdık. Sizin hiçbiriniz de buna mani olamazdı.' Allah'ın Peygamberi, Allah'ın Kitabı'na muhalefet etmez. Allah'ın Kitabı'na muhalefet eden kimse de Allah'ın Peygamberi olamaz... Kur'an-ı Kerim'in hilafına, Hz. Peygamber'den hadis nakleden herhangi bir kimseyi reddetmek, Hz. Peygamber' i reddetmek veya tekzip etmek demek değildir. Bilakis, Hz. Peygamber adına batılı rivayet eden kimseyi reddetmek demektir. İtham Hz. Peygamber'e değil, nakleden kimseye aittir. Hz. Peygamber'in söylediğini duyduğumuz, yahut duymadığımız her şey can, baş üstünedir. Biz onların hepsine iman ettik, onların Allah'ın Resülü'nün söylediği gibi olduğuna şahadet ederiz. Keza Hz. Peygamber'in, Allah'ın nehyettiği bir şeyi emretmediğine, Allah'ın kullarına ulaştırmasını emrettiği bir şeye de mani olmadığına şahitlik ederiz. O, hiçbir şeyi Allah'ın tavsif ettiğinde başka şekilde tavsif etmez. Yine şahadet ederiz ki o, bütün işlerde Allah'ın emrine muvafakat etmiş, hiçbir bid'at ortaya koymamıştır. Allah'ın söylemediği hiçbir şeyi de Allah'a isnad etmemiştir. Bunun için Allahu Teala 'Kim Resüle itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur.' (Nisa, 80.) buyurmaktadır." Ebû Hanîfe, el-Alim, 24-25.

²¹⁹ Geniş bilgi için bkz. Muhammed Zahid el-Kevseri, *Te'nibu'l Hatib*, 153-299.

Ebû Hanîfe, âhad haberleri “Kur'anı'nın manalarına” ve “üzerinde ittifak edilen hadislere” göre arzedirdi. Bunlara karşı düşenleri reddeder ve ona “şaz” ismini verirdi.²²⁰

Âdad hadisi reddetmeleri, şu şartlara bağlıdır²²¹:

- a) Bir benzeri olan hadis ile neshedilmiş ise.
- b) Onun karşısında icma sabit olmuşsa.
- c) Onun karşıtı olan bir amel, o günden bugüne kadar yapılagelmiş ve o amelin aslına uymak da gerekli ise.
- d) Yahut o haberin senedinde (طعن) tenkit edilen bir şey varsa.

Bu şartlar var ise; o hadisi reddetmişlerdir. Bu şartlar yok ise; o hadisi kabul etmişlerdir.

Ebû Hanîfe, bazı meselelerde âhad hadisler ile amel etmeyi terk etmiştir. Nedenlerden biri şudur²²²; Haber-i Vahidin. Kur'an'ın umumuna, yahut zahiri anlamına muhalif olmasıdır.

Bunlarına örneği²²³:

Peygamber'in sallallahü aleyhi ve sellem'in şu sözleri de aynı şekilde umum ifadeye muhaliftir: "لا صلاة لمن لم يقرأ بفاتحة الكتاب" “Fatihayı okunmayanın namazı yoktur.”

Bu hadise muhalif olan ve umum ifade eden ayet de şudur:

"فاقرأوا ما تيسر منه" “Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun”²²⁴

²²⁰ İbn Abdülberr, *el-İntika*, 276-277.

²²¹ İbn Abdülberr, *Câmi'u Beyâni'l-İlm ve Fadlihî*, 2/148.

²²² Bkz. Şemseddin Muhammed b. Yusuf b. Ali Es-Salihi Ed-Dımaşkı, *Ukûdül cumân fi menâkıbil imamil Âzam Ebi Hanîfe en-Numân*, thk. Mevlevî Muhammed Mulla Abdulkadir Afganî, Sudi Arabistan: Kral Abdülaziz üniversitesi, yüksek lisans tezi, 1398-1399), 358-365.

²²³ Muttefekun Aleyh; Buhârî, no: 756; Müslim, no: 394.

²²⁴ Müzzemmil, 20.

3.4.2.2. Âhad haberin Ma'ruf (Meşhur) Sünnete Arzı

Meşhur sünnete muhalif olmak: Çünkü meşhur haber, haberi vahidin üzerindedir. Dolayısıyla zayıf olan haber sebebi ile, kuvvetli olan terk etmek caiz değildir.

"أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: اليمين على من أنكر"

Şüphesiz Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur:

"Yemin, inkar edenedir."²²⁵

Buradaki muhalefet iki yöndendir:

Birincisi: Şeriat bütün yeminleri, iddia edenlere değil de inkar edenlere ait kılmıştır. Hadisteki kelimelerin başındaki "الـ" elif lam cins içindir, bütün cinsleri kapsar. Kim, "iddia edenin yemini hüccettir" derse; meşhur nasslara muhalefet etmiş olur. Buradaki hadisin gereğiyle amel edilmez. o (الـ elif lam), cinsleri istiğrak içindir.

İkincisi: Bazı âlimler, bu hilltiim hakkında; Kur'an'ın anlamı üzerine âhad hadislerin de ziyadelik yapabileceğini ifade etmiştir.

Kur'an şöyle diyor:

"وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ"

"Erkeklerinizden iki şahit bulundurun. Eğer iki şahit olmazlarsa; bir erkekle iki kadın bulundurun"²²⁶

Onlara göre; bu durumda Kur'an manası üzerine yemin ve şahit ile bir ziyadelik yapılmasıyla olmuştur.

3.4.3. Haber-i Vahidin Genel Kaidelere Arzı

Genel Kaidelerden kastedilen, fakihlerin üzerinde tam bir ittifak sağladığı bu asıllardan, dinin ruhuna uygun olarak nasslardan elde edilen birtakım genel kaideler kastedilmiştir.

²²⁵ Muttefekun Aleyh; Buhârî, no: 2514; Müslim, no: 1711.

²²⁶ Bakara, 282.

Ebû Hanîfe, iki delili birlikte almak mümkün ise; her ikisini birden almaya meyleder. Bunun yanında iki delilden birini diğerine tercih ederken, “umumi kaideler”e dayanılır. Usûlde “umumi kaideler: kesinlik ifade ettiğinden onlara itibar eder. Birbirine zıt olan ahad haberler ise, en az derecede zan ifade edendir.

Bunun örneği; Buhârî merfû olarak İbn Abbas’ın şu hadisini de rivayet etmişlerdir:

"من بدل دينه فاقتلوه"

“Kim, dinini değiştirirse; öldürün”²²⁷

Onun (yani İbn Abbas’ın) yine şu sözü de sahihtir:

"إن المرأة لا تقتل إذا ارتدت" (النساء لا يقتلن إذا هُنَّ ارتدَدْنَ عن الإسلام، ولكن يحبسُن ويُدْعَيْن إلى الإسلام ويجبرنَّ عليه)

“Şüphesiz kadın, irtidat ettiği (dinden döndüğü) zaman öldürülmez”²²⁸

Metinler cezalandırılacak taraf lehine yorumlanır. “Der’ü'l-‘ukûbât bi’ş-şübühât” kaidesine göre hareket edilir.

3.5. Fıkıh Usûlü Teşekkül Dönemi

Teşekkül dönemi İsbâ b. Ebân'dan Cessâs'a kadar. H. 4. yüzyılın başına kadar olan yaklaşık iki yüzyıllık zaman dilimi²²⁹.

İsbâ b. Ebân (ö. 221), Ebû Mansûr Maturîdî (ö. 333), Ebü'l-Hasen el-Kerhî (ö. 340) ve Cessâs (ö. 370) gibi âlimlerin aktarım ve açıklamaları teâruz konusuna genel yaklaşımı ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu âlimlerin temsil ettiği usûl anlayışı, Ebû Hanîfe'nin içtihadlarıyla daha uyumlu bir usûlî bir çizgiyi kanıtlamaktadır.

²²⁷ Buhârî, 4/15, No: 6922.

²²⁸ İbn Ebî Şeybe, *Müsannef*, No: 33443.

²²⁹ Bkz. Bedir, *Fıkıh Mezhep ve Sünnet*, 50.

3.5.1. İsb b. Ebân'a Göre Teâruzu zme Yöntemleri

Mezhebin usllerin Formüle etmenin zor bir iŖ olduğunu, ancak mezhebin derinliklerine ve inceliklerine vakıf olan, onun usûlünü ve furu'unu iyi bilen kiŖilerin bunu baŖarabileceėini söyleyebiliriz. İsb b. Ebân'ın derin anlayıŖı ve kuvvetli zekası sayesinde bunu baŖardığı kabul edilmektedir. Bildiğimiz kadarıyla, İsb b. Ebân (. 221) Hanefi fakihler arasında muteâruz haberlerle ilgili detaylı açıklamada bulunan ilk âlimidir. İsb b. Ebân, “*el-Huccetu's-Sağıra*”, “*el-Hucecu'l-Kebîr*” ve “*er-Redd alâ BiŖr el-Merîsî ve Ŗâfi*” isimli kitaplarında mütearız haberler konusunu ele almaktadır. Bu kitapların bilinen bir nüshasına ulaŖamadık. Eğer kitapların tamamına ulaŖabilseydik alıŖmamızı doğrudan bu eserler üzerinden yürütmemiz daha verimli olacaktı. Bu kitablara ulaŖılamadıėı için bu eserlerin zeti mahiyetinde olan, Cessâs'ın “*el-Fusûl fi'l-Usûl*” eseri üzerinde alıŖılmıŖtır. Cassâs, tezat haberler ile ilgili İsb b. Ebân'ın grŖlerini cümle cümle izah etmektedir. İsb b. Ebân'ın kapalı ifadelerinin Cessâs'ın açıklamaları olmadan anlaŖılmasının zor olduğunu vurgulamak gerekir. Bundan dolayı tezde İsb b. Ebân'ın grŖlerinin yanı sıra Cassâs'ın açıklamalarını de dikkate alınmaktadır.

3.5.1.1. İki Tezat Hükümden Birinin zerinde İcmâ Olup Olmadığı

İsb b. Ebân, iki zıt haberden birini diğeri olmadan benimseme (kabul etme) sebepleri arasında ilk olarak insanların onunla amel etmesi durumunu dikkate almakta ve bu konuda Ŗyle söylemektedir:

“*Birbirine zıt iki haber rivayet edilir ve insanlar sadece bunlardan birini kabul ederse bu nâsih olan haberdir.*”²³⁰

İsb b. Ebân'a göre, insanların amel ettiği haberin hükmü sabittir (nasihtir). Diğeri sahih bir rivayet de olsa mensuttur. Binaenaleyh, muteâruz rivayetler söz konusu olduğunda ilk yapılması gereken Ŗey, haberlerin içerdiği tezat hükümlerden biri üzerinde icmân olup olmadığını belirlemektir. İsb b. Ebân, insanların amel ettiği haberi, hükmün sabitliği için sebep kılıyor. Çünkü icmâ hüccettir, muhalefet edilmez. İcmân olduğu konuda rey ichtihadına cevaz yoktur. İcma'ın desteklediği haberin hükmü nasihtir.

²³⁰ el-Cassâs, *el-Fusûl*, 3/164.

Diğeri ise mensuhtur veya aslen sabit değildir.²³¹ İâ b. Ebân'ın icmâ'dan bahsetmeksizin insanların amel ettiği haberler şeklinde ele aldığı hususu Cassâs'ın icmâ seviyesine çıkarttığı görülmektedir.

İâ b. Ebân'ın ortaya koyduğu bu çözüm yolunun pratik yararlarının yüksek olduğu ifade edilmelidir. Zira fıkhıta muayyen bir haber ve bu haberin içerdiği hüküm konusunda oluşan icmâ ile bu icmâyâ muhalif olan bir haber arasındaki çelişkiyi Cem' metoduyla gidermenin bir önemi bulunmamaktadır.

3.5.1.2. İnsanlar Tezat Haberlerden Birinin Tespitinde İhtilaf Ederse

İçerdikleri çelişkili hükümlerden birisi üzerinde icmâ oluşmayan, diğer bir deyişle her ikisiyle de amel edilen haberleri ise İâ b. Ebân tarihleri bilinenler ve tarihleri bilinmeyenler şeklinde ikiye ayırarak tetkik eder. İctihad yoluyla amel edilecek haberin tespitinde takip edilecek yolu ayrıntılı bir şekilde şöyle izah etmektedir.

“Bu haberlerin tarihleri bilinir ve uzlaştırılmaları da mümkün olmazsa sonraki öncekini nesheder. Eğer uzlaştırılması mümkünse bu yönde icthad edilir.”²³²

İâ b. Ebân'a göre tarihleri bilinmekle birlikte ihtiva ettiği hükümlere dair icmâ oluşmayan haberlerdeki tezatlığın giderilmesine dair ilk çözüm yolu “muvâfaka” ve “Cem' ” kavramlarıyla ifade edilen uzlaştırma metodudur. Ancak muvâfaka (uzlaştırma) mümkün değilse sonra gelen ilkinin nesh eder.

Cessâs, İâ b. Ebân'a atfen zikrettiği bu cümleyi yukarıda da ifade edildiği gibi usûl çalışmasının iki farklı yerinde açıklamaktadır. İlk açıklamasında İâ b. Ebân'ın bu metodunu şöyle temellendirir:

“Haberlerin ihtilafının giderilmesinde hem nesih hem de Cem' ihtimal dâhilinde olduğunda ne neshin ihtimalle ispat edilmesi ne de ihtimalle Cem' e hükmedilmesi mümkündür. Zira iki ihtimalden birisinin diğerine üstünlüğü bulunmamaktadır. Bunun yolu, içtihat edip asılları kullanarak haberleri uzlaştırmak ve böylece her ikisinin sâbit

²³¹ el-Cassâs, *el-Fusûl*, 3/165.

²³² el-Cassâs, *el-Fusûl*, 3/164.

olduğunu ortaya koymak veya nesih metoduyla sadece birisinin sâbit olduğunu belirlemektedir.”²³³

Bu izahta dikkat çeken “الإعمال أولى من الإهمال” (amel etmek, etmemekten evladır) ifadesiyle gerekçelendirilen Cem‘ in neshten mutlak anlamda üstün olduğu fikrine karşı çıkılmasıdır. Cessâs, bu aşamada tatbik edilmesi uygun görülen Cem‘ ve nesih metodunun esasında ihtimale dayanması sebebiyle müsavi olduğunu belirtmektedir.

Bununla birlikte o, kabul ettiği prensiplere uygun düşecek şekilde Cem‘ etme yöntemini savunmaktadır. Nitekim bunu şu ifadelerle daha açık bir şekilde vurgulamaktadır:

“İçtihatla haberlerin uzlaştırılması sağlanırsa Cem‘ edilir; her biriyle amel edilmesinin mümkün olması ve prensiplerin de uzlaştırmaya delalet etmesi sebebiyle, nesih metodu tatbik edilmediğinden diğer haber amelden düşmez.”²³⁴

İsâ b. Ebân’a göre Cem‘ mümkün olmadığı durumda ise tezatlık nesih metoduyla giderilmektedir. Cessâs’a göre, ikinci haberin tarih olarak sonra geldiğinin bilinmesi ve öncekinin hükmünü nefyeden bir muhtevaya sahip olması, İsâ b. Ebân’ın sisteminde bu aşamada nesih metoduna yer verilmesine sebep olmuştur.

İsâ b. Ebân’a ait çözüm metotları hiyerarşisi dikkate alındığında, gelinen aşamada nesih metodunun tercih metoduna öncelendiği görülmektedir.

Nesih ve tercih metotlarının haberlerin işlevselliği açısından pratik sahadaki yansımaları bir anlamda benzerdir. Zira her iki metodun uygulanması neticesinde haberlerden birisinin hükmü ortadan kaldırılmaktadır. Bu aşamada tercih yerine nesih metoduna öncelik verilmesine yönelik bir itirazın en azından uygulama sahası bağlamında kayda değer bir anlamı bulunmamaktadır.

Bununla birlikte İsâ b. Ebân’ın çözüm sisteminde Cem‘ metodunun, usûllerin/prensiplerin çizdiği çerçevede tatbik edilmesi, başka bir ifadeyle mutlak olarak değil de kayıtlı bir uzlaşma yönteminin benimsenmesi eleştirilmeye değer niteliktedir.

Nihayetinde ihtimalle/şüphyle nâsîh ile mensûhun belirlenmesi yerine uzlaştırmaya daha geniş alan açılarak her iki haberi de uygulama sahasında tutmak

²³³ el-Cassâs, *el-Fusûl*, 3/164.

²³⁴ el-Cassâs, *el-Fusûl*, 3/165-166.

metodik olarak daha uygun gözükmetedir. Zira bu metodik yerindelikten dolayı İsa b. Ebân, mukayyet Cem' i, neshe öncelemiştir.²³⁵

Bu bağlamda İsa b .Ebân diyor ki:

*“Eğer insanlar görüş ayrılığına düşmüşse bu haberler hakkında ictihad etmek ve asıllara (mâruf sünnet ve Kur'an'a) en çok benzeyene uymak gerekir.”*²³⁶

İsa bin Eban'a göre: Tarihleri Bilinmeyen Tezat Haberler olduğunda onlardan biri tercih edilir, böylece asıllara ugun gelen haberler tercih edilir.

İsa b .Ebân diyor ki: *“Eğer birincisi insanların amel ettiği ve ilim ehlinin muteber bulunduğu ve ona dayandığı bir haber ise itibar edilmeyen, insanların amel ettiği ikinci haberin hükmü geçersiz olur.”*Eğer ilkiyle amel eden insanlar diğeriyle “²³⁷ amel edenleri kınamıyor ve onunla amel etmelerini caiz görüyorlarsa rey ictihadı caizdir .Kendilerine muhalif amel edenleri kınıyorlarsa bize göre insanların kendisiyle amel ettiği esastır.”²³⁸

İsa b. Ebân'a göre: İnsanların amel etmekle kınandığı şâz haberi almak caiz değildir.

3.5.2. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî es-Semerkindî (ö. 333)

Alâeddin Semerkandî (ö. 539) şöyle demiştir:

Usulcüler nesih veya uzlaştırma yoluyla amel etmenin gerekli olduğu hususunda fikir ayrılığına düşmüşlerdir: Ehl-i Hadis tahsis ve beyan yoluyla; Mu'tezile nesihle amel etmenin evla olduğu görüşünü benimsemiştir. Hanefî âlimler ise ümmetin ameline göre hareket etmek gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir. Şöyle ki eğer ümmet neshe hamlediyorsa nesihle amel etmek, tahsis ve takyide hamlediyorsa ona göre hareket etmek gerekir. Şayet ümmetin ameli bilinmiyorsa ya da ümmet bu konuda ihtilaf ederse, o zaman Ku'an ve Meşhur Sünnete göre amel edilmeli ve bu asıllar ile uyumlu olan yöntem tercih edilmelidir. Ebû Mansur el-Matüridi'nin görüşü budur.²³⁹

²³⁵ Turhan, Hanefî Fıkıh Usûlünde Muâriz Haber, 1825-1872.

²³⁶ el-Cassâs, *el-Fusûl*, 3/164.

²³⁷ el-Cassâs, *el-Fusûl*, 3/164.

²³⁸ el-Cassâs, *el-Fusûl*, 3/164.

²³⁹ Alâeddin Muhammed b. Ahmed Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fî Netâici'l-'Ukûl*, thk. Muhammed Zekî Abdülber (Katar: Matbaatü'd-Devha'l-Hadise, 1404/1984), 691.

Hanefiler, bu yöntemlerden birine öncelik verilmesinin delillere göre olduğunu belirtmiştir.

Ümmetin amel ettiği haberin hükmü sabittir. Diğerleri sabit değildir. Haberlerin içerdiği tezat hükümlerden biri üzerinde icmân olmadığını belirlerse, delaleti'l-usul ve ictihad ile amel etmektedir.

3.5.3. Kerhî'nin (ö. 340) “el-Usûl ” Adlı Usulü Fıkıh Risâlesi

Kerhî demiştir ki: “(Mezheb) ashabımızın görüşlerine muhalif olan haberler, ya neshe ya da kendi gibi bir hadîse muarız olduğuna yorumlanır. Sonra da başka bir delîl'e veya ashabımızın kabul ettiği tercih türlerinden birine başvurulur. Yahut ta te'vîle hamledilir. Bu işlemler, delîlin durumuna göre yapılır. Haberın neshedildiğine dair bir belirti ortaya çıkarsa, haberın neshedildiğine kanaat getirilir. Neshe dair bir dalâlet yoksa, bu durumda yine o delîle dönülür.”²⁴⁰

Kerhî'nin eserinde nesh, tercih, cem ve te'lif hiyerarşik bir sıralama içinde verilmemiş, aksine sadece birbirine alternatif yöntemler olarak sıralanmıştır. Kerhî, bu yöntemlerden birine öncelik verilmesinin delillere göre olduğunu belirtmiştir.

Neshe örnek:

İmâm Şafî, İsâ (r.a.)'dan rivayet edilen “Rasûlullah benim sabah namazından sonra iki rekat namaz kıldığımı gördüğü zaman; “o iki rekat nedir?” diye sorunca, bende; “kılmadığım sabahın iki rekat sünnetidir.” dedim. Bunun üzerine Rasûlullah efendimiz sustu.” hadise dayanarak (kılınamayan) sabahın sünnetinin,-güneş doğmadan önce olmak kaydıyla- farzdan sonra eda edilebileceği görüşündedir.

Ömer Neseî; Bu hadis, “Güneş doğuncaya kadar sabahın farzından sonra namaz yoktur.” Hadisiyle neshedilmiştir.” Demektedir.²⁴¹

Muarıza örnek:

²⁴⁰ Ebü'l-Hasen el-Kerhî, *Risâle Fi el-Usûl/Debûsî, Te'sîsü'n-nazar*, thk. Mustafa ed-(Dimeşkî/Beyrut: Dar İbn Zeydon), 169-171.

²⁴¹ Necmeddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî, *Şerhu Usuli'l-Kerhî*, thk. İsmail 'Abd Abbas (Irak: el-Mecma' el-Fikhî el-Irakî, 1439/2018), 90-91.

H.z. Enes'ten (r.a.) rivayet edilen hadise göre Peygamberimiz (s.a.v.), vefat edinceye kadar sabah namazlarında kunut okumuştur.

Bu hadis, yine Enes'in (r.a.) rivayet ettiği "Peygamberimiz (s.a.v.) bir ay kunut okudu. Sonra onu terk etti." hadisine muarizdir.

Enes'den (r.a.) gelen bu iki rivayet, birbirleriyle çeliştiği için ikisi birden hükümden düşmüştür. Bize delil olarak Abdullah İbn Mesud ve başkalarının rivayet ettiği "Rasûlullah (s.a.v.), iki ay süreyle Arapdan bir grup kimseye beddua ederek kunut okudu, sonra kunut okmayıpıraktı." hadisi kalmıştır.²⁴²

Te'lif örnek:

Peygamberimizin (s.a.v.) rukû'dan başını kaldırdığı zaman, "Semiallahü limen hamideh Rabbena lekel hamd" dediği rivayet edilmiş. Bu hadis, imam olsun- olmasın (namaz kılan bir kimsenin) bu iki zikri birleştirebileceğine delalet eder.

Başka bir hadiste ise Peygamberimiz'in (s.a.v.), "İmam; "semiallahü limen hamideh" deyince, siz de "rabbena lekel hamd deyin." buyurduğu rivayet edilmiştir. Böylece Peygamberimiz (s.a.v.), iki sözü (imamla cemaat arasında) taksim etmiştir. Taksim, ortaklığı bozduğundan dolayı iki rivayetin arasını şöyle bulabiliriz. Hadisteki fikirleri birleştirmek, münferit için mümkün iken, ayırmak ise; hem imam hem de muktedî için mümkün olabilir.²⁴³

Kerhî demiştir ki: "Bir sahabînin imamlarımızın verdikleri hükme muhalif bir sözü varid olursa, bu (mevkûf hadiste sahih olmayan bir rivayet ise, bununla ilgilenmeye gerek yoktur. Ancak hadis, bir önceki kuralda belirtildiği gibi sahih ise ve icmâ'a ayıkırı bir şekilde varid olmamışsa, şüpheden ari en güzel yol; bu hadisin ya te'vil edilmesi ya da başka bir sahabînin sözüyle çeliştiğine hamledilmesidir."²⁴⁴

²⁴² Necmeddin en-Nesefî, *Şerhu Usuli'l-Kerhi*, 92-93.

²⁴³ Necmeddin en-Nesefî, *Şerhu Usuli'l-Kerhi*, 93-94.

²⁴⁴ Kerhî, *Risâle Fi el-Usûl/Debûsi, Te'sisü'n-nazar*, 169-171.

3.6. Fıkıh Üsûlü Gelişim Dönemi

Klasik dönem Debûsî'den Serahsî'ye kadar. H. 4. yüzyıldan 6. yüzyılın ilk yarısına kadar olan yaklaşık 200 yıllık bir dönemdir.²⁴⁵

Debûsî (ö. 430), Fahrü'l-İslâm el-Pezdevî (ö. 482) ve Şemsü'l-eimme es-Serahsî (ö. 483) gibi âlimler, sistematik Hanefî usûlünü temsil etmektedir. Fıkıh usûlünü sistematik bir şekilde yazan Hanefî âlimler, zâhirî teâruz halinde hüccet, hüküm, mahal ve zaman yönünden delilleri incelemişlerdir. Ancak hakiki teâruz halinde şu usûl takip edilir; Tesâkutu'd-delileyn sonra deliller hiyerarşisi dikkate alınarak sıralamada bir sonraki deliline müracaat edilir.

Yukarıdaki mezkûr Hanefî âlimlere göre teâruz, rüknü ve şartları açısından incelenip delillerin aynı güçte olup olmadığı, aralarında hüküm zıtlığı ve konu ve zaman birliği bulunup bulunmadığı ortaya çıkarılıp sonuçta güçlü taraf belirlenerek tercih edilir.²⁴⁶

3.6.1. Hüccet Bakımından

Aynı konuda ve aynı zaman diliminde varid olmuş zıt hüküm ifade eden iki delilin eşit kuvvette olmasını, teâruzun rüknü olarak kabul etmişlerdir. Bu anlamda iki delil arasında denklik bulunup bulunmadığı incelenir. Yani muayyen bir meselede iki zıt hüküm ifade eden deliller birinin kuvvetli, diğerinin zayıf olması halinde teâruz vuku bulmaz. Zayıf delil güçlü delil karşısında yok hükmünde kabul edildiği için kuvvetli delille amel edilir. Mesela, mütevatir ve âhad hadisler arasında teâruz vuku bulmaz. Çünkü mütevatir hadis sübut açısından âhad hadisten üstün gelir.²⁴⁷

3.6.2. Hüküm Bakımından

Herhangi bir konuda varid olmuş birden fazla nass, zıt hüküm taşıyorsa, haliyle o nasslar arasında teâruz olabilir. Fakat vârid olan nasslar, aynı hüküm ifade ederlerse o

²⁴⁵ Bedir, *Fıkıh Mezhep ve Sünnet*, 50

²⁴⁶ Bkz. Şükrü Özen, Tercih, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 40/210.

²⁴⁷ Alâüddîn b. Ahmed b. Muhammed, Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr an Usûl-i Fahri'l-İslâmel-Pezdevî*, (İstanbul: Şirket-i Sahâfe-i Osmâniye, 1303/1890), 3/88; Serahsî, *Usûl*, 2/18.

zaman teâruz olmaz. Delillerin hüküm açısından farklılıkları belirlenip aralarında gerçekte teâruz bulunmadığı ortaya konur. Hüküm bir delil yönünden müspet, diğer bir delil yönünden menfi ise, o halde delillerden birinin mutlak, diğerinin mukayyet veya birinin âmm, diğerinin hâss olması gibi. Örneğin;

"لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّعْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبْتُمْ فُلُوْكُمْ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَلِيمٌ"²⁴⁸

“Allah sizi yaptığınız lağıv yemininden değil, gamus yemininden Ötürü muaheze eder” âyeti ile

"لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّعْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَمَدْتُمُ الْأَيْمَانَ"

“Allah sizi kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden ötürü sorumlu tutmaz, fakat bilerek ettiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar.” âyeti²⁴⁹

Birinci ayet, gamus yemininden dolayı kişinin Ahirette muaheze edileceğini ifade etmektedir, ikinci ayette dünyevi cezası olup olmadığı zikeditmektedir.²⁵⁰

3.6.3. Mahal (Konu) Bakımından

Delillerin mahal farklılığı yani birinin bir durumla, diğerinin başka bir durumla ilgili olduğunu göstermek suretiyle teâruz giderilir.²⁵¹

“Size en hayırlı şahidin kim olduğunu bildireyim mi? Şahitliği sorulmadan ifa edendir” "أَلَا أَحْبَبْتُمْ بَحَيْرَ الشُّهَدَاءِ! الَّذِي يَأْتِي بِشَهَادَتِهِ قَبْلَ أَنْ يُسْأَلَهَا"²⁵² hadisi ile “Nesillerin en iyisi benim zamanımdakiler, sonra onları takip edenler, sonra onları takip edenlerdir. Daha sonra şahitliği sorulmadan yerine getirecek bir nesil gelir” "مَنْ إِنْ بَعْدَكُمْ قَوْمًا يَشْهَدُونَ وَلَا يُسْتَشْهَدُونَ"²⁵³ hadisi teâruz etmektedir. Çünkü bu son hadisin son kısmı zemm yerinde vârid olmuştur.

²⁴⁸ Bakara, 225.

²⁴⁹ Mâide, 89.

²⁵⁰ Ubeydullah b. Ömer Ebû Zeyd ed-Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, thk. Halil el-Meys (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1421/2001), 217; Alâüddîn el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 3/89; Serahsî, *Usûl*, 2/18; Fahrettin Atar, *Fıkah Usûlü*, (İstanbul: M.Ü., 2002), 276.

²⁵¹ Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, 217; Alâüddîn el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 3/91; Serahsî, *Usûl*, 2/19.

²⁵² Müslim, 5/132.

²⁵³ Buhârî, (No. 3650).

Birinci hadis Allah haklarıyla ilgili şahitlik haline, ikinci hadis ise kul haklarıyla ilgili şahitlik haline haml olunmak suretiyle tearuz giderilmiş olur.²⁵⁴

3.6.4. Zaman Bakımından

Zikredilen yöntemlerle tercih ve uzlaştırma mümkün olmazsa nesih ihtimali düşünülerek tarih tesbitine çalışılır; tarih tesbit edilirse zaman bakımından sonra gelen delil öncekinin hükmünü kaldırmış sayılır. Tarih naslarda açık (sarih) veya kapalı (delâlet) şekilde bulunabilir. Meselâ bir delil bir şeyi yasaklıyor, diğeri mubah olduğunu ifade ediyorsa, “Eşyada asıl olan ibâhadır” ilkesi gereği delâlet yoluyla yasaklayıcı delilin sonralığına hükmedilir.²⁵⁵

3.7. Müteahhirîn Dönemi (Hanefî ve Şâfiî Usûllerini Mezcedenler)

Hicri yedinci yüzyılda fıkıh usulü yazımında, kelamcılarının metodu ile Hanefî metodunu birleştiren, yeni bir ekol ve yöntem ortaya çıkmıştır. Bu yöntem, mezhep taassubu sebebiyle ortaya çıkmış olan “müteahhirûn yöntemi” ismi verilmiştir. Söz konusu yöntem, önceki her iki ekolün usul görüşlerinin ve bazı fikhî meselelerdeki tercihlerinin tartışılmasını önemli görmüştür. Ancak bu yöntemle yazılan usul ve fıkıh metinleri genelde muhtasar olmakla nitelenmiştir.

Müteahhirûn Yöntemiyle Yazılmış En Önemli Kitaplar:

Hanefîlerin ve kelamcılarının metotlarını birleştiren müteahhirûn yöntemiyle birçok kitap yazılmıştır. Bunlardan en önemlileri ise şunlardır:

- a) Seyfeddin el-Âmidî'nin “el-İhkâm” adlı eseri ile Fahrülsâm el-Pezdevî'nin “Kenzü'l-Vüsûl” adlı eserini mezceden Muzafferuddîn İbnu's-Sâ'atî'nin (ö. 694) “Bedî'u'n-Nizâm” adlı kitabı.
- b) Sadruşşerîa'nın (ö. 747) “et-Tenkîh” ve onun şerhi olan “et-Tavzîh” adlı kitapları. Sadruşşerîa bu kitaplarda, Pezdevî'nin “Usûlü”nü, Râzi'nin

²⁵⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethul Bari Sahihi Buhari*, thk. M. Fuâd Abdulbâkî (Kâhire: el-Mektebetu's-Selefiyye, 1390), 5/260; Bkz. Atar, *Fıkıh Usûlü*, 277.

²⁵⁵ Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, 217; Alâüddîn el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 3/93-94; Serahsî, *Usûl*, 2/20-21; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 278.

“Mahsûl”ünü ve İbnu’l-Hâcip’in “İhtisâr”ını mezcetmiştir. Taftazânî (ö. 793) ise bu kitapları “et-Telvîh” isimli kitabında şerh etmiştir.

- c) İbnü’l-Hümâm’ın (ö. 861), “Teysîru’t-Tahrîr ‘alâ Kitâbi’t-Tahrîr el-Câmi‘ beyne Istilâhayi’l-Hanefiyye ve’ş-Şâfi‘iyye” adlı kitabı. Bu kitabın çok sayıda şerhi vardır. Bu şerhlerin en önemlileri ise şunlardır: 1) İbn Emîru Hâc’ın “et-Takrîr ve’t-Tahbîr” isimli kitabı. 2) Emîr Pâdişah diye bilinen Muhammed Emin’in şerhi. 3) Muhibbullah b. Abdîşşekûr el-Bihârî’nin (ö. 1119/1707) “Müselleme’s-Sübût” adlı kitabı: Bu kitap, en titiz kitaplardan biridir ve Abdülalî Muhammed Nizamiddîn el-Ensârî Bahrülulûm el-Leknevî tarafından yapılan “Fevâtihu’r-Rahamût bi Şerhi Müsellemi’s-Sübût” adında değerli bir şerhi bulunmaktadır.²⁵⁶

Müteahhirînin bu konudaki sistemini ise Sa’düddîn et-Teftâzânî’nin (ö. 792/1390) *et-Telvîh ilâ keşfi hakâiki’t-Tenkîh* adlı eserinde yer alan “Sonra gelen (nassın hangisi olduğu) bilinirse, o nâsihtir. Bilinmezse, hüküm veya mahal ya da zaman yönünden nasların araları imkân ölçüsünde Cem‘ edilir. Bu da yapılamazsa her iki delille de amel edilmez.”²⁵⁷

Tearuzu giderme yolları konusunda, Hanefîlere nispet edilen zahiri tertibe en çok uyan, İbnü’l-Hümâm diye bilinen Muhammed b. Abdülvâhid b. Abdulhamit’in (ö. 861) görüşüdür. “*Tahrîr*” adlı eserinde tearuz konusunda “Geç tarihli haber biliniyorsa nesh yapılır, mümkün değilse tercih, en sonda cem‘ yapılır” demektedir. ²⁵⁸ Tahrîr şarihlerinden, Muhammed b. Emîru Hâc Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasan el-Halebî (ö. 879)Buhârî’de -ve Emîr Paşa Muhammed Emîn b. Muhammed el²⁵⁹ (ö. 972) bu görüştedir.²⁶⁰

²⁵⁶ Vehbe Zuhayli, *Usûl Fıkıh ve Mederis el-Bahs Fih*, (Şam: Darü’l-Mektebi, 1420/2000).

²⁵⁷ Taftâzânî, *et-Telvîh ilâ keşfi hakâiki’t-Tenkîh* (Mısır: Mektebetu’s-Sübeyih, ts.), 2/205.

²⁵⁸ Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî, *et-Tahrîr Fi Usûl-i Fıkıh el-Cami Beyn İstilahî’l-Hanefiyye ve’ş-Şafiyye* (Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1351/1932), 362-363.

²⁵⁹ İbn Emîr Hâc, *et-Takrîr ve’t tahrîr fişerhi kitâbi’t Tahrîr* (Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1403/1983), 3/3.

²⁶⁰ Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Hüseynî el-Buhârî el-Mekkî (Emîr Pâdişah), *Teysîru’t Tahrîr*, (Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1351/1932), 3/136-137.

Aynı düşünceyi paylaşan Muhibullah b. Abdüşşekur el-Hindî el-Behârî el-Hanefî ise (ö. 1119) şöyle demektedir:

“Tearuzun hükmü ise şöyledir: erken tarihli delil biliniyorsa ilk önce nesh yapılır, yapılamadığı takdirde mümkünse tercihe gidilir, aksi halde imkan nispetinde cem‘ yapılır. Eğer bu üç seçenek de uygulanamazsa delillerin ikisi de hükümsüz kalır.”²⁶¹ Bahrülulûm el-Leknevî (Muhammed Abdülalî b. Nizâmiddîn b. Kutbiddîn el-Ensârî es-Sihâlevî) (ö. 1225/1810) aynı görüştedir.²⁶²

Bu son alıntılar, son dönem usûlcülerin ve çadaş müellifinlerin, Hanefîlerin tearuz giderme yöntemlerini kabul etmelerine temel dayanak olmuştur. Bu yönüyle Teftâzânî’nin “*Telvîh*” isimli eseri, İbn Hümâm’ın “*Tahrîr*” isimli eseri ve Behârî’nin “*el-Müselleme*” adlı eseri Hanefî ve Şâfiî fakihlerin görüşlerini mezceden usûl çalışmalarıdır. Bu müellifler, erken dönem hanefî kaynaklarına hiç mutalaa etmemişler, bu kabullerinin Hanefî usulüne fiili olarak uyup uymadığına bakmamışlar, Hanefî imamların ve usûlcülerin bu kabullerinin aksi bir kanaati olup olmadığını gözetmemişlerdir. Böylece bazı çadaş müelliflerin görüşlerinin, Sadeddin Teftazanî, İbn Hümâm ve Behârî’nin fikri ile uyum sağladığı görülecektir. Bu vesile ile Ebû Hanîfe’nin görüşlerini inceleme ve erken dönem Hanefî kaynaklarına muracaat etme ihtiyacı doğmuştur.

3.8. Çağdaş Bazı Hanefî Âlimlerin görüşleri

İbn Hümâm’ın ve Behârî’nin zikrettikleri tertibi eleştiren son dönem Hanefî âlimlerden bir tanesi de Muhammed el-Mu‘in b. Muhammed el-Emîn es-Sindî el-Hanefî’dir (ö. 1304/1886). O’nun Şâfiî mezhebine geçtiğini söyleyenler olmuştur.²⁶³

²⁶¹ Muhibullah b. Abdüşşekûr el-Bihârî, *Müselleme’s-Sübüt*, (Kahire: el-Matbaatü'l-hüseyniyye), 2/152.

²⁶² Bkz. Abdülalî b. Nizâmiddîn b. Kutbiddîn el-Ensârî es-Sihâlevî “Bahrülulûm el-Leknevî” (ö. 1225/1810), *Fevâitü’r rahmevt şerhu Müselleme’s Sübüt*, (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1423/2002), 2/236.

²⁶³ Sindî, şöyle demiştir: “İki hadisin tearuzu esnasında nesih yapılacağını söylemek, en büyük problemdir ve şeriata karşı büyük bir suçtur. İki hadisin arasını cem‘ etmeyi bilmeyen biri, hadislerin tarihi ile ilgili ufak bir bilgi kııntısına sahip olsa; kendi eksikliğine bakmadan, Allah’ın kendisine ileriki süreçte cem‘ veçhini bildireceğini –Kabzeden Allah olduğu gibi basteden de Allah’tır- ummadan, birinin yapamadığı bir işi binlerce kişinin yapabileceğinin farkına varmadan, her ilim sahibinin üzerinde daha bilgili birinin bulunabileceğini düşünmeden, Şari’ tarafından belirtilen bütün nesihlerin geç tarihli olduğu halde her muarız ve geç tarihli haberin nesih olamayacağını idrak etmeden nesih yapmaya çalışır. Aslında tearuzun, iki delili birden hükümsüz kılmak olmadığı, işin ehli olanlara malumdur...”

Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay es-Sihâlevî el-Leknevî (ö. 1304/1886), Sindî'nin görüşünü aktarıp Mahbûbî'nin eseri *Tavdih*'deki ve onun şerhi olan Taftâzânî'nin *Telvih*'teki görüşlerine tercih etmiştir. Ardından o, “Şer’î bir nassı amelden düşürmek uygun bir eylem değildir. Geniş bir bakış açısı ve derin bir fikirle mütearız hadislerin arası cem’ edilmelidir. Eğer cem’ mümkün değilse veya erken tarihli nassın hükmünün kalktığını bildiren sarih bir delil varsa nesih yapılır” demektedir.²⁶⁴

İlim ehlerinden birçok kişinin cem’i neshe ve tercihe takdim ettiği de bu görüşe ilave edilirse, Hanefilere nispet edilen “Neshin veya tercihin cem’e takdim edildiği” şeklindeki mutlak görüşün üzerindeki şüpheler daha da artacaktır. Leknevî, nesih, tercih, Cem’ ve tesâkut metodunun uygulanması delillerden birini amelden düşüreceğinden dolayı bu görüşü kabul etmemiş, naslar arasında çelişkiyi gidermede Cem’ , tercih, nesih ve tevakkuf metodunun uygulanmasını üstün tutmuştur.²⁶⁵

Hanefî usûlünde Cessâs’tan Debûsî, Pezdevî ve Serahsî’ye kadar hiçbir usûl kitabına dikkat edilmeden (itibar edilmeden) Hanefîlere aitmiş gibi gösterilen görüşün çağdaş çalışmalarda bu denli yayılması doğrusu garip bir durumdur.

Hadisçiler ve Hanefî mezhebi âlimleri, haberler arasındaki çelişkiyi giderme yöntemleri (uzlaştırma, tercih ve nesh) üzerinde ittifak etmelerine rağmen, bu adımların sıralamasında ihtilaf etmişlerdir. Ehl-i hadîs’in eserlerinde, yukardaki mezkûr yöntemler hiyerarşik bir sıralama içinde verilmekte iken Hanefî mezhebi âlimleri tarafından sadece birbirine alternatif yöntemler olarak sıralanmıştır. Haberler arasındaki çelişkiyi giderme yöntemleri şu şekilde açıklayabiliriz:

Hatta onun, nesih ile ilgili bu kabulü reddetmek için “en-Neshu’l ictihâdî” ismiyle müstakil bir eser tasnif ettiği söylenmiştir. Müctehid imamlardan ise böyle bir kabul aktarılmamıştır. Nesih kabulünün şeriata karşı büyük bir suç olmasının sebebi, kişinin kendi reyiyile sabit olan bir hükmü kaldırmaya yeltenmesi dolayısıyladır. Zaten bundan daha büyük bir suç düşünülemez.” Muhammed el-Mu’in b. Muhammed el-Emîn es-Sindî, *Dirâsâtu’l lebîb fi’l usveti’l hasene bi’l habîb*, thk. Muhammed Abdurreşid en-Nu’mânî, (Karaçi: Matbaatu’l Arab, 1957), 2/113-116.

²⁶⁴ Abdülhay el-Leknevî (ö. 1304/1886), *el-Ecvibetü’l-fâzıla li’l-es’ileti’l-‘aşereti’l-kâmile*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, (Haleb: Mektebetu’l-Metbuati’l-İslamiyye 1384/1964), 183.

²⁶⁵ Leknevî, *el-Ecvibetü’l-fâzıla*, 183, 196.

A. Nesih/Nesh

Sözlük Anlamı: Nesih sözlükte bir şeyi “ortadan kaldırmak”, “gidermek”, “değiştirmek”; onu bir yerden başka bir yere “nakletmek” ve “taşımak” anlamlarına gelmektedir.²⁶⁶

Terim anlamı: Müteahhirûn âlimler arasında ortaya çıkan “nesih” kavramı, mütekaddimûn âlimlerin onayladığı ve literatürlerinde kullandıkları bir terim değildir. Bununla beraber onların nesih anlamında kullandıkları kavramlar, kendilerinden sonra gelenlerinkinden daha genel ve daha geniş bir anlama sahiptir. Zira onlar neshin karşılığı olarak “âm lafzın tahsisi”, “mutlak lafzın takyîdi”, “mücmel lafzın beyanı” gibi kavramları kullanmışlardır. Daha sonra ise usul âlimleri, nesih kavramını ortaya atmışlardır.²⁶⁷

Nesih kavramı, zamanla tahsis ve takyîd gibi beyan çeşitlerinden ayırt edilmeye başlamıştır. Daha sonra usul âlimleri onun için ayrı tarifler geliştirmişlerdir. Bu tariflerin sayısı çok fazla olup en meşhuru şudur: “Nesih, şer‘î bir hükmün, tarih itibari ile daha sonra gelen şer‘î bir delille kaldırılmasıdır.” Buna benzer başka bir tarif ise şu şekildedir: “Nesih, şer‘î bir hükmün, kendisinden sonra gelen bir hüküm yoluyla ortadan kalkmasının beyanıdır.” Bu tarif bazı Hanefi usûl âlimlerine aittir. Öte yandan, Kitâb ve Sünnet’teki nasslar da dört kısım nesih meydana gelmektedir. Bunlar:

- a) Kitâb’ın Kitâb ile neshi, b) Sünnet’in Sünnet ile neshi, c) Kitâb’ın Sünnet’le neshi, d) Sünnet’in Kitâb ile neshidir. Bu kısımların ilk ikisinde âlimler arasında ittifak bulunmaktadır. Diğer iki kısımda ise ilim ehli ihtilaf etmiştir. Kitâb’ın neshi ile ayetin lafzının ve hükmünün neshi ya da her ikisinin neshi kastedilmektedir.²⁶⁸

Neshin Şartları

²⁶⁶ İbn Fâris, *Mu‘cemü Mekâyîsi’l-Luga*, 5/242. Fîrûzâbâd, *el-Kâmûsü’l-Muhît*, 1/374.

²⁶⁷ Bunun için bkz. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224), *en-Nâsîh ve’l-Mensûh*, 240; 154; 83; 39. İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtûbî (ö. 790), *el-Muvâfakât*, 3/99-100.

²⁶⁸ Adudüddin Abdurrahman el-Îcî, *Şerhu’l-Muhtasarî İbnü’l-Hâcib*, 2/185; Abdülalî b. Nizâmiddîn b. Kutbiddîn el-Ensârî es-Sihâlevî (ö. 1225/1810), *Fevâtihi’r-Rahamût*, 2/96; Cemâleddin Abdürrahîm b. El-Hasan El-İsnevi, *Nihayetüs-Sul Şerhu Minhacü’l-Vüsul*, 2/548; Serahsî (ö. 483), *Usûlü’s-Serahsî*, 2/54; el-Buhârî (ö. 730), *Keşfü’l-esrâr fî şerhi Usûli’l-Pezdevî*, 3/177.

Nesih ile hüküm vermek, şer‘î bir yöntemdir. Nesih vasıtasıyla, şer‘î naslarda meydana gelen zahîrî te‘âruzlar ortadan kaldırılır. Fakat nesih ile hüküm verilebilmesi ve neshin gerçekleşmesi için bazı şartlar vardır. Bu şartlar şunlardır:

1. Neshe delalet eden bir delilin bulunması gerekmektedir. Zira, Şâtıbî şöyle demiştir: “Neshin kabul edilmesi için, mutlaka ona delalet eden kat‘î bir delilin bulunması gerekir.”²⁶⁹
2. Mensûh, şer‘î bir hüküm olmalıdır, aklî bir hüküm ya da berâet-i asliyye gibi bir genel kural olmamalıdır.²⁷⁰
3. Neshin, şer‘î bir hitap sebebiyle gerçekleşmesi gerekir. Dolayısıyla, bir hükmün ölüm nedeniyle bâtil hale getirilmesi nesih sayılmaz. Bu yüzden icmâ, nâsîh sayılmaz. Fakat neshin varlığına delalet eden bir delil olarak kabul edilebilir. Kıyas da aynı şekildedir.²⁷¹
4. Nâsîh olan hitabın ayrı olarak ve tarih itibari ile daha sonra gelmesi gerekir. Bu hitap, bir şarta, sıfata ya da istisnaya bitişik ise burada nesih gerçekleşmez. Aksine burada “tahsis” meydana gelir. “وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ” ayeti²⁷², bu duruma örnek olarak gösterilebilir.²⁷³
5. Nâsîh ile mensûh arasında zaman farkının olması ve bunun ya bizzat nasla ya da tarihe delalet eden bir delil ile bilinmesi gerekir.²⁷⁴
6. Nâsîhin, mensûhtan daha kuvvetli ya da onun dengi olması gerekir. Dolayısıyla, Kur‘ân ya da Mütevâtir Sünnet’in, haberi vâhid ile neshi mümkün değildir. Usul âlimlerinin çoğu bu şartı kabul etmiştir. İmâmü’l-Haremeyn el-Cüveynî, âlimlerin bu şart üzerinde icmâ ettiğini belirterek şöyle demiştir: “Âlimler, zannî delilin, kat‘î delili neshedemeyeceği konusunda icmâ etmişlerdir. Ancak bu icmâ, müselleme değildir. Zira, İmam Ahmed mütevâtirin, haberi vâhid ile

²⁶⁹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 3/98.

²⁷⁰ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/362; Şevkânî, *İrşâdü’l-Fuhûl*, 315.

²⁷¹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/362; Şevkânî, *İrşâdü’l-Fuhûl*, 315.

²⁷² Bakara, 222: “Âdet günlerinde kadınlardan ayrı durun.”

²⁷³ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/362; Şevkânî, *İrşâdü’l-Fuhûl*, 315.

²⁷⁴ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/362.

neshedilebileceğine hükmetmiştir. Bazı Zahîri âlimler de buna cevaz vermiştir. Zira İbn Hazm şöyle demiştir: “Kur’ân’ın, Kur’ân ve Sünnet ile neshi mümkündür. Sünnet de Kur’ân ve Sünnet ile neshedilebilir.”²⁷⁵

B. Cem‘

Sözlük Anlamı: Cem‘ sözlükte “toplamak”, birbirine benzer olan şeyleri “birleştirmek” anlamlarına gelmektedir.²⁷⁶

Terim Anlamı: Usul âlimleri Cem‘ kavramını, “şer‘î deliller arasında meydana gelen teâruzu ortadan kaldırma yöntemi” şeklinde tarif etmişlerdir. Bu yöntemde teâruz eden her delil, bu zahîrî teâruzu ortadan kaldıracak olan sahih bir hükme hamledilir. Bu, teâruz eden iki delilden her birinin, bazı kısımlarına ya da durumlarına indirgenmesine benzemektedir. Veya biri diğerinin manasına uygun olarak tevil edilir. Böylece teâruz giderilir ve ihtilaf ortadan kalkar. Deliller, tutarlı ve uyumlu hale gelir. Kendi yerlerinde kullanılması mümkün olur.²⁷⁷

Bununla beraber usul alimleri tarafından muteber olarak kabul edilen Cem‘ için şu şartların sağlanması gerekmektedir²⁷⁸:

1. Teâruz eden her iki delilin bir hücceti olmalıdır.
2. Teâruz eden iki delil arasında yapılan Cem‘ sonucunda, şer‘î bir hükmün ya da bu hükmün bir kısmı iptal edilmemelidir.
3. Cem‘ sonucunda ortaya çıkan hüküm, başka bir şer‘î hükümle çatışmamalıdır.
4. Zorlama tevillerden kaçınılmalıdır.

C. Tercih

²⁷⁵ İbnü'l-Arabî, *Nâsîh ve Mensuh*, 2/1; İbnül Cevzi, *Nasihul Kuran ve Mensuhuh*, 118.

²⁷⁶ İbn Fâris, *Mu‘cemü Mekâyisi'l-Luga*, 1/479. Firûzâbâd, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, 3/18.

²⁷⁷ Bkz. Usama Hayyat, *Muhteliful-Hadis*, 142.

²⁷⁸ Abdüllatîf Abdullah Azîz el-Berzencî, *et-Teâruz ve 't-tercih beyne'l-edilleti's-şer'îyye*, 1/218 ; Nâfîz Hammâd, *Muhtelifü'l hadis beyne'l fukahâi ve'l muhaddisîn*, 142; Abdülmecit es-Sevseve, *Menhecu't tevfik ve 't tercih*, 143.

Sözlük Anlamı: Tercih sözlükte, “üstün tutmak”, “yeğlemek” anlamlarına gelir. Rûchânın aslı, ziyadedir.²⁷⁹

Terim Anlamı: Usul alimlerinin tercih tariflerine geçmeden önce, tercih ile ilgili kavramların anlamlarını zikretmekte fayda vardır. Bu kavramlar “râcih”, “mercûh” ve “rûchân”dır. “Tercih edilen delil veya ispat vasıtasına “râcih”, terkedilene “mercûh”, delillerden birine güç veren ilâve özelliğe “rûchân” (müreccih) denilir; kaynaklarda bu özellik emâre, meziyet, kuvvet, ziyade ve üstünlük (fazl) kelimeleriyle de ifade edilir.”²⁸⁰

Tercihin tarifine gelince; usûl âlimleri, onun müçtehidin bir eylemi mi, yoksa râcihin kendi özelliği mi olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu iki farklı görüş ise şu şekildedir:

- a) Âlimlerin çoğu tercihin “müçtehidin bir eylemi olduğu” görüşünde olup onu şöyle tarif etmişlerdir: “Tercih, hangisinin daha güçlü olduğunun bilinmesi, ona göre hareket edilmesi ve diğerinin terk edilmesi için iki yoldan birini diğerine karşı güçlendirmektir.”²⁸¹
- b) Tercihin, “râcihin kendi özelliği” görüşünde olanlar ise onu “Emarenin (haberi vâhid), diğerine karşı kuvvet kazanması için iki delilden birine bitişmesidir” şeklinde tarif etmişlerdir.²⁸²

Râcih ile Amelin Hükümü;

Tüm usûlcülere göre teâruz eden iki delilden birinin ruchânı tespit edilirse, onunla amel etmek vacip olur, mercûh terk edilir. Hanefilere göre, nesih; cumhura göre ise Cem‘ ve nesih imkânı yoksa râcih ile amel edilir ve mercûh terk edilir. Bu, teâruz eden iki delil arasında yapılan tercih işleminin hükmüdür.

Tercihi mutlak olarak reddeden bazı âlimlerden rivayetler nakledilmiştir. Usûlcüler bu âlimlerden sadece birinin adını zikretmiştir. Bu âlim, lakabı Cü‘al olan Ebû

²⁷⁹ İbn Fâris, *Mu‘cemü Mekâyisi‘l-Luga*, 1/479. Fîrûzâbâd, *el-Kâmûsü‘l-Muhît*, 3/18.

²⁸⁰ Şükrü Özen, Tercih, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 40/484.

²⁸¹ Fahreddin er-Râzî (ö. 606), *el-Mahsûl*, 5/397.

²⁸² Adudüddin, *Şerhu‘l-Muhtasar*, 2/309.

Abdullah el-Basrî el-Mutezilî'dir (ö. 369).²⁸³ Ebû Abdullah el-Basrî, tercihi inkâr ederek onunla amel etmenin caiz olmadığına hükmetmiştir. Tercih yerine, “tahyîr” ya da “tevekkufun” zorunlu olduğu görüşündedir. Ama bu görüşün ona ait olduğu kesin değildir. Zira İmâmü'l-Haremeyn şöyle demiştir: “Kâdî (Bâkılânî), Basrî (Cü'al) lakablı bir kişinin tercihle hükmetmeyi reddettiğini söyledi. Ama ben onun kitaplarını araştırdım, böyle bir şey görmedim.”²⁸⁴

Râcih'in Şartları.²⁸⁵

Şâz görüşler hariç, usûlcüler tercihin meşruiyeti ve râcih ile amel etmenin vacip olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Bununla birlikte râcih ile amel etmek için bazı şartlar koşmuşlardır. Bu şartlar ise şunlardır:

1. Teâruz eden her iki delilin hücceti olmalıdır. Aslında bu, üzerine tercihin bina edileceği teâruzun sıhhatinin şartıdır. Zira teâruz ortadan kalkarsa, tercih söz konusu olmaz. Çünkü fer', ancak asıl olduğu müddetçe varlığını koruyabilir.
2. Teâruz eden iki delilden biri diğerinden, tarih itibariyle daha sonra gelmemelidir. Çünkü tarih bakımından daha sonra gelen deliller önceki delillei nesheder. Tercihin derecesi ise Hanefilere ve cumhura göre, neshin derecesinin altındadır. Zira İmâmu'l-Haremeyn şöyle söylemektedir: “İki nass, zikrettiğimiz şartlar altında teâruz ederse ve hangisinin tarih itibari ile daha sonra geldiği bilirse, sonra olan öncekini nesheder. Bu yüzden burada tercih söz konusu değildir.”²⁸⁶

Hadisçilerin, teâruzu gidermek için kendi yöntemleri üzerine binâ ettiği bir şartı daha vardır. Bu şart ise teâruz eden iki delilin, Cem'inin mümkün olmamasıdır. Cem'inin imkânı varsa tercihten kaçınılır. Onlara göre, her iki delille amel etmek mümkün olduğu için Cem', tercihe takdim edilir.²⁸⁷

²⁸³ Râzî, *el-Mahsûl*, 5/397.

²⁸⁴ İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *el-Burhân*, 2/741.

²⁸⁵ Bkz. Zerkeşi, *el-Bahrü'l-muhît*, 6/131; Berzencî, *et-Teâriüz ve't-tercîh beyne'l-edilleti's-şer'iyye*, 2/128; Nafiz Hüseyin Hammad, *Muhtelefü'l-hâdis beyne'l-fukahâ' ve'l-muhaddisîn*, 222; Abdulmecid es-Sevseve, *Menhecu't-Tevfik ve't-Tercî' Beyne Muhtelefi'l-Hadis*, 341.

²⁸⁶ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/752.

²⁸⁷ Bkz. Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, 459.

Hanefiler de yukarıda zikredilenlere bir şart eklemiştir. Bu şart ise tercihin, müreccih sebebiyle yapılmasıdır. Müreccih, râcih delile bitişik olan vasıftır. Dolayısıyla tercih, râcihten müstakil olan bir vasıf sebebiyle yapılmaz. Müreccihin, delile bitişik olmasına şu örnekleri gösterebiliriz: Teâruz eden iki delilden birinin râvîsinin zaptının, diğèrininkine göre daha kuvvetli olması ve ondan daha fakih olması. Ya da delillerden birinin delaletinin mantûk delaleti, diğèrinin ise mefhum delaleti olması. Müreccihin müstakil olmasına ise teâruz eden iki hadisten birinin daha çok râvîsinin olması, ya da başka bir delil sebebiyle birinin tercih edilmesi örneklerini verebiliriz.²⁸⁸

²⁸⁸ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/24.

4. EBÛ HANÎFE'NİN MÛTEÂRİZ HADİSLERİ ÇÖZME METODOLOJİSİ

Tezimizin en önemli kısmını teşkil edecek olan bu bölümde, yukarıda teorik olarak anlatılan bölümü örneklendirerek Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin fikhî hükümlerde esas aldıkları rivayetleri ve bunları nasıl yorumladıkları tespit etmeye çalışılmıştır.

Kuşkusuz hicrî ikinci asırda İslami ilimlerin yayılmasında ve düşüncenin gelişmesi sürecine büyük katkıda bulunan âlimlerden birisi Ebû Hanîfe'dir. İctihad ve delillerden hüküm çıkarma (استنباط الأحكام) konusunda yetenekliydi. Ebû Hanîfe'nin deliller arasındaki çelişkileri ortadan kaldırma konusunda kendine ait bir yöntemi vardı. O sadece hadislerin senedine bakmakla yetinmiyordu. Senede ek olarak hadisin fikhî ile de ilgileniyordu.

Ebû Hanîfe, başkasını taklit etmeyen bir müctehid idi. Bir meseleyi araştırırken onun zahirine bakıp kalmaz, yorulmadan bahsine devamla onun illet ve sebeplerini, gayesini araştırırdı. Derin maksatlar ve gayeleri inceledi. Yine bu araştırma arzusu onu hadisleri incelemeye sevk etmiş olacak ki lâfızların delaletinden, ibarelerin maksatlarından, benzerlik durumundan, münasip vasıflardan yardımlaşarak hükümlerin illetlerini araştırıp meydana çıkarmıştır.

Nitekim Ebû Hanîfe'nin ilk olarak haberleri rical tenkidi yanında muhteva tenkidine tabi tutma ve rivayetlerin Kur'ân, marûf sünnet gibi sağlam delillere arz etmesi kabul edilmektedir. Aşağıdaki örneklerde ağırlıklı olarak Ebû Hanîfe'nin hadisleri isnad ve metin açısından değerlendirmesi üzerinde durulmaktadır.

4.1. Nesh

Ebû Hanîfe, haberler arasındaki çelişkiyi giderme yöntemleri birbirine alternatif yöntemler olarak sıralanmıştır. Nesih kavramı, zamanla tahsis ve takyîd gibi beyan çeşitlerinden ayırt edilmeye başlamıştır. Daha sonra usul âlimleri onun için ayrı tarifler geliştirmişlerdir.

4.1.1. Oturarak Namaz Kıldırın İmama Cemaat Nasıl Uyar?

عن عائشة (رضي الله عنها) قالت: لَمَّا ثَقُلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (في مرضه الذي مات فيه) ... فَلَمَّا دَخَلَ فِي الصَّلَاةِ وَجَدَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي نَفْسِهِ خَفَةً، فَقَامَ يُهَادِي بَيْنَ رَجُلَيْنِ، وَرِجْلَاهُ يَخُطَّانِ فِي الْأَرْضِ، حَتَّى دَخَلَ الْمَسْجِدَ، فَلَمَّا سَمِعَ أَبُو بَكْرٍ حِسَّهُ، ذَهَبَ أَبُو بَكْرٍ يَتَأَخَّرُ، فَأَوْمَأَ إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى جَلَسَ عَنْ يَسَارِ أَبِي بَكْرٍ، فَكَانَ أَبُو بَكْرٍ يُصَلِّي قَائِمًا، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي قَاعِدًا، يَثْتَدِي أَبُو بَكْرٍ بِصَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالنَّاسُ مُقْتَدُونَ بِصَلَاةِ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.

Hiz. Ayşe'nin (r.anha) şöyle dediği nakledilmiştir: “Resulullah’ın (s.a.v.) vefatına sebep olan hastalığı iyice artmıştı. Ebû Bekir (r.a.) namaza başlayınca Resulullah (s.a.v.) kendisini biraz daha iyi hissetti ve iki kişinin kolları arasında kalkıp mescide geçti. Mescide varana kadar takatsizliğinden ayaklarını yere sürüyerek gitmişti. Ebû Bekir Resulullah’ın (s.a.v.) geldiğini anlayınca geriye doğru çekildi. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.) namaza devam et anlamında işaret etti ve gelip Ebû Bekir'in soluna oturdu. Bu sırada Ebû Bekir ayakta namaz kılıyor ve oturarak namaz kılmakta olan Resulullah’a (s.a.v.) uyuyordu. Ashâb-ı kiram ise Ebû Bekir'e uyararak namazlarını kılıyorlardı.”²⁸⁹

عن أنس بن مالك قال: سقط رسول الله صلى الله عليه وسلم عن فرس، وربما قال سفيان: من فرس، فحجش شقه الأيمن، فدخلنا عليه نعوذ، فحضرت الصلاة، فصلى بنا قاعداً وقعدنا. وقال سفيان مرة: صلينا قعوداً، فلما قضى الصلاة قال: "إنما جعل الإمام ليؤتم به، فإذا كبر فكبروا، وإذا ركع فاركعوا، وإذا رفع فارفعوا، وإذا قال سمع الله لمن حمده، فقولوا: ربنا ولك الحمد، وإذا سجد فاسجدوا."

Enes b. Mâlik şöyle demiştir; “Resulullah (s.a.v.) bir gün bindiği attan düşmüş ve sağ yanını incitmişti. Biz kendisini ziyaret etmek maksadıyla yanına gittik. Bu sırada namaz vakti girmişti. O gün bize vakti giren namazı oturarak kıldırmıştı. Biz de Onun arkasında namazlarımızı oturarak kılmıştık. Resul-i Ekrem Efendimiz (s.a.v.) namaz bitince şöyle buyurmuştu: İmam kendisine uyulması için vardır; o tekbir getirince siz de tekbir getirin, o rükuya vardığında siz de rüku edin, o doğrulduğunda siz de doğrulun, (semi'allahu limen hamideh) dediği zaman siz (Rabbena ve lekel hamd) deyin, o secde

²⁸⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Muğire el-Cü'fi el-Buhârî, *el-Câmi 'u's-sahîh "Sahihü'l-Buhârî"*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ (Beirut: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993), “Kitâbu'l-Ezân”, 39 (No. 681); Müslim, *el-Câmiu's-sahîh "Sahih-i Müslim"*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beirut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, t.s.), “Namaz”, 418.

ettiğinde siz de secde edin. Hâsılı o ayakta kılıyorsa siz de ayakta kılın, oturarak kılıyorsa siz de oturarak kılın.” Dedi.²⁹⁰

İmam Ebû Hanîfe demiştir ki: “Ayakta duran kimse; (hastalık olduğu için) oturarak namaz kılan kimseye uyabilir.”, İmam Ebû Hanîfe’ye göre Oturarak namaz kılan kişi, ayakta namaz kılanlara imamlık yapabilir.²⁹¹

“Oturarak namaz kılınca; siz de oturarak namaz kılın.” Hadisi sahihtir. Fakat son varid olan hadis şunu ifade eder: "İmam, özür sebebiyle oturarak imamlık yaptığıında, cemaat ayakta namaz kılmaktadır." Buhârî ve Müslim’in, Hz. Ayşe’den rivayet ettikleri hadisten böyle anlaşılır. Buhârî’nin şu rivayetinde ikinci hadisin neshedildiğine dair açıklık vardır. Şöyle ki:

Buhârî, Humeydî’den, Abdullah b. Zübeyr’in (ö. 219) şöyle dediğini nakletmektedir: “Bu, Peygamber’in eski hastalığında olmuştu. Sonra, bunun arkasından bir defa da Peygamber oturarak namaz kıldırdı. İnsanlar Onun arkasında ayakta namaz kıldılar; Peygamber onlara oturmayı emretmedi. Peygamber’in fiilinden ancak sırasıyla sonuncuları alınır”.²⁹²

Müçtehid, kendi içtihadına uyar. Ebû Hanîfe’ye Hz. Ayşe’nin “Son namazını oturarak kıldı, insanlar ise; arkasında kılmakta idiler.” hadisi, delil olarak kafi gelmektedir. Humeydî’nin dediğine göre -Sahihi Buhârî’deki- bu hadis, (yukarıda geçen) Oturarak namaz kılınca, siz de oturarak namaz kılın." hadisini neshetmiştir.

Özrü sebebiyle oturarak namaz kılan bir kimsenin arkasında (ona uyarak) ayakta namaz kılmanın, caiz olması konusunda; Ebû Hanîfe yalnız kalmış da değildir. Bilakis, İmam Şafii, Süfyân es-Sevrî, Ebû Sevr ve Humeydî bu konuda Ebû Hanîfe’yle aynı görüştedirler.²⁹³

²⁹⁰ Buhârî, “Sıfatı’s-salât”, 44 (No. 772); Müslim, “Namaz”, 411.

²⁹¹ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Hucce ‘alâ Ehli’l-Medine*, thk. Mehdi Hasan el-Kilâni - Ebu’l Vefa el-Afgani (Haydarabat: Kültür Bakanlığı / Beyrut: Alamü’l-kütüp, ts.), 1/15-16.

²⁹² Buhârî, “Cemaat”, 23, (No. 657).

²⁹³ Ebu Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevi, *el-Mecmû ‘ Şerhu’l-Mühezzeb*, thk. Muhammed Necip el-Mutiî (Cidde: Mektebetü’l İrşâd, 2008), 161-162.

4.1.2. Vitir Tek Rekattır

عن ابن عمر ، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال "الْوَيْتْرُ رَكْعَةٌ مِنْ آخِرِ اللَّيْلِ".

İbn Ömer'in rivayet ettiğine göre: Peygamber (s.a.v.) buymuştur ki: "Vitir, bir rekattır."²⁹⁴

عن ابن عمر ، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال "فَإِذَا حَشَيْتَ (خَفْتِ) الصُّبْحَ فَأَوْتِرْ بِرَكْعَةٍ (بِوَاحِدَةٍ)"

Yine İbn Ömer'den; Peygamber'den (s.a.v.) şöyle buyurdıklarını nakletmiştir: "Sabahın girmesinden korktuğun zaman, bir rekat ile vitir yap."²⁹⁵

Ebû Hanîfe şöyle demiştir: "Vitir, üç rekattır." Bu, Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Abdullah b. Mesud, Hz. Ubeî, Hz. Enes, Hz. Ebû Umâme, Ömer b. Abdülaziz, Fukahâyî seb'a -tâbiîn dönemi fakihlerinden yedisi- (Urve b. Zübeyr, Saîd b. Müseyyeb, Ubeydullah b. Abdullah, Hârice b. Zeyd, Süleyman b. Yesâr ve Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir ve Ebû Bekir b. Abdurrahman), Abdullah b. Mübarek ve Malik b. Enes'in görüşüdür.²⁹⁶ Hatta Hasan-ı Basrî bu konuda icmâ'ı nakl etmiştir.²⁹⁷

Hz. Ayşe de şöyle dedi:

Rasûlullah ne ramazânda, ne de ramazânın gayrı gecelerde on bir rek'at üzerine ziyâde eder değildi. Rasûlullah evvelâ dört rek'at kıları. Artık o rek'atların güzelliğinden ve uzunluğundan sorma! Sonra dört rek'at daha kıları. Bunların da güzelliğinden ve uzunluğundan sorma! Sonra üç rek'at kıları.²⁹⁸

Nitekim Rivayetler muhtelifdir. Sahabilerin, tabiilerin, fakihlerin ve hadisçilerin, vitir namazı bir rekat mıdır, yoksa üç rekat mıdır hususunda, ihtilafa düştiklerini görebiliriz. Ebû Hanife, sahabenin ekseriyetine göre hareket ederek, vitrin üç rekat olduğu görüşündedir. Onlarla beraber olarak şöyle demiştir: "*O, üç rekattır.*"

²⁹⁴ Müslim, "Yolcuların namazı ve bu namazın kısaltılması bahsi", 752.

²⁹⁵ Buhârî, "Teheccüd", 10 (No: 1137); Müslim, "Yolcuların namazı ve bu namazın kısaltılması bahsi", 749.

²⁹⁶ Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Hasan Bedruddîn el-Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, (Beyrut: Dârul-Kutubi'l-İlmiye, 1420/2000), 2/484.

²⁹⁷ İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Riyad: Mektebetu'r-Reşid, 1409/1989), 2/90.

²⁹⁸ Buhârî, "Salâti't-Terâvih", 1 (No. 2013).

Ebû Hanife, bu konudaki gelen hadislerin tamamını arz ettikten sonra, vitrin vacib olduğu hükmünü vermiştir.

Netice itibariyle; Bu hadislerdeki “tek rekat kılma meselesi” ve “üç rekatın arasını (ikinci rekattan sonra) selam ile ayırma meselesi” delillerle nesholunmuştur. Bu deliller, vitrin üç rekat olduğuna ve (rekatları arasında) selam vermeden kılındığına bir nasıttır. Tek rekatlı namaz kılmanın nehyedilmesi, hadislerdedir. Bu duruma göre ehli ilmin kararı şöyledir: *Men olunan (sakındırılan) bir şey ile, mübah olan bir şey karşı karşıya geldiğinde (yani çeliştiklerinde), men olunan meseleye öncelik verilir.* Bu şekilde, tayin olunan (men) durumuyla amel edilir.

Diğer haberlerde şöyle yorumlanır: Bu haberler, (tek rekatlı namaz kılma işi henüz) nehyedilmeden önce olmuştur ve böyle bir emir mevcut değilken olmuştur.

Önce, tek rekat namaz kılma hakkındaki İbn Abdilberr’in, “*et-Temhid*” isimli eserinde rivayet ettiği hadisten bahsedilebilir. Orada şöyle demiştir:

“Bize Abdullah İbn Muhammed İbn Yûsuf söyledi. O da dedi ki: Bize de Ahmed İbn Muhammed İbn İsmail İbn Ferec anlattı. O da dedi ki: Bize de Hasan b. Süleyman b. Kubbeyta anlattı. O da dedi ki: Bize de Osman b. Muhammed b. Rebîa İbn Ebî Abdurrahman anlattı. O da dedi ki: Bize de Abdülaziz b. Muhammed ed-Derâverdi anlattı. O, Amr İbn Yahya İbn Umâre’dan; o, babasından; babası da Ebû Said’dan şöyle nakletmiştir: Peygamber (s.a.v.): “Bir adamın tek rekatlı vitir namazı kılmak suretiyle bir rekatlı namaz kılmasını yasaklamıştır.”²⁹⁹

²⁹⁹ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdülberr, *Temhid*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Londra: Müessesetü’l-Furkan li’t-Türasi’l-İslami, 1439/2017), 8/350.

Ricâlü’l-isnad (Sened ricâli):

Zeylaî demiştir ki:

“İbnü’l-Fardi: O, imam, sika ve hafız bir kimsedir.

Hasan İbn Süleyman da “Ebû Ali” denilen hafız bir kimsedir.

İbn Yunus da sika ve hafız bir kimsedir.”

Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî, *Nasbü’r-râye*, 2/172.

Osman İbn Muhammed İbn Rebîa el-Medeni hakkında bazı sözler söylenmiştir. Ukayli (ö. 322) demiştir ki: “O kimsenin hadisinde, vehim galiptir.” İbn Abdülberr, *Temhid*, 8/351. Ancak Ukayli’nin *ed-Duafâ* adlı eserine yukarıdaki ifade bulunmamaktadır.

روى أبو حنيفة بسنده عن عمر بن الخطاب أنه قال " ما أحبُّ آتي تركت الوتر بثلاث، وأنَّ لي حُمْر النَّعَم "

Muhammed b. Hasan bir rivayetinde şöyle demiştir: Bize Ebu Hanîfe haber verdi. O, Hammad'dan; o, İbrahim en-Nehaî'den; o da Ömer İbn Hattab'dan naklen rivayet ettiğine göre: Ömer İbn Hattab şöyle demiştir: Ben, "Üç rekat vitri terk edeyim de benim kırmızı develerim olsun şeklinde bir fikri istemem."³⁰⁰

عن عبد الله بن مسعود، قال " ما أجزأت ركعة واحدة قط "

Muhammed İbnü'l Hasan dedi ki: Bize Yakup İbni İbrahim haber verdi. O, dedi ki: Bize Husayn anlattı. O, İbrahim'den; o da İbn Mes'ud'dan şöyle dediğini nakletmiştir: "Tek rekat hiç kafi gelmez."³⁰¹

İşte bu saydıklarımız, Ebû Hanîfe'nin delilleridir. Bu mesele hakkında, onun yorumlarıdır.

4.1.3. Ateşte Pişen Yemekleri Yemekten Dolayı Abdestin Gerekmesi

Ebû Yûsuf'un Ebû Hanîfe'den, onun Dâvûd b. Abdirrahman'dan, onun Şurahbîl'den, onun Ebû Saîd el-Hudrî (ra)'den naklettiğine göre Rasulullah (s.a.v.) Ebû Saîd el-Hudrî ve ashabdan bazı kimselerle birlikte kızarmış et yemiş, daha sonra ellerini ve fem-i muhsinini yıkamış sonrasında ise abdest almadan namaz kılmıştır.³⁰²

Muhammed b. Hasan şöyle demiştir: Ebû Hanîfe bize haber verdi ve dedi ki: 'Abdurrahman b. Zâdân bize Şurahbîl'den naklen tahdîs ettiği, onun da Ebû Saîd el-Hudrî (ra)'den naklettiğine göre Ebû Saîd (ra) şöyle buyurmuştur: "Rasulullah (s.a.v.) evime teşrif ettiler, ben de onlara ateşte pişmiş et ikram ettim. Etten biraz yediler,

Abdülhak el İşbili şöyle demiştir: "O kimsenin hadisinde, vehim galiptir." Abdülhak el-İşbili, *el-Ahkâmü'l-Vustâ*, (Riyad: Mektebetü'r-Rüsd, 1416/1995), 2/50.

İbnü'l-kattân "Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdilmelik el-Kutâmî el-Fâsî (ö. 628)" şöyle demiştir: "Bu hadis şazdır." Zehabi, *Mizâni'l-i'tidâl*, thk. Ali Muhammed el-Bâjjavi (Beyrut: darul Marife, 1382/1963), 3/53.

³⁰⁰ İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, No. 6901.

³⁰¹ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, No. 9422.

³⁰² Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 10.

sonrasında ise su istediler. Bu su ile ellerini yıkayıp, mazmaza yaptılar ve namazlarını kıldılar. Abdest alma ihtiyacı hissetmediler.”³⁰³

Muhammed b. Hasan’ın naklettiği hadisin senedinde bir hata bulunmaktadır. İbn Hacer el-Askalânî Ebû Yûsuf’un senedini zikrettiği için doğru olan onun naklettiği hadistir.³⁰⁴ Zira İbn Hacer Muhammed b. Hasan’ın *Kitâbü’l-âsâr* isimli eserine itimat etmek suretiyle Ebû Hanîfe’nin ricâlini açıklama hususuna önem göstermiştir. O, bu şahısları *Tehzib* isimli eserinde daha önce zikretmediyse de onları *Ta’cîlu’l-menfe’a* isimli eserinde zikretmektedir.³⁰⁵

Senedin değerlendirilmesi:

Dâvûd b. Abdîrahman meşhur değildir.³⁰⁶

Şurahbîl b. Sa’d’ı ise İbn Hacer onun sadûk olduğunu ancak ömrünün sonunda hadisleri karıştırmaya başladığını belirtmiştir.³⁰⁷

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ebû Said’den bu rivayeti nakleden birini bulamadık. Ancak ateşte kızaran yiyecekleri yedikten sonra abdest almaya ihtiyaç olmadığını nakleden pek çok sahâbe bulunmaktadır. Yine pek çok sahâbe de ateşte kızaran yiyeceği yedikten sonra abdest almak gerektiğine dair rivayette bulunmuşlardır.

Ateşte kızaran yiyecekleri yedikten sonra abdest almaya ihtiyaç olmadığını nakleden sahâbîler şunlardır: Abdullah b. Abbas³⁰⁸, Amr b. Abdillâh ed-Damrî³⁰⁹, Câbir

³⁰³ Muhammed b. Hasan, *el-Âsâr*,13.

³⁰⁴ İbn Hacer, *Tacilu’l-Menfaa bi Zevaidi Ricâli’l-Eimmeti’l-Erbaa*, 28.

³⁰⁵ İbn Hacer, *Tacilu’l-Menfaa*, 11-12.

³⁰⁶ İbn Hacer, *Tacilu’l-Menfaa*,28.

³⁰⁷ İbn Hacer, *Takribü’t-Tehzib*, 1/348.

³⁰⁸ Buhârî, 1/61; Müslim, 1/273.

³⁰⁹ Buhârî, 1/61; Müslim, 1/273.

b. Abdillâh³¹⁰, Ebû Râfî³¹¹, Muğîre b. Şu'be³¹², Abdullâh b. Hâris b. Cez³¹³, Ümmü Seleme ve Meymûne³¹⁴, Fâtîmatü'z-zehrâ (r.a.)³¹⁵.

Ateşte kızaran yiyeceği yedikten sonra abdest almak gerektiğine dair rivayette bulunanlar ise şunlardır: Zeyd b. Sâbit³¹⁶, Ebû Hureyre³¹⁷, Ebû Talhâ³¹⁸, Ebû Eyyûb el-Ensârî³¹⁹, Enes b. Mâlik³²⁰, Ayşe³²¹, Ümmü Habîbe (r.a.)³²².

Sıhhat bakımından Ebû Hanîfe'nin rivayetine tercih edilecek başka bir rivayet bulduk ki, bu Tahâvî'nin naklettiği şu rivayettir: "Muhammed b. Haccâc bize tahdîs etti ve dedi ki: Esed bize tahdîs etti ve dedi ki: Saîd b. Sâlim bize Muhammed b. Ebî Humeyd'ten naklen tahdîs etti. Muhammed b. Ebî Humeyd dedi ki: Bana Hind bint Saîd b. Ebî Saîd el-Hudrî halasından nakletti. Halası şöyle söyledi: "Rasulullah (s.a.v.) bize ziyarette bulundu ve bizde koyunun boyun kısmından pişirdiğimiz bir et yedi. Akabinde kalktı ve abdest almadan namazını kıldı."³²³

Muhammed Yûsuf Kandehevî (ö. 1965) şöyle demiştir³²⁴: "Senette geçen halasının ismi zikredilmemiştir. Onun terceme-i hâliyle alakalı olarak sadece

³¹⁰ Ebû Davûd, 1/49; Tirmizi, 1/116; Nesâî, 1/108; İbn Mace, 1/164; Ahmed b. Hanbel, 3/374.

³¹¹ Müslim, 1/274.

³¹² Ebû Davûd, 1/48.

³¹³ Nesâî, 107-108.

³¹⁴ Buhârî, 1/61; Müslim, 1/274

³¹⁵ Ahmed b. Hanbel, 6/283.

³¹⁶ Müslim, 1/272.

³¹⁷ Müslim, 1/272.

³¹⁸ Nesâî, 1/106

³¹⁹ Nesâî, 1/106

³²⁰ İbn Mace, 1/164.

³²¹ Müslim, 1/273.

³²² Ebû Davûd, 1/50; Nesâî, 1/107; Ahmed b. Hanbel, 6/326.

³²³ Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 1/66.

³²⁴ Muhammed Yûsuf Kandehevî (ö. 1965), *Emâni'l-ahbâr fi Şerhi me'âni'l-âsâr*, 1/312.

Dûlâbî'nin³²⁵ (ö. 310) verdiği bilgiler ve Zehebî'nin *Tecrîdu esmâi's-sahâbe*³²⁶ isimli eserindeki şu malumatı bulabildim: Hind b. Ebî Saîd'in halası şöyle demiştir: "Rasulullah (s.a.v.) bize ziyarette bulundu...."

Heysemî de şöyle söylemiştir: "Bu rivayeti Taberânî bazı tariklerle nakletmiştir. Bu tariklerden birinin senedindeki ricâl Hind b. Ebî Saîd dışında güvenilir kimselerden oluşmaktadır. Gerçi İbn Hibbân Hind b. Ebî Saîd'in sika bir kimse olduğunu söylemiştir.³²⁷

4.2. Cem' ve Te'lif

Birlikte ihtiva ettiği hükümlere dair icmâ oluşmayan haberlerdeki tezatlığın giderilmesine dair ilk çözüm yolu "Tevfik" ve "Cem' " kavramlarıyla ifade edilen uzlaştırma metodudur. Ona göre "الإعمال أولى من الإهمال" (amel etmek, etmemekten evladır) kaidesiyle amel edilmesi gerekmektedir.

4.2.1. Tek Başına Namaz Kılan Kimsenin, Daha Sonra Bu Namazı Cemaatle İade Etmesi

أَخْرَجَ التِّرْمِذِيُّ فِي سُنَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ، حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، أَخْبَرَنَا يَعْلى بْنُ عَطَاءٍ، حَدَّثَنَا جَابِرُ بْنُ يَزِيدَ بْنِ الْأَسْوَدِ الْعَامِرِيُّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: شَهِدْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَجَّتَهُ فَصَلَّيْتُ مَعَهُ صَلَاةَ الصُّبْحِ فِي مَسْجِدِ الْمُتَيْفِ، قَالَ: فَلَمَّا قَضَى صَلَاتَهُ وَانْحَرَفَ إِذَا هُوَ بِرِجَالَيْنِ فِي أُخْرَى الْقَوْمِ لَمْ يُصَلِّيَا مَعَهُ، فَقَالَ: "عَلَيَّ بِهِمَا"، فَجِيءَ بِهِمَا تُرْعَدُ فَرَأَيْتُهُمَا، فَقَالَ: "مَا مَنَعَكُمَا أَنْ تُصَلِّيَا مَعَنَا"، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا كُنَّا قَدْ صَلَّيْنَا فِي رِحَالِنَا، قَالَ: "فَلَا تَفْعَلَا، إِذَا صَلَّيْتُمَا فِي رِحَالِكُمَا ثُمَّ أَتَيْتُمَا مَسْجِدَ جَمَاعَةٍ فَصَلِّيَا مَعَهُمْ فَإِنَّهَا لَكُمْ نَافِلَةٌ".

Tirmizî demiştir ki: Bize Ahmed İbn Manî' söyledi. O, dedi ki: Bize Huşeym söyledi. O, dedi ki: Bize Ya'la İbn Atâ haber verdi. O, dedi ki: Bize Câbir İbn Yezîd İbnü'l-Esvet el-Âmirî söyledi. O da babasından şöyle dediğini nakletmiştir: Peygamber salla'llahü aleyhi ve sellem ile birlikte hacda bulundum. (Râvî devam ederek şöyle) dedi:

³²⁵ Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed el-Verrâk ed-Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ'*, 2/101.

³²⁶ Zehebî, *Tecrîdü Esmâ es-Sahabe*, 2/343.

³²⁷ Nûreddin el-Heysemî (ö. 807), *Mecmau'z-zevâid*, 1/254.

Onunla beraber “Mescidü’l-Hayf”ta sabah namazını kıldım. Namazını bitirince geri döndü, bir de baktı ki: İki adam, topluluğun gerisinde duruyorlar ve onunla beraber namaz kılmıyorlar. “Onları bana getirin.” Dedi. İkisi getirildiklerinde böğürleri titriyordu. (Peygamber Efendimiz), “İkinizi bizimle beraber namaz kılmaktan men eden şey nedir?” buyurdu. O ikisi Şöyle dediler: “Ya Resulallah! Biz namazımızı kervanımızın içerisindeyken kılmıştık.” O da buyurdu ki: “Kervanınızda namaz kılıp bir cemaatin içine geldiğiniz zaman böyle yapmayın. Onlarla birlikte namaz kılın. O namaz ikinize nafîle olur.”³²⁸

أَخْرَجَ النَّسَائِيُّ فِي سُنَنِهِ، قَالَ: أَحْسَبُ أَنَّ قَتَيْبَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ بَنِي الدَّيْلِ يُقَالُ لَهُ بُسْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَنَسٍ كَانَ فِي مَجْلِسٍ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَذَّنَ بِالصَّلَاةِ فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ رَجَعَ وَمُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ فِي مَجْلِسِهِ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَا مَنَعَكَ أَنْ تُصَلِّيَ أَلَسْتَ بِرَجُلٍ مُسْلِمٍ!"، قَالَ: بَلَى، وَلَكِنِّي كُنْتُ قَدْ صَلَّيْتُ فِي أَهْلِي، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا جِئْتَ فَصَلِّ مَعَ النَّاسِ وَإِنْ كُنْتَ قَدْ صَلَّيْتَ".

Nesâî demiştir ki: Bize Küteybe haber verdi. O, Malîk’tan; o, Zeyd İbn Eslem’den; o, Büsr İbn Mihcen ed-Dil’den; o, Mihcen’den (babasından); o da Peygamber salla’llahü aleyhi ve sellemden bu senedle o hadisin benzerini nakletmiştir. 329

Yukarıdaki mezkûr hadisin İsnadı zayıftır. Büsr İbn Mihcen’in, Zeyd İbn Eslem’den başka ravisi yoktur. Zehebî (ö. 748) onun hakkında demiştir ki: “Büsr İbn Mihcen meçhuldür (غير معروف).”³³⁰

عن أبي سعيد الخدري، قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم، يقول: "لا صلاة بعد الصبح حتى ترتفع الشمس، ولا صلاة بعد العصر حتى تغيب الشمس".

³²⁸ Ebû İsâ Muhammed İbn İsâ et-Tirmizî (ö. 279), *el-Câmi “Sünenü’t-Tirmizî”*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrut: Dâru’l-Cil, 1998), “Namaz”, 49 (No. 219); Ahmed İbn Şuayb Nesâî, *es-Sünen*, (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1420), “İmamlık ve cemaatle namaz”, 54 (No. 857).

İsnadı sahihtir. Huşeym: İbn Beşir.

³²⁹ Nesâî, *es-Sünen*, “İmamlık ve cemaatle namaz”, 53 (No. 856); Ahmed İbn Muhammed İbn Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Şu’ayb el-Arnâvût vd. (Beyrut: Muessesetu’r-Risâle 1421/2001), 26/318-320.

³³⁰ Zehebî, *Mizânü’l-İtidâl*, thk. Ali Muavvaz - Âdil Abdülmevcûd, (Beyrut: Darül-Kütubil-İlmiyye, 1995), 2/18.

Ebû Said el-Hudri demiştir: “Rasulü Allah salla’llahü aleyhi ve sellem’i şöyle derken işittim: Sabah namazı kılındıktan sonra, güneş doğuncaya kadar başka namaz yoktur. İkinci namazından sonra, güneş batıncaya kadar başka namaz yoktur.”³³¹

İmam Ebû Hanîfe demiştir ki:

Evde tek başına namazı kılmış olsa bile bir kimsenin, cemaatle birlikte bir daha kılmasında sakınca yoktur. Böyle bir kimsenin cemaate katılması câizdir ve birinci namazı farz sayılmaktadır. Ancak tek rek’atlı (vitir) nafile bulunmadığı için akşam namazı cemaatle (tekrar) iâde olunmaz.” “Sabah ve ikinci namazlarından sonra nafile kılınması mekruh olduğundan bu iki namazın cemaatle tekrarlanmasını kerih görüyorum (hoş görmüyorum).³³²

Mihcen’in hadisine gelince, mutlak olarak (herhangi bir) namaz hakkındadır. Bir de sabah namazı hakkında Yezid’in hadisi vardır. Buhârî ve Müslim’e göre; sabah veya ikinci namazı hakkında Ebû Said el-Hudrin’in rivayet ettiği hadis, o iki hadisle (Yezid ve Mihcen’inki ile) çelişirler. Sabah ve ikinci namazlarından sonra, namaz kılmayı yasaklayan bu hadis, hadis eleştiricilerinin çoğuna göre; “sahih” ve “sünen” kitaplarında mütevatır olarak nakledilmiştir.³³³ Yasaklayıcı olan bu hadis, iki delilin en kuvvetlisi olduğu için diğerine tercih edilir.³³⁴

Tirmizî, Yezid’in bu lafızlarla rivayet edilen hadisini sahih saymıştır. Fakat İmam Şafîî, önceki görüşünde şöyle demiştir: “Onun senedinde mechûllük (tanınmazlık) vardır.” Burada onu şöyle açıklamıştır: Yezid İbnü’l-Esved’in, kendi oğlu olan Cabir’den başka ravisi yoktur. Cabir’in de Ya’la İbn Atâ’dan başka ravisi yoktur. Sonra şöyle demiştir: “Fakat onun (başka) şahidleri (شواهد) vardır. Bu sebeple de onunla delil getirilmesi sahih olur.”³³⁵

İbnü’t-Türkmânî (ö. 750), onu -rivayette tek kaldığını- reddedip demiştir ki: Rivayet eden ravinin bir tane sahabî olması, onun rivayetinin reddedilmesini gerektirmez. “Sahihayn”de (Buhârî ve Müslim’de) birçok rivayet, bu kabildendir. Sonra

³³¹ Buhârî, “mevâkîti’s-sâlât”, 32 (No. 586); Müslim, “Yolcu namazı” 827.

³³² Muhammed b. Hasan, *el-Hucce*, 1/212-213.

³³³ Muhammed İbni Ca’Fer Kettânî (ö. 1927), *Nazmü’l-mütenâsir mine’l-hadisi’l-mütevâtür*, thk. Şeref Hicâzi (Mısır: Dâru’l Kutubu’s-Selefiyye, ts.), 100.

³³⁴ Mahmud İbn Ahmed, Bedreddin el-Aynî, *Umdetü’l-Kârî*, (Beyrut: Dâru İhyâ’i’t-Türâsi’l- ‘Arabî), 5/49, 77.

³³⁵ Ahmed İbn Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, (Haydarabat: Dâiretü’l-Maârif, 1344), 2/301.

da demiştir ki: “Ya’lâ İbn Atâ denen ravi, Cabir’den yaptığı bu rivayette tek başın kalmış da değildir. Bilakis, Cabir’den rivayete, Abdülmelik İbn Umeyr de mütabaat etmiştir, İbn Mende’ye göre bu mütabaat, Bakıyye’nin hadisinde meydana gelmiştir.”³³⁶ Böylece hadis, İmam Şafî’nin eski görüşüne muhalif şekilde teyit edilmiştir. O hadisteki Bakıyye, müdellis bir kimse ve an‘ane³³⁷ ile rivayet etmiştir.

Bu noktada, Ebû Hanîfe’nin rivayetinde, başka bir mütabaat eden (uyup ona destek olan) daha vardır. O da “el-Heyssem İbn Ebi’l-Heyssem”dir. Bâzı âlimler onu övmüşlerdir. Ancak bu rivayette “sabah” yerine “öğle” zikredilmiştir. Bu, el-Havarzimî’nin, “*Camîu’l-Mesaniid*”inde de aynı şekilde geçmektedir. el-Havarzimî demiştir ki: Bize Ebû Muhammed el-Buhârî rivayet etmiştir. O, Salih İbn Mansur İbn Nasr es-Sâğânî’den; o, dedesinden; o, Ebû Mukatîl’den; o, Ebû Hanife’den; o, el-Heyssem’den; o, Câbir İbnü’l-Esvet yahut el-Esvet İbn Câbir’den; o da babasından şöyle dediğini nakletmiştir: “Sahabelerden olan iki adam, öğle namazı kılmışlardır böylece zikretmiştir.”³³⁸

Namazı tayin konusunda, Mihcen’in hadisinde muzdariplik vardır. Yukarıda bahsettiğim gibi, bunun; öğle mi, ikindi mi, yahut başkası mı olduğu belirtilmemiştir. Bu muzdariplikler sebebiyle, sabah namazında mı olduğu, yahut ikindi namazında mı olduğu tayin edilememektedir. Mihcen’in hadisi ve Cabir b. Yezid’in hadisi, “Şeyhayn”ın sabah ve ikindi namazlarından sonra, nafilâ namazı kılmayı yasaklama konusunda bu mütavahir hadisine denk gelmez. Hz. Ömer, sahabenin huzurunda ikindi

³³⁶ Alâaddin İbn Ali el- Mardinî, İbnü’t-Türkmânî (ö. 750), *el-Cevherü’n-Nakî alâ Süneni’l-Beyheki* (Beyhakî ile beraber), (Haydarabat: Dâiretü’l-Maârif, 1344), 2/301.

³³⁷ Hadis muan‘an: hadisi elde etme şekli, belirtilmemiştir.

³³⁸ أن رجلين صليا الظهر في بيوتهما، وهما يريان أن الناس قد صلوا، ثم أتيا المسجد، فإذا النبي صلى الله عليه وسلم يصلي، فقعدا وهما يريان أن الصلاة لا تحل لهما، فلما رأهما رسول الله صلى الله عليه وسلم أرسل إليهما، فأتي بهما وفرائصهما ترعد من مخافة أن يكون قد حدث فيهما شيء، فسألتهما فأخبراه الخبر، فقال: "إذا فعلتما ذلك فصليا مع الناس، واجعلا الأولى هي الفريضة".

el-Havarzimî, Muhammed İbn Muhammed, *Camîu’l-Mesaniid*, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye), 1/441.

Ebû Muhammed el-Buhârî: el-Hârîsi. Nasr: İbni el-Cerrah ed-Darâzncı es-Sâğânî. Mukatîl: Hafs İbn Selm es-Semerkindî. el-Heyssem: İbn Ebi’l-Heyssem.

Ebû Yûsuf el-Kadî ve Muhammed b. Hasan, Ebû Hanîfe’den bu hadisi rivayet etmişlerdir.

Bk. Ebû Yûsuf el-Kadî, Ya’kûb İbn İbrâhîm, *el-Âsâr*, thk. Ebü’l-Vefâ el-Efgânî - Seyyid Mahmûd Şâh İbn Mübârek Şâh, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1355), 65; Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Âsâr*, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1355), 217- 218.

namazından sonra iki rekat namaz kılanların ellerine vururdu. ³³⁹ İbni Abbas da böyle yapardı. ³⁴⁰

Cabir'den gelen iki rivayet arasında, tercih yapılacağına gelince, anlayışında ve uyanıklığında Ebû Hanife gibi olanların rivayeti tercih edilir. Hüseyim ise sonraki tabakalardandır, “tedlis”i vardır³⁴¹, fıkhıtan da uzak kalmıştır. İşte bu özellikleriyle Ebû Hanife tercih edilir. Şu'be, İbn Main, İmam Ahmed, Ebû Zür'a ve Ebû Hatem³⁴² gibi birçok kimseler, “el-Heyssem İbn Ebi'l-Heyssem”i övmüşler ve “Ya'lâ İbni Atâ” gibi kimselere tercih etmişlerdir. Binaenaleyh Heyssem, Ya'la'ya tercih edilmiştir. Buna ek olarak, onun güçlü bir şahid vardır. Bu şahid; Büsr İbn Mihcen ed-Dîli'nin yolundan öğle namazı lafzıyla Ahmed İbni Hanbel rivayet etmiştir³⁴³.

Sonuç olarak, mütevatir kabul edilen bu hadis, çelişkiden kurtulmuştur. kılınmışsa sabah, ikindi ve akşam namazlarını cemaatle tekrarlanmaz. Bunların dışındaki namazlar tekrarlanabilir. Akşam namazındaki men olunma, bir cihetten, sünnette tek rekatlı nafîle namazın varlığının bilinmemesindedir. Ancak, üç rekatlı olan akşam namazına dördüncü rekatı eklerse; bir şef (iki rekat) daha kılınmış olur. Bazı âlimlere göre caizdir.³⁴⁴ Böylece Ebû Hanîfe hadisleri uzlaştırabildi.

İmam Malik'in, *Muvatta*'da şu şekilde bir nakli görülür:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ كَانَ يَقُولُ: "مَنْ صَلَّى الْمَغْرِبَ أَوْ الصُّبْحَ ثُمَّ أَذْرَكَهُمَا مَعَ الْإِمَامِ فَلَا يَغْدُ كُفْرًا".

³³⁹ Müslim, “Yolcu namazı”, 836.

³⁴⁰ İbn Abbas dedi ki: “Ben, Ömer İbn el-Hattab ile birlikte halk'tan (ikindiden sonraki) bu iki rekat namazı kılanları döverdim.”

Buhârî, “(Ebvabu-sehv) Unutarak yanılma”, 9 (No. 1233). Müslim, “Yolcu namazı”, 836.

³⁴¹ Hüseyim İbn Başîr'in (ö. 183) güvenilirliği ittifakla (oybirliğiyle) kabul edilmiştir. Fakat “tedlis”i vardır. Yukarıdaki rivayetinde Hüseyim, Ya'la İbn Atâ'dan *semâ*'ını *tasrih etti*. Bunun yanında, Yahyâ İbn Maîn dedi ki: “Hüseyim Ya'la İbn Atâ'dan işitiyordu”. Dolayısıyla rivayeti kabul edilir. Yahyâ İbn Maîn, *et-Târih - Abbas ed-Dûri'nin rivayeti-*, 2/683; Ahmed İbn Hanbel, *el-İllet ve ma'rifeti'r-ricâl*, 1/41; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/587; İbn-i Adî, *el-Kamil fi Düefa ir-Rical*, 3/207.

³⁴² İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahmân İbn Muhammed er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, (Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1373/1953), 8/80-81; Yûsuf İbn Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle), 30/369.

³⁴³ Ahmed İbn Hanbel, *el-Musned*, 24/420.

³⁴⁴ Tirmizi, *el-Câmi*, 2/477, No: 857.

İbn Ömer şöyle diyordu: Kim, akşam yahut sabah namazını kılar da sonra imama onları kıldırırken yetişirse; o ikisini (yani akşam ve sabahı kılmaya) tekrar dönmez.³⁴⁵

قال الطحاوي: حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُونُسَ، قَالَ: ثنا ابْنُ كَيْعَبَةَ، قَالَ: ثنا يَزِيدُ بْنُ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ نَاعِمِ بْنِ أَجْبَلٍ مَوْلَى أُمِّ سَلَمَةَ، قَالَ: "كُنْتُ أُدْخِلُ الْمَسْجِدَ لِصَلَاةِ الْمَغْرِبِ، فَأَرَى رِجَالًا مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، جُلُوسًا فِي آخِرِ الْمَسْجِدِ، وَالنَّاسُ يُصَلُّونَ فِيهِ، قَدْ صَلَّوْا فِي بُيُوتِهِمْ"

Tahâvî demiştir: Bize Yunus tahdis etti (söyledi). O, dedi ki: Bize de Abdullah b. Yûsuf söyledi. O, dedi ki: Bize de İbn Lehîa söyledi. O, dedi ki: Bize de Yezid İbn Ebi Habib söyledi. O da Nâim İbn Ucy'l'den Ümmi Seleme'nin kölesinden şöyle dediğini nakletmiştir: Akşam namazını kılmak için mescide girdim. Resulullah salla'llahü aleyhi ve sellem'in ashabından (evlerinde namaz kılmış olan) adamları gördüm. Mescidin gerisinde oturuyorlardı. Hâlbuki, diğer insanlar da orada namaz kılıyorlardı.³⁴⁶

Yukarıdaki Tahâvî'nin rivayetinde İbn Lehîa vardır, onun İhtilatından (sözlerini birbirine karıştırmamasından) daha sonraki rivayetleri kabul edilmemiştir. Büyük ünlülerin, ondan yaptıkları rivayet konusuna gelince: Hadis mütehasıslarına göre, o, sahihtir. Hatta, Abdullah isimli (abâdile) şu şahıslar, ondan aldıkları rivayeti, delil olarak getirmişlerdir. - O isimdeki şahıslar: İbn Vehb, İbnü'l-Mübarek, İbn Yezid el-Mukrî ve İbn Mesleme el-Kubî'dir. İbn Lehîa'nin karıştırma yapması, hicri 170 yılındadır. Bu (İhtilat), kitaplarının çoğunun yanması sebebiyle olmuştur. Nitekim, Abdullah b. Yûsuf et-Tenisi'nin İbn Lehîa'dan rivayetinin İhtilatından önce mi yahut İhtilatından sonra mı olduğu belirtilmemiştir.³⁴⁷

Zeyd İbn Eslem'in rivayetinde gelen Mihcen'in hadisinin sıhhatini varsayılsa. Âmm (genel) bir hadis olarak kabul edilmez. Bilakis, başka delillere göre sabah, ikinci ve akşam namazı ondan tahsis edilmiştir.

³⁴⁵ Mâlik, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Mısır: Dârü İhya-i Turasil-Arabî), "Cemaatle Namaz", 12.

³⁴⁶ Ebû Ca'fer Ahmed İbn Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, thk. Muhammed en-Neccâr - Muhammed Cadu'l Hak, (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1414/1994), 1/364.

³⁴⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, (Beyrut: Dar'ül-Kütüb el-İlmiye, 1986), 6/182; Buhârî, *et-Târîhu's-sağîr*, thk. Teysir Sait (Riyad: Daru'r-Rüşd, 1426/2005), 4/705; Ya'kûb İbn Süfyân Fesevî "Besevî", *el-Ma'rife ve't-Târîh*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî (el-Medine: Dar'ud-Dâr, 1410), 2/184- 185; Abdurrahmân İbn Muhammed İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/146-147; Ali İbn Ömer Dârekutnî, *Kitâbü'd-Du'afâ'* ve *l-metrükîn*, (Beyrut: el-Mektebu'l-İslami, 1400/1980), 164; Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, 4/167-169.

Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed, öğle ve yatsı haricindeki diğer namazları kıldıktan sonra, (tekrar imam ile birlikte nafîle olarak) kılmayı men ederler.

Muhammed b. Hasan, *Muvatta*'da Mihcen'in³⁴⁸ hadisine isnad yaptıktan sonra İbn Ömer'in³⁴⁹ ve Ebû Eyyub'un haberleri irad etmiş. O (Muhammed b. Hasan)³⁵⁰ demiştir ki: "Bunların tamamını alırız. İbn Ömer'in kavlini de alırız ve sabah ile akşam namazını iade etmeyiz. Çünkü akşam, çift rekatlılardan değildir. Tek rekatlılardandır. Tek rekatlı nafîle kılması gerekmez. Sabah namazından sonra nafîle namaz kılma da gerekmemektedir. Bize göre ikinci de aynı şekildedir. O, sabah ve akşam namazı mertebesindedir. Ebû Hanîfe'nin de kavli öyledir."³⁵¹

فأبو حنيفة جمع بين الأدلة من خلال تخصيص "جواز تكرار الصلاة" بوقتي الظهر والعشاء، ومنع تكرار صلاة الصبح والعصر والمغرب للأسباب التي ذكرناها آنفاً.

4.2.2. Meclis Muhayyerliği

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "الْمُبْتَاعَانِ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا بِالْخِيَارِ عَلَى صَاحِبِهِ مَا لَمْ يَتَفَرَّقَا، إِلَّا بَيْعَ الْخِيَارِ".

Abdullah ibn Omer (r.h.)'den: Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Satıcı ile müşteri herbiri birbirlerinden ayrılmadıkları müddetçe, arkadaşına karşı muhayyerliktedir. Ancak satışın muhayyerli satış olması müstesnadır"³⁵²

عَنْ حَكِيمِ بْنِ جَزَامٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "الْبَيْعَانِ بِالْخِيَارِ مَا لَمْ يَتَفَرَّقَا، فَإِنْ صَدَقَا وَبَيَّنَّا بُورَكَ لهُمَا فِي بَيْعِهِمَا، وَإِنْ كَذَبَا وَكْتَمَا مُحِطَّتْ بَرَكَتُهُ بَيْعِهِمَا".

Hakîm İbn Hızâm (r.h.) şöyle demiştir: Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Satıcı ile müşteri (birbirlerinden) ayrılmadıkça muhayyerliğe sâhibdirler. Bunlardan herbiri

³⁴⁸ "Her ne kadar namazı kıldıysan da (camiye) geldiğinde insanlarla birlikte namaz kıl."

³⁴⁹ "Kim, akşam yahut sabah namazını kılıp da sonra (hazır cemaate) erişirse; o (evde) kıldığı namazın dışında (tekrar cemaate iştirak ederek) o ikisini (akşam ve sabahı) iade etmesin."

³⁵⁰ el-Leysi'nin lafzı ise önceden geçmişti.

³⁵¹ Mâlik, *el-Muvatta*' - *Muhammed İbnü'l-Hasan rivayeti* -, thk. Abdülvahhab Abdullatif (Kahire: Diyanet İşleri Bakanı "Vizeretu'l-Evkaf", 1414/1994), 324.

³⁵² Buhârî, "Buyû", 44 (No. 2005); Müslim, "Buyû", 1531.

doğru söyleyip de (meta' ve bedele âid hususları birbirine) beyân ederlerse, bu alışverişlerinde kendilerine bereket ihsan olunur. Eğer iki taraf yalan söyler ve (mal ile semenin ayıbını) gizlerlerse, bu alışverişlerinin bereketi giderilir".³⁵³

Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, bu hadisi sözle ayrılma olarak yorumlamışlardır.³⁵⁴

Allahü Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبُطْلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِّنْكُمْ"

“Ey İman Edenler! Mallarınızı kendi aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak, karşılıklı rızaya dayanan bir ticaret hali ile olması müstesnadır...”³⁵⁵

Bu âyet-i kerime şuna delâlet etmektedir: Satıcı ve alıcının kendi kararlarını mücerret sözleriyle belirtmeleri, her birinin rızasının olduğuna delalet eder. (Bu yolla) para ve mala sahip olanların, her birine de busahip oldukları parayı ve malı tasarruf etmeleri helâl olur. Bu helâl olmayı, "iki tarafın, o meclisi bedenleriyle terk etmeleri" şartına bağlamak, yukarıdaki âyeti kerimenin hükmüne çok açık bir muhalefet olur. Aksine, söz konusu hadislerde "ayrılma (teferrük)" ifadesini, “sözlerle ayrılma” anlamında yorumlamak ise, ayete muhaletef sayılmaz. Müşteri olan taraf, satıcı tarafın, sözü ile ifade ederek satışı onayladığını henüz kabul etmediği müddetçe, müşterinin o alış verişten dönme hakkı vardır. Çünkü satıcı, henüz malı verdiğini ifade edecek şekilde sözüyle bu işi onaylamamıştır. Ancak İtiraz etmeksizin (icab eden) müşteriye karşı, satıcı da kabul katılmışsa; her ikisinin de dönmek hakları yoktur. Çünkü her ikisinin, iki tarafın rızalarına delalet eden kelimeleri konuşmalarıyla, alış veriş tamamlanmıştır.³⁵⁶

Yukarıdaki hadisler, bu anlamda yorumlanırsa, âyeti kerime ile de tam mutabakat sağlanmış olur. Yine, nikâh, kira ve diğer tasarruflarda “mülkiyet”,

³⁵³ Buhârî, “Buyû”, 44 (No. 2004); Müslim, “Buyû”, 1532.

³⁵⁴ Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, 5/16.

³⁵⁵ Nisa, 29

³⁵⁶ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, (Mısır: Mustafa Babî el-Halebî Matbaası, 1389/1970), 6/258-259.

ayrıldıktan sonra değil akitle tamam olur. Bu sebeple İbn Ömer hadisini “sözle ayrılma” şeklinde yorumlamak, Kuran’ın gerektirdiğine ve usulüne uymaktadır.

İbn Ömer’in, akdi bitirmek için hemen akid meclisinden kalkıp gittiği şeklindeki rivayete³⁵⁷ gelince, bunu şu şekilde yorumlayabiliriz; İbn Ömer’in sırf kendi adına ihtiyaten yapmış olması mümkündür. Zaten âlim çoğu zaman akitler konusunda kendi mezhebini terk edip ihtiyatlı davranır.

4.2.3. Olgunlaşmadan Önce Meyvenin Satışı

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لَا تَبِيعُوا التَّمْرَ حَتَّى يَبْدُوَ صَلَاحَهُ، وَلَا تَبِيعُوا التَّمْرَ بِالتَّمْرِ".

İbn Ömer şöyle nakletmiştir: Peygamber (s.a.v.): “Olgunlaşmış zarardan emin oluncaya kadar, meyve satışını yasaklamıştır.”³⁵⁸

روى أحمد بسنده: أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ ابْنَ عُمَرَ عَنِ بَيْعِ النَّخْلِ، فَقَالَ: "هَيَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ بَيْعِ النَّخْلِ حَتَّى يَبْدُوَ صَلَاحَهُ".

Bir adam, İbn Ömer’e hurma satışını sordu. O da şöyle dedi: “Peygamber (s.a.v.), olgunlaşmıncaya kadar hurma satışını yasaklamıştır.”³⁵⁹

عَنْ أَبِي الْبَحْتَرِيِّ الطَّائِيِّ، قَالَ: سَأَلْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ السَّلْمِ فِي النَّخْلِ، قَالَ: "هَيَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، عَنْ بَيْعِ النَّخْلِ حَتَّى يُوَكَّلَ مِنْهُ، وَحَتَّى يُورَنَ" فَقَالَ الرَّجُلُ: "وَأَيُّ شَيْءٍ يُورَنُ؟" قَالَ رَجُلٌ إِلَى جَانِبِهِ: "حَتَّى يُجْرَرَ".

Ebu'l-Bahterî, İbni Abbas'a hurma satışını sordu. O da dedi ki: Peygamber (s.a.v.), onu yiyinceye kadar, yahut ondan yenilebilinceye kadar, yahut da (iyice) şekilleninceye kadar, hurmanın satışını yasakladı. Ben de dedim ki:

“Şekillenmesi nedir?” Yanındaki bir adam da şöyle dedi: “Tehlikeden korununcaya kadardır”.³⁶⁰

³⁵⁷ Buhârî, “Buyû”, 44 (No. 2010).

³⁵⁸ Buhârî, “Buyû”, 82 (No. 2072); Müslim, “Buyû”, 1539.

³⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/78-88.

³⁶⁰ Buhârî, “Selem”, 3 (No. 2130); Müslim, “Buyû”, 1537.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَنََّّهُ هَمَى عَنْ بَيْعِ النَّمْرَةِ حَتَّى يَبْدُوَ صَلَاحُهَا، وَعَنِ النَّخْلِ حَتَّى يَزْهُو"، قِيلَ: وَمَا يَزْهُو؟ قَالَ: "يَحْمَرُّ أَوْ يَصْفَرُّ".

Enes (r.a) şöyle nakletmiştir: Peygamber (s.a.v.), hurma ağacının hurmasının olgunlaşmasına kadar, satışını yasaklamıştır. Enes'e (r.a), onun "zehvü" (olgunlaşması) nedir denince, dedi ki: "Kızarması yahut sararmasıdır".³⁶¹

Ebû Hanife ve Ebû Yûsuf'a göre, *Ağaçlar üzerindeki meyvelerin, iyice olgunlaşmasını beklemeden, satışları caizdir.*³⁶²

Ebû Hanife'nin delili, Buhârî'nin, İbn Ömer'den naklettiği şu hadistir:

"Kim, üzerindeki meyvesi, iyileşmeye başlamış olan hurma ağacını satarsa; onun meyvesi, satıcıya aittir, ancak, (satın alana aittir) diye şart koşarsa; böyle değildir." (O zaman satın alanındır). Çünkü, satın alan (müşteri), şart koşması sebebiyle, bu meyveleri de satın almış olur. İşte bu hadis, daha tam olgunlaşmamış olan meyvenin satışının, caiz olduğuna bir delildir. (Şart koşulmak suretiyle, alışverişin içine sokulmayan her mal, kendi başına müstakil bir maldır.)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "مَنْ بَاعَ نَخْلًا قَدْ أُزِرَتْ فَتَمَرُهَا لِلْبَائِعِ، إِلَّا أَنْ

يَشْتَرِطَ الْمُبْتَاعُ".³⁶³

Yukarıdaki hadislerde geçen yasak, henüz meydana çıkmamış ve ortada olmayan meyvelerin, satılması ile ilgilidir. Hadislerde geçen "Meyvelerin salahı (kurtulması)" ifadesi, olgunluğun en ileri derecelerine ulaştığı anlamına gelmemekte, daha ziyade hangi şekilde olacağını belli edecek bir olgunluk mertebesine ulaştığı anlamına gelmektedir. Bu şekilde, hadisler de çelişmemiş olurlar. Tahâvî'ye göre, bu hadisler, çoğu zaman, "danışma" (meşveret) konularına dahil edilmişlerdir. "Haramlık" konularına dahil edilmemişlerdir.³⁶⁴

³⁶¹ Buhârî, "Buyû", 86 (No. 2085).

³⁶² Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, 4/27.

³⁶³ Buhârî, "Buyû", 90 (No. 2090); Müslim, "Buyû", 1543.

³⁶⁴ Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, 4/28.

4.2.4. Vitir Namazının Vâcipliği

Hanefiler'e göre kesin delille (Kuran, mütevâtir veya meşhur hadis) sabit olan, yani açıkça bildirilmiş olan ve söz birliği ile anlaşılmiş emirlere "farz" denir. Bunun yanında zannî delille sabit olan emirlerin tümüne de "vacip" denir. Bu kısma giren vâcipler amelî farz adını alır. Vitir namazı, abdestte başın dörtte bir miktarını meshetme böyledir. Diğer âlimler ise farzın vacip ile eş anlamlı olduğunu söylemişlerdir.

أخرج أبو داود في سننه، قال: حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ وَثُمَّبَةُ بْنُ سَعِيدٍ - المعنى - قالوا: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ (ابن سعد)، عن يزيد بن أبي حبيب، عن عبد الله بن راشد الزَّوْفِيِّ، عن عبد الله بن أبي مرة الزَّوْفِيِّ عن خارجة بن خُذَافَةَ - قال أبو الوليد: العَدَوِيُّ - قال: حَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ: "إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَمَدَّكُمْ بِصَلَاةٍ وَهِيَ خَيْرٌ لَكُمْ مِنْ حُمْرِ النَّعَمِ، وَهِيَ الْوَتْرُ، فَجَعَلَهَا لَكُمْ فِيمَا بَيْنَ الْعِشَاءِ إِلَى طُلُوعِ الْفَجْرِ".

“Allah size bir namaz (daha) verdi. O namaz, size kırmızı develerden daha hayırlıdır. O (namaz) da vitirdir.”³⁶⁵

Yukarıdaki mezkûr hadisin isnadı zayıftır. Abdullah İbn Ebi Murra ez-Zevfî: Saduk.³⁶⁶ Abdullah İbn Raşid ez-Zevfî: Zayıftır.³⁶⁷ Fakat hadis, Sahih li gayrihi. Ebû Basre el-Ğîfârî'nin hadisi ona şahid'dir.³⁶⁸

"الوتر حق على كل مسلم"

“Vitir, her Müslümana haktır”³⁶⁹

"الوتر حق، فمن لم يوتر فليس متاً"

“Vitir, bir haktır. Kim vitir kılmazsa bizden değildir.”³⁷⁰

³⁶⁵ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Vitr”, 1 (No. 1418).

³⁶⁶ İbn Hacer, *Takribü't-Tehzib*, 322.

³⁶⁷ İbn Hacer, *Takribü't-Tehzib*, 302.

³⁶⁸ Ahmed, *Müsned*, 34/271.

³⁶⁹ İsnadı Sahihtir. Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Vitr”, 3 (No. 1422).

³⁷⁰ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Vitr”, 2 (No. 1419).

Yukarıdaki mezkur hadisin İsnadı Hasendir. Abdullah İbn Ubeydullah, Ebü'l-Münib el-İtkî: Saduktur.³⁷¹

"من نام عن وترٍ أو نسيه فليصله إذا ذكره"

“Kim, vitri uyuyarak veya unutarak geçirmiş olursa; onu hatırlayınca hemen kılsın.”³⁷²

Ebû Davud, bu zikrettiğimiz hadisi merfû olarak rivayet etmiştir. El-İrâkî, onun isnadını sahih kabul etmiştir.³⁷³ O hadiste, onu uyuyarak yahut unutarak geçirene; “kaza icab ettiği” edilmiştir. Kaza icab etmesi ise; onun "vacib" olma durumu demektir (vacip olmayan şeyin kazası icap etmez).

Ebû Hanife demiştir ki: “*Vitir vaciptir.*”³⁷⁴

Konuyla ilgili diğer hadisler:

أخرج أبو داود، قال: حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عن مالك، عن يحيى بن سعيد، عن محمد بن يحيى بن حبان عن ابن مُحَيْرِيزٍ أن رجلاً من بني كِنَانَةَ يُدْعَى الْمُخَدَّجِي سَمِعَ رجلاً بالشام يُدْعَى أبا محمد يقول: إن الوتر واجب، قال المخدجي: فرحت إلى عبادة بن الصامت فأخبرته، فقال عبادة: كذب أبو محمد، سمعتُ رسول الله - صَلَّى اللهُ عليه وسلم - يقول: "مَنْ صَلَّى صَلَاةً كَتَبَهَا اللهُ عَلَى الْعِبَادِ، فَمَنْ جَاءَ بِهَا لَمْ يُضَيِّعْ مِنْهُنَّ شَيْئاً اسْتِخْفَافاً بِحَقِّهَا كَانَ لَهُ عِنْدَ اللهِ عَهْدٌ أَنْ يُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ، وَمَنْ لَمْ يَأْتِ بِهَا، فَلَيْسَ لَهُ عِنْدَ اللهِ عَهْدٌ: إِنْ شَاءَ عَذَبَهُ، وَإِنْ شَاءَ أَدْخَلَهُ الْجَنَّةَ".

Ebû Dâvûd demiştir ki Bize el-Ka‘nebî söyledi . O, Malik’ten; o da Yahya İbn Saîd’den naklettiğine göre; şüphesiz Muhammed İbn Yahya İbn Hıbbân, onu kendisine (Yahya İbn Saîd’e) haber vermiştir. O da (Muhammed İbn Yahya da) İbn Muhayrîz el-Kuraşî’den naklederek haber vermiştir. O da **el-Muhdicî**’den naklederek haber vermiştir.-Bu kişi, Kinâne oğullarından bir adamdır.- Onun haber verdiği göre; kendisine, Şam’da Ebû Muhammed diye künye verilen Ensardan bir adam haber

³⁷¹ İbn Hacer, *Takribü't-Tehzib*, 372.

³⁷² İsnadı Sahihdir. Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Vitr”, 3 (No. 1431).

³⁷³ Muhammed b. Ali b. Muhammed El-Havlâni Şevkâni, *Neylü'l-Evtar*, 3/54.

³⁷⁴ Hüseyin b. Mes'ûd el-Ferrâ el-Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, thk. Şuayb el-Arnâvutî – Muhammed Zühayr eş-Şâvîş, (Beyrut/Dimeşk: Mektebü'l-İslâmî 1403-1983), 4/103; Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, (Kahire: Müniriye, 1344/1347), 4/19; Bedreddin Mahmud b. Ahmed b. Musa el-Aynî, *el-Binaye Fi Şerhi'l-Hidaye*, 2/473.

vermiştir. O adam, sahabîlerden biridir. Onun haber verdiği göre: Vitir vaciptir. El-Muhdecî'nin zikrettiğine göre; Ubade İbn Sâmit'e gidip ona, bu durumu haber vermiştir. Ubâde de şöyle demiştir: Ebû Muhammed, galat söylemiştir. Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu işittim: "Allah, kullarına beş vakit namazı farz kılmıştır. Allah'ın huzuruna, namazının haklarını zayi etmeden (onu kılarak) gelen kimseye ahdi vardır. O ahdi, onu cennete girdirmektir. Kim de namazının haklarını noksan yaparsa; Allah'ın, o kimseye böyle bir ahdi yoktur. Dilerse; ona azap eder, dilerse; onu cennete girdirir."³⁷⁵

Yukarıdaki zikredilen hadisin isnad zayıftır. Muhdicî mechûl bir ravidir. kendisinden İbn Muhayrîz dışında başka kimse rivâyette bulunmadı.³⁷⁶ Buna rağmen mütâba' aleyh - Muhammed b. Yahya tarikinden geldiği için- hadis sahih li gayrihi.³⁷⁷

Tayâlisî, Ebû İdrîs el-Havlânî yoluyla rivayet etmiştir.³⁷⁸

Bunun yanında Ebû Dâvûd de, Ubade İbn Sâmit'in hadisini Abdullah es-Sünabihi yoluyla rivayet etmiştir.³⁷⁹

روى أبو بكر ابن أبي شيبة بسنده أن رجلاً قال لابن عمر: أرأيت ألوتر سنة هو؟ قال: ما سنة؟ ألوتر النبي صلى الله عليه وسلم

وأوتر المسلمون، قال: لا، أسنة هو؟ قال: مه، أتغفل ألوتر النبي صلى الله عليه وسلم وأوتر المسلمون".

İbn Ebî Şeybe'nin rivayete göre bir adam, İbn Ömer'e dedi ki: O vitri, sünnet görüyor musun? O da dedi ki: Sünnet ne? Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem, vitir

³⁷⁵Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnavût-Muhammed Kâmil Karabellî, (Beyrut: Dâru'r-Risâle el-'Âlemiyye, 1430/2009), "Vitr", 2 (No. 1420).

Ebû Dâvûd de, Ubade İbn Sâmit'in hadisini Abdullah es-Sünabihi yoluyla rivayet etmiştir.

³⁷⁶ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemal fi Esmâ'r-Rical*, 33/316. İbn Hacer onun hakkında demiştir ki "Makbul". İbn Hacer, *Takribü't-Tehzib*, 640.

³⁷⁷ Muhammed b. Yezid -İbn Mâce el-Kazvîni-, *Sünen -Sünen-i İbn Mâce-*. thk. M. Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, ts), "Namazi Lâyiki Veçhile Eda Etmek", 194 (No. 1401); Abdullah b. Muhammed, Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Kemal Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409-1989), 7/309; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 37/366; Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Şuayb el-Arnâvût - Hasen Şelebi (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001), 1/203; Hüseyin b. Mes'ûd el-Ferrâ el-Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, thk. Şuayb el-Arnâvûtî - Muhammed Züheyr eş-Şâvîş, (Beyrut/Dimeşk: Mektebü'l-İslâmî 1403/1983), 4/104.

³⁷⁸ Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *Müsnedi't-Tayâlisî*, nşr. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî, (Mısır: Dâru'l-Hicr, 1419/1999), 1/467-468.

³⁷⁹ İsnadı sahihtir. Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Namaz", 9 (No. 425); Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 37/377; Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1424/2003), 3/511; Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 4/105.

kıldı. Müslümanlar da vitir kıldılar. Dedi ki: "Hayır." O, sünnet midir? O da dedi ki: "Bırak. Aklın ne diyor? Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem, vitir kıldı. Müslümanlar da vitir kıldılar."³⁸⁰

أخرج أبو بكر ابن أبي شيبة، قال: حَدَّثَنَا أَبُو خَالِدٍ (سليمان بن حيّان) الْأَحْمَرُ، عَنْ حَجَّاجِ (ابن أُرطاة)، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ (عمرو بن عبد الله السبيعي)، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: قِيلَ لَهُ: الْوُتْرُ فَرِيضَةٌ هِيَ؟ فَقَالَ: "قَدْ أُوتِرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَثَبَّتَ عَلَيْهِ الْمُسْلِمُونَ".

İbn Ebî Şeybe demiştir ki: Bize Ebû Halid söyledi. O, Haccac'dan; o, Ebû İshak'tan; o, Âsım İbn Damre'den; o da Ali radiyallahü anh'tan şöyle dediğini nakletmiştir: Kendisine vitir hakkında söylendiğinde şöyle demiştir: "Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem vitir kıldı. Müslümanlar da (vitir) üzerinde sabit kaldı."³⁸¹

Yukarıdaki bahsedilen hadisin isnadı Zayıftır. Haccâc İbn Ertât, Müdallis³⁸², ve bu hadisi an'ane ile rivayet etmiştir. ("an" عن sîgasıyla rivayet edilen hadis).

Tahâvî'ye göre, ilk hadis'in bir rivayetinde, şu ifadeler ziyade edilmiştir:

سأله رجل عن الوتر: أواجب هو؟ قال: نعم كوجوب الصلاة.

Bir adam, ona: "O, vacip midir?" diye vitirden sordu. O da dedi ki: "Evet (farz) namazın vacipliği (zorunluluğu) gibidir."³⁸³

Vitir hakkında, (beş vakit) namazın vacipliği gibidir sözü kullanılmıştır. Kimsenin söylemediği bu sözün karşısına, Übâde'nin yukarıda zikrettiğimiz sözü de dikilir. Bu sözü kimsenin söylemiş olması doğru değildir. Çünkü namazın vücupluğu (yani zorunlu ibadetten oluşu), kat'i delil iledir. İnkâr edeni küfre götürür. Vitir ise; bunun zıddıdır. Çünkü onun vücupluğu (zorunluluğu), zannî delil ile sabit olmuştur.

³⁸⁰ İsnadı sahihtir. Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe, *Musanef*, 7/309; Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî, *el-Muvattâ*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1406/1985), "Gece Namazı", 17; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 8/366.

³⁸¹ Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe, *Musanef*, 2/91.

³⁸² İbn Hacer, Ta'rifü ehli (üli)'t-takdis bi-merâtibi'l-mevsûfine bi't-tedlis (Tabakâtü'l-müdellisîn), 49.

³⁸³ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnâvût (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1415/1494), 8/193; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Sahihu İbni Hibbân-el-Müsnedü's-sahîh 'ale't-tekâsîm ve'l-envâ'*, thk. Mehmet Ali Sönmez - Halis Aydemir, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012), 7/591; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah Zeylaî, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidâye*, thk. Muhammed Avvâme (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1418/1997), 2/115.

Terk eden, günaha girer. Fakat vücupluğunu inkâr eden, kâfir olmaz. Bundan dolayı Übâde, (yukarıdaki hadiste vitri zikretmemiş) beş vakit namazı zikretmiştir. Bütün lafızları toplayıp arz etmedikçe, hadis, tam olarak anlaşılabilir. Çünkü bazı raviler, hadisi özet olarak nakletmişlerdir.

İbn Abdülber'e göre: Hadisteki, Ebû Muhammed el-Ensâri es-Sâhabî diye bahsedilen kimse de "Mes'ud İbn Evs" dir. Daha başka bir kimsedir diyen de vardır.³⁸⁴

Bu kişiyi Ubâde'nin yalan sözcüğüyle vasıflaması, "hata etmiştir" anlamındadır. Medinelilerin dilinde onu, böyle kullanırlar³⁸⁵. Bilhassa fetva konularında; "hata" sözcüğünün yerinde kullanırlar. O sözcük, burada "yalancılık" yerinde kullanılmış değildir. Bu hadisi, İmam Malik *Muvatta*'da³⁸⁶ rivayet etmiştir. Fakat, onun senesinde "Ebû Rûfây' el-Muhdicî"(أَبُو رُفَيْعِ الْمُخَدِّجِيِّ) vardır. İbn Abdilber, onun meçhul "tanınmayan" bir kimse olduğunu itiraf etmiştir. Ancak bu hadis başka tarikten doğru bir şekilde rivayet edildiği için Malik onu sabit saymıştır.³⁸⁷

İkinci hadisteki İbn Ömer'in sözüne gelince: Kopuk bir sigâ ile gelmekle beraber, vitrin vücupluğunu teyit etmektedir. Bunun sebebi, Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem'in ve bütün Müslümanların, vitri kılmaya devam etmeleri ve onu terk etmeye cevaz vermemeleridir. Vitrin terk edilmemesi, onun vücubiyetinin delillerindendir.

Üçüncü hadiste, Haccac ve Âsım vardır. Bu hadiste Haccac İbn Ertât'a tabi olunulmuştur (mütâba' aleyh). Bununla birlikte Ebû Hanîfe, hadise muhalif olmamıştır. Çünkü hadisin delaletinde, ümmetin, vitre devam ettiği anlaşılmaktadır. İşte bu, Ebû Hanîfe'ye göre Ümmetin Vitir namazını kılmaya devamı vücupluğunun delillerindendir.

İbnü'l-Esir şöyle demiştir: "Şeriatta, (sünnet) ifadesi mutlak olarak kullanılınca, bununla şu anlaşılır: Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem'in, sözü e fili ile emrettiği,

³⁸⁴ Ebû Ömer Yûsuf Abdullah İbn Muhammed İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1991), 3/1391.

³⁸⁵ İbn Abdülber, *el-İstî'âb* 3/1391; İbn Hibbân, *Sahihu İbni Hibbân*, 1/154; Ebû'l-Fadl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer El-Askalâni, *Telhisü'l-Habir fî Tahrici Ehadisi'r-Rafî'l-Kebir*, (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-Hidâviyye, 1419/1989), 2/334.

³⁸⁶ Malik, *Muvatta*, 1/123.

İbn Dakîk el-İyd *el-İmâm* eserinde, bir yandan, tanınmayan kişi olduğunu itiraf edişini, öbür yandan da hadisi sahih kabul edişini yadırgamıştır. Bkz. İbn Hacer El-Askalâni, *Telhis*, 2/334.

³⁸⁷ Ebû Ömer Yûsuf Abdullah İbn Muhammed İbn Abdülber en-Nemerî, *et-Temhîd*, 23/289.

yasakladığı ve mendup gördüğü şeyler kast olunur. Bunlar (yani anlatılanlar) ise; aziz kitabımızda söylenmiş değillerdir³⁸⁸.

Ebû Bekr İbnü'l-Arabi, “*el-Arida*” isimli eserde şöyle demiştir:

“Ebû Hanîfe dedi ki: Allah’ın koyduğu kanunlar dört çeşittir: Farz, vacip olan sünnet, vacip olmayan sünnet ve reğaibdir (beğenilen fillerdir). Farz: Kitap ile sabit olanıdır. Sünnet: Rasulullah sallallahü aleyhi ve sellem’in, vitir gibi cemaatla da yaptığı fiillerdir. Nafîle -Yani vacip olmayan sünnet-: İşleyene sevap vadettiği şeylerdir. Reğaib: Üzerine övgü söylediği şeylerdir, özellikle akranları arasında zikrettiği şeylerdir. İmam Şafî şöyle demiştir: Şeriat üçtür. Farz, sünnet ve nafiledir. Malikî âlimleri de şöyle demiştir: Şer' (şeriat) dörttür. Farz, vacip olan sünnet, rağibe olan (vacip olmayan sünnet) ve nafiledir. Bu ıstılahların ancak bazısı, şer'in İlsâ nı ile (şeriatın kullanmasıyla) gelmiştir. Onlar üzerine de (ıstılahlar üzerine de) bir hüküm bina edilemez.”³⁸⁹

Ebû Hanîfe'nin, “farîza” sözünü burada kullanması, şu anlamdadır: “Vitir; vacipliği zanni delille sabit olan, amelî bir farzdır” demektir. Onun, mezhepteki nassları da aynı şekilde buna delalet eder. Onun sözü, sahih ve sarîh olan hiçbir hadise muhalif değildir. Bilakis sahih hadislere ve kuvvetli haberlere eksiksiz bir şekilde mutabakat içindedir.

Ebû Hanîfe'nin, “vücupluk” hususundaki görüşüne, Sahnun³⁹⁰ ve Esbağ³⁹¹ da meyletmişlerdir³⁹².

İbn Hazm, “*el-Muhalla*” isimli eserde şöyle demiştir: İmam Malik diyor ki: “Vitir, farz değildir. Fakat onu terk eden, tedib olunur. Şahitliğinde de bir yara almış sayılır.”³⁹³

³⁸⁸ İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *en-Nihâye*, 2/409.

³⁸⁹ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ârizatü'l-Ahvezî*, 2/241.

³⁹⁰ Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî, Mâlikî mezhebinin oluşumunda ve Kuzey Afrika'ya yayılmasında önemli katkıları olan fakih.

³⁹¹ Asbağ b. el-Ferec b. Saîd el-Ümevî (ö. 225), Mısırlı muhaddis ve Mâlikî bir fakihdir.

³⁹² Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ârizatü'l-Ahvezî*, 2/241.

³⁹³ İbn Hazm, *el-Muhalla*, 2/231.

İmam Şâfiî, “*el-Ümm*” isimli eserinde - vitir ve sabah namazı- nın iki rekatından bahsederken - şöyle demiştir: Ben, her ikisine vacip demesem bile, o ikisinden birini, bir Müslümanın terk etmesine, ruhsat göremiyorum. O ikisinden birini, terk edenin halî; bütün nafileleri terk edenin halinden daha kötüdür.³⁹⁴

Muvaffak İbn Kudâme, “*el-Muğni*” isimli eserde İmam Ahmed’den şöyle nakletmiştir: “Vitri kasten terkeden kimse, kötü adamdır. Onun şahitliğini kabul etmek de gerekmez.”³⁹⁵

Bu İmamların sözlerinin manası, şudur: Onlar, bu milletin fakihî olan Ebû Hanîfe’nin söylediği gibi, vitir vücupluğunu kabul etmişlerdir.

Bu konuda, Alemüddin Ali İbn Muhammed es-Sehâvî el-Mukrî el-Fakîh eş-Şafîî (ö. 643) bir “Cüz” telif etmiştir. O cüzde, vitrin farziyetine delalet eden hadisler getirmiş ve şöyle demiştir: “Anlayış sahibi bir kimse, bundan sonra, şunda şüphe etmez: Vitir namazı, (devamlı olarak kılınması) konusunda, beş vakit namazın içerisine katılmıştır.”

396

Vitrin vacipliği, beş vakit namazın vacipliği (zorunluluğu) gibi değildir. Vitrin vücupluğu, zannî delil iledir. Beş vakit namazın vücupluğu, (yukarıda geçtiği gibi) Kat’i deliller iledir. Bundan dolayı Ebû Hanîfe, vitir namazını, beş vakit namazın altıncısı şeklinde yapmamıştır. Ebû Hanîfe, "Vitir de mutlaka bir farizadır." demekle, vitrin, "amelî bir fariza" olduğunu murat etmiştir.³⁹⁷

4.2.5. Saff Arkasında Yalnız Namaz Kılan

Zikredildiğine göre şüphesiz Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed demişlerdir ki: “*Saffin arka tarafında yalnız başına namaz kılıyorsa; o namaz ona kâfi gelir.*”³⁹⁸

Bu konunun delili; Ebû Bekre’nin, *es-Sahih*’de geçen şu hadisidir:

³⁹⁴ İmam Şâfiî, “*el-Ümm*”, 1/125.

³⁹⁵ Muvaffak İbn Kudâme, “*el-Muğni*”, 1/827.

³⁹⁶ Bedreddin Mahmud b. Ahmed b. Musa el-Aynî, *el-Binaye Fi Şerhi'l-Hidaye*, thk. Aymen Şaban (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/ 2000). 2/473.

³⁹⁷ Aynî, *el-Binaye*, 2/473.

³⁹⁸ Tahâvî, *Şerhu Me'ani'l-Asâr*, 1/398.

أنه أحرم دون الصَّف فقال له صلى الله عليه وسلم: "زَادَكَ اللهُ جِرْصًا وَلَا تَعُدْ".

O, saffin gerisinde namaza başlamıştı (saffa ulaşmadan geri tarafta rukû'a varıverdi). Peygamber (s.a.v.) de (Ebû Bekre'ye) şöyle demiştir: “Allah senin hırsını artırsın, lakin bir daha (bunu) yapma.”³⁹⁹

İşte bu ifade, namazın sahih olmakla birlikte mekruhluğunu ifade eder.

Bunun aksi rivayetler de vardı:

أخرج ابن ماجه، قال: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ حُصَيْنٍ، عَنْ هَلَالِ بْنِ يَسَافٍ، قَالَ: أَخَذَ بِيَدِي زِيَادُ بْنُ أَبِي الْجَعْدِ فَأَوْقَفَنِي عَلَى شَيْخٍ بِالرَّقَّةِ يُقَالُ لَهُ وَابِصَةُ بْنُ مَعْبُدٍ، فَقَالَ: "صَلَّى رَجُلٌ خَلْفَ الصَّفِّ وَحَدَهُ، فَأَمَرَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُعِيدَ"

İbn Mâce demiştir ki: Bize İbn Ebî Şeybe söyledi. O, bize İbn İdris tahdis etti (söyledi). O, Husayn'dan; o da Hilal İbn Yîsâ f'tan naklettiğine göre; Hilal şöyle dedi: Ziyad İbn Ebî'l-Ca'd, elimden tuttu ve kendisine “Vâbîsâ İbn Ma'bed” denen bir ihtiyarın yanında nezaketle durdurdu. Vâbîsâ dedi ki: “Bir adam, saffin arkasında yalnızca namaz kıldı. Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem Efendimiz de ona, (namazı) iade etmesini emretti.”⁴⁰⁰

Bu hadisin isnadında, muzdariplik vardır. Çünkü: Bir defasında Hilal denen ravi, Amir İbn Raşit'ten, o da Vâbîsâ 'dan naklen rivayette bulunmuştur. Bir defasında da tutup Ziyad İbn Ebî'l-Cad'dan rivayette bulunmuştur.

Amir İbn Raşid -bu hadisler dışında- bilinmemektedir.⁴⁰¹ Adalet vasfıyla tanınan bir kimse olmadığı için onun hadisiyle delil getirilemez.

İbn Abdilber de şöyle demiştir: “O hadisin isnadında muzdariplik vardır ve hadisçilerden hiçbir cemaat, onu sebt (yani sağlam hafızalı) vasfıyla nitelemez.”⁴⁰²

³⁹⁹ Buhârî, “Ezân”, 114 (No. 783).

⁴⁰⁰ İbn Mâce, *Sünen*, “Namazı lâyiki vechile eda etmek ve ondaki sünnetler” 54 (No. 1004); Ebû Dâvûd (No. 682) ve Tirmizî (No. 231), Ziyad İbn Ebî'l-Ca'd, Amir İbn Raşid ve Vâbisa'nın yoluyla rivayet etmişlerdir.

⁴⁰¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 22/17; İbn Hacer, *Takribü't-Tehzib*, 421.

⁴⁰² İbn Abdülber, *et-Temhîd*, 1/499.

عَنْ عَلِيِّ بْنِ شَيْبَانَ - وَكَانَ مِنَ الْوَفْدِ -، قَالَ: خَرَجْنَا حَتَّى قَدِمْنَا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَبَايَعْنَاهُ، وَصَلَّيْنَا خَلْفَهُ، ثُمَّ صَلَّيْنَا وَرَاءَهُ صَلَاةً أُخْرَى، فَقَضَى الصَّلَاةَ، فَرَأَى رَجُلًا فَرَدًّا يُصَلِّي خَلْفَ الصَّفِّ، قَالَ: فَوَقَفَ عَلَيْهِ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ انْصَرَفَ قَالَ: "اسْتَقْبِلْ صَلَاتِكَ، لَا صَلَاةَ لِلَّذِي خَلْفَ الصَّفِّ".

Ali Ibn Şeyban demiştir ki: “Bir heyetle beraberdik, çıkıp Allah’ın Peygamberi’in (s.a.v.) yanına geldik ve ona biat ettik. Peşinde namaz kıldık.” O, safın arkasında yalnız namaz kılan bir adam gördü. Ravinin dediğine göre Allah’ın Peygamberi sallallahü aleyhi ve sellem, (o adam) namazını bitirip dönünceye kadar başında durdu ve ona dedi ki: “Tekrar namazına dön. Safın arkasında namaz kılanın, namazı yok sayılır”⁴⁰³.

Tirmizî, ilim sahibi bir grubun şöyle dediğini nakleder: “Saffin arka tarafında yalnız başına namaz kılıyorsa; o namaz ona kâfi gelir. Bu görüş; Süfyân es-Sevri, İbn Mübarek ve Şafî’ nin görüşüdür.”⁴⁰⁴

İbn Abdilber şöyle demiştir: “Malik, Şafî, Süfyân es-Sevri, Ebû Hanîfe gibi fakihlerin çoğu ve onların takipçesine göre saffin arka tarafında yalnız başına namaz kılıyorsa; o namaz caizdir.”⁴⁰⁵ Bu konunun delili; Ebû Bekre’nin, sahihaynda geçen hadisidir.

Namaz sıhhatli kabul edilir ve namaz kamil şekilde olmaktan yoksun kalmış farz edilirse o zaman deliller birleştirilecektir.

Bedrü’l-Aynî’ye göre de:

“Saffin arkasında yalnız namaz kılanın namazı sahihtir. Sevrî, İbn Mübarek, Hasen Basrî, Evzâi, Ebû Hanîfe, Şafî, Malik, Ebû Yûsuf ve Muhammed göre; Saff tutmadığından günaha girer (mekruh işler). Caizliği ise, erkânı ile ilgilidir ve o da (bu

⁴⁰³ İsnadı Sahihdir.

İbn Mâce, *Sünen*, “Namazı lâyiki vechile eda etmek ve ondaki sünnetler” 54 (No. 1003); Ahmed, *Müsned*, No. 24009.

⁴⁰⁴ Tirmizî, *es-Sünen*, 1/269.

⁴⁰⁵ İbn Abdülber, *et-Temhîd*, 1/499.

şekildeki namazda) mevcuttur. Günahlık ise, onu yasaklamanın mevcut oluşundandır. O da Peygamber'in (s.a.v.) şu sözleridir:

"لا صلاة لفرد بعد الصف" "Saffin arkasında yalnız kalan kimseye namaz yoktur."⁴⁰⁶

Hadisin manası: "Kamil namazı yoktur." anlamındadır. Tıpkı şu hadislerdeki gibidir:

"لا وضوء لمن لم يسّم الله" "Besmele çekmeyenin abdesti yoktur."⁴⁰⁷ "kamil abdesti yoktur" demektir.

"لا صلاة لجار المسجد إلا في المسجد" "Mescide komşu olanın ancak mescitte namazı vardır."⁴⁰⁸ Yani "kamil şekildeki namazı" kastedilmiştir. Böylece bu hadisler bir araya cemedilecektir."⁴⁰⁹

Dört mezhep arasında yalnız Ahmed İbn Hanbel'in mezhebine göre, saffin arkasında tek başına namaz kılanın namazı batıldır. Kufe'deki bazı âlimlerinden Hammâd bin Ebû Süleyman, İbn Ebû Leylâ ve Vekî' İbn Cerrâh, aynı görüştedir.⁴¹⁰ Bu durumda Ebû Hanîfe, sıhhati üzerinde ittifak sağlanan hadisi şerife, sınıksız bağlanmıştır. Bununla beraber, diğer haberlerle yararlanıp onları "kamillikle" yorumlayarak delilleri birleştirmiştir. İmamların büyük bir kısmı, Ebû Hanîfe'ye tabi olmuşlardır.

4.2.6. Köpek Satışı ve Bundan Elde Edilen Gelir

عن عبد الله بن مسعود: "نهى النبي صلى الله عليه وسلم عن مَهْرِ الْبَغِيِّ وَثَمَنِ الْكَلْبِ"

Ebû Mes'ud'dan şöyle nakletmiştir: "Peygamber (s.a.v.), zina eden kadının mihrini ve köpek parasını (almayı) yasaklamıştır."⁴¹¹

⁴⁰⁶ Tahâvî 1/ 394; İbn Hüzeyme (1569) ve İbn Hibbân (2202-2203), onu rivayet etmişlerdir.

⁴⁰⁷ Ebû Davûd (101) ve İbn Mâce (397), Ebû Hüreyre'den bu hadisi tahrir etmişlerdir.

⁴⁰⁸ Dârekutnî (1553), Hakim (I, 246), Beyhakî (3/57), Ebû Hüreyre'den bu hadisi tahrir etmişlerdir.

⁴⁰⁹ Aynî, *Umdetü'l-Kari*, VI, 56.

⁴¹⁰ Tirmizî, *es-Sünen*, 1/269.

⁴¹¹ Müslim, *Sahih-i Müslim*, "Alışverişler bahsi", 1567.

Ebû Hanife köpeğin satışı karşılığında alınan para -özellikle av ve davar köpeği- hakkında ruhsat vermiştir. Ebu Yûsuf ve Muhammed b. Hasan bu görüştedir.⁴¹²

Ebû Hanîfe görüşlerini sadece bu hadisle sınırlamamıştır. Bilakis köpek hakkında gelen bütün rivayetleri gözden geçirmiş ve şu anlayışa varmıştır:

Peygamberimizin hadislerinin bazıları, köpeğin öldürülmesini emrediyor⁴¹³, bazıları, “köpek olan eve meleklerin girmeyeceğini söylüyor”⁴¹⁴, bir kısmı, “davar köpeği dışındaki köpekleri besleyenlerin her gün sevabından iki kırat eksileceğini söylüyor”.⁴¹⁵

Bir kısmı, hiç ayırım yapmadan - burada olduğu gibi - köpek parası almayı yasaklıyor, bir kısmı, av köpeği ve benzerlerini bu yasaktan istisna ediyor⁴¹⁶, sahabe ve tâbiînden bir grup da köpek öldürene bedelini ödettiriyor.⁴¹⁷

İşte bu sebeplerle Ebû Hanîfe, köpek öldürmeyi emreden hadisleri özel bir maslahata binaen irad edilmiş olduğu şeklinde yorumlamakta, parasını almayı yasaklayan hadisleri de edinilmesine izin verilmeyen köpeklerle ilgili olduğuna hamletmektedir. Edinilmesinde herhangi bir fayda olmayanların parasını almayı da men etmektedir. Ev, ziraat, hayvan beklemek ve avlanmak gibi bir fayda sağlayan konularda köpek elde edinilmesi ruhsat verilmesi yönlerindeki durumlara bağlamaktadır. Aynı şekilde eğitilmiş köpekler için de para almayı mübah görür. Faydasız yerlerde kullanmak için köpek edinilmeyi ve parasını almayı da yasaklar. Böylece, delillerin hiçbiri göz ardı edilmeden birleştirilmiş olur. Zira, önce köpeklerin öldürülmesi emredilmiş, sonra yasaklanmıştır. Her iki rivayet de sahihtir. Dolayısıyla, öldürme emrinin geçerli olduğu zaman diliminde, edinilmesine ruhsat verilmeyen köpeklerin parasını almak haram kılınmıştır. Yine öldürülmesi yasaklanan daha sonraki zaman

⁴¹² Tahâvî, *Şerhu Maâni'l-Âsar*, 5/56.

⁴¹³ Abdullah ibn Omer'den (r.h.) haber verdi ki, Rasûlullah (sallallahü aleyhi ve sellem) köpeklerin öldürülmesini emretmiştir. Buhârî, “Bedî'l-Halk”, 17 (No. 3323); Müslim, “Alışverişler bahsi”, 1570.

⁴¹⁴ Müslim, “Elbise ve zinet bahsi”, 2104.

⁴¹⁵ “Ava saldırgan köpek yahut davar köpeği olmak müstesna, bir köpek edinen kimsenin hiç şübesiz her günkü ecrinden iki kırat eksilir”. Buhârî, “ez-zebâih ve sayd”, 6 (No. 5480-5482); Müslim, “Alışverişler bahsi”, 1574.

⁴¹⁶ Tahâvî, *Şerhu Maâni'l-Âsar*, 5/55.

⁴¹⁷ Tahâvî, *Şerhu Maâni'l-Âsar*, 5/59.

diliminde ise; aksine parasını almak helal kılınmıştır. İşte bu, hükmün helal veya haram olarak maslahata göre değiştiğini gösteren delillerdendir. Her iki hale göre de maslahatın ne olduğu, bu iki hadiste açıklanmıştır. Köpek parasını almanın kaynağı olan yerler Sahih kaynaklarıdır. Köpeklerin avlanmak, ev ve hayvan bekletmek gibi yerlerde kullanılması için edinilmesine ruhsat verilmiştir. Bu ruhsatı veren kaynaklar da; aynı Sahih kaynaklarıdır.⁴¹⁸

Ebû Hanîfe, nakıs haber yerine, ziyadeli gelen haberi almış Heysem'in rivayet ettiği şu habere sıkıca sarılmıştır:

"رَخَّصَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي ثَمَنِ الْكَلْبِ لِلصَّيْدِ".

Heysem'den rivayet edilmiştir. O, İkrime'den; o da İbni Abbas'tan şöyle dediğini nakletmiştir: "Resulullah salla'llahü aleyhi ve sellem, av köpeğinin parasına ruhsat vermiştir."⁴¹⁹

Yukarıdaki mezkûr senette "el-Leccac" (Ahmed b. Abdullah el-Kindî) vardır. Zayıf bir ravidir. Bu yüzden İbn Adî Leccac'nın rivayetinin zayıf olduğunu saymıştır.⁴²⁰ Fakat başka yoldan gelmiş olan İbn Husrev'in (ö.526) rivayet etmiş olduğu sentte böyle değildir. O senetteki rivayetini, İsmail İbn Tevbe el-Kazvîni'ye dayandırmıştır. O da Muhammed İbnü'l Hasan'den nakletmiştir. Muhammed el-Murtazâ ez-Zebîdî (ö. 1205) demiştir ki: "Bu senette hiçbir beis yoktur" (Bu hadisi almak için sakınca yoktur).⁴²¹

İşte bu, Ebû Hanife'ye göre sağlam bir delildir.

Muhammed b. Hasan, "*el-Asâr*" isimli eserinde Ebû Hanîfe'den nakletmiştir. O da, Atâ İbn Ebî Rebah'tan işitmiştir. Kedi parasından sorulduğunda, O, onda bir sakınca görmemiştir. Sonra İmam Muhammed şöyle demiştir: "Biz de onun görüşünü alırız. O,

⁴¹⁸ Tahâvî, *Şerhu Maâni'l-Asâr*, 5/55.

⁴¹⁹ Ebû'l-Müeyyed Muhammed b. Mahmûd el-Hârizmî (ö. 655), *Mesânîdü (Müsnedü) Ebî Hanîfe (Câmi'u'l-esânîd)*, 2/10-11.

⁴²⁰ Ebû Ahmed Abdullâh İbn Adî b. Abdillâh el-Cürcânî (ö. 365), *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*, 1/197.

⁴²¹ Murtazâ ez-Zebîdî, *Ukûdü'l-cevâhiri'l-münîfe fi edilleti mezhebi'l-İmâm Ebî Hanîfe*, (Hindistan: el Camitü'l-Eşrafiyye, 1439/2018), 2/340.

Ebû Hanîfe'nin de görüşüdür. Bu görüşe göre: Yırtıcı hayvanların kıymeti olduğu zaman, onları satmakta bir sakınca yoktur.”⁴²²

Ebû Hanife, av köpeğinin parasının mübah olması hususunda, yalnız başına kalmış da değildir. Osman, Câbir, Atâ İbn Ebî Rebah, İbrahim En-Nehaî, Ebû Yûsuf, Muhammed, İbn Kinâne, Malikilerden Sahnun ve bir rivayetiyle İmâm-ı Mâlik bu görüştedirler.

Mutlak olarak köpek parasının haramlığı görüşünde olanlar da şunlardır: Evzâî, İmam-ı Şafîî, İmâm-ı Ahmed, İshak, Hasan-ı Basrî, Rabiâtu'r-Rey, Hammâd İbn Ebû Süleyman, Dâvûd ez-Zâhirî ve bir rivayetiyle İmâm-ı Mâlik'tir. ⁴²³

4.2.7. Cünüp Bir Kimsenin Gusül Abdesti Almadan Uyuması

Muhammed b. Hasan tahrîç edip şöyle demiştir: “Ebû Hanîfe bize haber verdi ve dedi ki: Ebû İshak es-Sebîî'nin bize Esved b. Yezîd'ten naklen tahdîs ettiği, onun da Ümmü'l-mü'minîn Ayşe (ra)'den naklettiğine göre Ayşe (ra) şöyle buyurmuştur: ‘Rasulullah (s.a.v.) gecenin başında eşlerinden biriyle cinsî münasebette bulunur ve gusül abdesti almadan uyurdu. Ardından gecenin sonunda uyanıp gusül abdesti alırdı.’ Muhammed şöyle dedi: “Biz bu hükmü uyguluyoruz. Bir kimse eşiyile cinsî münasebette bulunup gusül abdesti veya normal abdest almadan uyursa bunda bir beis yoktur. Bu Ebû Hanîfe (ra)'nin görüşüdür.”⁴²⁴

Tahâvî tahrîç edip şöyle demiştir: İbn Merzûk bize tahdîs etti ve dedi ki: Muâz b. Fudâle bize tahdîs etti ve dedi ki : Yahyâ b. Eyyûb'un bize Ebû Hanîfe ve Musa b. Ukbe'den naklen tahdîs ettiği, onların Ebû İshâk el-Hemedânî'den, onun Ebu'l-esved b. Yezîd'ten, Ebu'l-esved b. Yezîd'in ise Ayşe (ra)'den naklettiğine göre Ayşe (ra) şöyle buyurmuştur: “Rasulullah (s.a.v.) eşleriyle cinsî münasebette bulunur, akabinde abdest almadan tekrar müsabette bulunur ve gusül abdesti almadan uyurdu.” Rivayette Rasulullah (s.a.v.)'in cimadan sonra, uyumadan önce almadığı şeyin gusül abdesti

⁴²² Muhammed b. Hasan, *el-Âsâr*, 729.

⁴²³ Ayni, *Nuhabu'l-Efkar Fi Tenkihi Mebani'l-Ahbar Fi Şerhi Meani'l-Âsar*, thk. Yasir b. İbrahim, (Katar: Diyanet İşleri Bakanlığı, 1429/2008), 12/79. Geniş bilgi için bkz. “*Meâni'l-Âsâr*” ve “*Umdetü'l-Kârî*”.

⁴²⁴ Muhammed b. Hasan, *el-Âsâr*, 17.

olduğu belirtilmiştir. Bu durum kişinin uyumadan önce normal abdest almasına mani değildir.⁴²⁵

Senedin değerlendirilmesi:

Ebû İshak es-Sebî'nin ismi Amr b. Abdillâh el-Hemedânî'dir ve sika bir ravidir.⁴²⁶

Esved b. Yezîd hakkında İbn Hacer şunları söylemiştir: “O, sika bir ravidir, çok hadis rivayetinde bulunmuştur ve aynı zamanda fakihtir.”⁴²⁷

Tahâvî'nin de naklettiği gibi bu rivayeti zikretme hususunda Ebû Hanîfe'ye Musa b. Ukbe de eşlik etmiştir. Bununla birlikte yine Süfyan es-Sevrî, A'meş, Ebu'l-Ahves, Züheyr b. Muaviye, Ebû Avâne, İsmâil b. Ebî Hâlid ve Şu'be de Ebû Hanîfe'yi takip ederek bu rivayeti zikretmişlerdir.

Süfyan'ın naklettiği rivayeti Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce, Beyhakî, Hâkim, Tahâvî ve Tayâlisî eserlerinde nakletmişlerdir.⁴²⁸ Ebû Dâvûd şöyle demiştir: “Muhammed b. Kesîr bize tahdîs etti ki Süfyân'ın bize Ebû İshak'tan, o da Esved'den, Esved de Ayşe (ra)'den naklen haber verdiği göre Ayşe (ra) şöyle buyurmuştur: “Rasulullah (s.a.v.) cinsel münasebet sonrası herhangi bir suya dokunmaksızın (normal abdest ya da gusül abdesti almaksızın) uyurdu.”

A'meş'in naklettiği rivayeti ise Tirmizî, İbn Mâce, Ahmed ve Tahâvî tahrîc etmişlerdir⁴²⁹. Rivayetin lafzı Tirmizî'nin zikrettiği rivayette şöyledir: A'meş'ten, o da Ebû İshak'tan, o da Ebû İshak Esved'ten, o da Ayşe (ra)'den naklettiğine göre Ayşe (ra) şöyle buyurmuştur: “Rasulullah (s.a.v.) cünüp iken ve herhangi bir suya dokunmaksızın uyurdu.”

⁴²⁵ Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 1/127.

⁴²⁶ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 2/73.

⁴²⁷ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 1/77.

⁴²⁸ Ebû Davûd, 1/58; Tirmizî, 1/202; İbn Mâce, 1/192; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî (ö. 458), *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/201; Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'Rifetü Ulûmi'l-Hadîs*, 125; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 1/124; Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî (ö. 204), *el-Müsned*, 199. 34 Tirmizî, 1/202; İbn Mâce, 1/192; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/43; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 1/125.

⁴²⁹ Tirmizî, 1/202; İbn Mâce, 1/192; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/43; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 1/125.

Ebu'l-Ahves'in naklettiği rivayeti ise İbn Mâce ve Tahâvî tahrîç etmişlerdir.⁴³⁰

Züheyr b. Muaviye'nin nakletmiş olduğu rivayete gelince onu Ahmed ve Beyhakî tahrîç etmişlerdir.⁴³¹

Ahmed şöyle demiştir: “Züheyr b. Muaviye'nin Ebû İshak'tan naklen bize tahdîs ettiğine göre Ebû İshak şöyle demiştir: “Esved b. Yezîd'e Ayşe (ra)'nin Hz. Peygamber (s.a.v.)'in namazıyla ilgili kendisine anlattığı hususları sordum. Ayşe (ra) şöyle buyurdular: ‘Rasulullah (s.a.v.) gecenin ilk vakti uyur, son vakti ise ibadet ederdi. Eğer eşlerinden biriyle cinsel münasebette bulunma ihtiyacı hissederse, bu münasebette bulunur ve herhangi bir suya değmeden uyurdu. Bir gün yine böyle yaptı, sabah namazına ilk çağrı yapıldığında sıçradı – Ayşe (ra) vallahi aynen böyle söyledi, kalktı demedi sıçradı dedi – ve suyu üstüne bolca döktü – Ayşe (ra) vallahi gusül abdesti aldı demedi, üzerine bolca su döktü dedi ve ben onun ne demek istediğini anladım - Cünüp olarak uyanmadığı günler ise normal namaz abdesti alır ve iki rekat namaz kılardı.’

Ebû Avâne'nin naklettiği rivayeti ise Hâkim *Ulûmu'l-hadîs* isimli eserinde tahrîç etmiştir.⁴³² İsmail b. Ebî Hâlid'in naklettiği rivayeti ise Ahmed ve Tahâvî tahrîç etmişlerdir.⁴³³

Şu'be'nin naklettiği rivayete gelince, ona Tirmizî işaret etmiş ve şöyle demiştir: Bu hadisi Ebû İshak'tan Şu'be, Sevrî ve daha pek çok kişi rivayet etmiştir.⁴³⁴ Ancak İbn Ebî Hâtim *İlel* isimli eserinde bu bilginin aksine Şu'be'nin Ebû İshak'ın bu hadisini nakletmediğini bilakis ondan sakındığını söylemiştir.⁴³⁵ Tayâlisî'nin Şu'be'den bu hadisi rivayet etmesi Tirmizî'nin sözünü teyit etmektedir. Çünkü o bu hadisi Ebû İshak tarikiyle Şu'be'den tahriç etmiş ve şöyle demiştir: “Esved'in şöyle dediğini işittim: ‘Bu hadis, daha önce geçen Züheyr'in hadisi gibidir. Ancak o, hadisinde “herhangi bir suya dokunmamıştır” ibaresini zikretmemiştir.”⁴³⁶ Ahmed Şakir şöyle demiştir: “Şu'be veya

⁴³⁰ İbn Mâce, 1/192; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 1/125.

⁴³¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/102; Beyhakî, *es-Sünen*, 1/201.

⁴³² Hâkim en-Nisâbüri, *Ma'Rifetü Ulûmi'l-Hadîs*, 125.

⁴³³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/171; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 1/125.

⁴³⁴ Tirmizî, 1/203.

⁴³⁵ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327), *İlelü'l-hadîs*, 1/49.

⁴³⁶ Tayâlisî, *el-Müsned*, 198.

Tayâlisî ‘herhangi bir suya dokunmamıştır’ ibaresini hazf etmiştir. Ancak bu hazf hadisin sübutuna ve sıhhatine etki edecek bir durum değildir.”⁴³⁷

Ebû Hanîfe’nin rivayetinde Rasulullah (s.a.v.)’ın ilk cinsel münasebetten sonra abdest almadan ikinci bir münasebette daha bulunduğuna dair bir ziyade vardır. Bu ziyade Ebû Saîd el-Hudrî’nin Müslim ve Nesâî’nin kendisinden tahriç ettikleri rivayetinin zahiriyle çelişmektedir. Zira bu rivayette Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: “Sizden biriniz eşiyile cinsi münasebette bulunduktan sonra ikinci bir münasebette daha bulunmak istiyorsa namaz abdesti alsın.”

İbn Hacer bu husustaki ihtilafı çözmek adına ilk münasebetten sonra, ikinci münasebet için alınacak olan abdestin vacip değil mendup olduğunu söylemiştir. O, Tahâvî’nin Şerhu Meâni’l-Âsâr eserinde zikredilen Musa b. Ukbe hadisine itimat etmiştir ki Musa b. Ukbe bu ziyadenin zikri hususunda Ebû Hanîfe’ye tabi olmuştur.⁴³⁸ Onun zikrettiği hadisin senedi Hasandır. Senette geçen ravilerden Yahyâ b. Eyyûb – O, Ebû Hanîfe’nin öğrencisi olan el-Ğâfigî’l- Mısri’dir-⁴³⁹ ve Muaz b. Fudâle’nin⁴⁴⁰ hocası haricindekiler sikadır. Muaz b. Fudâle’nin hocası sadûk ravi derecesindedir ve bazen hata yapabilmektedir.⁴⁴¹

Bazı muhaddisler Ebû İshak’ın hadisini ele almışlardır. Örneğin İbn Hacer şöyle demiştir: Ebû İshak’ın naklettiği hadis hakkında “O, sahih değildir.” demiştir. Ebû Dâvûd da şöyle söylemiştir: “Ona şüpheyle yaklaşılması gerekir.” Harun b. Yezîd ise “Onun hatalı bir hadis olduğunu” söylemiştir. Müslim ise hadisi “herhangi bir suya dokunmamıştır” ibaresini zikretmeden rivayet etmiştir. O, sanki bunu kasıtlı olarak yapmıştır. Zira *Temyîz* isimli eserinde bu rivayetin illetli olduğunu ifade etmiştir. Yine Ahmed b. Sâlih de bu hadisi nakletmenin helal olmadığını ifade etmiştir.⁴⁴²

Tirmizî’nin naklettiğine göre Şu’be, Sevrî ve daha başka kimseler bu rivayette Ebû İshak’dan kaynaklı bir hata olduğunu düşünmektedirler. Zira onlara göre Ebû İshak

⁴³⁷ Sünen-i Tirmizi (tahkikinde), 1/205.

⁴³⁸ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 1/376.

⁴³⁹ Mizzî, *Tehzibü’l-Kemâl*, 7/1490.

⁴⁴⁰ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, 10/193.

⁴⁴¹ İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 2/343.

⁴⁴² İbn Hacer, *Telhisül Habir fi Tahrirci Ehadisir Rafiil Kebir*, 1/140.

rivayetleri hususunda kendisi hakkında ihtilaf edilmiş bir kişidir. Birden fazla kişi onun bu görüşüne muhalefet etmişler ve Esved'in, Ayşe (ra)'den, Ayşe (ra)'nin de Hz. Peygamber (s.a.v.)'den naklettiği onun uyumadan önce abdest aldığına dair hadisi rivayet etmişlerdir. Tirmizî de bu rivayeti zikretmiş ve şunu eklemiştir: “Bu hadis, Ebû İshak'ın Esved'ten naklettiği hadisten daha sahihtir.”⁴⁴³

Ebûbekir el-Esrem (ö. 261/874) *İlel* isimli eserinde şöyle demiştir: “Sadece İbrahim bile tek başına Ebû İshak'ın bu hadisine muhalefet etmeyip onaylasaydı, bu durum o hadisin kabulü konusunda yeterli olurdu. Ama o bu hususta tek başına kalmamış, Abdurrahman b. Esved te Ebû İshak'ın bu hadisine muvafakat etmiştir. Yine Urve ve Ebî Seleme de Ayşe (ra)'den bu hadisi nakletmişlerdir.”⁴⁴⁴

Bu ulemanın Ebû İshak'ın hadisi hakkındaki mezkur görüşlerine rağmen Ebû Hanîfe her iki hadisi cem ettiklerini gördüm ve bana göre iki hadisin cem'i birini diğerine tercih etmekten daha evladır.

Hâkim ise bu bâbla ilgili hadislerin – Ebû İshak'ın Esved'den naklettiği hadisler ve İbrahim ve diğerlerinin Esved'den naklettiği hadisler - sahihliğine hükmetti. Yine Ömer (ra)'in hadisini de sahih olarak niteledi ki Ömer bu hadiste Rasulullah (s.a.v.)'a bizden biri cünüp iken uyuyabilir mi diye sormuş, Rasulullah da (s.a.v.) cevap olarak namaz abdesti almışsa uyuyabilir demiştir.⁴⁴⁵

Dârekutnî şöyle söylemiştir: “İki hadis de sahih gibi duruyor.”⁴⁴⁶

Beyhakî de aynı minvalde konuşmuş ve iki hadisin arasını cem' etmek için çabalayarak şöyle demiştir: “Ebû İshak'ın naklettiği hadis rivayet yönünden sahihtir, zira Ebû İshak Züheyr b. Muaviye'nin kendisinden naklettiği rivayette o hadisi Esved'ten işittiğini söylemiştir. Müdellis olarak nitelenen birisi eğer sika bir raviyse ve naklettiği bir rivayeti bizzat hocasından dinlediğine dair de bir beyanat vermişse o rivayet reddedilmez.” Daha sonra isnadıyla birlikte Ebu'l-Abbâs b. Şurayh b. Şurayh'den onun 'suyun sudan nefyi' hadisinden maksadın guslün nefyi anlamına

⁴⁴³Tirmizi, 1/203.

⁴⁴⁴ İbn Hacer, *Telhisül Habir*, 1/141.

⁴⁴⁵ Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Ma'Rifetü Ulûmi'l-Hadîs*, 125.

⁴⁴⁶ İbn Hacer, *Telhisül Habir*, 1/141.

geldiği görüşünü nakletti. Yine bu durumda namaz abdesti alınması gerektiğini bildiren diğer hadislerin de açıklamalarını yaptı.⁴⁴⁷

İki hadis arasını uzlaştırma çabası içerisinde olanlardan birisi de İbnü't-Türkmânî'dir. O, iki hadis arasını başarılı bir şekilde uzlaştırmıştır. İbnü't-Türkmânî Hz. Peygamber (s.a.v.)'in suya dokunmadığını bildiren rivayetin bu konudaki cevaza, abdest aldığı bildiren rivayetin ise nedbe işaret ettiği görüşündedir. Bu hususta İbn Hibbân'ın rivayet ettiği hadisi delil olarak getirmiştir. İbn Hibbân'ın Ömer (ra)'den naklettiği rivayette Ömer (ra) Hz. Peygamber (s.a.v.)'e kendilerinden bir kişinin cünüp iken uyuyup uyuyamayacağını sormuştur. Hz. Peygamber de dilerse doğrudan dilerse de namaz abdesti alıp uyuyabileceğini ifade etmiştir.⁴⁴⁸

İbn Hacer de İbn Kuteybe'den Hz. Peygamber (s.a.v.)'in her ikisinin de caiz olduğunu göstermek amacıyla bu iki fiili yaptığı görüşünü nakletmiştir.⁴⁴⁹

Bu hadisle ilgili son olarak şunlar zikredilebilir: Ebû Hanîfe'nin rivayet ettiği bu hadisi pek çok kimse daha nakletmiştir. Âlimler mezkur hadisi özellikle Ebû İshak es-Sebîi özelinde tartışmışlardır. Ancak ravisinin sika olması sebebiyle bu hadisin kabulü reddinden evladır. Nitekim râvi rivayeti tahdîs siğasıyla nakletmiştir. Zahirde birbiriyle çeliştiği görülen mezkur iki hadis, eğer araları cem' edilebiliyorsa cem' edilirler.

4.3. Tercih

Teâruz eden iki delilden birinin ruchânı tespit edilirse, onunla amel etmek vacip olur, mercûh terk edilir. Hanefilere göre, nesih imkânı yoksa râcih ile amel edilir ve mercûh terk edilir. Bu, teâruz eden iki delil arasında yapılan tercih işleminin hükmüdür.

⁴⁴⁷ Beyhakî, *es-Sünen*, 1/202.

⁴⁴⁸ İbn Hacer, *Telhisül Habir*, 1/141.

⁴⁴⁹ İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*, 301.

4.3.1. Sarık ve Baş Örtüsünün Üzerine Mesh Etme

عَنْ عَمْرِو بْنِ أُمَيَّةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمْسُحُ عَلَى عِمَامَتِهِ وَخُفَيْهِ وَتَابِعَهُ مَعْمَرٌ عَنْ

يَحْيَى عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ عَمْرِو قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

Amr İbn Ümeyye şöyle demiştir: Ben, Resulullah'ı (s.a.v.) gördüm, mestler, ve sarık üzerine mesh ediyordu".⁴⁵⁰

عَنْ بِلَالٍ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَسَحَ عَلَى الْخُفَيْنِ وَالْحِمَارِ.

Hız. Bilal'den şöyle demiştir: Resulullah (s.a.v.), mestler ve baş örtüsü üzerine mesh etti.⁴⁵¹

عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الْمُعَيْرَةِ بْنِ شُعْبَةَ، قَالَ:

تَخَلَّفَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَتَخَلَّفْتُ مَعَهُ. فَلَمَّا قَضَى حَاجَتَهُ قَالَ "أَمْعَاكَ مَاءٌ؟" فَأَتَيْتُهُ بِمِطْهَرَةٍ. فَعَسَلَ كَفَيْهِ وَوَجْهَهُ. ثُمَّ ذَهَبَ يَحْسِرُ عَنْ ذِرَاعَيْهِ فَصَاقَ كُمُ الْجُبَّةِ. فَأَخْرَجَ يَدَهُ مِنْ تَحْتِ الْجُبَّةِ. وَأَلْفَى الْجُبَّةَ عَلَى مَنْكَبَيْهِ. وَعَسَلَ ذِرَاعَيْهِ. وَمَسَحَ بِبِصَابُونِهِ وَعَلَى الْعِمَامَةِ وَعَلَى خُفَيْهِ.....

Muğire İbn Şu'be şöyle demiştir: Resulullah (s.a.v.) bir keresinde geri kaldı. Ben de onunla birlikte geri kaldım. İhtiyacını giderdikten sonra: "Beraberinde su var mı" buyurdu. Ben de ona bir matara (ibrik) getirdim. Ellerini ve yüzünü yıkadıktan sonra kollarını sıvamak istedi ancak cübbenin yolları dar gelince elini cübbenin alt tarafından çıkardı, cübbeyi omuzlarına attı ve kollarını yıkadı. Başımın ön kısmına, sarığım ve mestlerinin üzerine de mesh etti ..."⁴⁵²

عَنْ أَبِي مُسْلِمٍ مَوْلَى زَيْدِ بْنِ صُوحَانَ قَالَ كُنْتُ مَعَ سَلْمَانَ فَرَأَى رَجُلًا يَنْزِعُ خُفَيْهِ لِلْوُضُوءِ فَقَالَ لَهُ سَلْمَانُ امْسَحْ عَلَى خُفَيْكَ وَعَلَى

حِمَارِكَ وَبِصَابُونِكَ فَإِنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمْسُحُ عَلَى الْخُفَيْنِ وَالْحِمَارِ.

⁴⁵⁰ Buhârî, "Abdest", 49 (No. 205).

⁴⁵¹ Müslim, "Taharet", 275.

⁴⁵² Müslim, "Taharet", 274 .

Ebû Müslim'den şöyle dediğini nakletmiştir: Ben, Selman ile beraberdim. Abdest almak için mestlerini çıkararak bir adam gördü. Selman ona dedi ki: “İki mestinin üzerine, baş örtünün üzerine ve saçının önüne mesh et. Ben, Resulullah'ın *salla'llahü aleyhi ve sellem*, mestler ve baş örtüsü üzerine mesh ettiğini gördüm”.⁴⁵³

Yukarıdaki mezkûr İsnadi zayıftır. Buhârî'ye göre Ebû Müslim ve Ebû Şüreyh ikisi meçhuldür.⁴⁵⁴

İmam Ebû Hanîfe demiştir ki: “*O sarık ve baş örtüsünün üzerine mesh etmek kâfi gelmez.*”⁴⁵⁵

Baş örtüsü ve sarık üzerine mesh etme konusunda, bu hadislerle yetinmek kâfi gelmez. Özellikle, ıslak ellerinden birisiyle sarık ve takke çıkarıp, diğer eliyle de başının ön tarafını mesh ettiğini gören kimsenin, hadisini göz önüne almak gerekir.

Başı mesh etme konusunda, Allah'ın Kitabı açıktır. Mâide Suresi'ne göre “Başlarınızı mesh edin”.⁴⁵⁶ Bu konuda, sarık üzerine mesh etme hadisiyle yetinmek, kati olan nassa karşı, bir içtihattır. Sarık üzerine mesh etme ile iktifa etmeyi kabul eden bir kimsenin, hücceti zayıf olur. Dört mezhep imamından yalnız Ahmed İbn Hanbell'den⁴⁵⁷ rivayet edilen bu görüş. Buna karşı İbn Kuteybe “*Te'vilü Muhtelifi'l-Hadîs*” isimli eserinde, sarık üzerine mesh etme hadisinin, terk edileceğine dair, icmâ meydana geldiğini iddia etmiştir. Şöyle demiştir ki: “Saçın ön kısmını mesh etmek, Allah'ın kitabında farz kılınmıştır. Lafzında ihtilaf olan bir hadisle, kitabın bu hükmü kaldırılamaz.”⁴⁵⁸

⁴⁵³ Muhammed İbni Yezîd İbn Mâce (ö. 273), *es-Sünen*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1418/1998) “Taharet”, 89 (No. 563).

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 2/46; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/312, 2/246, 20/71; Tirmizî, “*el-İlelü'l-Kebîr*”, 56; İbn Hibbân da, *Sahih*, 4/175, 6/262, 9/251, Hepsî Davut İbnü'l Furat yoluyla bu hadisi rivayet etmişlerdir. Abdusamed: İbn Abdü'l varîs. Muhammed İbn Zeyd: İbn Ali el-Besrî.

⁴⁵⁴ Tirmizî, *el-İlelü'l-Kebîr*, thk. Subhi el-Bedri es-Samarrai ve diğerleri (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1409), 56.

⁴⁵⁵ Muhammed b. Hasan, *el-Hucce 'alâ Ehli'l-Medine*, thk. Mehdi Hasan el-Kilâni - Ebu'l Vefa el-Afgani (Haydarabat: Kültür Bakanlığı, ts.) 1/15-16.

⁴⁵⁶ el-Mâide: 6.

⁴⁵⁷ Abdullah b. Ahmed İbn Hanbel (ö. 290), *el-Mesâ'il*, thk. Zuheyr eş-şeviş (Beyrut: el-Mekteb'ul-İslamî, 1401/1981), 35.

⁴⁵⁸ Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, (ö. 276), *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadîs*, thk. Muhammed en-Neccâr (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1393/1972), 262- 263.

Bu Meselede İbn Kuteybe Ebû Hanife'nin görüşünü desteklemektedir.

Bu konudaki Ebû Hanîfe'nin görüşü, birçok sahâbî ve tâbînin görüşleriyle tutarlıdır. Şöyle ki:

عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ؛ أَنَّهُ كَانَ لَا يَمْسُحُ عَلَى الْعِمَامَةِ.

Nafi'den naklediğine göre; İbn Ömer'den şöyle nakledilmiştir: Şüphesiz ki O, sarık üzerine mesh etmiyordu.⁴⁵⁹

Ebü'l-Bahterî'den şöyle dediği nakledilmiştir: Şa'bî'yi abdest alırken gördüm, Sarığı çıkardı.⁴⁶⁰

عَنْ أَبِي الْبَحْتَرِيِّ، قَالَ: رَأَيْتُ الشَّعْبِيَّ تَوَضَّأَ فَحَسَرَ الْعِمَامَةَ.

Ebü Ubeyde İbni Ammar İbni Yasir'den şöyle dediği nakletmiştir: O, sarık üzerine mesh etme hakkında Câbîr'e sordu. O, "saça ıslak elle dokunun." Dedi.

عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عَمَّارِ بْنِ يَاسِرٍ، قَالَ: سَأَلْتُ جَابِرًا عَنِ الْمَسْحِ عَلَى الْعِمَامَةِ؟ فَقَالَ: أَمَسَّ الْمَاءُ الشَّعْرَ.

Hişam'dan O da babasından şöyle nakletmiştir: O, sarığı çıkarıyordu ve başına da, su ile mesh ediyordu.⁴⁶¹

عَنْ مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ كَانَ يَنْزِعُ الْعِمَامَةَ وَيَمْسُحُ رَأْسَهُ بِالْمَاءِ.

4.3.2. Mekruh Vakitlerde Uyananın Namazı

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ؛ قَالَ: قَالَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "مَنْ نَسِيَ صَلَاةً أَوْ نَامَ عَنْهَا، فَكَفَّارَتُهَا أَنْ يُصَلِّيَهَا إِذَا ذَكَرَهَا".

Enes şöyle demiştir: Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki: "Kim, namazını unutursa; yahut uyku ile geçirirse; onun kefareti, hatırlayınca kılmasıdır."⁴⁶²

⁴⁵⁹ Ebû Bekir Abdullah İbn Muhammed İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avâme (Cidde: Dârü'l-Kible, 1427/2006), 1/315.

⁴⁶⁰ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/315.

⁴⁶¹ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/315.

⁴⁶² Buhârî, "Mevâkîti's-Salât", 36 (No. 597); Müslim, "Mescidler ve namaz kılınan yerler", ⁶⁸⁴.

عَنْ عبد الله بن مسعود قال أقبلنا مع رسول الله -صلى الله عليه وسلم- زمن الحديبية فقال رسول الله -صلى الله عليه وسلم- "من يكلؤنا". فقال بلال أنا. فناموا حتى طلعت الشمس فاستيقظ النبي -صلى الله عليه وسلم- فقال "افعلوا كما كنتم تفعلون". قال ففعلنا. قال: "فكذلك فافعلوا لمن نام أو نسي".

Abdullah İbn Mes'ud şöyle demiştir: Peygamber (s.a.v.) ile Hudeybiye'den gelmiştik. Onlar, yumuşak -yani yumuşak ve kumlu bir yerde konakladıklarını zikrettiler. (Ravinin) söylediğine göre; Resulullah salla'llahü aleyhi ve sellem de: "Bizi uyandırma vazifesini kim üzerine alacak" dedi. (Ravinin) dediğine göre, Hz. Bilal, "Ben" deyince; Peygamber salla'llaht aleyhi ve sellem de "O halde uyuyabiliriz," dedi. Uyuyup kaldılar, güneş de doğuverdi Peygamber salla'llahü aleyhi ve sellem uyandı ve dedi ki: "Yapmış olduğunuzu yine yapın (yani namazınızı kılın)." Biz de "onu yaptık." diye söylendiğinde, Peygamberimiz de: "Unutan ve uyuyan kimse işte bu şekilde yapar." buyurdu.⁴⁶³

قال عُقبة بن عامر الجهني: "ثلاث ساعات كان رسول الله -صلى الله عليه وسلم- ينهانا أن نصلى فيهن أو أن نقبر فيهن موتانا: حين تطلع الشمس بازغة حتى ترتفع، وحين يقوم قائم الظهيرة حتى تميل الشمس، وحين تضيف الشمس للغروب حتى تغرب".

Ukbetü'bnü Âmir El-Cühenî'yi şöyle söylemiştir:

“Üç saat vardır ki, Resûlullah (sallallahü aleyhi ve sellem) onlarda namaz kılmaktan veya cenazelerimizi defnetmekden bizi menederdi:

1. Güneş doğmağa başladığından, yükselinceye kadar;
2. Tam gök yüzünün ortasında iken (batıya) meyledinceye kadar;
3. Bir de güneş batmaya yaklaştıktan batıncaya kadar.”⁴⁶⁴

عن أبي هريرة قال عرسنا مع نبي الله -صلى الله عليه وسلم- فلم نستيقظ حتى طلعت الشمس فقال النبي -صلى الله عليه وسلم- "الأيخذ كل رجل برأس راحلته فإن هذا منزل حضرنا فيه الشيطان". قال ففعلنا ثم دعا بالماء فتوضأ ثم سجد سجدتين - وقال يعقوب ثم صلى سجدتين - ثم أقيمت الصلاة فصلى الغداة.

⁴⁶³ İsnadı sahihtir.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö 275), *es-Sünen*, (Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-Arabi, ts.), "Namaz", 11; Ahmed İbn Muhammed İbn Hanbel eş-Şeybânî (ö. 241), *Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût vd., (Beyrut; Muessesetu'r-Risâle 1421/2001), 6/170.

⁴⁶⁴ Müslim, "Yolcuların namazı ve bu namazın kısaltılması", 831.

Ebû Hüreyre şöyle demiştir: Bir gece, Resulullah (s.a.v.) ile beraber uyuduk. Güneş, bizi rahatsız edinceye kadar uyanamadık. Peygamber sallâ'llahü aleyhi ve selâm de dedi ki: "Herkes kendi bineğinin başına gitsin. Sonra, bu yerden uzaklaşsın." Sonra, su isteyip onunla abdest aldı. İki kere de secde etti." Sonra, namaza kamet getirildi ve saha namazını kıldırdı.⁴⁶⁵

Ebû Hanîfe demiştir ki: "*Güneş doğarken veya batarken uyandığı zaman, namaz kılması, (o kimseye) kâfi gelmez.*"⁴⁶⁶

Getirilen hadisler, güneşin doğup batması anında, namaz kılınacağına dair hadisler değildir. Gurup (batma), tulu' (doğma) ve (istiva güneşin tepedeki zeval) anlarında, mutlak namaz kılmayı yasaklayan, daha başka sahih hadisler bulunmaktadır. "Akabe Hadisi" bunlardan birisidir. Bu, Buhârî hariç, "Kütüb-i Sitte"nin hepsinde vardır. Uyuyarak veya unutarak namaz kılamayan kimse, bu konudaki hadislerle (yani Akabe hadisi'ne) sarılarak, güneş doğduktan veya battıktan sonra namazını kaza eder. Ebû Hüreyre'nin hadisi, eğlendikleri bu yerden "uzaklaşıldığına" dair bir nasstir. Uyanma zamanı, kaza etme zamanını tayin etmez.

Leyletü't-Te'ris diye bilinen hadiseyi anlatan hadis, şu şekilde gelmiştir:

"من نسي صلاة أو نام عنها فكفارتها أن يصلبها إذا ذكرها"

"Kim, namazını unutursa; yahut uyku ile geçirirse; onun kefareti, hatırlayınca kılmasıdır."⁴⁶⁷

Leyletü't-Te'ris hadisindeki (sabah namazının vaktini geçirme hadisesindeki) hadislerin hiçbirinde, Peygamber sallâ'llahü aleyhi ve selâm'ın güneş doğarken namaz kıldığına (yani doğma esnasında namaz kıldığına) dair bir haber yoktur. Bilakis metinlerin tamamındaki ifade şöyledir: Onlar, sabah namazını güneşin yükselmesinden sonra cemaat halinde kılmışlardır.

İmran b. Husayn'ın hadisi şerifindeki ifade şöyledir:

⁴⁶⁵ Müslim, "Mescidler ve namaz kılınan yerler" 680.

⁴⁶⁶ Muhammed b. Hasan, *el-Hucce*, 1/15-16; Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsar*, 10/154.

⁴⁶⁷ Yukarıdaki tahrîc edildi.

"فَأَمَرَهُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَسْكُنُوا، ثُمَّ ارْتَحَلْنَا فَمَسَرْنَا حَتَّى إِذَا ارْتَفَعَتِ الشَّمْسُ تَوَضَّأَ، ثُمَّ أَمَرَ بِأَلَّا فَأَذَّنَ، ثُمَّ صَلَّى

الرُّكْعَتَيْنِ قَبْلَ الْفَجْرِ، ثُمَّ أَقَامَ فَصَلَّيْنَا" 468

“Bize emretti. Biz de oradan göçtük, güneş yükselineye kadar yürüdük. Sonra da (geldiğimiz yere) indik.”

Bu hadisi, şu lafızla da rivayet etmiştir:

قَالَ "ارْتَحِلُوا" فَسَارَ بِنَا. حَتَّى إِذَا ابْيَضَّتِ الشَّمْسُ نَزَلَ فَصَلَّى بِنَا الْعِدَاةَ. 469

“«Yola revân olun!» buyurdu. Bizi hareket ettirdi. Güneş, beyazlaşınca, konakladı ve bize sabah namazını kıldırdı.”

Ebû Katâde'nin hadisindeki ifade şöyledir:

" فَلَمَّا ارْتَفَعَتِ الشَّمْسُ صَلَّى " 470

“Güneş yükselince namaz kıldı.”

Bu hadisi, şu lafızla da rivayet etmiştir:

" فَمَسَرْنَا، حَتَّى إِذَا ارْتَفَعَتِ الشَّمْسُ نَزَلَ " 471

Cübeyr İbn Mut'im'in hadisteki ifade şöyledir:

" فتوظأ وتوضأوا ثم قعدوا هنيهة ثم صلوا " 472

“O abdest aldı ve onlar da abdest aldılar, sonra kısa bir müddet oturdular, sonra da namaz kıldılar”

Ebû Hüreyre'nin hadisindeki ifade şöyledir:

⁴⁶⁸ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 13/178.

⁴⁶⁹ Müslim, “Mescidler ve namaz kılınan yerler”, 682.

⁴⁷⁰ Muhammed b. Selâme et-Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût, 1. Baskı, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994), 5/144.

⁴⁷¹ Müslim, “Mescidler ve namaz kılınan yerler”, 681.

⁴⁷² Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, 5/144.

وفي حديث أبي هريرة: "فقال: هذا منزل به شيطان، فاقتاد رسول الله صلى الله عليه وسلم، واقتاد أصحابه، حتى ارتفع الضحى،

فأناخ، وأناخ أصحابه، فأثمهم، فصلّى الصُّبح".⁴⁷³

“Bu (yer), şeytanın indiği bir evdir. Resulullah salla’llahü aleyhi ve sellem, (götmek için devesini) yürüttü, ashabı da yürüttü. Hatta (güneş) yükselip kuşluk olunca, devesini çöktürdü, ashabı da çöktürdü. Onlara imam olup sabah namazını kıldırdı.”

Abdullah b. Rebah’ın hadisindeki ifade şöyledir:

"رُويْدُأُ رُويْدُأُ حَتَّى تَعَالَتِ الشَّمْسُ".⁴⁷⁴

“Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki: Yavaş..Yavaş..(olun ki); güneş (biraz) yükselsin.”

Bu hadislerin hepsini, sahih ve sünen isimleri veren eserlerin sahipleri rivayet etmişlerdir. O hadislerin hiçbirinde, güneş doğarken namaz kıldığına dair bir işaret yoktur. Bilakis, gaflet sağlayan mekanlardan hemen uzaklaştığı güneş yükselineceye kadar beklediği ve sonra da namaz kıldığı görülmektedir.

4.3.3. Seferde İki Namazı Birleştirerek Kılmak

قَالَ نَافِعٌ أَقْبَلْنَا مَعَ ابْنِ عَمْرِو بْنِ مَكَّةَ حَتَّى إِذَا كَانَ بِيَعُضِ الطَّرِيقِ اسْتَصْرَخَ عَلَى زَوْجَتِهِ فَقِيلَ لَهُ أَمَا فِي الْمَوْتِ فَاسْرِعِ السَّيْرَ كَانَ إِذَا نُودِيَ بِالْمَغْرِبِ نَزَلَ مَكَانَهُ فَصَلَّى فَلَمَّا كَانَ تِلْكَ اللَّيْلَةَ نُودِيَ بِالْمَغْرِبِ فَسَارَ حَتَّى أَمْسَيْنَا فَظَنْنَا أَنَّهُ نَسِيَ فُقُلْنَا الصَّلَاةَ فَسَارَ حَتَّى إِذَا كَانَ الشَّفَقُ قَرِبَ أَنْ يَغِيبَ نَزَلَ فَصَلَّى الْمَغْرِبَ وَغَابَ الشَّفَقُ فَصَلَّى الْعِشَاءَ ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَيْنَا فَقَالَ هَكَذَا كُنَّا نَصْنَعُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ إِذَا جَدَّ بِنَا السَّيْرَ.⁴⁷⁵

Ebû Hanîfe’ye göre hac zamanında Arafat ve Müzdelife'deki Cem‘ in dışında, iki namazın bir vakitte cemedilmesi caiz görülmez. Bununla birlikte mazeretlerin bulunması durumunda şöyle bir cem uygulaması mümkündür: Bir namaz (öğle veya akşam), diğer namazın (ikinci veya yatsı) vaktinin girmesine yakın bir zamana kadar

⁴⁷³ Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, 5/156; Müslim, “Mescidler ve namaz kılınan yerler”, 680.

⁴⁷⁴ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275), *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvut vd. (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009) “Namaz”, 11 (No. 348).

⁴⁷⁵ Muhammed b. Hasan, *el-Hucce*, 1/15-16.

geciktirilip, bu namazın kılınmasından sonra diğerinin vaktinin girmesi ve bu namazın da kendi vaktinde kılınması mümkündür.⁴⁷⁶

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: "صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَمَائِنًا جَمِيعًا، وَسَبْعًا جَمِيعًا"، قُلْتُ: يَا أَبَا السَّعْدَاءِ، أَظُنُّهُ آخَرَ الظُّهْرِ، وَعَجَلِ العَصْرِ، وَعَجَلِ العِشَاءِ، وَأَخَّرَ المَغْرِبِ، قَالَ: وَأَنَا أَظُنُّهُ⁴⁷⁷.

İbn abbas şöyle demiştir: Peygamber (s.a.v.) ile beraber, “tamamı sekiz rekat olan” ve “yine tamamı yedi rekat olan” namaz kıldım. Ravi (Amr ibni dinar, Cabir İbni Zeyd’e dönerek) dedi ki: Ey Ebu’s-Şa’sâ!. Zannediyorum ki O, (dört+dört=sekiz şeklinde) “Öğleyi geciktirip ikindiye de acele ederek kılmış.” ve yine (üç+dört=yedi şeklinde) “Akşamı geciktirip yatsıyı da acele ederek kılmıştır.” dedim. O (İbni Zeyd) da: “Ben de öyle zannediyorum.” dedi.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: "كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَجْمَعُ بَيْنَ المَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ إِذَا جَدَّ بِهِ السَّيْرُ"⁴⁷⁸.

İbn Ömer şöyle demiştir: Peygamber (s.a.v.) sefere çıkınca, gitme işi de ciddileşince, akşamla yatsının arasını birleştirdi.

عَنْ مُعَاذٍ، قَالَ: "خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي عَزْوَةِ تَبُوكَ، فَكَانَ يُصَلِّي الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ جَمِيعًا، وَالْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ

جَمِيعًا"⁴⁷⁹.

Muaz İbn Cebel şöyle demiştir: Peygamber (s.a.v.) Tebuk Gazvesinde sefere çıkınca; öğle, İkinci, akşam ve yatsı arasını birleştirdi.

أَخْرَجَ ابْنُ أَبِي شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ حَفْصِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَنَسٍ، قَالَ: كُنَّا نُسَافِرُ مَعَ

أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، فَكَانَ إِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ وَهُوَ فِي مَنْزِلٍ لَمْ يَرْكَبْ حَتَّى يُصَلِّي الظُّهْرَ، فَإِذَا رَاحَ فَحَضَرَتْ صَلَاةُ العَصْرِ فَإِنْ سَارَ مِنْ مَنْزِلِهِ قَبْلَ أَنْ

⁴⁷⁶ Muhammed b. Hasan, *el-Hucce*, 1/ 176-177.

قَالَ أَبُو حَنِيفَةَ فِي الِجْمَعِ بَيْنَ الصَّلَاتَيْنِ أَنْ يُصَلِّيَ الْأُولَى مِنْهُمَا فِي آخِرِ وَقْتِهَا وَالْآخِرَى فِي أَوَّلِ وَقْتِهَا كَمَا فَعَلَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرِو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا وَرَوَاهُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ فَأَمَّا أَنْ يَجْمَعَ بَيْنَ الصَّلَاتَيْنِ فِي وَقْتِ أَحَدَاهُمَا فَهَذَا مِمَّا لَا يَنْبَغِي إِلَّا فِي مَوْضِعَيْنِ بَعْرَفَةَ وَجَمْعَ.

⁴⁷⁷ Buhârî, “Teheccüd”, 30; Müslim, “Salâtü’l-müsafir”, 52.

⁴⁷⁸ Buhârî, “Ebvabu taksîri’s-salât”, 13 (No. 1106); Müslim, “Yolcuların namazı ve bu namazın kısaltılması”, 703.

⁴⁷⁹ Müslim, “Yolcuların namazı ve bu namazın kısaltılması”, 706.

تَزُولُ فَحَضَرَتِ الصَّلَاةُ، قُلْنَا لَهُ: الصَّلَاةُ، فَيَقُولُ: سِيرُوا، «حَتَّى إِذَا كَانَ بَيْنَ الصَّلَاتَيْنِ نَزَلَ فَجَمَعَ بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ»، ثُمَّ يَقُولُ: «رَأَيْتُمْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا وَصَلَ ضَخْوَتَهُ بِرُوحَتِهِ صَنَعَ هَكَذَا».

İbn Ebi Şeybe demiştir ki: Bize Yezid söyledi. O, Muhammed İbn İshak'tan; o da Hafs İbn Ubaydullah İbn Enes'ten nakletmiştir. O da şöyle demiştir “Biz Enes’le birlikte Mekke’ye sefere çıkmıştık. Güneş, zeval vaktinde idi. O da inmiş, bir yerde duruyordu. Öğleyi kılncaya kadar da binmedi. Yürüdüğünde, ikindi de geldi ve ikindiye de kıldı. Eğer güneş zeval vaktine gelmeden evinden çıkarsa; ve namaz (vakti de) gelirse; biz de ‘(haydin) namaza’ derdik.”

O da, “İki namaz arası oluncaya kadar, yürüyün.” derdi. İnip öğle ve ikindiye bir araya getirerek kıldı ve sonra da şöyle dedi: Peygamber salla’llahü aleyhi ve sellem’i gördüm O, sabah ve akşam (gün boyu) sefer yaptığında rahatlama yerine gidince (namazını) böylece (öğle ile ikindi arasında iki namazı) kılardı.⁴⁸⁰

وأخرجه البخاري بلفظ: «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَجْمَعُ بَيْنَ هَاتَيْنِ الصَّلَاتَيْنِ فِي السَّفَرِ»، يَعْنِي الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ. وَم

يَذْكَرُ فِيهِ التَّفْصِيلَ الْمَذْكَورَ هُنَا⁴⁸¹.

Enes İbn Mâlik (r.a.) şöyle tahdîs etmiştir: Rasûlullah (s.a.v.) seferde şu iki namaz arasını yani akşam ile yatsı namazlarını birleştirdi.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا انْتَحَلَ قَبْلَ أَنْ تَرِيحَ الشَّمْسُ، أَخَّرَ الظُّهْرَ إِلَى وَقْتِ الْعَصْرِ، ثُمَّ

نَزَلَ فَجَمَعَ بَيْنَهُمَا، فَإِنْ زَاعَتِ الشَّمْسُ قَبْلَ أَنْ يَرْتَحِلَ صَلَّى الظُّهْرَ ثُمَّ رَكِبَ»⁴⁸².

Enes İbn Mâlik (r.a.) şöyle demiştir: Rasûlullah (sallallahü aleyhi ve sellem), güneş meyil etmeden evvel yola çıktığı zaman, öğle namazını ikindi vaktine kadar geriye bırakır, sonra inip her iki namazı Cem’ ederdi. Eğer yola çıkmadan evvel güneş meyil ederse, öğle namazını kıldırır, sonra bineğine binerdi.

Buhârî ve Müslim’de, İbn Mes’ud’dan şöyle bir hadis Nakledilmiştir:

⁴⁸⁰ Muhammed b. İshak: Müdellis ve an‘ane (an) ile rivayet etmiş. İbn İshak, Enes kıssasının içerdiği ayrıntılardan bahseden tek kişiydi.

Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/210.

⁴⁸¹ Buhârî, “Ebvabu taksîri’s-salât”, 13 (No. 1110).

⁴⁸² Buhârî, “Ebvabu taksîri’s-salât”, 13 (No. 1112).

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ (ابن مسعود) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: "مَا رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى صَلَاةً بَعْدَ مِيقَاتِهَا، إِلَّا

صَلَاتَيْنِ: جَمَعَ بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ، وَصَلَّى الْفَجْرَ قَبْلَ مِيقَاتِهَا" 483.

Ben Resulullah'ı, vaktinden başka bir zamanda; bir namazı kıldığını görmedim. Ancak O, Cem' 'de (Müzdelife'de) akşamla yatsının arasında, birleştirme yaptı. Sabah namazını da yarına bırakmadan önceki vaktinde kıldı"

İbn Mes'ud'un, fıkihtaki mertebesi ve Peygamberimizle devamlı birlikte bulunması gayet iyi bilinir. Ebû Hanîfe'nin bu meselede görüşü, İbn Mes'ud'un hadisiyle uyumludur .

Müslim'in Sahihinde de İbn Abbas'tan şöyle nakledilmiştir:

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ جَمِيعًا، وَالْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ جَمِيعًا، فِي غَيْرِ خَوْفٍ، وَلَا

سَفَرٍ" 484.

“Resulullah (s.a.v.), öğle ve ikindiye birlikte kıldı. (o zaman), ne seferde idi ve ne de bir korku vardı.”

Mezheplerin imamlarından hiçbiri, hazarda (maziretsiz) cem yapmanın cevazını söylememiştir. Hadis şu şekilde yorumlanabilir: “Cem' den maksat; öğleyi, vaktinin en sonunda kılmaktır ve ikindiye de, vaktinin ilk anında eda etmektir. Onu, Cabir İbn Zeyd'in hadisinde zikredilmiştir. 485

Deliller de böylece birleşip uzlaşmış oldu. Ebû Hanîfe'nin yaptığı da bundan ibarettir. Meselede, en ihtiyatlı yolu tutmuştur.

4.3.4. Velisiz Nikah

أَخْرَجَ أَبُو دَاوُدَ فِي سَنَنِهِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ (ابن عيينة)، أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ مُوسَى، عَنْ

الرُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَيُّ امْرَأَةٍ نَكَحَتْ بَعْدَ إِذْنِ مَوْلَاهَا، فَنِكَاحُهَا بَاطِلٌ»، ثَلَاثَ

مَرَّاتٍ «فَإِنْ دَخَلَ بِهَا فَالْمَهْرُ لَهَا بِمَا أَصَابَ مِنْهَا، فَإِنْ تَشَاجَرُوا فَالسُّلْطَانُ وَلِيُّ مَنْ لَا وَلِيَّ لَهُ».

483 Buhârî, “Hacc”, 100 (No. 1682); Müslim, “Hacc”, 1289.

484 Müslim, “Yolcuların namazı ve bu namazın kısaltılması”, 705.

485 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 2/24, 580.

Ebû Dâvûd demiştir ki: Bize Muhammed İbn Kesir söyledi. O, Sufyan'dan; o bana da Cüreyc haber verdi dedi. O, Süleyman İbn Musa'dan; o, Zührîden; o, Urveden; o da Ayşe'den (r.a) şöyle dediğini nakletmiştir: Resulullah (s.a.v.)"Hangi kadını, velisi veyahut da vali (olan kimse) evlendirmede ise; onun nikâhı batıldır. Üç defa ("onun nikâhı batıldır" ifadesini tekrar ederek) söyledi. Eğer (bu evlenme işi) gerçekleşirse; kadına kendisine düşecek mihirin verilmesi gerekir. Eğer aralarında anlaşamazlarsa; sultan (yani devletin reisi olan kimse), velisi olmayanın velisi sayılır.⁴⁸⁶

İbn Cüreyc, Abdülmelik b. Abdilazîz (ö. 150): Müdellis ve an'ane (an) ile rivayet etmiş, ancak Ahmed b. Hanbel'in rivayetinde (serrahâ bi semâ) semâ'nı tasrîh etmiştir.⁴⁸⁷ Süleyman b. Musa: Sadûk olmakla birlikte kendisinde biraz gevşeklik bulunan (fihi lîn) bir râvidir.⁴⁸⁸ Onun mütâbi'si vardır.

أخرج ابن أبي شيبة، قال: حدثنا أبو الأحوص (-وهو سالم بن سليمان الكوفي-)، عن أبي إسحاق، عن أبي بردة، قال: قال النبي

صلى الله عليه وسلم: "لا نكاح إلا بولي"⁴⁸⁹.

İbn Ebî Şeybe demiştir ki: Bize Ebû'l-Ahfas söyledi. O, Ebû İshak'tan; o da Ebû Bürde'nin şöyle dediğini nakletmiştir: Resulullah salla'llahü aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Nikâh, ancak veli ile dir."

⁴⁸⁶ Süleyman b. Eş'as, Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *es-Sünen*, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), "Nikâh", 20 (No. 2083).

Ebû Dâvûd, "Nikâh", 20 (No. 2084) de sünen'de (Câfer bin Rebîa, Zührî'den) yoluyla tahrîc etmiştir. Bu rivayetin senesinde bulunan Abdullah b. Lehîa, hem "zayıf" bir ravi hem de an'ane (an) ile rivayet etmiştir.

Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Mârûf, (Beyrüt: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), "Nikah", 14. (No. 1102); Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd (İbn Mâce), *es-Sünen (Sünen-i İbn Mâce)*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrut: Dârü'l-ceyl, 1418/1998), "Nikâh", (No. 1879-1880).

⁴⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *müsned*, (No. 24205, 25326).

⁴⁸⁸ İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed el-Askalânî, *Takribü't-Tehzib*, thk. Muhammed Avvame (Haleb: Dârü'r-Reşid, 1988/1408), 255.

⁴⁸⁹ Hadis Mürsel. Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1409/1989), 3/456.

أخرج أبو داود، قال: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ قُدَامَةَ بْنِ أَعْيَنَ، حَدَّثَنَا أَبُو عُبَيْدَةَ الْحَدَّادُ، عَنْ يُونُسَ، وَإِسْرَائِيلَ (هو: ابن يونس السَّبَّيْعِي)، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ (هو: عمرو بن عبد الله السَّبَّيْعِي)، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ (هو: ابن أبي موسى)، عَنْ أَبِي مُوسَى، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "لَا نِكَاحَ إِلَّا بِوَلِيٍّ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَهُوَ يُونُسُ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ، وَإِسْرَائِيلَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ⁴⁹⁰.

Ebû Dâvûd demiştir ki: Bize Muhammed İbn Kudâme söyledi. O, bana Ebû Ubeyde İbn Hadâd haber verdi dedi. O, Yunu ve İsrail'den; o, Ebû Bürde'den, o da babasından şöyle dediğini nakletmişti: Resulullah salla'llahü aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Velisiz nikâh yoktur."

Tahâvî Ebû Hanîfe'nin "Eşler (karı-koca) arasında denklik (Kefâet) varsa, (velisiz) nikâh caizdir."⁴⁹¹ dediğini nakletmektedir.

Hazret-i Ayşe (r.anhâ), birinci olarak rivayet edilen hadisle amel etmemiştir. "Muvatta" da anlatıldığı gibi; kendi kardeşi olan Abdurrahman'ın kızını, velisinin bilgisi olmadan evlendirmiştir. Râvî, kendi hadisiyle amel etmeyi terk etmiştir. Büyük âlimlerin çoğuna göre, hadislerde böyle bir şeyin vuku bulması, (amel için) menfi bir sebeptir.⁴⁹²

Ebû'l-Ahfas, Şu'be'nin ve Süfyan'ın tabakasında (çağdaşı) değildir. Musannif'in bu kimseyi, onların tabakasından rivayet etmiş göstermesinde, apaçık bir kopukluk olduğu ortaya çıkar.

"الْأَمُّ أَحَقُّ بِنَفْسِهَا مِنْ وَلِيِّهَا، وَالْبِكْرُ تُسْتَأْذَنُ فِي نَفْسِهَا، وَإِذْ تُهَا صَمَاتُهَا؟" قَالَ: نَعَمْ.⁴⁹³

Müslim ve Kütüb-i Sitte'nin dördünde de: "Dul kalan, kendisine velilik yapmaya daha layıktır" hadisi şerifi vardır. Bu hadis, yukarıda getirilen ve senedi kopuk olan لا نِكَاحَ إِلَّا بِوَلِيٍّ "Velisiz nikâh yoktur" hadisini reddeder.

Ebû Hanîfe, bu konudaki iki delilin sened açısından en kuvvetlisini tercih etmiştir. Hz. Ali, İbn Sîrîn ve Zühri bu görüştedir.

⁴⁹⁰ Ebû Dâvûd, "Nikâh", 20 (No. 2085); Tirmizî, "Nikâh", 14 (No. 1101); İbn Mâce, "Nikâh" 15 (No: 1881)..

⁴⁹¹ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, nşr. M. Zührî en-Neccâr – M. Seyyid Câdelhak (Beyrut: 'Âlemül-kütüb, 1414/1994), 3/11.

⁴⁹² Malik, *Muvatta*, 2/555. Rivayete göre Abdurrahman'nın kızının adı Hafsa'dır.

⁴⁹³ Müslim, "Nikâh", 1421.

4.3.5. İçkinin Sirkeleşmesi

عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ عَنِ الْخَمْرِ تَتَّخِذُ حَلًّا، فَقَالَ: "لَا"⁴⁹⁴.

Enes İbn Malik'ten şöyle demiştir: (Yetimler içkiye vâris oldular), Peygamber Sallahü aleyhi ve selleme onu sirke yapmaları soruldu. O da "Hayır" dedi. -

Ebû Hanîfe demiştir ki: “*Şaraba su veya tuz dökmekte bir sakınca yoktur, böylece sirke olur. Bu halde sirke yenir veya satılır.*”⁴⁹⁵

"لَا بَأْسَ بِالْخَمْرِ يَكُونُ لِلْمُسْلِمِ أَنْ يَصُبَّ فِيهَا الْمَاءَ أَوْ يَطْرَحَ فِيهَا الْمَلْحَ فَيَصِيرُ خَلًا فَيُؤْكَلُ ذَلِكَ الْخَلُّ أَوْ يُبَاعَ".

Hanefi mezhebine göre, şaraptan sirke elde etmek ve bunu tüketmek caizdir. Bu sirke helal ve temizdir.

Dayandıkları delil şudur: Peygamber Efendimiz (asm) şöyle buyurmuştur: “En iyi sirkeniz, şaraptan yaptığımız sirkedir.”⁴⁹⁶

O hadisi, Müslim ve diğerleri rivayet etmiştir. Fakat senesinde es-Süddi vardır. Onun güvenilirliği hakkında ihtilaf edildi.⁴⁹⁷

Tahâvî, “*Şerhu müşkili'l-âsâr*” isimli eserde, bu konudan yirmi bir sayfada bahsetmiştir. Bunu şöyle özetleyebiliriz: Bu, içkinin haram kılınmasının başlangıcında idi. Dökmenin kâfi geldiği yerde bile, biraz daha şiddet göstermek suretiyle içki kapları da kırılıyordu. Şarabın yahutta (değiştirilen) sirkenin haramlığı değil de onu gönüllerden kökten sökmeye azimeti, vardı.⁴⁹⁸

Ebû Ya'la, “*Müsned*” isimli eserinde, Câbir'den şöyle nakletmiştir:

⁴⁹⁴ Müslim, “İçkiler”, 1983.

⁴⁹⁵ Muhammed b. Hasan, *el-Hucce*, 3/ 8.

⁴⁹⁶ Beyhaki, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6/38.

⁴⁹⁷ Yahya b. Said el-Ensari (ö. 143), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198), Ahmed b. Hanbel (ö. 241) ve Ahmed b. Abdillâh el-İclî (ö. 261), onun güvenilirliğini kabul etmişler, ancak Abdurrahmân b. Mehdî (ö. 198), Yahyâ b. Maîn (ö. 233), Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277) ve İbrâhîm b. Ya'kûb el-Cûzcânî (ö. 259), onu zayıf saymışlardır. Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî et-Türkmânî ed-Dımaşkı, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk, Ali Muhammed el-Beccevi (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1382/1963), 1/236-237. İbn Hacer dedi ki: “Sadûk yehim -onun sadûk olmakla birlikte zaptındaki bazı zayıflıkları vardır-, Şii olmakla da itham edilmiştir”. İbn Hacer el-Askalânî, *Takribü't-Tehzib*, 108.

⁴⁹⁸ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994); 8/388- 408.

وقد أخرج أبو يعلى في "مسنده" عن جابر أن النبي صلى الله عليه وسلم عَوَّضَ الأيتام عن خمرهم مالاً.

“Peygamber salla'llahü aleyhi ve sellem, yetimlere, (döküler) içkilerinin karşılığını, mal olarak verdi”.⁴⁹⁹

Ferec İbn Fadâle yoluyla, Darekutni'nin, "*Sünen*"'inde getirilen hadis şöyledir:

في سنن الدارقطني من طريق فَرَجِ بْنِ فَصَّالَةَ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ ... قَالَتْ، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ دِبَاغَهَا (إهاب الشاة) يَجِلُّ كَمَا يَجِلُّ خَلُّ الْحُمْرِ». قال الدارقطني: تَفَرَّدَ بِهِ فَرَجُ بْنُ فَصَّالَةَ وَهُوَ ضَعِيفٌ.

Darekutni'nin rivayetine göre, Ferec İbn Fadâle, Yahya İbn Said'den; o, Amre'den; o da Ummü Seleme'den leşin yasaklanması hakkında şöyle nakletmiştir: Şüphesiz Peygamber salla'llahü aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Şarabın sirkesinin, helal olduğu gibi, derinin tabaklanması da deriyi helal yapar."

Hadis, başka bir lafızla da şöyle gelmiştir: "Şarabın sirkesinin, helal olduğu gibi, onun (yani murdar olan derinin) tabaklanması ile de (deri) helal olur".⁵⁰⁰

Darekutni demiştir ki: "Ferec İbn Fadâle, Yahya'dan rivayet konusunda yalnız kalmıştır ve o zayıf bir kimsedir."⁵⁰¹

Beyhakî, "*el-Ma'rife*" isimli eserde zikrettiğine göre: O, Muğire İbn Ziyad'dan; o, Ebû Zübeyr'den; o da Cabirden merfu olarak (ilk kaynağına ulaştırarak) şöyle nakletmiştir:

"Sirkenizin en hayırlısı şarabınızın sirkesidir".

وأخرج البيهقي في "معرفة السنن والآثار": عن مُعِيرَةَ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «خَيْرُ خَلِّكُمْ خَلُّ حُمْرِكُمْ». قال البيهقي: فَهُوَ مِمَّا تَفَرَّدَ بِهِ مُعِيرَةُ، وَلَيْسَ بِالقَوِيِّ، وَأَهْلُ الحِجَازِ يُسَمُّونَ خَلَّ العِنَبِ خَلَّ حُمْرٍ، ثُمَّ هُوَ وَمَا قَبْلَهُ مَحْمُولَانِ عَلَى الحُمْرِ إِذَا تَحَلَّلَتْ بِعَيْنِهَا إِنْ صَحَّتِ الرِّوَايَةُ، وَاللَّهُ أَعْلَمُ، وَعَلَى ذَلِكَ حَمَلُ الفَرَجِ بْنِ فَصَّالَةَ رِوَايَتُهُ.⁵⁰²

⁴⁹⁹ İsnadında İsa b. Ceriye: Zayıftır. Ebî Ya'la el-Mevsilî, *Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed (Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1404/1984), 438.

⁵⁰⁰ Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer ed-Dârekutni, *Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvut vd., (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1424/2004), 1/72.

⁵⁰¹ Dârekutni, *Sünen*, 1/72.

⁵⁰² Ahmed b. el-Hüseyin b. 'Alî el-Beyhakî, *Ma'rifetu's-sünen ve'l-âsâr*. thk. 'Abdulmu'tî Emîn Kal'acî (Karaçi: y.y., 1412/1991), 8/266.

Beyhaki, bu hadisteki Muğire hakkında şöyle demiştir: “O, bu rivayette tek kalmıştır ve kavi değildir. Bu hadis sahih olursa da şarap kendi kendine sirkeleştiği onun (bu hükümde) oluşu. Ferec İbn Fadâle’nin hadisi de aynı şekilde anlaşıldı”.⁵⁰³

Muğire hakkında ihtilaf etseler de dört sünen sahibi, ondan hadis rivayetinde bulunmuşlardır.⁵⁰⁴ “*Tehzibü't-Tehzib*” isimli eserde geçtiğine göre: Veki, İbn Main, el-İcli, İbn Ammar ve Yakub İbn Süfyan, onu sika (güvenilir) saymışlardır. İbn Hacer de onun vehimlerinin olduğunu ve sadûk olduğunu söylemektedir.⁵⁰⁵

Bir müctehid, bu rivayetin aynı olan bir rivayete sarılabilir. Bilhassa, yetim bir kimseye gelebilecek olan "zararı görme" hususunda, hiç garip görülemez. Peygamberimizin, şarapları dökmekten dolayı, yetimlere gelen zararın karşılığını, mal olarak onlara vermesi yukarıda geçmişti. (Yine birçok hadiste malı zayi etme yasaklanmış ve deri tabaklanıp değişim geçirince helal olmuştur).

İmam Muhammed de bunun caiz olacağına dair delilleri, gayet belîğ bir şekilde Hz. Ali, İbn Abbas ve Ebûd-Derda’dan (r.anhüm) naklederek anlatmıştır. Bu, senediyle birlikte ve aynı şekilde Atâ İbni Ebî Rebah tarafından da nakledilmiştir.⁵⁰⁶

Hz. İbn Ömer, Hasan-ı Basrî (ö. 110) ve İbn Sîrîn (ö. 110) aynı görüştedir.⁵⁰⁷

4.3.6. Hurmada Tahminin Hükümü

Attab İbn Üseyd'den şöyle nakletmiştir: “Şüphesiz Peygamber salla'llahü aleyhi ve sellem, hurmanın tahminini yaptığı şekilde, üzüme de tahmin yapmasını emretmiştir. Hurmanın zekâtı, kuru hurma olarak verildiği şekilde, üzümünki de kuru üzüm olarak verilir.”⁵⁰⁸

⁵⁰³ Beyhakî, *Ma'rifetu's-sünen ve'l-âsâr*, 8/266.

⁵⁰⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibü't-Tehzib*, (Hindistan: Dairetü'l-Maarifi'l-İslamiyye, 1326/1907) 10/259.

⁵⁰⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Takribü't-Tehzib*, 543.

⁵⁰⁶ Muhammed b. Hasan, *el-Hucce*, 3/ 9-10.

⁵⁰⁷ Muhammed b. Hasan, *el-Hucce*, 3/ 9-10.

⁵⁰⁸ Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275), *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Saydâ/Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), “Zekât”, 13. (No.1603-1604); Termizi, “Zekât” 17 (No. 644); Nesâî, *el-*

أخرج أبو داود في سننه قال: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ السَّرِيِّ النَّاقِطُ، حَدَّثَنَا بَشْرُ بْنُ مَنْصُورٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ عَتَّابِ بْنِ أَبِي سَيْدٍ، قَالَ: "أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُحْرَصَ الْعَنْبُ، كَمَا يُحْرَصُ النَّخْلُ، وَتُؤْخَذَ رِجَالُهُ زَبِيًّا، كَمَا تُؤْخَذُ رِجَالُ النَّخْلِ مَرًّا".

Abdurrahman b. Mesûd'dan nakledilmiştir ki: Sehl b. Ebî Hasme meclisimize geldi ve şöyle dedi: Resûlullah (sallallahü aleyhi ve sellem) bize şunu emretti: "(Ağaçlardaki meyvelerin miktarını) takdir ettiğiniz zaman (olgunlaştıktan sonra onları) toplayın ve üçte birini bırakın. Eğer üçte birini bırakmazsanız veya (onu bırakmayı uygun) bulamazsanız, dörtte birini bırakın."⁵⁰⁹

أخرج أبو داود، قال: حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ حُبَيْبِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: جَاءَ سَهْلُ بْنُ أَبِي حَنَمَةَ، إِلَى مَجْلِسِنَا، قَالَ: أَمَرْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "ذَا حَرَصْتُمْ، فَجُدُوا، وَدَعُوا الثُّلُثَ، فَإِنْ لَمْ تَدَعُوا، أَوْ تَجُدُوا الثُّلُثَ، فَدَعُوا الرُّبْعَ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: "الْحَارِصُ يَدَعُ الثُّلُثَ لِلْحَرْفَةِ"

İbn Cüreyc'den rivayet edildiğine göre; o, Ebû'z-Zübeyr'den; o da Cabir'den naklettiğine göre, onun şöyle dediğini işitmiştir: İbn Revâha, Hayber için kırk bin vesak tahminde bulunmuştur. İbn Revâha, Yahudileri muhayyer bıraktığında, Yahudiler, kuru hurmayı almışlar ve üzerlerinde de yirmi bin vesak olduğunu iddia etmişlerdir.⁵¹⁰

أخرج أبو داود في سننه قال: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، وَمُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا (عبد الملك بن عبد العزيز) ابْنُ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنِي أَبُو الزُّبَيْرِ (محمد بن مسلم بن تدرس المكي)، أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ، يَقُولُ: حَرَصَهَا ابْنُ رَوَاحَةَ، أَرْبَعِينَ أَلْفَ وَسَقٍ وَرَعَمَ أَنَّ الْيَهُودَ لَمَّا حَرَبَهُمْ ابْنُ رَوَاحَةَ أَخَذُوا التَّمْرَ وَعَلَيْهِمْ عِشْرُونَ أَلْفَ وَسَقٍ.

Müctebâ (es-Sünenü's-sugrâ), (Kahire: el-Metbea 'tu'l-kübra, 1348/1930), "Zekât", 100 (No. 2618); İbn Mâce (ö. 273), *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuad 'Abdubakî (Kahire: Darü İhyâü'l-Kütubi'l-'Arabiyye "Mustafa el babi el halebi", 2010), "Zekat", 18 (No. 1819). Ebû Dâvûd dedi ki: "Saîd (İbn el-Museyyeb), Attab'dan herhangi bir şey duymamıştır".

⁵⁰⁹ Ebû Dâvûd, "Zekât", 14 (No:1605). Abdurrahman bin Mesud bin Dinar'dan rivayet eden tek kişi Hubeyb bin Abdurrahman'dır. İbn Hibbân, "*es-Sikât*" adlı kitabında ondan bahsetmiştir. İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/10.

⁵¹⁰ İbn Cüreyc, Abdülmelik b. Abdilazîz (ö. 150): Müdellis, fakat Ebû Dâvûd'un rivayetinde (serrahâ bi semâ) semâ'ını tasrîh etmiştir.

Ebû Dâvûd, "Buyû'", 36 (No. 3415).

Ebû Bekr İbnü'l-Arabî, “*el-Ârıda*” isimli eserde şöyle demiştir: “Tahmin hususunda, bir tek hadisin dışında, üzerinde ittifak edilen bir hadis yoktur.”⁵¹¹ O da Buhârî ve Müslim’in, üzerinde ittifak ettiği hadistir. Tebük yolu üzerindeki “Vadi'l-Kurâ”da⁵¹² bir kadının bahçesinde vuku bulmuştur.

أخرج الطحاوي قال: حَدَّثَنَا رَبِيعُ الْمُؤَدَّبُ، قَالَ: ثنا أَسَدٌ، قَالَ: ثنا ابْنُ هَيْبَةَ، قَالَ: ثنا أَبُو الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ

اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "هِيَ عَنِ الْخُرُوصِ، وَقَالَ أَرَأَيْتُمْ إِنْ هَلَكَ النَّمْرُ أُجِبْتُ أَحَدَكُمْ أَنْ يَأْكُلَ مَالَ أُخِيهِ بِالْبَاطِلِ".

Tahâvî'nin rivayetine göre, Hz. Peygamber Hars'ı nehyetmiştir. O hadisin, hükme esas olmasının caiz olmadığı hususunda gayet açıktır.⁵¹³

Senedinde Abdullah İbn Lehîa vardır. Nitekim, İbn Lehîa kitapları yandıktan sonra karıştırmaya başlamıştır. Onun bu karıştırmayı, 169 h. senesinde kitapları yandıktan sonradır. Ondan hadis rivayet eden (Esed), o zaman 37 yaşında idi. Buna göre Esed, o henüz karıştırmaya başlamadan önce kendisinden hadis rivayet eden eski ravilerden sayılır.⁵¹⁴

Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhamede göre, *Hars (tahmin) caiz değildir*.⁵¹⁵

Birinci hadis, İbn Müseyyeb'in mürsel hadislerindedir. Çünkü o, Attab İbn Üseyd'e erişmemiştir. Bilakis İbn Müseyyeb, Attab'ın ölümünden iki sene sonra doğmuştur. Pek çok âlimler, onun Attab İbn Üseyd'den hadis işitmediğini ifade etmişlerdir. Abdurrahman b. Abdulaziz, o iki ravinin arasına, (المسور بن مخزومة) el-Misver İbn Mahzeme'yi ziyade etmeye kalkmıştır. Dârekutnî'nin, “*Sünen*”inde de zikredildiği gibidir.⁵¹⁶

⁵¹¹ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ârizatü'l-ahvezî*, 3/142.

⁵¹² Buhârî, (No. 1481); Müslim, 1392.

⁵¹³ Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, 2/41.

⁵¹⁴ Ebû Saîd Selâhaddîn Halîl b. Keykeldî, el-Alâî, *Kitâbu'l-muhtelitîn*, thk. Rıfat Fevzî Abdülmuttalib - Ali Abdülbasit Mezîd (Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1417/1996), 65-66.

⁵¹⁵ Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, 2/41.

⁵¹⁶ Dârekutnî dediki: “Abdurrahman b. Abdulaziz ez-Zerir: Muztaribü'l-hadîs”. Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *İlelü'l-hadis*, 1/352.

Yine bu husus, "*Árizatü'l-ahvezî*" isimli eserde de şöyle geçer: "Hurma tahmini yapıp hak almak, Peygamber salla'llahü aleyhi ve sellemden sabit olmamıştır. Ancak Yahudilere karşı olmuştur. Müslümanlara gelince, onlar üzerinde, tahmin işi yapılamaz."⁵¹⁷

İkinci hadisin senedinde ise; Abdurrahman İbn Mesud bulunmaktadır. Bu ravi, mechuldür (kim olduğu tanınmamaktadır). Zehebi'nin dediğine göre: İbn Hibban, onu her ne kadar "*Sikat*" eserinde zikretse, o kimse, tanınmamaktadır.⁵¹⁸

Buhârî ve Müslim'in hadisine göre: Tebük yolu üzerindeki "Vadî'l-Kurâ" denilen yerde bir kadının bahçesinde bulunan hurmalar için Peygamber salla'llahü aleyhi ve sellem, tahmin yapmayı emretmiş ve insanlarla beraber, tahminde bulunmak için oraya gitmiştir.⁵¹⁹ O hadisedeki meydana gelen olay ile, tahmin arasında uygunluk vardır. Burada ise, tahmin hükmünü almaya dair, bir nass (delil) yoktur. Ebû Hanîfe ve ashabinin görüşlerine aykırılık yoktur. Çünkü Peygamber salla'llahü aleyhi ve sellem'in, ona saymayı emretmesi, tahminle hükmetme işine aykırıdır. Bilakis tahmin, yalnız güven ve doğrulama içindir. Hadisin zahiri de böyledir. (Hadisin zahiri manası budur). "Hars" hadisinin, ilzam (mecburiyet) ifade ettiğini kabul etsek, o takdirde burada "dalındaki hurmayı, eldeki miktarı belli hurma ile satmak" ve "kuru hurma ile, yaş hurmayı veresiye satmak" gibi iki satış şekli ortaya çıkar. Bunların her ikisi de faizi haram kılan delillerdendir (yani haram kılınan faizin asıl kökleridirler). Dolayısıyla "hars" hadisi, "herkesin elindeki meyvelerin miktarı bilinmesi için, yapılan tahmin" şeklinde anlaşılmalıdır. Ayrıca Hayber halkı Yahudi idiler, zekât verme ehliyetine de sahip değillerdi. Tahmin, onlardan zekât almak için yapılmamıştır.⁵²⁰

4.3.7. Yaş Hurmanın Kuru Hurma İle Satışı

وَقَالَ سَعْدٌ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُسْأَلُ عَنِ اشْتِرَاءِ التَّمْرِ بِالرُّطْبِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَيُّنْقُصُ

الرُّطْبِ إِذَا بَيْسَ؟" فَقَالُوا: نَعَمْ، "فَنَهَى عَنْ ذَلِكَ".

⁵¹⁷ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Árizatü'l-ahvezî*, 3/142.

⁵¹⁸ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/579.

⁵¹⁹ Buhârî, (No. 1481); Müslim, 1392.

⁵²⁰ Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, 2/39.

Sa'd dedi ki: Peygamber salla'llahü aleyhi ve selleme yaş hurmayı, kuru hurma ile (takas ederek) satma soruldu. Peygamberimiz de buyurdular ki: "O, kuruduğu zaman noksanlaşıyor mu?" Biz de dedik ki: "Evet." Sa'd, demiştir ki: Peygamberimiz, (biz "evet" deyince) onu yasakladı.⁵²¹

Müslim demiştir ki: Bize İbn Ebi Şeybe ve Muhammed b. Abdullah İbn Nümeir rivayet etti. O ikisi bize İbn Ebi Zâide'den rivayet etti. O, Ubeydullah'tan; o, Nâfiden; o da İbn Ömer'den şöyle nakletmiştir: Şüphesiz Peygamber (s.a.v) kuru üzüm karşılığında, ölçü ile yaş üzümü satmayı yasakladı.⁵²²

Zikredildiğine göre şüphesiz Ebû Hanîfe demişlerdir ki: "Yaş hurmanın kuru hurma ile satılmasında bir sakınca yoktur."⁵²³

Zeyd Ebû Ayyaş'ın naklettiği birinci hadisi, illetli (kusurlu) bulunmuştur. Ebû Hanîfe'ye göre o (Zeyd Ebû Ayyaş) meçhul (tanınmayan) bir kimsedir.⁵²⁴ Tahâvî, "el-Müşkil" de şöyle demiştir: "Malik'ten nakilde bulunan ravilerden birisi, (Ebû Ayyaş denen kimsedir. O, Sa'd İbn Ebî Vakkas'ın kölesidir) demiştir. Üsâme İbn Zeyd de demiştir ki: O, (bu hadisi) Abdullah İbn Yezid'den nakletmiştir. (O da Ebû Ayyaş ez-Zerkî'den nakletmiştir). O da Sad'dan nakletmiştir. İşte burada anlatılan şey, imkânsızdır. Çünkü; Ebû Ayyaş ez-Zerkî denen kimse, sahabenin büyüklerindedir. Abdullah İbn Yezid denen kimse de ona kavuşmamıştır. Bir rivayet şöyledir: Ravi, (bu meseleyi) Abdullah İbn Zeyd'den nakletmiştir. (O da Zeyd Mevlâ Ayyaş'tan yani Ayyaş'ın kölesi olan Zeyd'den nakletmiştir. O da Sa'd İbn Malik'ten nakletmiştir. "Ayyaş'ın kölesi Zeyd" denen kimsenin, kim olduğu bilinmemektedir. Hatta bu kişiye, bir defasında, "Zeyd Ebû Ayyaş" denmiştir. Bir başka ifadede, "Mevlâ li benî Mahzum" (yani Mahzum oğullarının kölesi) denmiştir. Bir ifadede, نهى عن الرطب بالتمر (Kuru hurma

⁵²¹ Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh, *el-Muvatta*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1406/1985), 2/624. Bkz. Ebû Dâvûd, (No. 3359); Tirmizî, (No. 1225); Nesâî, (No. 4545); İbn Mâce, (No. 2264).

Darakutni, bu ziyadeyi -Nesîe- zayıf olarak değerlendirmiştir. Bkz. Darakutni, *Sünen*, (No. 2994). İbnü'l-Hamam, "Fethü'l-Kadir" adlı eserinde, 7/27: Bunu çürütmüş ve bu ziyadeyi doğrulamıştır. Tahâvî, İmran'ın mutâbe'atı tahrîç etmiştir (rivayet etmiştir). Bkz. Tahâvî, *Me'âni'l-âsâr*, 4/6.

⁵²² Buhârî, "Buyû", 75 (No. 2171); Müslim, "Buyû", 1542.

⁵²³ Tahâvî, *Me'âni'l-âsâr*, 4/7.

⁵²⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibü't-Tehzib*, (Haydarabad: Meclis-i Dairtü'l-Maarifi'n-Nizamiyye, 1326), 3/424.

karşılığında yaş hurma satmayı yasakladı) tabiri kullanılmıştır. Bir ifadede de نهى عن بيع الرطب بالتمر نسيئة (Kuru hurma karşılığında, veresiye olarak, yaş hurmanın satışı yasakladı) tabiri kullanılmıştır. İşte bütün bunlardan anlaşılmıştır ki: Bu hadisin isnadı ve metni bozuktur".⁵²⁵

İbn Hazm, "el-Muhalla"'sında şöyle demiştir: "Malik, bir defasında عن أبي عياش (Zeyd Ebi Ayyaş'tan; o da Sa'd'den nakletti.) demiştir. Bir defasında da عن أبي عن سعد (Zühre oğullarının kölesi (olan) Ebî Ayyaş'tan nakletti.) demiştir. Hasılı; o adam, tanınmamaktadır. ⁵²⁶

Buhârî ve Müslim, Ebû Ayyaş'ın tanınmaması sebebiyle kitaplarında bu kişiden (yani Ebû Ayyaş'tan), bir tek hadis bile rivayet etmemişlerdir. O şahsın durumunda, muzdariplik vardır. Meşhur dört sünenin sahipleri, bu kişiden, bu hadisin dışında hiçbir hadis rivayet etmemişlerdir. Onlar sadece *Muvatta*'daki rivayetine dayanarak hareket etmişlerdir.

Aynı şekilde İbn Hibban -kendilerine göre meçhulün güvenilir olduğuna kanaat getirerek- onu sahihleştirmeye çalışmıştır. O da yeterli değildir.

Hikaye olunduğuna göre, Bağdad'a girdiği zaman Ebû Hanife'ye "kuru hurma karşılığında, yaş hurmanın, misli misline satışı" sorulmuştur. O, şöyle cevap vermiştir: Hurma, ya "kuru hurma" olabilir, ya da "kuru hurma" olmayabilir. Eğer o, "kuru hurma" olursa; Peygamber salla'llahü aleyhi ve sellem'in التمر بالتمر مثلاً يمثل "kuru hurmanın, kuru hurma ile (satışı) misli mislinedir" sözü sebebiyle satışı caizdir. - Buna dair hadisleri bir cemaat rivayet etmiştir.- Eğer o, "kuru hurma" olmazsa; Peygamber salla'llahü aleyhi ve sellem'in, إذا اختلف النوعان فبيعوا كيف شئتم "İki cins şey, durum bakımından değişik olduğu zaman, dilediğiniz şekilde satınız." sözü sebebiyle satışı (dilediği şekilde) caizdir. Buna

⁵²⁵ Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, 15/467-476; Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali b. Muhammed Saymerî (ö. 436), *Ahbaru Ebi Hanife ve Ashabuhu*, (Beyrut: Âlemü'l- Kütüb, 1405/1985), 26; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Mebûsât*, (Mısır: Metbetü's-Seade)(Beyrut: Dâru'l-Marife, 1393), 12/185.

Saymerî bu hikayesi rivayet etmiştir. Ancak onun senedinde Ahmed b. Salt (Ahmed b. Adiyye) var, Al-Khatib Al-Baghdadi, Ebû Hanife hakkında uydurma haberler yapmakla suçlandığını belirtmiştir. el-Hatîp el-Baghdadî, Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Târihu Medîneti's-Selâm (Târihu Bağdat)*, thk. Beşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Daru'l-Ğarbi'l-İslami, 1422/2002), 5/338.

⁵²⁶ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-Muhallâ bi'l-âsâr fî şerhi'l-Mücellâ bi'l-ihisâr*. thk. Abdülgaffâr Süleyman el-Bendârî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010), 7/399.

dair hadisleri de bir cemaat rivayet etmiştir.- İmam Ebû Hanîfe'ye İmam Malik'in bu hadisini getirdiklerinde, onlara şöyle demiştir: O hadisin medâr râvisi “Zeyd Ebû Ayyaş”tır. O kimse, tanınmayan kimselerdendir. Yahut, hadisi kabul olunmayan kimselerdendir.⁵²⁷

Bu hususta Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed, Ebû Hanife'ye muhalefet etmiş, onlar, İmam Malik'in rivayetine güvenerek cumhurun görüşüne gitmişlerdir. Ancak Tahâvî, Ebû Hanîfe'nin görüşünü müdafaa etmektedir.

Yaş üzümün, kuru üzümle satışını yasaklayan hadise gelince, onun senedi, sahih sayılmasında hiçbir şüphe yoktur. Onun sözü (rivayeti) şöyledir:

"أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَيَّ عَنِ الْمُرَابِنَةِ"

İşte bu, Ebû Hanîfe'nin görüşüne müzabeneyi yasaklama konusunda tam bir uygunluk sağlamaktadır. Meyvenin, ağacın üzerindeki bir meyve ile satışının yasaklanması konusunda, uyum halindedir. Yahut salkımdaki yaş üzümü, kuru üzümle veya kuru hurma ile ölçek olarak satılmasında olsun, (Ebû Hanife'nin görüşü ile) uyum içindedir. Onun nazarında da müzabenenin hükmü aynıdır.⁵²⁸

Yukarıda geçenlerden açıkça anlaşılan şudur: Ebû Hanîfe, nazarında sahih olmadığı için hadisle amel etmemiştir.

4.3.8. Ekinlerin ve Meyvelerin Zekâtı

Allah (c.c) buyuruyor ki:

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ"

⁵²⁷ Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali b. Muhammed Saymerî, *Ahbaru Ebi Hanife ve Ashabuhu*, (Beyrut: Âlemü'l- Kütüb, 1405/1985), 26; Serahsî, *Mebûsât*, 12/185; Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, 15/467-476.

Saymerî bu hikayesi rivayet etmiştir. Ancak onun senedinde Ahmed b. Salt (Ahmed b. Adiyeye) var, Al-Khatib Al-Baghdadi, Ebû Hanîfe hakkında uydurma haberler yapmakla suçlandığını belirtmiştir. el-Hatîp el-Baghdadî, Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Târîhu Medîneti's-Selâm (Târîhu Bağdat)*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, 1. Baskı, (Beyrut: Daru'l-Ğarbi'l-İslami, 1422/2002), 5/338.

⁵²⁸ Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, 4/7.

“Ey iman edenler! Yer yüzünden çıkartıklarımızdan ve kazandıklarınız güzel şeylerden infak edin (verin).”⁵²⁹

"وَأَتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ"

“Hakkımı hasat gönünde verin.”⁵³⁰

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "فِيمَا سَقَتِ السَّمَاءُ وَالْأَعْيُونُ، أَوْ كَانَ عَثْرِيًّا، الْعَشْرُ، وَمَا سُقِيَ بِالنَّضْحِ نِصْفُ الْعَشْرِ".

İbn Ömer, Peygamber'in (s.a.v) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: Göğün ve su kaynaklarının suladığında, yağmur suyundan da olsa; (yani herhangi bir su taşıyana ihtiyaç olmadan arklar kazılarak hurlmaları sulandığı gibi sulananlara da olsa onlarda) öşür (yani onda bir zekât) vardır. Su ile (tabii akışı dışında emek ve masrafla elde edilen) sulananlarda da yarım öşür (yani yirmide bir zekât) vardır.⁵³¹

يَذُكُرُ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "فِيمَا سَقَتِ الْأَنْهَارُ وَالْأَعْيُنُ وَالْعُشُورُ وَفِيمَا سُقِيَ بِالسَّائِبَةِ نِصْفُ الْعَشْرِ".

Cabir'in merfû hadisine göre; Nehirlerin ve bulutların suladıklarında öşür vardır, hayvanla sulananlar da yarım öşür (yirmide bir zekât) vardır.⁵³²

عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ، قَالَ: "أَمَرَنِي (أَيُّ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) أَنْ أَخُذَ مِمَّا سَقَتِ السَّمَاءُ وَمَا سُقِيَ بَعْلًا الْعَشْرِ، وَمَا سُقِيَ بِالْدَلْوِ نِصْفَ الْعَشْرِ".

Bana göğün suladığından ve kaynaklardan çıkan suların akıtılarak suladığından tam öşür almamı ve dolaplarla sulananlardan da yarım öşür almamı emretti. -Bu hadisi İbn Mâce rivayet etmiştir.-İlk iki harfin fethasıyla okunur. Yağmurla yağan su, bir yerde

⁵²⁹ Bakara, 267.

⁵³⁰ Enam, 141.

⁵³¹ Buhari, *es-Sahih*, 2/126.

⁵³² Müslim, 981.

toplanır ve kimsenin ulamasına da ihtiyaç olmadan (kendi başına) sularsa; onda da öşür vardır.⁵³³

Yukarıdaki delillere göre topraktan çıkan şeyler, az olsun, çok olsun, mutlak olarak zekât vermeyi gerektirir.

Ömer İbn Abdülaziz, Mücahid, İbrahim en-Nehaî, Ebû Hanîfe ve Züfer'e göre: Toprağın çıkardığı her şeyde, ister az olsun, ister çok olsun onda öşür (onda bir kadar zekât) vardır.⁵³⁴

Zikredildiğine göre şüphesiz Ebû Hanîfe demiştir ki: “Çıkan mahsulün, azında da çoğunda da zekât vardır.”⁵³⁵

Konuyla ilgili diğer hadisler:

عن أبي سعيد الخدري قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "... ولَيْسَ فِيهَا دُونَ خُمْسَةٍ أُسْقٍ صَدَقَةٌ".

Ebû Saîd el-Hudrî (radiyallahü anh)'den: Peygamber (sallallahü aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: “Beş veskten⁵³⁶ daha az olan mahsulde zekât yoktur... .”⁵³⁷

Ebû Yûsuf, Muhammed İbnü'l Hasen ve ehl-i Medine, buradaki hadisi almışlar ve söyle demişlerdir: Yerin çıkarmış olduğu şeyin, beş vesaktan daha az olanında, zekât yoktur.⁵³⁸

Yukarıdaki hadis, beş vesktan (yani bir tondan) daha aşağısını zekâttan istisna tutmaktadır Burada zikredilen hadis ile önceki hadisler arasında, çelişki ortaya çıkmıştır. Tarihleri de bilinmemektedir. Ebû Hanîfe, vücupluk sınırını geniş tutmuş ve ihtiyatlı davranmıştır. Beş veskten aşağısını da zekâtın kapsayacağı şekilde yapmışlardır. Bu farklılık, Şâri' Teâlâ tarafından, ümmeti tedrici ve kademeli olarak alıştırmak için yapılmıştır. Şeriat emirlerine sarılmada, onlara kolaylık olsun diye yapılmıştır. Bu

⁵³³ İbn Mâce, “Zekat”, 17 (No. 1818).

⁵³⁴ İbn Ebû Şeybe, *Musanef*, 6/438.

⁵³⁵ Ayni, *el-Binaye Fi Şerhi'l-Hidaye*, 2/473.

⁵³⁶ Irak ekolüne göre 1 vesk = 60 sâ'. Bu da yaklaşık 200 kg olur. Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *İstilâhat-ı Fıkhiyye Kâmusu*, (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1969), 4/125. Buna göre beş vesk = yaklaşık 825-1000 kg.

⁵³⁷ Buhari, “Zekât”, 33 (No. 1447); Müslim, “Zekât”, 979.

⁵³⁸ Tahâvî, *Şerhu Me'ani'l-Âsâr*, 2/35.

husus; namaz, oruç, zekât, içkinin haram olması ve diğer işlerde de aynı şekilde vaki olmuştur. Zekâtın alınacak bir kısmını, (önce) affetmiş, sonra da (affettiği) az olan kısmını, zekâtın vacip olan kısmına girdirmiştir.

İsâ İbn Ebân şöyle demiştir: Birisi âmm olan, diğeri de hâss olan iki hadis geldiği zaman, sonradan gelen, önce geleni nesheder (hükümünü ortadan kaldırır). Muhammed İbn Şüca es-Selci şöyle dedi: İkisinin tarihi bilindiği zaman iş böyledir (önce gelenin hükmü kalkar). Fakat ikisinin geliş tarihleri bilinmiyorsa; ihtiyat olarak âmm olan daha sonra gelmiş gibi kabul edilerek hareket edilir.⁵³⁹

Ebû Hanîfe'nin delili, âmm olarak yukarıdaki mezkûr olan âyetlerdir. Muhaliflerle alakalı olan hadisler, ahad haberlerdir. Ayetlerin mukabilinde (ayarında) kabul olunamazlar. İşte yukarıdaki ifadeler, Ebû Hanîfe'yi savunan Hanefî âlimlerinin yorumlarıdır.⁵⁴⁰

Abdurrezzak, Ebû Hânîfe'den; o da Hammad'dan; o da İbrahim'in şöyle dediğini nakletmiştir:

"بِ كُلِّ شَيْءٍ أَنْبَتِ الْأَرْضُ الْعَشْرُ".

Toprağın çıkardığı her şeyde, ister az olsun, ister çok olsun onda oşür (onda bir kadar zekât) vardır.⁵⁴¹

كَتَبَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ: "أَنَّ يُؤْخَذَ بِمَا أَنْبَتِ الْأَرْضُ مِنْ قَلِيلٍ، أَوْ كَثِيرٍ الْعَشْرُ" وَعَنْ عَبْدِ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ قَالَ: بَلَغَنِي ذَلِكَ

عَنْ مُجَاهِدٍ.

Abdurrezzak, Ma'mer'den; o, Simak İbnü'l-Fadl'dan; o da Ömer İbn Abdülaziz'den şöyle nakletmiştir: Yer yüzünün bitirdiği az ve çok her şeyde, oşür vardır. Yine O (Abdurrezzak), bu hadis gibi bir hadisi de Mücahid'den naklen rivayet etmiştir.

542

⁵³⁹ el-Bedrül-Aynî, *Umdetü'l-Kârî fî Şerhi Sahihi'l-Buhârî*, (Mısır: İdâretü't-Tibâ el-Münîriye, t.s.), 8/261.

⁵⁴⁰ Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 8/261.

⁵⁴¹ Abdürrezzâk es-San'ânî, *Musannef*, thk. Habîbü'r-Rahman el-Azâmî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403/1983), 5/121; Tahâvî, *Şerhu Me'ani'l-Asâr*, 2/37.

⁵⁴² Abdürrezzâk es-San'ânî'nin (ö. 211), *Musannef*, 5/121; Tahâvî, *Şerhu Me'ani'l-Asâr*, 2/37.

Nevevî şöyle demiştir: “Müslümanlar arasında ihtilaf olmayan husus şudur: Beş vesk’ten daha az olanlarda zekât yoktur. Ancak Ebû Hanîfe ve seleften (ilk tabakadan) bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Hububatın azında da çoğunda da zekât vacip olur. Bu görüş, gayet açık olan sahih hadislerden dolayı batıl ve değersiz bir görüştür.”⁵⁴³

Sahih-i Müslim’in şerhindeki bu ifade, gerçekten bir nevi taassup ve mübalağaya delalet eden bir ifadedir. Mesele sadece Ebû Hanife ile ilgili değil, Ebû Hanife ile beraber, selef imamlarından Ömer İbn Abdülaziz, Mücahid ve İbrahim en-Nehaî gibi kimseler vardır.

Bu konuda biz Ebû Hanîfe’nin görüşünü tercih ettik, çünkü Ebû Hanîfe’nin görüşü, ihtiyatlı olan görüştür. Yine onun görüşünde fakirlerin yararlarını gözetmek de vardır. Beş veskten az olan miktarı istisna ederek (ondan da öşür vermemek) mübahtır. Beş veskten daha az olan kısmına öşür vermeyi vacip kılmak ise; (ondan da öşür vermemek) mahzurludur (yani hakkında sakındırma vardır). Önceki görüşte olanlara göre de mahzurlu olan şey, mübah olan şeyden daha öncelikli olur. Onun için mahzurlu olana öncelik veren görüşü almışlardır. Bu bağlamda Ebû Bekir İbnü’l-Arabî, Ebû Hanîfe’nin görüşünden övgüyle bahsetmiş ve onu tercih etmiştir.⁵⁴⁴

4.3.9. Hanımının Müslümanlığından Sonra Kocanın Müslüman Olmasıyla Yeniden Nikâh Yapmak

أخرج أبو داود، في سننه من طريق ابن إسحاق، عن داود بن الحصين، عن عكرمة، عن ابن عباس، قال: ردَّ رسولُ الله - صَلَّى اللهُ عليه وسلم - ابنته زينبَ على أبي العاصِ بالنكاحِ الأول، لم يُحدثْ شيئاً، قال محمدُ بنُ عمرو في حديثه: بعد ستِّ سنين، وقال الحسنُ بنُ علي: بعد سنتين.

Ebû Dâvûd’ün rivayetine göre Muhammed İbn İshak’tan; o, Davud İbni’l-Husayn’dan; o, İkrime’den; o da İbn Abbas’tan şöyle nakletmiştir: Şüphesiz Peygamber

⁵⁴³ Nevevî, *el-Minhac fi Şerhi Sahih-i Müslim İbni’l-Haccâc*, (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1392), 7/49.

⁵⁴⁴ Ebû Bekir İbnü’l-Arabî (ö. 542), *Ârizatü’l-ahvezî*, (Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.), 3/135.

sallallahü aleyhi ve sellem, kızı Zeyneb'i ilk nikâhı ile, iki sene sonra (tekrar) Ebül-As'a geri verdi.⁵⁴⁵

وأخرج ابن ماجه في سننه من طريق الحجاج عن عمرو بن شعيب عن أبيه عن جده، قال: "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ،

رَدَّ ابْنَتَهُ زَيْنَبَ عَلَى أَبِي الْعَاصِ بْنِ الرَّبِيعِ بِنِكَاحٍ جَدِيدٍ"

İbn Mâce'nin rivayete göre Haccac, bu hadisi Amr İbn Şuayp'tan; o, babasından; o da dedesi Abdullah İbn Amr'dan nakletmiştir. Hadisteki olay yeni bir akit ve yeni bir mehirle yapılmıştır. İbn Mâce'nin, "es-Sünen"indeki bu hadisin lafzı şöyledir: "Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem, kızı Zeyneb'i Ebû'l-As'a yeni bir nikahla geri verdi"⁵⁴⁶

Tirmizi'nin, Yezid İbn Harun'dan naklen anlattığına göre: "İbn Abbas'ın hadisi, senet bakımından daha güzeldir. Amel ise, Amr İbn Şuayb'ın hadisine göredir."⁵⁴⁷

Tirmizi'nin, Amr İbn Şuayb hadisindeki mevcut olmasını işaret ettiği söze gelince, senesinde Haccac İbn Ertât'nın, var olmasıdır ve onun, Amr İbn Şuayp'tan (hadis) dinlememiş olmasıdır.⁵⁴⁸

Bunun için kadı Ebû Bekir İbnül-Arabi'nin, Tirmizi Şerh'inde şöyle dediğini görürsün: "Bu konuda sahih ve müsnet bir hadis bulunmamaktadır. İbn Şihab ez-Zühri'nin, *el-Muvatta*'daki mürsel hadisi sahihtir".⁵⁴⁹

Bu hadise göre, henüz iddet beklemekte olan Müslüman bir hanım, Müslümanlığı kabul eden eşine ilk nikahı ile geri verilir.

İbnül-Arabi'ye cevap; Amr İbn Şuayb'ın hadisine *Buhârî*'deki İbn Abbas'ın hadisi, Ata'nın o husustaki sözü⁵⁵⁰, ümmetin onunla amele devam edegelmesi ve

⁵⁴⁵ Ebû Dâvûd, "Boşanma", 24 (No. 2240).

⁵⁴⁶ İbn Mâce, "Nikah" 60 (No: 1144).

⁵⁴⁷ Tirmizî, 2/435.

⁵⁴⁸ Haccac İbn Ertât, Muhammed İbn Arzemî'den işitti. Ancak Yahya el-Kattan'a göre İbn Arzemî çok zayıf bir ravidir. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/423; Ahmed, *Müsned*, (No. 6934).

⁵⁴⁹ Ebû Bekir İbnül-Arabi, *Ârizatü'l-Ahvezî*, 5/82.

⁵⁵⁰ Buhârî, "Talak (boşanmak)", 20.

Mümtehine suresindeki ayet ile kuvvetlenmiştir. O ayet, bir kadının, müslüman olduktan sonra Kâfir kocasının vesayeti (velayeti) altında kalmadığına işaret etmektedir.

Bâci, (ilk hadisteki) İbn İshak'ın rivayetinin zaaflığına ve hadisteki muzdaripliğe işaret etmiştir. Hatta, senelerine bile işaret etmiştir. Amr İbn Şuayb'in hadisinde, Efendimizin kızı Zeyneb'in Ebû'l-As'a yeni bir nikahla verililişimi, ondan başka hadisi de zikrederek işaret etmiştir. Sonra da şöyle demiştir: "Bu -yeni bir nikahla verililişi-, doğruya en benzer ve yakın olanıdır. Eğer ilk nikahla verildiği sabit olsaydı, ilk mehrinin istenmesi ihtimali de olurdu. Kadının, iddeti bitince ayrılmış sayılmasının da icmâ ile neshedilmiş olması ihtimali vardır."⁵⁵¹

İbn Abdilberr, Amr b. Şuayb'in hadisini tercihe meyletmiştir. İbn İshak'ın hadisini de Bâcî'nin tevil ettiği şekilde tevil etmiştir ve şöyle demiş: "Usuller (kaideler), Amr İbn Şuayb'in hadisine kuvvetlenmektedir. O hususta yeni bir akit ve yeni bir mehir vaki olcağı da açıklanmıştır. Sarih (açık) olanı almak, ihtimalli olanı almaktan daha iyidir."⁵⁵²

Hattabi, "*el-Meâlim*" isimli kitabında meseleyi şöyle görmektedir: "Davud İbn Husayn'ın İkrime'den rivayetini, Ali İbnü'l-Medenî ve diğer hadis âlimleri zayıf kabul etmişlerdir."⁵⁵³

Haccac İbn Ertât'ı müdelleslikle (hadise hata karıştırmakla) suçlanır. Fakat, müdellisin rivayetini karineler (deliller) ile güçlenmektedir. Rical kitaplarındaki Ahmed İbn Hanbel ve diğerlerinin, onu övmelerini de meseleye ilave etmişlerdir.⁵⁵⁴

İbn Abdülber, "*et-Temhid*" isimli eserinde şöyle der: "İbn İshak'ın, kadını ilk nikâhıyla geri vermeye dair olan hadisi, doğru olsa bile; herkese göre o hadis, mensuh ve metruktür."⁵⁵⁵

⁵⁵¹ Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî el-Bâcî, *el-Müntekâ*, (Kahire: Matbaatu's-saadet,1332), 3/345.

⁵⁵² İbn Abdülberr, *et-Temhid*, 7/24.

⁵⁵³ Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Hattâbî el-Büstî, *Me'âlimü's-Sünen* (Sünen-i Ebû Dâvûd şerhi), (Haleb: el-Matbaatu'l-İlmiyye, 1351/1932), 3/259.

⁵⁵⁴ Bkz. Mizzî, *Tehzibu'l-Kemal*, 5/424.

⁵⁵⁵ İbn Abdülberr, *et-Temhid*, 7/20.

Zeyneb radiya'llahü anha, bi'setten -Peygamber Efendimize vahyin ilk gelişinden- on sene önce Ebû'l-As İbnü'r-Rebi ile evlendi (0, Hz. Hatice radiya'llahü anha'nın kız kardeşinin oğlu idi. Yani Hatice Validemiz onun teyzesi idi). Kocası Ebû'l-As İbnü'r-Rebi, önce İslam olmayı kabul etmedi. Bedirde esir alındı. Hanımını göndermesi karşılığında, serbest bırakıldı. Hanımını olan Zeynep de Medine'ye hicret etti. Ebû'l-As, hicretin altıncı senesinin Cemaziyelahir ayında, Kureyşe ait bir kervanla Şam'dan dönerken, ikinci defa esir düştü. Hanımını olan Zeynep de (onunla) yakınlık kurup ücretini vermek istedi ise de o, İslam olmayı kabul etmedi. Mekke'ye göçüp ücretini kendi ödedi. Sonra Müslüman oldu. Hicretin yedinci yılının başında, Kureyşten de hazır olan bir grupla (Medine'ye) geri döndü. Zeyneb radiya'llahu anha da ona geri verildi. Sonra Zeyneb, hicretin 8. yılının başlarında vefat etti. Ebû'l-As'ın ölümü ise, Hazreti Ebî Bekr'in halifeliğinde ve hicretin 12. yılındadır.⁵⁵⁶

İkisinin oğlu olan Ali İbn Ebi'l-As'i Peygamber salla'llahü aleyhi ve sellem Efendimiz, Mekke Fethine giderken devesinin üzerinde kendi terekesine almıştı. O, bülüğ çağına yanaşmış vaziyette ve Peygamber aleyhi's- selam hayatta iken vefat etmişti.⁵⁵⁷

Zikredildiğine göre şüphesiz Ebû Hanife demiştir ki: “*Nikâh yeniden kıyılır.*”

558

Bu girişten sonra Ebû Hanife'nin görüşünü şöyle anlatıyoruz; Harbi olanlar arasındaki (evli olanlardan) bir kişi, Müslüman olup İslam yurduna çıkarsa; diğeri de Dâr-i Harpte kâfir olarak kalırsa; farklı diyarlarda olmaları sebebiyle, aşağıdaki şu ayete göre araları ayrılır.

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمْ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَأَتَتْحُوهُنَّ ۖ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ ۖ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ ۚ لَا هُنَّ حِلٌّ لَّهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ ۖ وَأَتَوْهُم مَّا أَنْفَقُوا ۖ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ ۚ وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ ۚ وَاسْأَلُوا مَّا أَنْفَقْتُمْ وَلَيْسَ أَلْوَا مَا أَنْفَقُوا ۚ ذَلِكُمْ حُكْمُ اللَّهِ ۖ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ"

⁵⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 5/185-186.

⁵⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 3/622-623.

⁵⁵⁸ Ahme b. Ali, Ebû Bekr el-Cessâs, *Ahkâmul-Kur'ân*, thk. Abdusalam Şahin (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 3/585.

“Ey İman Edenler! Mümin olduklarını söyleyen kadınlar, size muhacir olarak geldikleri zaman, onları imtihan edin! Onların imanlarını Allah daha iyi bilir. Eğer siz de onların inammış kadınlar olduklarını öğrenirseniz, onları kâfirlere iade etmeyin. Çünkü ne mümin kadınlar, kâfirlere helaldir. Ne de kâfir erkekler, mümin kadınlara helaldir. Onların kâfir olan kocalarının sarfettiklerini (mehirlerini) geri verin. Mehirlerini kendilerine verdiğiniz zaman, onlarla evlenmeniz size bir günah yoktur. Kâfir kadınları nikahınızda tutmayın, sarfettiğinizi de isteyin. Onlar da sarfettiklerini istesinler. İşte, Allah’ın sizin hakkınızda verdiği hüküm budur. O, aranızda hükmeder. Allah bilendir, hikmet sahibidir.”⁵⁵⁹

Bu âyet-i kerimede Müslüman kadınların, eşlerinin yanına iade edilmemesi, kendilerinin onlara haram olması, Mehirlerinin eşlerine geri verilmesi ve artık onların başkalarına nikahlanmalarının mübah olması gibi hususlar beyan edilmiştir. Zira bu durumda İslam yurduna gelen Müslüman bir kadın, Dâr-ı Harpte kâfir olarak yaşayan eski kocasıyla evliliklerinin devamına imkan yoktur.

Yalnız bir hayız beklemenin kâfi geleceğine dair Ebû Hanîfe’nin delili Buhârî’nin es-Sahih adlı eserinde İbn Abbas’ın şu hadisi şerifidir:

"وَكَانَ إِذَا هَاجَرَتْ امْرَأَةٌ مِنْ أَهْلِ الْحَرْبِ لَمْ تُحْطَبْ حَتَّى تَحِيضَ وَتَطْهُرَ، فَإِذَا طَهَّرَتْ حَلَّ لَهَا النِّكَاحُ."

“Harp edenlerden bir kadın, hicret edince, hayız olup temizleninceye kadar (o kadınla) evlenilme istenilmez, temizlenince de onunla nikâh helal olur.”⁵⁶⁰

Bu hadisten anlaşılan “tek hayız”dır. Ebû Hanîfe’nin, bu konuda delilleri kuvvetlidir. İbn Hazım, Ebû Hanîfe’nin -bu konuda, iddetin vacip olmadığı- görüşünü kabul etmiştir.⁵⁶¹

Binaenaleyh bir erkek, İslam diyarına müslüman olarak gelince, ondan daha önce müslüman olup da gelen hanımı, ona -sonradan müslüman olup gelene- helal olmaz. Ancak, umumî kaidelerin gereği yeniden nikâh akti yapması ve yeniden mehir vermesi

⁵⁵⁹ Mümtehhine, 10.

⁵⁶⁰ Buhârî, “Boşanmak”, 19 (No. 5286).

⁵⁶¹ İbn Hazım, *el-Muhallâ bi'l-âsâr fi şerhi'l-Mücellâ bi'l-ihisâr*, 7/315, 5/160-161.

ile tekrar (eski kocasına) helal olabilir. Atâ bin Ebî Rebâh da aynı hükmü vermiştir. Buhârî, *es-Sahih*'inde onu daha da kuvvetlendirmiştir. ⁵⁶²

İbn Abbas, Atâ, Tavus, Hasan-ı Basri, Kâtâde, Süfyan es-Sevrî, Ebû Sevr, İbn Münzir, Buhârî ve Kûfeli fakihler hepsi aynı görüştedir. ⁵⁶³

Mucahid, Malik, Şafî, Ahmed ve Ebû Ubeyd gibi bir kısım alim de şöyle söylerler: Kadın henüz iddet beklemekte iken, kocası olan kimse gelirse; yeni bir akit yapmadan, önceki nikâhı ile -eşinin yanına- gidebilir. ⁵⁶⁴ İşte bu görüş, yukarıda zikredilen Mümtetine Suresindeki ayete tamamen zıttır.

İbn Husayn ise; Onda ihtilâf edilmiş, İbn Mu'in, İbn Adî, Nesâî ve İbn Hibbân gibi âlimler onu güvenilir saymışlar, diğerleri onun zayıf olduğuna hükmetmişlerdir. Ebû Zür'a'ya göre "leyyinü'l-hadis" -hadislerde gevşek davranan- bir kimsedir. Onun hakkında İbn Uyeyne şöyle der: "Biz onun hadisini almaktan çekinirdik." Ebû Davut da şöyle derdi: "Onun, İkrime'den rivayet etmek suretiyle getirdikleri hadisleri, **münker hadislerdir.**" - münker hadis: zayıf râvînin sıkı râvîlere muhalif olarak rivâyet ettiği hadistir-. Bu hususta Ebû Hatem de şöyle demiştir: "Eğer İmamı Malik ondan hadis rivayetinde bulunmasaydı, bu sebeple diğer kimseler de o şahıstan rivayette bulunmazlar ve hadislerini terk ederlerdi." -Yani, kendisinden hadis alınmamasını gerektiren durumlar vardır-. ⁵⁶⁵

Bununla birlikte İmam Malik, onun bu hadisini "*Muvatta*" isimli eserine rivayet etmemiştir.

Zehebî, "*el-Mizan*" isimli kitabında bu konudaki hadisi, İbn Husayn'ın münker hadisleri arasında zikretmiştir. Bu hadisin lafzı şöyledir: "Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem, kızı Zeyneb'i altı sene sonra, ilk nikahi ile, Ebû'l-As'a geri verdi ve yeni bir nikah yapmadı." Zehebî demiştir ki: "Tirmizi, ondan hadis almış ve şöyle demiştir:

⁵⁶² Bûharî, "Boşanmak", 20.

⁵⁶³ İbn Hacer, *Fethu'l-Barî*, 9/421.

⁵⁶⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Barî*, 9/421.

⁵⁶⁵ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemal*, 8/380-381.

Onun kendisi, tanınmamaktadır. Belki bu durum, Davud İbn Husayn'ın hıfzındaki durumundan ileri gelmektedir.”⁵⁶⁶

Müslüman bir kadının, kâfir bir erkeğe haram olması söz konusu olunca, kadı olan (hakim) kimse, o hanımı (yeni) Müslüman olan bir kimseye hemen vermez. Ancak, yeni bir akit yaptıktan sonra ve yeni bir mehirden sonra verebilir.

4.3.10. Umre Tehlili Getiren Kadın Sonra Hayız Olursa

Hz. Ayşe'den şöyle nakledilmiştir: Resûlullah (s.a.v) ile beraber Veda Haccındaki Zilhicce ayında hacc ediyorduk. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: “Sizlerden umre için tehليل getirmek isteyenler tehليل getirsin. Eğer ben, (Mekke'ye hacc kurbanı) götürmüş olmasaydım; umre için tehليل getirirdim.” Hz. Ayşe dedi ki: “Topluluktan kimisi; umre için tehليل getiriyordu, kimisi de hacc için tehليل getiriyordu.” Yine dedi ki: “Ben, umre için tehليل getirenlerden idim.” Devamla dedi ki: - ((Biz de çıkıp Mekke'ye kadar geldik. Arefe gününe eriştiğimde hayız olmuştum, umremden dolayı harem dışına çıkmamıştım. Durumumu Peygamber'e (s.a.v) söyledim.)) O da şöyle buyurdu: ((Umreni bırak, başını (saçını) çözüp tara ve hacc için de tehليل getir.)) - Hz. Ayşe demiştir ki: - ((Ben de dediği gibi yaptım. Hâsbe (الحَصْبَة) gecesini (yani teşrik günlerini takip eden gece) gelmişti. Allah, haccımızı (böylece) geçirmişti. Beni (Peygamber Efendimiz) Ebû Bekr'in oğlu (kardeşim) Abdurrahman ile terekesine binip (umremi yapmaya) gönderdi. O, beni Ten'ime götürdü. Ben de umre için tehليل getirdim. İşte Allah haccımızı ve umremizi böyle geçirdi.” Hişam dedi ki: “*Bu durumlarda; ne hedy kurbanı ne sadaka ve ne de oruç (denen şeyler) olmadı.*”⁵⁶⁷

*Muhammed İbnü'l Hasan'ın Zikrettiğine göre şüphesiz Ebû Hanife demiştir ki: “O umreyi terk etmiştir. O (umrenin trkedilmesi için) yerinde kan (akıtıp kurban kesmesi) ve umre yapması gerekir.”*⁵⁶⁸

İbn Hacer'e göre yukarıda geçmiş olan "لم يكن في ذلك هدي ولا صدقة ولا صوم" "Bu durumlarda; ne hedy kurbanı, ne sadaka ve ne de oruç olmadı." lafzının, Hz. Ayşe'nin

⁵⁶⁶ Zehebî, *el-Mizan*, 2/6.

⁵⁶⁷ Buhârî, (No. 317); Müslim, (No: 1211).

⁵⁶⁸ Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî, *el-Hücce*, 2/137.

sözü olarak kabul edilmesindedir. Bu söz, Hz. Ayşe'nin sözü değildir. Bilakis Hişam b. Urve'nin sözü olup hadise idrac edilmiştir.⁵⁶⁹

Bunun delili; Buhârî'nin, "Sahîh'inde "Kitabu'l-Hayz" bölümünde geçen rivayet ettiği hadistir. O hadis: "Hayızlı kadının gusletmesi anında saçlarını çözmesi" başlığı altında zikredilmiştir. Bu hadis, Buhârî tarafından şöyle rivayet edilmiştir: "Hişam dedi ki: (Bu durumlarda, ne hedy kurbanı ne sadaka ve ne de oruç (denen şeyler) olmadı)."

570

El-Bedrü'l-Aynî, bu konuda şunları söylemiştir: Hişam'ın sözünden anlaşıldığına göre, bir müşkil vardır. Eğer Hz. Ayşe "Haccı Kıran" yapıyorsa; Davud'un haricindeki bütün âlimlere göre: Onun üzerine Kıran hedyi (kurbanı kesmesi) lazım gelir. "Temettu haccı" yapıyorsa da aynı şekildedir. Fakat o, kıran ve temettu yapmaksızın onu bozmuştur. Ancak o (Hz. Ayşe), Hacc için ihrama girmiştir. Sonra umrede (iken), o haccı feshetmeye niyet etmiştir. Hayız olunca da onu (yani umreyi) tamamlamadan haccını yapmaya geri dönmüştür. Haccı tamamlayınca da; yeni baştan umre yapmıştır. Kâdî (İyaz), böyle izah etmiştir. . Fakat onun (yani Hz. Ayşe'nin) şu sözü, bu fikri bulandırmaktadır: O sözler, "كنت ممن أهل بعمره" (Ben, umre için niyet getirenlerdendim.) ve "ولم أهل إلا بعمره" (Ben, ancak umre için niyet getirdim.) sözleridir."

571

Kâdî İyaz şöyle demiştir: "Orada, Hz. Ayşe'nin temettüyü ve kıranı yaptığına değil de (İfrat Haccı) yaptığına bir delil vardır. Çünkü âlimler, temettü ve kıran haccında; kan akıtmanın (yani kurbanın) vacip olduğunda icmâ etmişlerdir."⁵⁷²

İmam Muhammed, deliller arasında şöyle bir haberi de rivayet etmiştir. O, (bu haberi) Halid İbn Abdillah'tan; o, Halid el-Hazzâ'dan; o da **Ebû Kılâbe**'den şöyle nakletmiştir: "Şüphesiz Resulullah (s.a.v), Hz. Ayşe'nin umresindeki yaptığı şeyden

⁵⁶⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 3/610.

⁵⁷⁰ Daha önce tahrir edilmiştir.

⁵⁷¹ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 3/291.

⁵⁷² Kâdî İyaz, *İkmâli'l-Mu'lim*, 4/242.

dolayı, onun yerine bir sığır kesmiştir. -Yani Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem, kendisi ile beraber geldiğinde, orada o işi yapmıştır-.”⁵⁷³

4.3.11. Sabah Namazından Sonra Sabahın Sünnetinin Kazası

İbn Mâce demiştir ki: Bize İbn Ebî Şeybe haber verdi; O, (Abdullah) İbn Nümejr'den; o, Sa'd İbn Saîd'den; o, Muhammed İbn İbrahim et-Teymi'den; o da Kays İbn Amr'dan şöyle dediğini nakletmiştir: Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem, sabah namazından sonra iki rekat namaz kılan bir adam gördü. Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem, şöyle buyurdu: “Sabah namazını iki defa mı kılıyorsun?”

Adam dedi ki: “Ben ondan önce kılınan iki rekat namazı kılmamıştım. Şimdi o ikisini kılıyorum.” Resulullah sallallahü aleyhi ve sellem de sükut etti.⁵⁷⁴

Ebû Hanife demiştir ki: "O kimseye, farzı kıldıktan sonra o ikisini kaza etmesi gerekmez."⁵⁷⁵

Güneş doğduktan sonra, sabah namazıyla beraber sünneti de kaza etmek sahihtir. Leyleyit-Ta'ris diye bilinen gecede, sonradan öyle kaza edilmişti. O gece Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem, ashabıyla birlikte bir sefer anında uyanamamışlar ve namazlarını sonradan kaza etmişlerdi, Fakat; sabahın sünnetini, sabahın (farzı kılındıktan) sonra, henüz güneş doğmadan kaza etmek, sahih olamaz. Asla o hususta, bir tek hadis bile yoktur. Bilakis sabah namazı kılındıktan sonra, güneş doğuncaya kadar, namaz kılmanın yasaklanması sahih olmuştur. Bu hususta, *Sahihayn*'de, Ömer⁵⁷⁶ radiyallahü anh'tan ve başkalarından, merfû olarak hadisler nakledilmiştir. Ebû Hanîfe de işte o hadisle amel etmiştir. Sabah namazından sonra, sabahın sünnetini kılmak menedilmiştir. Yukarıdaki hadis ise, ona karşıdır. Fakat, hem mübah kılan bir şey ve

⁵⁷³ Hadis Mürsel. Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî, *el-Hücce*, 2/137-139.

⁵⁷⁴ İsnadı Münkatı'dır. Sa'd İbn Saîd (İbn Kays İbn Amr el Ensarî -Yahya b. Saîd el Ensarî'nin kardeşi-) Sadûk. Diğer raviler güvenilir. İbn Hacer, *Tekrib*, 231.

⁵⁷⁴ İbn Mâce, “Namazı layık veçhile eda etmek ve ondaki sünnetler”, 104 (No. 1154); Ebû Davud, “Nafîle namazlar”, 5. (No. 1267); Tirmizi, “Namaz” 201 (No. 422). Tirmizi şöyle dedi: "Bu hadisin senedi muttasıl değil. Muhammed bin İbrahim Et-Teymi, Kays'tan işitmedi."

⁵⁷⁵ Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, Şemsü'l-eimme es-Serahsî, *el-Mebsût*, (Mısır: Saade, ts.), (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.s.) 1/162.

⁵⁷⁶ Buhârî, (No. 581); Müslim, 826.

hem de meneden bir şey, birbiri ile çeliştikleri zaman, menedilen şey (sonra nazil olmuş kabul edilerek öncelikli olur ve icabı yapılarak işlenmeyip) tehir edilir.

(Yani sakındıran şeyler, mübahları neshetmiş gibi olurlar ve sakındırılan şeye göre icra yapılır.) Buna göre, o kaide alınmıştır.

O zamanlarda, namazı yasaklayan çok sayıda hadisler geldi. Namaz kılmayı mübah kılan hadisler, bu hadislerle neshedilmiştir.

4.3.12. Şehid Üzerine Namaz

عن جابر بن عبد الله، قال: "كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَجْمَعُ بَيْنَ الرَّجُلَيْنِ مِنْ قَتْلَى أَحَدٍ فِي تَوْبٍ وَاحِدٍ، ثُمَّ يَقُولُ: أَيُّهُمَ أَكْثَرُ أَحَدًا لِلْقُرْآنِ؟ فَإِذَا أُشِيرَ لَهُ إِلَى أَحَدِهِمَا قَدَّمَهُ فِي اللَّحْدِ، وَقَالَ: أَنَا شَهِيدٌ عَلَى هَؤُلَاءِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ. وَأَمَرَ بِدَفْنِهِمْ فِي دِمَائِهِمْ، وَمَنْ يُغَسَّلُوا، وَمَنْ يُصَلَّى عَلَيْهِمْ."

Câbir İbn Abdillâh şöyle haber vermiştir: “Peygamber (s.a.v) Uhud’da ölenlerden iki adamı, tek kabirde bir araya toplamış ve onların, kanlarıyla beraber defnedilmesini emretmiştir. Onlara namaz da kılmadı ve onları yıkamadılar da.”⁵⁷⁷

Zikredildiğine göre şüphesiz Ebû Hanîfe demiştir ki: “Şehid üzerine (cenaze) namazı kılınır.”⁵⁷⁸

Şehide cenaze namazı kılma hakkında rivayetler muhtelifdir. Ebû Hanîfe’nin en ihtiyatlı görüşü almıştır ve şehid üzerine cenaze namazının vacip olduğu hükmünü vermiştir. Buna Ukbe İbn Âmir’in şu hadisini delil getirmiştir:

“Şüphesiz Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem bir gün çıkmış Uhud şehitlerine ölümler üzerine kıldırıldığı cenaze namazı gibi namaz kıldırmıştır.”⁵⁷⁹

"أن النبي صلى الله عليه وسلم خرج يوماً فصلى على شهداء أحد صلواته على الميت"

İbn Hibban’ın, hadisteki namaz kıldı sözcüğünü dua etti anlamında yorumlaması, uzak bir yorumdur. O yorumu, hadisteki (صلواته على الميت) ölümler üzerine (kıldırıldığı cenaze) namazı (gibi) ifadesi reddeder.⁵⁸⁰

⁵⁷⁷ Buhârî, “Cenazeler”, 71 (No. 1343).

⁵⁷⁸ el-Begavî, *Şerhu’s-Sünne*, 5/366-367.

⁵⁷⁹ Buhârî, “Cenazeler”, 71 (No. 1344).

⁵⁸⁰ İbn Hibban, *Sahih-i İbn Hibban*, (No. 3199).

El-Hâkim, “*el-Müstedrek*” isimli eserinin Cihad bölümündeki Câbir'den rivayet ettiği şu hadisi nakletmiştir: (أَنَّهُ صَلَّى عَلَى حَمْزَةٍ) “Şüphesiz o, Hamza üzerine (cenaze) namazı kıldırmıştır.”⁵⁸¹

Bu hadisi Ebû Hammâd el-Hanefî (المُفَضَّلُ بن صدقة) yoluyla rivayet etmiştir. İbn Adî, onun rivayetinde bir beis (sakinca) görmüyorum demiştir. Ahmed İbn Muhammed İbn Said İbn Ukde'de (Ebû Hammâd'ı) tam bir övgüyle övmüştür.”⁵⁸²

Atâ b. Müslim'in rivayeti kabul edilmiştir. Begavî, onun hakkında şöyle demiştir: “O, Kûfelidir, sâlihul-hadis (yani mütâbaat varsa hadisleri kabul edilen) bir kimsedir.”⁵⁸³

Muhammed İbnü'l-Hasan, deliller hakkında şöyle demiştir: “Sübhanallah el-Azîm. Yüce Allah'ı tenzih ederiz. Şehid üzerine kılınacak namaz, nasıl terk olunabilir! Zira bu hususta, kendisinde ihtilaf bulunmayan, meşhur ve maruf haberler gelmiştir. O haberlere göre, hiç şüphesiz Resulullah sallallahü aleyhi ve sellem, Uhud şehitlerine cenaze namazı kıldırmıştır.”⁵⁸⁴

⁵⁸¹ El-Hâkim, *Müstedrek*, 2/119.

⁵⁸² İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*, 6/2405.

⁵⁸³ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 4/168; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 8/138.

⁵⁸⁴ Muhammed b. Hasan, *el-Hucce*, 1/359.

SONUÇ

İslam ilim tarihinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Ebû Hanîfe'nin yaşadığı hicri ikinci asır, İslam dünyasının sorunlarla karşılaştığı bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Ebû Hanîfe'nin bu dönemdeki siyasi, ilmi, itikadî ve kültürel gelişmeler karşısında ortaya çıkan temel sorunların çözümü için sunduğu yöntemi hem kendi asrını hem de kendisinden sonraki asırları etkisi altına almıştır.

Ebû Hanîfe, engin ilmi ve derin fikri ile beraber aynı zamanda içtihat, hadisler anlama ve onlardan hükümler çıkarmada hususunda yeni bir yaklaşım sahibiydi. Ebû Hanîfe, otuz yıldan fazla bir süre usûlleri ve fikhî görüşlerini talebeleri arasında yaymaya devam etmiştir. Bütün bilim çevrelerinde ünlü olan böyle bir kimse hakkında elbette ki bazı tenkitler olacaktır. Nitekim Ebû Hanîfe, hadis ilmi ile işgal edenlerden biri olarak kabul edilmektedir. Öte yandan Ebû Hanîfe'nin cerh ve ta'dil konusundaki değerlendirmeleri kabul edilmiştir. Ebû Hanîfe'nin mutlak içtihat mertebesine ulaştığı kabul edilmektedir. Bu dereceye ulaşanların hadis ilimleri, fıkıh, fıkıh usûlü ve dil ilimlerinin hepsini bilmesi şart koşulmuştur. Muhtelefü'l-hadis ile ilgili fıkıh örneklerini incelediğimizde, Ebû Hanîfe'nin hadis ilimlerinde rivayet ve dirayet açısından üstün olduğunu açıkça görmekteyiz. Bu durum bize Ebû Hanîfe'nin ne kadar büyük, ilminin ve şerefının ne kadar geniş olduğunu göstermektedir.⁵⁸⁵

Müteâriz hadisler konusu, erken dönemden itibaren sünneti doğru anlamak açısından üzerinde durulması elzem bir mesele olarak görülmüştür.

Bu çalışmada Ebû Hanîfe'nin müteâriz haberleri yorumlama biçimleri tespit edilmiş, yaptığı değerlendirmelerin mezhepsel eğilimlerle irtibatı belirlenmiş, ayrıca bu konudaki görüşleri Hanefî usûlcülerinin görüşleriyle mukayese edilmiştir.

Âlimler, haberler arasındaki çelişkiyi giderme yöntemleri (uzlaştırma, tercih ve nesh) üzerinde ittifak etmelerine rağmen, bu adımların sıralamasında ihtilaf etmişlerdir. Ehl-i hadîs'in eserlerinde, yukardaki mezkûr yöntemler hiyerarşik bir sıralama içinde verilmekte iken Hanefî mezhebi âlimleri tarafından sadece birbirine alternatif yöntemler

⁵⁸⁵ Muhyiddin İbn Ebi'l-Vefa Abdülkadir b. Muhammed b. Muhammed el-Kureşî el-Mısri el-Hanefî (ö. 775), *el-Cevâhiru'l-mudîyye fi tabakâti'l-Hanefîyye*, (Haydarâbâd: Dâiretü'l-maârifin-Nizâmîyye, 1332), 1/ 30.

olarak sıralanmıştır. Burada akla ilk gelen soru şudur: Teâruzun çözümü için atılacak adımlar sıralamasında Ebû Hanîfe'nin kriterleri nelerdir?

Nitekim Ebû Hanîfe hadisler arasındaki teâruzu gidermek için kendi içinde sistematik ve uyumlu bir yaklaşım benimsemiştir. O sadece hadislerin senedine bakmakla yetinmiyordu. Senede ek olarak hadisin fihkî ile de ilgilenmiştir. Bu hususta Ebû Hanîfe'nin kıstaslarının şu şekilde olduğu kanaatine vardık: İcmâ, delaletü'l-usûl ve ictehad. Yukarıdaki yöntemler şu şekilde izah edelim:

Muteâriz rivayetler söz konusu olduğunda ilk yapılması gereken şey, haberlerin içerdiği tezat hükümlerden biri üzerinde icmân olup olmadığını belirlemektir. İcmâ'ın desteklediği haberin hükmü sabit olur. Diğeri ise mensuttur veya aslen sabit değildir. Çünkü icmâ hüccettir, muhalefet edilmez. İcmâ olduğu konuda rey ictehadına cevaz yoktur. Zira fıkhîta muayyen bir haber ve bu haberin içerdiği hüküm konusunda oluşan icmâ ile bu icmâya muhalif olan bir haber arasındaki çelişkiyi cem' metoduyla amel edilmez.

Birlikte ihtiva ettiği hükümlere dair icmâ oluşmayan haberlerdeki tezatlığın giderilmesine dair ilk çözüm yolu "Tevfik" ve "Cem' " kavramlarıyla ifade edilen uzlaştırma metodudur. Ona göre "الإعمال أولى من الإهمال" (amel etmek, etmemekten evladır) kaidesiyle amel edilmesi gerekmektedir.

Eğer âlimler görüş ayrılığına düşmüşse bu haberler asıllara (Kur'an ve mâruf sünnet'e) en çok benzeyene uymak gerekir. Ebû Hanîfe yine, âhad haberi ma'ruf sünnete arz ederek uygun olanını kabul eder, aykırı olanını ise, şâz addederek reddederdi. Talebelerinden Ebû Yûsuf da "Ma'ruf hadisle amel etmeli, şâz hadisi ise terk etmelisin."⁵⁸⁶

Fıkıh usûlünü sistematik bir şekilde yazan Hanefî âlimler ise, zâhirî teâruz halinde hüccet, hüküm, mahal ve zaman yönünden delilleri incelemişlerdir. Ancak hakiki teâruz halinde şu usûl takip edilmiştir; Tesâkutu'd-delileyin sonra deliller hiyerarşisi dikkate alınarak sıralamada bir sonraki deliline müracaat edilir. Ebû Hanîfe'nin görüşlerini ve delillerini dikkatlice inceledikten sonra apaçık ortaya çıkmıştır

⁵⁸⁶ Ya'kûb b. İbrahim Ebû Yusuf, *Er-Red ala Siyeri'l-Evzaî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efganî, (Haydarâbâd: İhyai'l-Maarif en-Numaniyye, t.s.), 24.

ki: Ebû Hanîfe, kendisinin muteber saydığı sıhhat şartlarını taşıyan, sahih olan âhad haberleri delil olarak almıştır.

Hanefî ve Şâfiî usûllerini mezceden usûlcüler, teâruz halinde izlenecek sıralamayı nesih, tercih, uzlaştırma, tesâkut ve takrîrî'l-usûl şeklinde vermektedir. Birçok çağdaş araştırmada da Hanefîler'in sıralaması bu şekilde kaydedilmiştir. Ancak bunun, ilmî açıdan ne derece doğru olduğu son derece tartışmaya açık bir husustur. Bu sıralama beşinci asrın sonlarına kadar Hanefî usûlü eserinde da yer almamıştır. Öte yandan bu sıralama bizâtihi mezhep imamlarının görüşleri ile de çelişmiştir. Binaenaleyh bu sıralama (önce nasih, sonra tercih ve cem) Hanefî cumhuruna atfedilemez. Bu, en iyi ihtimalle, müteahhirun âlimlerden bazılarının görüşüdür.

İsâ b. Ebân, Maturîdî, Ebü'l-Hasen-i Kerhî ve Cessâs, gibi âlimlerin aktarım ve açıklamaları teâruz konusuna genel yaklaşımı ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu âlimlerin temsil ettiği usûl anlayışı, Ebû Hanîfe'nin içtihadlarıyla daha uyumlu bir usulî bir çizgiyi kanıtlamaktadır. Ancak son dönemde bu yaklaşım gölgede kalmış, bunun yerine sistematik yönü ağır basan, ve daha rahat öğretilen Sadrüşşerîa, Tefâtânî, İbnü'l-Hümâm ve Muhibullah İbn Abdu's-Şekûr çizgisi öne çıkmaktadır. Ebû Hanîfe'nin müteâruz hadisleri çözme metodolojisini tespit edebilmek için erken dönem Hanefî kaynaklarına müracaat etmek gerekmektedir.

Tezimizde ele alınan fikhî meseleleri ışığında, Ebû Hanîfe'nin ilkeleri ve uygulamaları arasındaki uygunluğun derecesini tespit edebiliriz.

1. Kesin olarak “zimetten beri edecek rivayet” hangisi ise; o rivayet alınır. Beraati zimet asıldır. Suç kesinleşmedikçe, kabahatli olunamaz.
2. Mümkün olduğu kadar akilin tasarrufunu boşa çıkarmamak için bütün gayretini sarf eder.
3. Delillerde hangisi daha fazla temiz görünüyorsa; o tarafı tercih eder.
4. Müteâruz hükümlerde; fakirlerin, kölelerin ve diğer zayıf kalmışların tarafını gözetir. Çünkü İslam bu prensibi teşvik etmektedir. “İhtimali Deliller” de, böyle tefsir edilerek halledilir:
5. İki delilden birini diğerine tercih ederken, “umumi kaideler”e dayanılır. Usûlde “umumi kaideler: kesinlik ifade ettiğinden onlara itibar eder. Birbirine zıt olan ahad haberler ise, en az derecede zan ifade edendir.

6. İki delili birlikte almak mümkün ise; her ikisini birden almaya meyleder.
7. Mümkün olduğu kadar iki delilin arasını (cem etme) uzlaştırmaya meyleder.
8. Ebû Hanîfe, âhad haberleri “Kur'anı'nın manalarına” ve “üzerinde ittifak edilen hadislere” göre arzederdi. Bunlara karşı düşenleri reddeder ve ona “şaz” ismini verirdi.⁵⁸⁷

Çalışmamıza göre Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan arasında "Ekinlerin ve meyvelerin zekâtı" ve "Yaş hurmanın kuru hurma ile satışı" gibi bazı konularda ihtilafa düşmüşlerdir. Nitekim Ebû Hanife ile iki öğrencisi Ebû Yûsuf ve Muhammed arasında birçok meselede meydana gelen ihtilaflar hakkında şöyle denilmektedir: “Bu ihtilaflar, dönem ve zaman farkından kaynaklanmaktadır, delil ve burhandan değil.” Şu da söylenmektedir: “Ebu Hanife zamanında bu meseleler gündeme gelseydi, o da aynı şekilde öğrencileri gibi hükmederdi.” Başka bir ifadeyle, Ebû Yûsuf ve Muhammed, Ebû Hanife'nin vefatından sonra kendi dönemlerinde, karşılaştıkları durumlar ve konulardaki farklılıklar sebebiyle birçok meselede, onun kendi zamanında verdiği fetvaların aksine fetva vermişlerdir. Ebû Hanife'nin usulüne bakıldığında, eğer kendisi o dönemde orada olsaydı ve o olaylara şahit olsaydı, onun da onların hükümleriyle hükmedeceği anlaşılacaktır.” Sonuç olarak -bana göre-, Ebû Hanife ve iki öğrencisi Ebû Yûsuf ve Muhammed arasındaki ihtilaf, %1'lik bazı küçük ihtilaflar hariç, %99 zaman ve dönem ihtilafıdır.

Çalışmamızda, ibâdât, muamelât, ahvâlu'ş-şahsiyye, yiyecek ve içecekler vb. farklı fikhî konuları kapsayan yaklaşık 30 meseleyi ele alınmış ve 100 hadisi inceledik. Bu 100 hadisi ise şu şekilde değerlendirilmiştir: 88'i “sahih” hadis, 13'ü “zayıf” hadis ve 9'u “hasen” hadis.

⁵⁸⁷ Daha fazla bilgi için bkz. İbn Abdülberr, *el-İntika*, 276-277.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, İsmail . *Ikdu'l-cevhere's-semin*, y.y. ts.
- Alâî, Halîl. *Kitâbu'l-muhtelitîn*. thk. Rıfat Fevzî Abdülmuttalib-Ali Abdülbasit Mezîd, Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1. Basım, 1417/1996.
- Atar, Fahrettin. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: M.Ü., 2002.
- Aynî, Mahmud. *Umdetü'l-kârî*. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Bağdâdî, Ahmed. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Beyrût: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1422/2002.
- Bağdâdî, Ahmed. *Târîhu Bağdâd*. thk. Mustafa Ata, Beyrut: Daru'l kutubi'l ilmiyye, 1. Basım, 1417.
- Bedahşî, Muhammed. *Terâcimü'l-huffâz*. İstanbul: Dar Jalees alzaman, ts.
- Bedahşî, Muhammed. *Ukudü'l-cümân*. Karaçi: İhyâ'i't-türâs es-sindî, 1. Basım, 1394.
- Begavî, Hüseyin. *Şerhu's-sünne*. thk. Şuayb el-Arnâvût - Muhammed eş-Şaviş. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2. Basım, 1403/1983.
- Berezencî, Abdullatif. *et-Teâruz ve't-tercîh beyne'l-edilletiş-şeriyye*. Bağdad, y.y. 1977.
- Beyhakî, Ahmed. *Şu'abü'l-îmân*, thk. Muhammed es-Saîd el-Besyûnî Zağlûl, 1. Baskı, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1410.
- Beyhakî, Ahmed. *Delâilü'n-nübüvve*. Beyrut: Darül Kütübil- İlmiyye, 1808-1988.
- Beyhakî, Ahmed. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. Haydarabat: Dâiretü'l-Maârif, 1. Basım, 1344.
- Beyhakî, Ahmed. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 3. Basım, 1424-2003.
- Beyhakî, Ahmed. *Ma'rifetu's-sunen ve'l-âsâr*. thk. 'Abdulmu'tî Emîn Kal'acî. Karaçi: y.y., 1412/1991.
- Beyhakî, Ahmed. *Nühabü'l-efkar fi tenkihi Mebani'l-ahbar fi Şerhi Meani'l-âsar*. thk. Yasir b. İbrahim, Katar: Diyanet İşleri Bakanlığı, 1. Basım, 1429-2008.
- Bihârî, Muhibbullah. *Müsellemü's-sübut*. Kahire: el-Matbaatü'l-hüseyniyye, ts.
- Buhârî, Abdülazîz. *Keşfu'l-esrâr an Usûl-i Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*. İstanbul: Şirket-i Sahâfe-i Osmâniye, 1303/1890.

- Buhârî, Abdülazîz. *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Usûli'l-Pezdevî*. Beyrut: Darul Kitabul İslami, 1308.
- Buhârî, Muhammed. *et-Târîhu'l-kebîr*. Beyrut: Dar'ül-Kütüb el-İlmiye, 1986.
- Buhârî, Muhammed. *et-Târîhu's-sağîr*. Riyad: Daru'r-Rüşt, thk. Teysir Sait, 1. Basım, 1426/2005.
- Buhârî, Muhammed. *Sahîhü'l-Buhârî*. Beyrut: Derü Tevki'n-Necât, 1. Basım, 1422.
- Buhârî, Muhammed. *Sahîhü'l-Buhârî*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 5. Basım, 1414/1993.
- Cessâs, Ahmed. *Ahkâmü'l-Kuran*. thk. Abdüsselam Şahin. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415-1994.
- Cevherî, İsmail. *Tâcü'l-luga ve Sıhâhu'l-Arabiye "es-sihâh"*. Beyrut: Daru'l-İlim ilmeleyn, 4. Basım, 1990.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. Ta'rîfât: Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar yayınları, 1997.
- Dârekutnî, Ali. *Kitâbü'd-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*. Beyrut: el-Mektebu'l-İslami, 1. Basım, 1400/1980.
- Dârekutni, Ömer. *Sünen*. thk. Şuayb el-Arnâvut vd. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1. Basım, 1424/2004.
- Dârimî, Abdullah. *Sünen/el-Müsned*. thk. Hüseyin Selim Esat. Riyâd: Dâru'l-Muğnî/Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 2000.
- Debûsî, Ubeydullah. *Takvîmü'l-edille*. thk. Halil el-Meys. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1. Basım, 1421-2001.
- Dihlevî, Şah Veliyyullah. *Hüccetullâhi'l-Bâliga*. thk. Seyyid Sâbık. Beyrut/Bağdat: Dârü'l-kütübi'l-hadîse/el-Mektebetü'l-müsennâ, ts.
- Dinçoğlu, Mehmet. *Ehl-i Hadis ve Hanefî Usulcülere Göre Hadislerin Kabul ve Reddi*. Ankara: İlahiyat, 2016.
- Ebû Hanîfe, Numân. *Fıkh-ı Ekber/(Eş-Şerhü'l-Müyesser ala fikhayin el-Ebset ve'l-Ekber)*, thk. Muhammed el-Hamis. Arap Emirlikleri: Mektebetü'l-Furkan, 1419-1999.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed. *Müsned*. thk. Hüseyin Selim Esat. Dımaşk: Dâru'l-Ma'mûn, 1. Basım, 1404-1984.

- Ebû Yûsuf el-Kadî, Ya'kûb İbn İbrâhîm (ö. 182), *el-Âsâr*, thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî, Seyyid Mahmûd Şâh İbn Mübârek Şâh (ö. 1975), (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1355.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb. *er-Red ala Siyeri'l-Evzaî*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, Haydarâbâd: İhyai'l-Maarif en-Numaniyye, 1. Basım, t.s.
- Ebû Zehre, Muhammed. Ebû Hanife: Hayatuhu ve asruhu ve arauhu ve fikhu, Mısır: Darü'l-Fikri'l-Arabi, 2. Basım, 1947.
- El-Emin, Siddik Muhammed. *el-Garar ve eseruhu fi'l-'Ukûd Fi'l-Fikhi'l-İslâmî*. Beyrut: Daru'l-Cil, 2. Basım, 1410/1990,
- el-Ensârî, Abdülalî "Bahrülulûm el-Leknevî". *Fevâtihu'r-rahmevt şerhu Müsellemi's-Sübût*. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1423-2002.
- Emîr Padîşah, Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Hüseynî el-Buhârî el-Mekkî. *Teysîru't Tahrîr*. Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1351-1932.
- Emîr Padîşah, Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Hüseynî el-Mekkî. *Teysîru't Tahrîr*, Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1351-1932.
- Fayyad, Şakîr Zîb. *Ebû Hanîfe Beyn el-Cerhi ve't-ta'dîl*. Yüksekİlsâ ns tezi. Suudi Arabistan: Kral Abdülaziz Üniversitesi, 1396/1976.
- Fesevî, Ya'kûb İbn Süfyân. *el-Ma'rife ve't-Târîh*. thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî. el-Medine: Daru'd-Dâr, 1. Basım, 1410.
- Gâzalî, Ebû Hamîd. *Muhtelifü'l-hadis ve Eserühü Fi İhtilafi'l-fukaha*. Gazze İslam Üniversitesi: Yüksek Lisens Tezi, 2014.
- Hâkim. *Marifet'u-ulûmi'l-hadis*. thk. Muazzam Huseyin. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1977/1397.
- Havarzimî, Muhammed. *Camîu'l-Mesanid*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye ts.
- Heytemî, Ahmed. *el-Hayrâtü'l-Hisân Fî Menâkıbi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe en-Nu'mân*. Mısır: Saade matbaası, 1324.
- Hıdır, Adnan. *el-Muvazâne Beyn Menhâci'l-Hanefiyye ve'l-Muhadssin Fî kabuli'l-ehadis ve reddiha*. Beyrut: Darün-Nevâdir, 2010.
- Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr. *Müsned-i Humeydi*. thk. Habîurrahmân el-Azamî. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye/ Kahire: mektebetü'l Mutanabbi, ts.
- İbn Abdîberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî. *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlihî ve mâ yenbagî fî rivâyetihî ve hamlihî*. Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1414-1994.

- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî. *el-İntikâ' fî fezâ'ili's-selâseti'l-e'immeti'l-fukahâ' Mâlik, Ebî Hanîfe ve's-Şâfi'î*. Beyrut: Daru'l kutubi'l ilmiyye, ts.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Yûsuf Abdullah İbn Muhammed en-Nemerî. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1. Basım, 1412-1991.
- İbn Adî, Abdullah. *el-Kâmil fî du'âfâi'r- ricâl*, thk. Adil Ahmed-Ali Muhammed, Beyrut: Dâr kütübi'l-ilmîyye, 1418- 1997.
- İbn Ebî eybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*. thk. Muhammed Avâme. Cidde: Dârü'l-Kıble, 1427/2006.
- İbn Ebî Hâtim, Abdurrahmân İbn Muhammed er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1373/1953.
- İbn Ebî Şeybe, Abdullâh. *Musannef*. thk. Muhammed Avvâme. Beyrut: Müessesetü 'Ulûmi'l-Kur'an/ Cidde: Dârü'l-Kıble, 1. Basım, 1427-2006.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*. nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1. Basım, 1409/1989.
- İbn Emîr Hâc. *et-Takrîr ve't tahrîr fişerhi kitâbi't Tahrîr*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1403-1983.
- İbn Fâris, Ahmed. *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luga*. thk. Abdusselem Harun. Dımaşk: Darul Fikir, 1399/1979.
- İbn Hacer Askalânî, Ahmed. *Telhisül Habir fî Tahrici Ehadisir Rafiil Kebir*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-Hidiviyye, 1. Basım, 1419- 1989.
- İbn Hacer Askalânî, Ahmed. *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdihi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*. thk. Abdulmuhsin kasım. Medine: Mektebetu'l-Melik Fahd, 1. Basım, 2021/1442.
- İbn Hacer Askalânî, Ahmed. *Takribü't-Tehzib*, thk. Muhammed Avvame. Haleb: Dârü'r-Reşid, 1. Basım, 1988/1408.
- İbn Hacer Askalânî, Ahmed. *Takribü't-Tehzib*. thk. Ahmed Şâgîf el-Pâkistânî. Mekke: Dârü'l- 'Âsime, 1992.
- İbn Hacer Askalânî, Ahmed. *Tehzibü't-Tehzib*. Haydarabad: Meclis-i Dairetü'l-Maarifi'n-Nizamiyye, 1. Basım, 1326/1907.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Fethul Bari Sahihi Buhari*, thk. M. Fuâd Abdalbâkî, Kâhire: el-Mektebetu's-Selefiyye, 1390.

- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Tabakatü'l-müdebbisîn. Ta'rifu ehli't-takdîs bi merâtibi'l-mevsûfine bi't-tedlîs*. thk. Âsım b. Abdullâh el-Karyûtî. Ammân: Mektebetü'l-Menâr, 1. Basım, 1403- 1983.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed. *Mukaddimetü İbn Haldûn*, Beyrut, y.y. 1984.
- İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân mim mâ sebete bi'n-nakl evi's-semâ' ev esbetehü'l-'ayân*. thk. İhsan Abbas. Lübnan: Daru's-Sakafa, ts.
- İbn Hanbel, Abdullah İbn Ahmed. *el-Mesâil*. thk. Zuheyr eş-Şeviş. Beyrut: el-Mekteb'ul- İslamî, 1. Basım, 1401/1981.
- İbn Hanbel, Ahmed. *Müsned*. thk, Şuayb el-Arnâvût ve diğeri. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1421- 2001.
- İbn Hayyât, Halife (ö. 240), *Tabakât*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, 2. Başka, Riyad: Dâru't-taybe, 1402- 1982.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-Muhallâ bi'l-âsâr fi şerhi'l-Mücellâ bi'l-ihtisâr*. thk. Abdülgaffâr Süleyman el-Bendârî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2010.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-Muhallâ bi'l-âsâr fi şerhi'l-Mücellâ bi'l-ihtisâr*, nşr. Abdülgaffâr Süleyman, Beyrut: Dârü'l-fikr, t.s.
- İbn Hibbân el-Büstî, Ebû Hâtım Muhammed. *el-İhsân fi takrîbi Sahih İbn Hibbân*. tertib eden Alaaddîn Ali Balbân. thk. Şu'ayb el-Arnâvût. Beyrut: Risâle, 1408/1988.
- İbn Hibbân el-Büstî, Ebû Hâtım Muhammed. *el-İhsanu fi Takribi Sahihi İbni Hibban*. thk. Şuayb el-Arnâvut. Beyrut: Muasesetü'r- Rîsâ le, 1988.
- İbn Hibbân el-Büstî, Ebû Hâtım Muhammed. *es-Sikât*. nşr. Muhammed Abdürreşîd. Haydarâbâd: Dâiretü'l-maârifî'n-Nizâmiyye, 1393-1403.
- İbn Hibbân el-Büstî, Ebû Hâtım Muhammed. *Sahîhu İbni Hibbân-el-Müsnedü's-sahîh 'ale't-tekâsîm ve'l-envâ'*. thk. Mehmet Ali Sönmez - Halis Aydemir, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433-2012.
- İbn Hişâm, Abdümelik el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî. *Siret-i İbn Hişam*. thk. Tahâ Abdurrauf Sa'd. Mısır: el-Mektebetü't-Feniyye, 1971.
- İbn Kesir, İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Kahire: Dâru Hecr, 1424-2003.
- İbn Kuteybe, Abdullâh İbn Müslim İbn Kuteybe ed-Dîneverî. *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs*. thk. Muhammed Zuhdi Nejjâr. Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1393/1972.

- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen (Sünen-i İbn Mâce)*. thk. Beşşâr Avvâd Marûf. Beyrut: Dâru'l-ceyl, 1. Basım, 1418- 1998.
- İbn Manzur, Ebu'l Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükrim. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâr-u Sadır, 3. Basım, h.1114.
- İbn Manzur, Ebu'l Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükrim. *Lisânü'l-Arab*. thk. Abdullah Ali Kabir ve diğەرler. Kahire: Daru'l-Marif, ts.
- İbn Nasiruddin el-Kaysî, Şemsüddin Ebü Abdullah Muhammed b. Ebü Bekr. *et-Tibyân li Bediati'l-beyân*. thk. Abdüsselam eş-Şeyhâlî vd. Şam: Dâru'n-Nevâdir, 1429-2008.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. thk. Tahir ez-Zevi ve Mehmud et-Tenehî. Beyrut: Dar İhya et-Turas el-Arabi, ts.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed. *Şezeratüz Zeheb fî Ahbari Men Zeheb*. thk. Abdulkadir. Arnavut, Mahmut Arnavut. Dımaşk (Şam): Daru İbni Kesîr, h.1406.
- İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk. *Fihristü'l-kütüb*, Beyrut: Dâru'l-Marife, 1398-1978.
- İbnü't-Türkmânî, Alâaddin İbn Ali el- Mardinî. *el-Cevherü'n-Nakî alâ Süneni'l-Beyheki* (Beyhakî ile beraber). Haydarabat: Dâiretü'l-Maârif, 1. Basım, 1344.
- İbnü'l-Hümâm Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî. *Fethu'l-kadîr*. Mısır: Mustafa Babî el-Halebî Matbaası, 1. Basım, 1389/1970.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî. *et-Tahrîr Fî Usûl-i Fıkıh el-Cami Beyn İstilahî'l-Hanefiyye ve's-Şafiiyye*. Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1351-1932.
- İclî, Ahmed b. Abdillâh. *Ma'rifetü's-sikat*. thk. Abdülalim Abdülazim Bestevi. Medine: Mektebetü'd-dâr, 1. Basım, 1405- 1985.
- Kara, Ömer. *Metodolojik Bir Yaklaşım Vahiy-Vâkıa İlişkisi*. İstanbul: Bilge Adamlar, 2009.
- Kerhi, Ebü'l-Hasen Ubeydullah b. el-Hüseyn, *Risâle Fi el-Usûl/Debûsî, Te'sîsü'n-nazar*, thk. Mustafa ed-(Dimeşkî/Beyrut: Dar İbn Zeydon, ts.
- Kerhi, Ebü'l-Hasen. *Risâle Fi el-Usûl/Debûsî, Te'sîsü'n-nazar*. thk. Mustafa ed-Dimeşkî. Beyrut: Dar İbn Zeydon, ts.
- Kettânî, Muhammed İbn Ca'Fer. *Nazmü'l-mütenâsir mine'l-hadîsi'l-mütevâtır*, thk. Şeref Hicâzi. Mısır: Dâru'l Kutubu's-Selefiyye, ts.

- Kevserî, Mehmed Zâhid, *el-Hâvî fi sireti'l-imâm Ebî Ca'fer et-Tahâvî*. Kahire: Matba'atu'l-Envâri'l-Muhammediyye, h. 1368.
- Kindî, Muhammed b. Yûsuf. *Kitâbü's-Sülûk fi tabakâti'l-'ulemâ' ve'l-mülûk*. thk. Muhammed el-Havvali. Sanâ: Mektebetü'l-irşad, 1995.
- Kureşî, Muhyiddin İbn Ebi'l-Vefa Abdülkadir b. Muhammed b. Muhammed el-Mısri el-Hanefî. *el-Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*. Haydarâbâd: Dâiretü'l-maârifî'n-Nizâmiyye, 1332.
- Leknevî, Abdülhay. *el-Ecvibetü'l-fâzıla li'l-es'ileti'l-'aşereti'l-kâmile*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Haleb: Mektebetü'l-Metbuati'l-İslamiyye 1384/1964.
- Makdisî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *el-Muhtasar fi tabakâti ulemâi'l-hadis*. thk. Ekrem el-Bûşî - İbrâhim Zeybek. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1417-1996.
- Mâlik. *el-Muvatta - Muhammed İbnü'l-Hasan rivayeti* -. thk. Abdülvahhab Abdullatif, Kahire: Diyanet İşleri Bakanı (Vizeretu'l-Evkaf), 4. Basım, 1414/1994.
- Mâlik. *el-Muvatta*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Mısır: Dârü İhya-i Turasil-Arabî, t.s.
- Malik. *Muvatta*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Darü İhyai't-Türas'il-Arabî, 1406/1985.
- Mekkî, el-Muvaffak b. Ahmed. *Menakbü'l-İmami'l-Azam Ebû Hanîfe*. Haydarabad: el-Maarifü'l-İslamiye en-Nizamiye, 1. Basım, h. 1321.
- Mervezî, Muhammed b. Nasr b. Yahyâ el-Mervezî (ö. 294), *Kıyamu'l-leyl ve kıyamu'r-Ramazan ve Kitabu'l-vitir*. nşr. Ahmed b. Ali. Pakistan: Hadis akadimi, 1. Basım, 1408-1988.
- Mevsilî, Ebû Ya'lâ. thk. Hüseyin Selîm Esed. Dimeşk: Dârü'l-Me'mûn li't-türâs, 1404/1984.
- Minavî, Mahmud. *Şerhu Nuhbeti'l-fiker*. Mısır: el-Mektebetü'l-Şâmile, 1432/2011.
- Mizzi, Yûsuf . *Tehzîbül-Kemâl*. thk. Beşşar 'Awad Ma'ruf. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1. Basım, h. 1400-1413/1980-1992.
- Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahman. *Tehzîbü'l-Kemal fi esmai'r-rical*. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1400-1980.
- Müslim. *el-Câmi'u's-sahîh (Sahih-i Müslim)*, Beyrut: Darul-Afakil-Cedide, 1979.
- Müslim. *el-Câmiu's-sahîh (Sahih-i Müslim)*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrut: Dârü İhyâi't-türâsi'l-arabî, t.s.

- Müslim. *Sahih-i Müslim*, Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.
- Nesâî, Ahmed İbn Şuayb. *Amelü'l-yevm ve'l-leyle*, thk. Fâruk Hammâde, 2. Baskı, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1406.
- Nesâî, Ahmed İbn Şuayb. *el-Müctebâ (es-Sünenü's-sugrâ)*. Kahire: el-Metbea'tu'l-kübra, 1348/1930.
- Nesâî, Ahmed İbn Şuayb. *es-Sünen*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 5. Basım, 1420.
- Nesâî, Ahmed İbn Şuayb. *Fedâilü's-Sahâbe*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, h. 1405.
- Nesâî, Ahmed İbn Şuayb. *Hasâisu Emiri'l-Müminin Ali b. Ebî Talib*. thk. Ahmed el-Beluşi. Kuveyt: Mektebetu'l-Muella, 1. Basım, h. 1406.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Hasen Abdülmünim Şelebî. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1. Basım, 1421- 2001.
- Nesefî, Necmeddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed. *Şerhu Usuli'l-Kerhi*. thk. İsmail 'Abd Abbas. Irak: el-Mecma' el-Fikhî el-Irakî, 1439-2018.
- Nesefî, Necmeddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed. *Şerhu Usuli'l-Kerhi*. thk. İsmail 'Abd Abbas. Irak: el-Mecma' el-Fikhî el-Irakî, 1439-2018.
- Nevevi, Ebu Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref. *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*. thk. Muhammed Necip el-Mutiî. Cidde: Mektebetü'l İrşâd, 2008.
- Nevevî, Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *et-Takrîb ve't-teysîr*, thk. Muhammed 'Usmân. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l- Arabî, 1. Basım, 1405/1985.
- Nîsâbü'rî, Muhammed b. Abdullah, el-Hâkim. *el-Müstedrek 'ale's-Seyhayn*. thk. Mustafa Ata. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411- 1990.
- Nîsâbü'rî, Muhammed. *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*. Beyrut: Dar'ul-Marife, 1990.
- Özen, Şükrü. Tercih, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 40/210.
- Özşenel, Mehmet. *Arz Yöntemi Özelinde Hanefî Hadis Anlayışının Teşekkülü*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.
- Saymerî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali b. Muhammed. *Ahbaru Ebi Hanife ve Ashabuhu*. Beyrut: Âlemü'l- Kütüb, 1405/1985.
- Sehâvî, Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed. *Fethu'l-Muğîs bi şerhi'l-Elfîyyeti'l-hadîsi li'l-Irakî*. thk. Ali Hüseyin Ali. Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1424-2003.

- Semerkandî, Alâeddin Muhammed b. Ahmed, *Mîzânü'l-Usûl fî Netâici'l-'Ukûl*, thk. Muhammed Zekî Abdülber, (Katar: Matbaatü'd-Devha'l-Hadise, 1404/1984.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed. *Usûl*. Haydarâbâd: Dairetu'l Maârif el-Osmaniyye, 1395.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed. *Usûlü's-Serahsî (Usûlü'l-fikh)*. Beyrut: Daru'l-Merife, ts.
- Serahsî, Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Mebsût*. Beyrut: Darü'l Marife, 1414 – 1993.
- Serahsî, Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Mebsût*. Mısır: Metbetü's-Seade- Beyrut: Dâru'l-Marife, 1393.
- Sicistânî, Ebû Dâvûd. *es-Sünen*. Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-Arabi, ts.
- Sicistânî, Ebû Dâvûd. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Saydâ/Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Sicistânî, Ebû Dâvûd. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnâvut ve diğeri. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1. Basım, 1430/2009
- Sindî, Abdullatif b. el-Mahdum Muhammed Haşim. *Zebbu zubâbâti'd-dirâsât*. thk. Muhammed Abdurreşid en-Numani. Karaçi: İhyâ'i't-türâs es-Sindî, 1. Basım, 1379-1959.
- Sindî, Muhammed el-Mu'in b. Muhammed el-Emîn. *Dirâsâtu'l lebîb fi'l usveti'l hasene bi'l habîb*. thk. Muhammed Abdurreşid en-Nu'mânî. Karaçi: Matbaatu'l Arab, 1. Basım, 1957.
- Sindî, Muhammed el-Mu'in b. Muhammed el-Emîn. *Dirâsâtu'l lebîb fi'l usveti'l hasene bi'l habîb*. thk. Muhammed Abdurreşid en-Nu'mânî. Karaçi: Matbaatu'l Arab, 1. Baskı, 1957.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. *Bedevilikten Hadarîliğe Kûfe*. İstanbul: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Tebyidu's-Sahife fî Menakibi'l-İmam Ebi Hanife*. thk, Mahmud Nassar. Beyrut: Daru'l kütübi'l ilmiyye, 1. Basım, 1410-1990.
- Süyûtî, Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tabâkatu'l-huffâz*. Beyrût: Dâru'l-Kütübil-İlmiyye, 1. Basım, 1403.
- Şâfî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs . *er-Risâle*, thk. Rıfat Fevzî Abdulmuttalib, Mensura: Dâru'l-Vefâ, 2001.

- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs . *er-Risâle*. thk. Ahmed Şâkir. Mısır: Matbaatû Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdühû, 1357/1937.
- Şehrezûrî, Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, İbnü's-Salâh. *Mükadimetu İbnu's- Salâh (Ulûmi'l-Hadis)*. Dımaşk-Beyrût: Dâru'l-Fikr-Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1. Basım, 1986/1406.
- Şehristânî. *el-Milel ve'n-Nihal*. thk. Muhammed Seyyid Kilani. Beyrut: Dâru'l-marife, h. 1404. 199.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasan, *el-Hucce 'alâ Ehli'l-Medine*. thk. Mehdi Hasan el-Kilânî, Ebu'l Vefa el-Afgani, Hindistan. Haydarabat: Kültür Bakanlığı- Beyrut: Alamü'l-kütüp, t.s.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasan. *el-Âsâr*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1355.
- Taberani, Suleyman b. Ahmed. *Mu'cemü'l-Evsat*. thk. Târık b. Ivedullah - Abdülmuhsin el-Hüseynî. Kahire: Daru'l-Harameyn, 1415-1995.
- Taftâzânî. *et-Telvîh ilâ keşfi hakâiki'l tenkîh*. Mısır: Mektebetu's-Sübeyih, t.s.
- Tahâvî, Ahmed. *Şerhu Meâni'l-Âsâr*. thk. Muhammed en-Neccâr, Muhammed Cadu'l Hak, Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1. Basım, 1414/1994.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî. *Şerhu Me'âni'l-âsâr*. nşr. M. Zührî en-Neccâr – M. Seyyid Câdelhak. Beyrut: 'Âlemül-kütüb, 1. Basım, 1414/1994.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî. *Şerhu Müşkili'l-âsâr*. thk. Şuayb el-Arnâvûd. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1. Basım, 1994.
- Tahâvî, Muhammed b. Selâme. *Şerhu Müşkili'l-âsâr*. thk. Şu'ayb el-Arnâvûd. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1. Basım, 1415/1994.
- Tahâvî. *Şerhu Meâni'l-Âsâr*. thk. Muhammed Zehra en-Neccâr - Muhammed Seyid Câd el-Hakk. Beyrut: Âlemü'l-Kutub, 1. Basım, 1414-1994.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd. *Müsnedi't-Tayâlisî*, nşr. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. Mısır: Dâru'l-Hıcr, 1. Basım, 1419-1999.
- Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd). *el-Câmi (Sünenü't-Tirmizî)*. thk. Beşşâr Avvâd Marûf. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 2. Basım, 1998.
- Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd). *el-İlelü'l-Kebîr*. thk. Subhî es-Sâmurâi vd. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1409.
- Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd). *el-İlelü'l-Kebîr*. thk. Subhî el-Bedri es-Samarrai vd. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1409.

- Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Beşşâr Avvâd Mârûf. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Turhan, İbrahim. “Hicrî İlk Beş Asırda Hanefî Fıkıh Usûlünde Muâriz Haber Nazariyesi”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/13 (Aralık 2017), 1825-1872.
- Tüneki, Mahmud Hasen Han. *Mu'cemu'l-Musannifin*. Beyrut/Suriya: Matbet Vezinku Graf Tebbare, h. 1344.
- Türkmânî, Abdülmecid. *el-Medhal ilâ usûli'l-hadîs alâ menheci'l-Hanefiyye*. Amman: Darur Reyahin, 1442/2021.
- Ünal, İsmail Hakkı. *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Vâkıdî, Muhammed b. Ömer. thk. Marsden Cons. Beyrut: Dâru'l- A'lemî, 3. Basım, 1409-1989.
- Yiğit, Metin. *İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet*. İstanbul: İz, 2004.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*, İstanbul: İFAV, 31. Basım, 2016.
- Zebîdî, Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed. *'Ukûdü'l-cevâhiri'l-münife fî edilleti mezhebi'l-İmâm Ebî Hanîfe*. Hindistan: el-Camiatul-Eşrefiyye, 1439/2017.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *el-İber fî haberi men ğaber*. thk. Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *el-Muktenâ fî serdi'l-künâ*. thk; Muhammed el-Murad. Medine: İslam Üniversitesi, 1408.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Mizânü'l-İ'tidâl*. thk. Ali Muavvaz ve Âdil Abdülmevcûd. Beyrut: Darül-Kütubil-İlmiyye, 1995.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. Muhammed b. Ahmed. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâzehebî*. thk. Şuayb el-Arnâvut vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım. 1405-1985.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Zikru men yu'temedu kavluhû fî'l-cerh ve't-ta'dil*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Dar'ul Beşair, 4. Basım, 1410-1990.

- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Tezkiratu'l-huffaz*, thk. Zekeriya Umeyrat. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419-1998.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed et-Türkmânî ed-Dımaşkî. *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*. thk, Ali Muhammed el-Beccevi. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1. Basım, 1382/1963.
- Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah. *Nasbu'r-Râye li ehâdîsi'l- Hidâye*. thk. Muhammed Avvâme. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1418-1997.
- ZIDAN, Abdalwahab I. A. “*İmâm-ı Âzam Ebû Hanife'nin (ö. 150/767) Müteâriz Hadislere Yaklaşımı*”, 8. ULUSLARARASI ÖĞRENCİ SEMPOZYUMU, Ed. Kursanbek Duishonkul Uulu, s. 6-27, (İstanbul: FEDERATION OF INTERNATIONAL STUDENT ASSOCIATIONS, 2023).
- Zübeydî, Muhammed b. Muhammed ez-Zübeydî (Murteza). *Tâcü'l-erus min cevahiri'l-kamus*, Kuveyt: Daru'l-Hidâye, ts.

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 1:** İmâm Şafî'nin "İhtilâfu'l-Hadîs" İsimli Eserinde Yöntemi..... 49
- Şekil 2:** İbn Kuteybe'nin Te'vîlu Muhtelifu'l-Hadîs'teki Metodu..... 56
- Şekil 3:** Tahâvî'nin Şerhu Muşkili'l-Asâr Adlı Eserinde Mutearız Hadislere Yöntemi65

EKLER (VARSA)

Ek 1 : KIYAS A

Ek 2 : KIYAS B

EK 1: KIYAS A

KONULAR	EBÛ HANİFE'NİN GÖRÜŞÜ	MUVAFIK OLANLAR	MUHALİF OLANLAR
TEK BAŞINA NAMAZ KILAN KİMSENİN, DAHA SONRA BU NAMAZI CEMAATLE İADE ETMESİ	Evde tek başına namazı kılmış olsa bile bir kimsenin, cemaatle birlikte bir daha kılmasında sakınca yoktur. Böyle bir kimsenin cemaate katılmasının câiz olduğu ve birinci namazını farz sayılmaktadır (yani ikinci namazını nafîle sayılmaktadır). Ancak tek rek'atlı (vitir) nafîle bulunmadığı için akşam namazını cemaatle (tekrar) iâde olunmaz.” O da demiştir ki: “sabah ve ikindi namazlarından sonra nafîle kılınması mekruh olduğundan bu iki namazın cemaatle tekrarlanmasını kerih görüyorum (hoş görmüyorum)	Hz. İbn Ömer, Ebû Yûsuf ve Muhammed İbü'l-Hasan	Şafî ve Ahmed b. Hanbel
SARIK VE BAŞ ÖRTÜSÜNÜN ÜZERİNE MESH ETME	O sarık ve baş örtüsünün üzerine mesh etmek kâfi gelmez.	Hz. İbn Ömer, Hz. Câbir b. Abdullah, Urve bin Zübeyr, Şa'bi', Malik ve Şafî	Ahmed b. Hanbel
AYAKTA VE OTURARAK NAMAZ KILAN İMAMA UYMAK AYAKTA NAMAZ KILAN KİŞİNİN OTURARAK NAMAZ KILAN İMAMA UYMASI	Ayakta duran kimse; (hastalık olduğu için) oturarak namaz kılan kimseye uyabilir.”. Ona göre Oturarak namaz kılan kişi, ayakta namaz kılanlara imamlık yapabilir.	Şafî, Süfyân es-Sevrî, Ebû Sevr ve Humeydî	Malik
MEKRUH VAKİTLERDE UYANANIN NAMAZI	Güneş doğarken veya batarken uyandığı zaman, namaz kılması, (o kimseye) kâfi gelmez.	Ebû Yûsuf ve Muhammed İbü'l-Hasan	Malik, Avza'î, Şafî, İshak, Ebû Sevr ve İbnü'l-Munzir

SEFERDE İKİ NAMAZI BİRLEŞTİREREK KILMAK	Hac zamanında Arafat ve Müzdelife'deki Cem' in dışında, iki namazın bir vakitte cemedilmesi caiz görülmez. Bununla birlikte mazeretlerin bulunması durumunda şöyle bir cem uygulaması mümkündür: Bir namaz (öğle veya akşam), diğer namazın (ikindi veya yatsı) vaktinin girmesine yakın bir zamana kadar geciktirilip, bu namazın kılınmasından sonra diğerinin vaktinin girmesi ve bu namazın da kendi vaktinde kılınması mümkündür.	Hz. İbn Masûd, Malik'in bir rivayeti, Ebû Yûsuf ve Muhammed İbü'l-Hasan	Şafî, Ahmed b. Hanbel ve Malik'in bir rivayeti
VELİSİZ NİKÂH	Eşler (karı-koca) arasında denklik (Kefâet) varsa, (velisiz) nikâh caizdir.	Hz. Ali, İbn Sîrîn, Zühri ve Şa'bi,	Malik, Şafî ve Ahmed b. Hanbel
İÇKİNİN SİRKELEŞMESİ	Şaraba su veya tuz dökmekte bir sakınca yoktur, böylece sirke olur. Bu halde sirke yenir veya satılır.	Hz. İbn Ömer, Atâ, Hasan Basrî ve Malik	Şafî ve Ahmed b. Hanbel
MECLİSİN MUHAYYERLİĞİ	Onu sözle ayrılma olarak yorumlamıştır.	Malik, Leys ve Süfyân es-Sevrî	Şafî ve Ahmed b. Hanbel
OLGUNLAŞMADAN ÖNCE MEYVENİN SATIŞI	Ağaçlar üzerindeki meyvelerin, iyice olgunlaşmasını beklemeden, satışları caizdir	Ebü Yûsuf	Malik, Şafî, Ahmed b. Hanbel, Muhammed İbü'l-Hasan
HURMADA TAHMİNİN HÜKMÜ	Hars (tahmin) caiz değildir	Ebü Yûsuf ve Muhammed İbü'l-Hasan	Malik, Şafî ve Ahmed b. Hanbel
YAŞ HURMANIN KURU HURMA İLE SATIŞI	Yaş hurmanın kuru hurma ile satılmasında bir sakınca yoktur		Malik, Şafî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Yûsuf ve

			Muhammed İbü'l-Hasan
VİTİR VACİPLİĞİ	Vitir vaciptir	Sahnun, Esbağ ve Alemüddin es-Sehâvî	Malik, Şafî ve Ahmed b. Hanbel,
EKİNLERİN VE MEYVELERİN ZEKÂTI	Çıkan mahsulün, azında da çoğunda da zekât vardır	Ömer İbn Abdülaziz, Mücahid ve İbrahim en-Nehâî	Malik, Şafî, Ahmed b. Hanbel, Ebü Yûsuf ve Muhammed İbü'l-Hasan
HANIMININ MÜSLÜMANLIĞINDAN SONRA KOCANIN MÜSLÜMAN OLMASIYLA YENİDEN NİKÂH YAPMAK	Nikâh yeniden kıyılır	Hız. İbn Abbas, Atâ bin Ebü Rebâh, Tâvûs bin Keysân, Süfyân es-Sevrî, Ebü Sevr, İbnü'l-Munzir ve Buhârî	Mucâhid b. Cebr, Katâde b. Diâme, Malik, Şafî, Ahmed b. Hanbel, İshak ve Ebü Ubeyd(el-Kâsım b. Sellâm)
SAFF ARKASINDA YALNIZ NAMAZ KILAN	Saffin arka tarafında yalnız başına namaz kılıyorsa; o namaz ona kâfi gelir	Süfyân es-Sevri, İbn Mübarek, Malik, Şafî	Ahmed İbn Hanbel, Ebü Sevr, Hammâd bin Ebü Süleyman, İbn Ebü Leylâ ve Vekî' İbn Cerrâh

EK 2: KIYAS B

HADİS	RAVÎ	KAYNAKLAR	DEĞERLENDİRME
(Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ona (Fatıma binti Kays'a) mesken ve nafaka vermediğini söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer bu konuda şöyle söylemişti: "Biz, ezberlediğini veya unuttuğunu bilmediğimiz bir kadının sözünden dolayı Allah'ın kitabını ve Peygamberimizin sünnetini terk edemeyiz. Zira kadına mesken de vardır, nafaka da vardır." Ondan sonra Hz. Ömer, "Onlar apaçık bir kötülük getirmiş olmadıkça, onları evlerinden çıkarmayın. Onlar da evlerinden çıkmasınlar"	Fatıma binti Kays	Sahih-i Müslim	
“Talâk, 1) âyeti okumuştur.” ﴿لَا تُخْرَجُونَ مِنْ بُيُوتِكُمْ وَلَا تَخْرُجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ﴾			
“Allah Ömer'e rahmet etsin! Allah'a yemin ederim ki Resulullah (s.a.v.), ailesinin ağlaması sebebiyle Allah'ın mü'min kişiye azap edeceğini söylemedi.” O (s.a.v.) şöyle söyledi: “Allah, ailesinin ağlaması sebebiyle kafir kişi'nin azabını arttırır.” Size Kur'an'ın: “Hiç kimse bir başkasının günah yükünü yüklenmez” 588 ayeti yeter. .	Hiz. Ayşe	Sahih-i Buhârî	
“Resulullah (s.a.v.) müzabene modeli alışverişi yasakladı.”	Abdullah b. Ömer	Sahih-i Buhârî, Sahih-i Müslim	
“Resulullah (s.a.v.), ariyye olarak verilmiş yaş hurmaların, (ne kadar geleceği keyli olarak tahmin edilip) satılmasına izin vermiştir.”	Zeyid İbn Sabit	Sahih-i Buhârî, Sahih-i Müslim	

⁵⁸⁸ En'am, 164; İsrâ: 15; Fâtır: 18.

“Hz. Peygamber’in (s.a.v.) müfrezesi, Sümame b. Esal el-Hanefî’yi esir almıştı. Bu adam müşrik idi. Hz. Peygamber (s.a.v.) de onu, mescidin direklerinden bir direğe üç gün bağladı ve müşrik olmasına rağmen ona lutufta bulundu. Daha sonra o şahıs Müslüman oldu.”	Ebu Hureyre	Sahihi-i Buhârî, Sahih-i Müslim	
“Hz. Peygamber (s.a.v.), Nadr b. Hâris’i bedir gününde esir almıştı ve onu çölde veya badiye ile Esîl denilen mevki arasında öldürdü ...” Konu ile alakalı başka bir rivayet de şöyledir. Rabî’ dedi ki, Şâfiî bize haber verdi ve şöyle dedi: “Rasulullah (s.a.v.), Ukbe b. Ebi Muayt’ı, Bedir gününde esir aldı ve onu öldürdü”.	Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî	es-Sünenü’l-Kübrâ,	Zayıftır.
“Suyun sudan (guslün meni’den) olduğuna dair sahabilerin verdiği fetva, İslam’ın ilk günlerinde Resulullah’ın (s.a.v.) tanıdığı bir ruhsat idi. Resulullah (s.a.v.), sonraları (meni gelmese bile temastan dolayı) yıkanmayı emretti.”	Sehl b. Sa’d	Ebû Dâvûd; Tirmizî	Sahihdir.
“Erkek, kadının dört uzvu arasına çöker ve Hitân, hitanı geçince (kadına mübâşeret ederse) inzal olmasa bile gusül vacib olur.” .	Hz. Ayşe	Sahih-i Müslim	
“Ya Resulallah! Hanımıyla ilişkiye giren, ama boşalmayan adam (ne yapar?)’ diye sormuştu. Allah Resulü (s.a.v.) de şöyle cevap vermişti: Vücudunun kadına temas eden kısmını yıkar, sonra abdest alır ve namaz kılar”..	Ebû Eyyüb/ Ubey b. Ka’b	Sahih-i Buhârî, Sahih-i Müslim	
“Ölü, kendisine feryâd ve figânla ağlanması sebebiyle kabrinde azâb olunur” buyurmuştur.	İbn Ömer	Sahih-i Müslim	

“Her kim size Resulullah’ın (s.a.v.) ayakta küçük abdest bozduğunu haber verirse onu doğrulamayın. O, sadece oturduğu halde küçük abdest bozardı.”	Hiz. Ayşe.	Tirmizî;Nesâî, “el-Müctebâ” (es-Sünenü’l-kübrâ); Ahmed b. Hanbel, Müsned; Ebû Avâne, Müsned; Hâkim en-Nisâbüri, el-Müstedrek ‘ale’s-Seyhayn.	Sahihtir.
“Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem bir kavmin çöplüğüne gitmiş ve ayakta olduğu halde küçük abdest bozmuştu”	Huzeyfe	Sahîh-i Buhârî, Sahih-i Müslim	
“Varise vasiyyet yoktur”	Enes b. Mâlik	Ebû Dâvûd, İbn Mâce	Sahihtir.
“Nebi (s.a.v.) bana emrederdi, ben de izarımı bağlardım. Sonra hayızlı olmama rağmen bana dokunurdu.” .	Hiz.Ayşe	Sahîh-i Buhârî, Sahih-i Müslim	
“Ben hayızlı olduğum zaman (Rasulullah’ın) yatağından bir hasır üzerine iner ve temizleninceye kadar Resulullah’a (s.a.v.) yaklaşmazdım.”	Hiz.Ayşe	Ebû Dâvûd	Zayıftır.
“İçinde ümmü’l-kur’ân okunmayan her namaz hidâc’dır”	(Ebû Hüreyre)	Sahih-i Müslim.	

<p>“Resûlullah (s.a.v) iki çizgili yılanın öldürülmesini emir buyurdu. Çünkü o gözü kapar ve gebelere çocuk düşürtürler.”</p> <p>“Bütün yılanları öldürüyordu. Nihayet bize Ebû Lübâbe b. Abdi’l-Münzir El-Bedri, Resûlullah’n (s.a.v) ev yılanlarını öldürmekten nehiy buyurduğunu söyledi. O da vaz geçti</p>	İbn Ömer	Sahîh-i Buhârî, Sahih-i Müslim
<p>“Kişi tek ayakkabıyla yürümesin. Ya ikisini giysin, ya da ikisini çıkarsın.”</p>	Ebû Hureyre	Sahîh İbn Hibbân
<p>“Rasûlullah (s.a.v.), bazen tek pabuçla yürürdü.”</p>	Hiz. Ayşe	Tirmizî; İbn Ebû Şeybe, Musannef, İsnadı Zayıftır.
<p>“Resulullah’ın Sallallahu Aleyhi ve Sellem vefatına sebep olan hastalığı iyice artmıştı. Bilal gelip namaz vaktinin girdiğini bildirdi. Bunun üzerine Resulullah (Sallallahu aleyhi ve Sellem): ' Ebu Bekir'e söyleyin insanlara namazı kıldırın' diye emir vermişti. Ben; 'Ebû Bekir pek yufka yürekli ve duygulu bir insandır, senin yerine geçtiği zaman hıçkırma hıçkırma ağlamaktan sesini cemaate duyuramaz, Ömer'e söyleyen de namazı o kıldırma...' dedim ve hatta Hafsa'dan Resulullah'a gidip aynı şeyleri söylemesini istedim. O da gidip: 'Ebû Bekir senin yerine geçtiği zaman hıçkırma hıçkırma ağlamaktan sesini cemaate duyuramaz, Ömer'e söyleyen de namazı o kıldırma dedi. Bunun üzerine Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem: Yûsuf'un başını derde sokan siz kadınlar değil misiniz zaten!?. Söyleyin Ebu Bekir'e namazı kıldırın" diyerek emrini tekrarladı. Ebû Bekir (r.a.) namaza başlayınca Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem kendisini biraz daha iyi hissetti ve iki kişinin kolları arasında kalkıp mescide geçti. Mescide varana kadar takatsizliğinden ayaklarını yere sürüyerek gitmişti.</p> <p>Ebû Bekir Resulullah’ın Sallallahu Aleyhi ve Sellem geldiğini anlayınca geriye doğru çekildi. Bunun üzerine Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem namaza devam et anlamında işaret etti ve gelip Ebû Bekir'in soluna oturdu. Bu sırada Ebû Bekir ayakta</p>	Hiz. Ayşe	Sahîh-i Buhârî, Sahih-i Müslim

namaz kılıyor ve oturarak namaz kılmakta olan Resulullah (Sallallahu aleyhi ve Sellem)'e uyuyordu. Ashâb-ı kiram ise Ebû Bekir'e uyararak namazlarını kılıyorlardı.”

“Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem bir gün bindiği attan düşmüş ve sağ yanını incitmişti. Biz kendisini ziyaret etmek maksadıyla yanına gittik. Bu sırada namaz vakti girmişti. O gün bize vakti giren namazı oturarak kıldırmıştı. Biz de O'nun arkasında namazlarımızı oturarak kılmıştık. Resul-i Ekrem Efendimiz (Sallallahu aleyhi ve Sellem) namaz bitince şöyle buyurmuştu: İmam kendisine uyulması için vardır; o tekbir getirince siz de tekbir getirin, o rükuya vardığında siz de rüku edin, o doğrulduğunda siz de doğrulun, (semi'allahu limen hamideh) dediği zaman siz (Rabbena ve lekel hamd) deyin, o secde ettiğinde siz de secde edin. Hâsılı o ayakta kılıyorsa siz de ayakta kılın, oturarak kılıyorsa siz de oturarak kılın.” Dedi. .

Enes b. Mâlik

Sahîh-i Buhârî

“Vitr, bir rekattır.”

İbn Ömer

Sahih-i Müslim

“Sabahın girmesinden korktuğun zaman, bir rekat ile vitir yap.”

İbn Ömer

Sahîh-i Buhârî, Sahih-i Müslim

“Rasûlüllah ne ramazânda, ne de ramazânın gayrı gecelerde on bir rek'at üzerine ziyâde eder değildi. Rasûlüllah evvelâ dört rek'at kıları. Artık o rek'atların güzelliğinden ve uzunluğundan sorma! Sonra dört rek'at daha kıları. Bunların da güzelliğinden ve uzunluğundan sorma! Sonra üç rek'at kıları.”

Hız. Ayşe

Buhârî

<p>“Bir adamın tek rekatlı vitir namazı kılmak suretiyle bir rekatlı namaz kılmasını yasaklamıştır.”</p>	Ebû Said	İbn Abdülberr, Temhid	İsnadı zayıf.
<p>Peygamber (s.a.v.) ile birlikte hacda bulundum. (Râvî devam ederek şöyle) dedi: Onunla beraber “Mescidü'l-Hayf”ta sabah namazını kıldım. Namazını bitirince geri döndü, bir de baktı ki: İki adam, topluluğun gerisinde duruyorlar ve onunla beraber namaz kılmıyorlar. “Onları bana getirin.” Dedi. İkisi getirildiklerinde böğürleri titriyordu. (Peygamber Efendimiz), “İkinizi bizimle beraber namaz kılmaktan men eden şey nedir?” buyurdu. O ikisi Şöyle dediler: “Ya Resulallah! Biz namazımızı kervanımızın içerisindeyken kılmıştık.” O da buyurdu ki: “Kervanınızda namaz kılıp bir cemaatin içine geldiğiniz zaman böyle yapmayın. Onlarla birlikte namaz kılın. O namaz ikinize nafîle olur.”</p>	Yezîd İbnü'l-Esvet el- 'Âmirî,	Tirmizî; Nesâî,	İsnadı Shihtir.
<p>“Rasulüllah salla'llahü aleyhi ve sellem'i şöyle derken işittim: Sabah namazı kılındıktan sonra, güneş doğuncaya kadar başka namaz yoktur. İkindi namazından sonra, güneş batıncaya kadar başka namaz yoktur.”</p>	Ebu Said el-Hudri	Sahîh-i Buhârî, Sahih-i Müslim	
<p>Kim, akşam yahut sabah namazını kılar da sonra imama onları kıldırırken yetişirse; o ikisini (yani akşam ve sabahı kılmaya) tekrar dönmez.</p>	(İbn Ömer)	Mâlik, el-Muvatta'	Mevkuf. İsnadı sahihtir.
<p>“Satıcı ile müşteriden herbiri birbirlerinden ayrılmadıkları müddetçe, arkadaşına karşı muhayyerliktedir. Ancak satışın muhayyerli satış olması müstesnadır”.</p>	Abdullah ibn Ömer	Sahîh-i Buhârî, Sahih-i Müslim	

“Satıcı ile müşteri (birbirlerinden) ayrılmadıkça muhayyerliğe sâhibdirler. Bunlardan herbiri doğru söyleyip de (meta' ve bedele âid hususları birbirine) beyân ederlerse, bu alışverişlerinde kendilerine bereket ihsan olunur. Eğer iki taraf yalan söyler ve (mal ile semenin ayıbını) gizlerlerse, bu alışverişlerinin bereketi giderilir”.	Hakîm İbn Hızâm	Sahîh-i Buhârî, Sahih-i Müslim	
Peygamber salla'llahü aleyhi ve sellem: “Kurtuluşu ortaya çıkıncaya (olgunlaşıp zarardan emin oluncaya) kadar, meyve satışını yasaklamıştır.”	İbn Ömer	Sahîh-i Buhârî, Sahih-i Müslim	
“Peygamber salla'llahü aleyhi ve sellem, kurtuluşu ortaya çıkıncaya kadar hurma satışını yasaklamıştır.”	İbn Ömer	Ahmed b. Hanbel, Müsned,	Sahihtir
Peygamber salla'llahü aleyhi ve sellem, onu yiinceye kadar, yahut ondan yenilebilinceye kadar, yahut da (iyice) şekilleninceye kadar, hurmanın satışını yasakladı. Ben de dedim ki: “Şekillenmesi nedir?” Yanındaki bir adam da şöyle dedi: “Tehlikeden korununcaya kadardır”.	İbni Abbas	Sahîh-i Buhârî, Sahih-i Müslim	
Peygamber salla'llahü aleyhi ve sellem, hurma ağacının hurmasının olgunlaşmasına kadar, satışını yasaklamıştır. Enes’e (r.a), onun “zehvü” (olgunlaşması) nedir denince, dedi ki: “Kızarması yahut sararmasıdır”.	Enes	Sahîh-i Buhârî	
“Kim, üzerindeki meyvesi, iyileşmeye başlamış olan hurma ağacını satarsa; onun meyvesi, satıcıya aittir, ancak, (satın alana aittir) diye şart koşarsa; böyle değildir.” (O zaman satın alanındır). Çünkü, satın alan (müşteri), şart koşması sebebiyle, bu meyveleri de satın almış olur. İşte bu hadis, daha tam olgunlaşmamış olan meyvenin	İbn Ömer	Sahîh-i Buhârî, Sahih-i Müslim	

satışının, caiz olduğuna bir delildir. (Şart koşulmak suretiyle, alışverişin içine sokulmayan her mal, kendi başına müstakil bir maldır.)			
“Allah size bir namaz (daha) verdi. O namaz, size kırmızı develerden daha hayırlıdır. O (namaz) da vitirdir.”	Hârice b. Huzâfe b. Gânim el-Kureşî el-Adevî,	Ebû Dâvûd; es-Sünen,	Hadis sahîh li-gayrihî.
“Vitr, her Müslümana bir haktır”	Ebû Eyyûb el-Ensârî,	Ebû Dâvûd, es-Sünen,	Sahihdir.
“Vitr, bir haktır. Kim vitir kılmazsa bizden değildir.”	Büreyde b. el-Husayb el-Eslemî,	Ebû Dâvûd,	İsnadı hasendir.
“Kim, vitri uyuyarak veya unutarak geçirmiş olursa; onu hatırlayınca hemen kılsın.”	Ebû Saîd el-Hudri,	Ebû Dâvûd, Tirmizi, İbn Mâce.	Sahihdir.
"Allah, kullarına beş vakit namazı farz kılmıştır. Allah'ın huzuruna, namazının haklarını zayi etmeden (onu kılarak) gelen kimseye ahdi vardır. O ahdi, onu cennete girdirmektir. Kim de namazının haklarını noksan yaparsa; Allah'ın, o kimseye böyle bir ahdi yoktur. Dilerse; ona azap eder, dilerse; onu cennete girdirir.	Ubâde İbn Sâmit.	Ebû Dâvûd, es-Sünen, isnadı zayıftır.	Hadis sahîh li-gayrihî.

“Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem, vitir kıldı. Müslümanlar da vitir kıldılar.”	İbn Ömer,	Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe, Musannef; Mâlik, el- Muvattâ; Ahmed İbn Hanbel, Müsned.	İsnadı sahihtir
“Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem vitir kıldı. Müslümanlar da (vitir) üzerinde sabit kaldı.”	Ali radiyallahü anh	Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe, Musannef,	Hadisin isnadı zayıftır.
Ebû Bekre, saffin gerisinde namaza başlamıştı (saffa ulaşmadan geri tarafta rukû'a varıverdi). Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem de (Ebû Bekre'ye) şöyle demiştir: “Allah senin hırsını artırsın, lakin bir daha (bunu) yapma.”	Ali	Sahîh-i Buhârî	
“Bir adam, saffin arkasında yalnızca namaz kıldı. Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem Efendimiz de ona, (namazı) iade etmesini emretti.”	Vâbîsâ İbn Ma'bed.	Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe, Musannef.	Hadisin isnadı Zayıftır.
“Bir heyetle beraberdik, çıkıp Allah'ın Peygamberi'in (s.a.v.) yanına geldik ve ona biat ettik. Peşinde namaz kıldık.” O, saffin arkasında yalnız namaz kılan bir adam gördü. Ravinin dediğine göre Allah'ın Peygamberi sallallahü aleyhi ve sellem, (o adam) namazını bitirip dönünceye kadar başında durdu ve ona dedi ki: “Tekrar namazına dön. Saffin arkasında namaz kılanın, namazı yok sayılır”.	Ali İbn Şeyban.	İbn Mâce, Sünen,	İsnadı Sahihtir.
“Peygamber salla'llahü aleyhi ve sellem, zina eden kadının mihrini ve köpek parasını (almayı) yasaklamıştır.”	Abdullah İbn Mes'ud	Sahih-i Müslim,	

“Resulullah salla’llahü aleyhi ve sellem, av köpeğinin parasına ruhsat vermiştir.”	İbn Abbas,	Ebü’l-Müeyyed Muhammed b. Mahmûd el-Hârizmî (ö. 655), Mesânîdü (Müsnedü) Ebî Hanîfe (Câmi’u’l-esânîd).	İsnadı zayıftır. Hadis hasen li-gayrihî.
Ben, Resulullah salla’llahü aleyhi ve sellem’i gördüm, mestler, ve sarık üzerine mesh ediyordu”.	Amr İbn Ümeyye .	Sahîh-i Buhârî.	
Resulullah salla’llahü aleyhi ve sellem, mestler ve baş örtüsü üzerine mesh etti.	Hiz. Bilal.	Sahîh-i Buhârî	
Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bir keresinde geri kaldı. Ben de onunla birlikte geri kaldım. İhtiyacını giderdikten sonra: “Beraberinde su var mı” buyurdu. Ben de ona bir matara (ibrik) getirdim. Ellerini ve yüzünü yıkadıktan sonra kollarını sıvamak istedi ancak cübbenin yenleri dar gelince elini cübbenin alt tarafından çıkardı, cübbeyi omuzlarına attı ve kollarını yıkadı. Başının ön kısmına, sarığın ve mestlerinin üzerine de mesh etti ...”	Muğire İbn Şu’be.	Sahih-i Müslim.	
“İki mestinin üzerine, baş örtünün üzerine ve saçının önüne mesh et. Ben, Resulullah’ın salla’llahü aleyhi ve sellem, mestler ve baş örtüsü üzerine mesh ettiğini gördüm”.	Selman.	İbn Mâce es-Sünen; Tayâlisî, el-Müsned; İbn Ebî Şeybe, el-Musannef; İbn Hibbân da, Sahih,	İsnadı zayıftır.
“Kim, namazını unutursa; yahut uyku ile geçirirse; onun kefareti, hatırlayınca kılmasıdır.”	Enes.	Sahîh-i Buhârî, Sahih-i Müslim	

<p>Abdullah İbn Mes'ud'un şöyle dediğini, işittim dedi: Peygamber salla'llahü aleyhi ve sellem ile Hudeybiye'den gelmiştik. Onlar, yumuşak -yani yumuşak ve kumlu bir yerde konakladıklarını zikrettiler. (Ravinin) söylediğine göre; Resulullah salla'llahü aleyhi ve sellem de: "Bizi uyandırma vazifesini kim üzerine alacak" dedi. (Ravinin) dediğine göre, Hz. Bilal, "Ben" deyince; Peygamber salla'llaht aleyhi ve sellem de "O halde uyuyabiliriz," dedi. Uyuyup kaldılar, güneş de doğuverdi Peygamber salla'llahü aleyhi ve sellem uyandı ve dedi ki: "Yapmış olduğunuzu yine yapın (yani namazınızı kılın)." Biz de "onu Yaptık." diye söylendiğinde, Peygamberimiz de: "Unutan ve uyuyan kimse işte bu şekilde yapar." buyurdu.</p>	<p>Abdullah İbn Mes'ud.</p>	<p>Ebû Dâvûd, es-Sünen; Ahmed İbn Muhammed Müsned,</p>	<p>İsnadı sahihtir.</p>
<p>"Uç saat vardır ki, Resûlullah (sallallahü aleyhi ve sellem) onlarda namaz kılmaktan veya cenazelerimizi defnetmekden bizi menederdi: Güneş doğmağa başladığından, yükselinceye kadar; Tam gök yüzünün ortasında iken (batıya) meyledinceye kadar; Bir de güneş batmaya yaklaştıktan batıncaya kadar." .</p>	<p>Ukbetü'bnü Âmir El-Cühenî,</p>	<p>Sahih-i Müslim.</p>	
<p>Bir gece, Resulullah salla'llahü aleyhi ve selem ile beraber uyuduk. Güneş, bizi rahatsız edinceye kadar uyanamadık. Peygamber salla'llahü aleyhi ve selem de dedi ki: "Herkes kendi bineğinin başına gitsin. Sonra, bu yerden uzaklaşsın." Sonra, su isteyip onunla abdest aldı. İki kere de secde etti." Sonra, namaza kamet getirildi ve saha namazını kıldırdı.</p>	<p>(Ebû Hüreyre)</p>	<p>Sahih-i Müslim.</p>	
<p>"Tamamı sekiz rekat olan" ve "yine tamamı yedi rekat olan" namaz kıldım. Ravi (Amr ibni dinar, Cabir İbni Zeyd'e dönerek) dedi ki: Ey Ebu's-Şa'sâ!. Zannediyorum ki O, (dört+dört=sekiz şeklinde) "Öğleyi geciktirip ikindiye de acele ederek kılmış." ve yine (üç+dört=yedi şeklinde) "Akşamı geciktirip yatsıyı da acele ederek kılmıştır." dedim. O (İbni Zeyd) da: "Ben de öyle zannediyorum." dedi.</p>	<p>İbn abbas</p>	<p>Sahih-i Buhârî</p>	

Peygamber salla'llahü aleyhi ve sellem sefere çıkınca, gitme işi de ciddileşince, akşamla yatsının arasını birleştirirdi.	İbn Ömer	Sahîh-i Buhârî
Peygamber salla'llahü aleyhi ve sellem Tebük Gazvesinde sefere çıkınca; öğle, İkinci, akşam ve yatsı arasını birleştirirdi.	Muaz İbn Cebel	Sahih-i Müslim.
Peygamber salla'llahü aleyhi ve sellem'i gördüm O, sabah ve akşam (gün boyu) sefer yaptığında rahatlama yerine gidince (namazını) böylece (öğle ile ikindi arasında iki namazı) kılardı.	Enes	Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, el-Musannef, Zayıftır.
Rasûlullah (sallallahü aleyhi ve sellem) seferde şu iki namaz arasını yani akşam ile yatsı namazlarını birleştirirdi.	Enes İbn Mâlik	Sahîh-i Buhârî
Rasûlullah (sallallahü aleyhi ve sellem), güneş meyil etmeden evvel yola çıktığı zaman, öğle namazını ikindi vaktine kadar geriye bırakır, sonra inip her iki namazı Cem' ederdi. Eğer yola çıkmadan evvel güneş meyil ederse, öğle namazını kıldırır, sonra bineğine binerdi.	Enes İbn Mâlik	Sahîh-i Buhârî
Ben Resulullah'ı, vaktinden başka bir zamanda; bir namazı kıldığını görmedim. Ancak O, Cem' 'de (Müzdelife'de) akşamla yatsının arasında, birleştirme yaptı. Sabah namazını da yarına bırakmadan önceki vaktinde kıldı"	İbn Mes'ud	Sahîh-i Buhârî, Sahih-i Müslim
"Resulullah salla'llahü aleyhi ve sellem, öğle ve ikindiye birlikte kıldı. (o zaman), ne seferde idi ve ne de bir korku vardı."	İbn abbas.	Sahih-i Müslim

Resulullah (sav)"Hangi kadını, velisi veyahut da vali (olan kimse) evlendirmediyse; onun nikâhı batıldır. Üç defa ("onun nikâhı batıldır" ifadesini tekrar ederek) söyledi. Eğer (bu evlenme işi) gerçekleşirse; kadına kendisine düşecek mihirin verilmesi gerekir. Eğer aralarında anlaşamazlarsa; sultan (yani devletin reisi olan kimse), velisi olmayanın velisi sayılır.	Ayşe.	Ebû Dâvûd, Tirmizi ve İbn Mâce.	İsnadı Hasendir.
"Nikâh, ancak veli ile dir."	Ebû Bürde	Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe, el-Musannef,	Hadis Mürsel.
"Dul kalan, kendisine velilik yapmaya daha layıktır" .	İbn abbas.	Sahih-i Müslim	
(Yetimler içkiye vâris oldular), Peygamber Sallahü aleyhi ve sellem onu sirke yapmaları soruldu. O da "Hayır" dedi.	Enes İbn Malik	Sahih-i Müslim	
"Peygamber salla'llahü aleyhi ve sellem, yetimlere, (döküler) içkilerinin karşılığını, mal olarak verdi"	Câbir'.	Ebî Ya' lâ el-Mevsilî, Müsned	. Zayıftır.
Şüphesiz Peygamber salla'llahü aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Şarabın sirkesinin, helal olduğu gibi, derinin tabaklanması da deriyi helal yapar."	Ummü Seleme	Dârekutni , Sünen.	

"Sirkenizin en hayırlısı şarabınızın sirkesidir".	Cabir	el- Beyhakî, Ma'rifetu's-sunen ve'l-âsâr.	Zayıftır.
"Şüphesiz Peygamber salla'llahü aleyhi ve sellem, hurmanın tahminini yaptığı şekilde, üzüme de tahmin yapmasını emretmiştir. Hurmanın zekâtı, kuru hurma olarak verildiği şekilde, üzümünki de kuru üzüm olarak verilir."	Attab İbn Üseyd	Ebû Dâvûd, Tirmizi, Nesâî, el-Müctebâ (es-Sünenü's-sugrâ) ve İbn Mâce.	İsnadı Sahihtir.
"(Ağaçlardaki meyvelerin miktarını) takdir ettiğiniz zaman (olgunlaştıktan sonra onları) toplayın ve üçte birini bırakın. Eğer üçte birini bırakmazsanız veya (onu bırakmayı uygun) bulamazsanız, dörtte birini bırakın."	Sehl b. Ebî Hasme	Ebû Dâvûd.	Zayıftır.
İbn Revâha, Hayber için kırk bin vesak tahminde bulunmuştur. İbn Revâha, Yahudileri muhayyer bıraktığında, Yahudiler, kuru hurmayı almışlar ve üzerlerinde de yirmi bin vesak olduğunu iddia etmişlerdir.	Cabir	Ebû Dâvûd.	Sahihtir.
Peygamber salla'llahü aleyhi ve selleme yaş hurmayı, kuru hurma ile (takas ederek) satma soruldu. Peygamberimiz de buyurdular ki: "O, kuruduğu zaman noksanlaşıyor mu?" Biz de dedik ki: "Evet." Sa'd, demiştir ki: Peygamberimiz, (biz "evet" deyince) onu yasakladı.	Sa'd b. Ebî Vakkas	Ebû Dâvûd, Tirmizi, Nesâî, el-Müctebâ (es-Sünenü's-sugrâ) ve İbn Mâce.	İsnadı Sahihtir.

Şüphesiz Peygamber (s.a.v) kuru üzüm karşılığında, ölçü ile yaş üzümü satmayı yasakladı.	İbn Ömer	Sahîh-i Buhârî, Sahih-i Müslim
“Göğün ve su kaynaklarının suladığında, yağmur suyundan da olsa; (yani herhangi bir su taşıyana ihtiyaç olmadan arklar kazılarak hürmaları sulandığı gibi sulananlara da olsa onlarda) öşür (yani onda bir zekât) vardır. Şu ile (tabii akışı dışında emek ve masrafla elde edilen) sulananlarda da yarım öşür (yani yirmide bir zekât) vardır.”	İbn Ömer,	Sahîh-i Buhârî
“Nehirlerin ve bulutların suladıklarında öşür vardır, hayvanla sulananlar da yarım öşür (yirmide bir zekât) vardır.”	Cabir	Sahih-i Müslim
“Beş veskten daha az olan mahsûlde zekât yoktur... .”	Ebû Saîd el-Hudrî	Sahîh-i Buhârî, Sahih-i Müslim
Şüphesiz Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem, kızı Zeyneb’i ilk nikâhı ile, iki sene sonra (tekrar) Ebül-As’a geri verdi.	İbn Abbas	Ebû Dâvûd, İsnadı Hasendir.
“Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem, kızı Zeyneb’i Ebû’l-As’a yeni bir nikahla geri verdi”	Abdullah İbn Amr	İbn Mâce, Hadis hasen li-gayrihî.

<p>((Sizlerden umre için tehlik getirmek isteyenler tehlik getirsin. Eğer ben, (Mekke'ye hacc kurbanı) götürmüş olmasaydım; umre için tehlik getirirdim.)) Hz. Ayşe dedi ki: "Topluluktan kimisi; umre için tehlik getiriyordu, kimisi de hacc için tehlik getiriyordu"</p>	Hz. Ayşe	Sahih-i Buhari, Sahih-i Muslim
<p>- Yine dedi ki: - ((Ben, umre için tehlik getirenlerden idim.)) – Devamla dedi ki: - ((Biz de çıkıp Mekke'ye kadar geldik. Arefe gününe eriştiğimde hayız olmuştum, umremden dolayı harem dışına çıkmamıştım. Durumumu Peygamber'e (s.a.v) söyledim.)) O da şöyle buyurdu: ((Umreni bırak, başını (saçını) çözüp tara ve hacc için de tehlik getir.)) - Hz. Ayşe demiştir ki: - ((Ben de dediği gibi yaptım. Hâsbe (الحصبة) gecesi (yani teşrik günlerini takip eden gece) gelmişti. Allah, haccımızı (böylece) geçirmişti. Beni (Peygamber Efendimiz) Ebû Bekr'in oğlu (kardeşim) Abdurrahman ile terekesine binip (umremi yapmaya) gönderdi. O, beni Ten'ime götürdü. Ben de umre için tehlik getirdim. İşte Allah haccımızı ve umremizi böyle geçirdi." Hişam dedi ki: "Bu durumlarda; ne hedy kurbanı, ne sadaka ve ne de oruç (denen şeyler) olmadı."</p>		
<p>Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem, sabah namazından sonra iki rekat namaz kılan bir adam gördü. Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem, şöyle buyurdu: "Sabah namazını iki defa mı kılıyorsun?"</p>	İbn Amr	Ebû Dâvûd, Tirmizi ve İbn Mâce.
<p>Adam dedi ki: "Ben ondan önce kılınan iki rekat namazı, kılmamıştım. Şimdi o ikisini kılıyorum." Resulullah sallallahü aleyhi ve sellem de sükut etti.</p>		
<p>"Peygamber (s.a.v) Uhudda ölenlerden iki adamı, tek kabirde bir araya toplamış ve onların, kanlarıyla beraber defnedilmesini emretmiştir. Onlara namaz da kılmadı ve onları yıkamadılar da."</p>	Câbir İbn Abdillâh	Sahih-i Buhari.

SAHİH	HASEN	ZAYIF
64	7	13

ÖZGEÇMİŞ

Abdalwahab ZIDAN, Gazze İslâm Üniversitesi Eğitim Fakültesi 2006-2007 öğretim yılı mezunudur. İslâmî İlimler/Hadis alanındaki Yüksek Lisans tezini aynı üniversitede başarıyla tamamlamıştır. Karabük üniversitesi Temel İslâm Bilimleri/Hadis Ana Bilim Dalında Ebû Hanîfe'nin Mütâriz Hadislere Yaklaşımı isimli doktora tezi oybirliği kabul edilmiştir.

Filistin Âlimler Birliği ve Filistin Diyanet Teşkilatı bünyesinde hatip olarak görevlendirilmiş, al-Kitab TV'de program sunuculuğu yapmıştır.

2017 yılından itibaren Karabük Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslâm Bilimleri alalında Öğretim Görevlisi olarak çalışmaktadır. Bunun yanında birkaç makale yayınlamış ve uluslararası sempozyumlarına katılmıştır. Karabük üniversitesinde Türk öğrencilere verdiği Arapça kurslarında başarılı ve yetkin bir okutman olduğunu tescil etmiştir. İyi derecede Türkçe ve İngilizce bilmektedir.